

Володимир РЯБЧЕНКО

СВІТОГЛЯДНО- МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

**формування й використання
поняттєво-термінологічного апарату в науковій,
освітній та суспільно-практичній діяльності**

НАУКОВЕ ВИДАННЯ
*для магістрантів, аспірантів,
докторантів та інших*

**Національна академія педагогічних наук України
Інститут вищої освіти**

В.І. РЯБЧЕНКО

**СВІТОГЛЯДНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ
ЗАСАДИ**

**формування й використання поняттєво-
термінологічного апарату в науковій, освітній
та суспільно-практичній діяльності**

НАУКОВЕ ВИДАННЯ
для магістрантів, аспірантів, докторантів та ін.

Київ – 2011

УДК 141.7:001.8:378(081)

ББК 87.21

Р98

Рябченко В.І. Світоглядно-методологічні засади формування й використання поняттєво-термінологічного апарату в науковій, освітній та суспільно-практичній діяльності: Монографія. – Київ: Фітосоціоцентр, 2011. – 468 с.

У монографії викладено світоглядно-методологічні засади формування й використання поняттєво-термінологічного апарату як своєрідної мови в науковій, освітній та суспільно-практичній діяльності крізь призму тріади: мова – свідомість – соціальна дійсність. Обґрунтовано, що українська мова є засобом творення української соціальної дійсності та консолідації української політичної нації й успішної розбудови України як незалежної Держави. Зроблено інтерпретацію дефініцій концептуальних понять, адекватне розуміння яких може сприяти усуненню певних деформацій в індивідуальній та суспільній свідомості.

Це наукове видання адресується магістрантам, аспірантам, докторантам, але може бути корисним і для широкого загалу науковців, викладачів та всіх інших, хто переймається проблемами формування теоретичного рівня свідомості, визначає й шукає власні позиції та шляхи у світоглядно-методологічному плюралізмі.

Рекомендується українським політикам та іншим суб'єктам творення соціальної дійсності України.

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України
(протокол № 3/11 від 29 березня 2010 р.)

Автор:

Володимир Іванович Рябченко, кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник

Рецензенти:

І.В. Бичко, доктор філософських наук, професор
М.П. Лукашевич, доктор філософських наук, професор
Л.А. Чекаль, кандидат філософських наук, професор

ISBN 978-966-306-156-X

© Рябченко В.І., 2011

*Державній Незалежності та розбудові
громадянського суспільства України
присвячується*

Зміст

Вступ.....	10
1. Мова – свідомість – соціальна дійсність: світоглядно-методологічний аспект.....	11
1.1. Мова як засіб творення соціальної дійсності.....	11
<i>Загальні розмірковування про мову, свідомість, мислення, соціальну дійсність та інше.....</i>	<i>11</i>
<i>Про відсутність паритету в мовному питанні між Росією й Україною.....</i>	<i>15</i>
<i>Що таке деукраїнізація й денаціоналізація через русифікацію. 23</i>	<i>23</i>
<i>Побіжно про радянську однопартійну комуністичну ідеологію й сучасний плюралістичний партійний популізм: порівняльний аналіз.....</i>	<i>33</i>
<i>Про лінь, волю, мову й соціальну дееволюцію.....</i>	<i>47</i>
<i>Невже прийшли по українську душу?.....</i>	<i>54</i>
<i>Деукраїнізація через русифікацію веде в українське нікуди, з якого постає російське куди неоімперського штибу.....</i>	<i>58</i>
<i>Нація з рідною мовою зростає, а без неї зникає.....</i>	<i>64</i>
<i>Шовінізм – це те, що виходить із берегів націоналізму, а Україні чужого не треба, їй би своє вберегти.....</i>	<i>68</i>
<i>Спекулювання українською національною ідеєю дискредитує український народ як титульну націю України.....</i>	<i>72</i>
<i>З'ясуємо механізм ціннісного розколу між населенням Заходу й Сходу України: як це робиться й кому це вигідно.....</i>	<i>83</i>
<i>Чужоземна інтервенція гуманітарної сфери України не міф, а сумна реальність, сумніше якої те, що українська держава цьому реально не протидіє: ретроспектива й сучасність.....</i>	<i>111</i>
<i>Поради політикам України.....</i>	<i>128</i>
<i>Розколоту свідомість, як і розтрощений глечик, важко зліпити до купи.....</i>	<i>129</i>

<i>Тим, хто користується державою, варто не забувати, завдяки кому й чому стала можливою Українська Держава...</i>	134
<i>Не збережемо українську мову, то й не збережемо Україну, а значить, і себе у не своїй державі.....</i>	136
<i>Окрім матеріального багатства є більші цінності: превентивні прагматичні настанови вітчизняним можновладцям.....</i>	151
<i>«Окопно-пакувальна» свідомість і «ховрашиний» світогляд як феномени української соціальної дійсності та реальні переходи на шляху успішної розбудови Української Державності.....</i>	156
<i>Розмірковуємо про патріотизм: звідки він виникає й куди зникає.....</i>	161
<i>Зрада заради влади, влада заради власної вигоди – цим стелеться дорога в історичне нікуди, точніше, у бездержавність України.....</i>	164
<i>Державна Незалежність України не винна в недолугості, з якою розпорядились українською державністю.....</i>	165
<i>Про те, як відбулась поляризація на багатих і бідних в Україні.....</i>	173
<i>Про мову й риторику, точніше, цинізм політиків, що деформує суспільну свідомість і соціальну дійсність.....</i>	177
<i>Заклики українського народу до доморощених можновладців: один із можливих варіантів актуалізованої суспільної пропозиції.....</i>	182
<i>Дещо про місію й роль громадянського суспільства у творенні соціальної дійсності.....</i>	188
<i>Про азбуку демократії та українську одіссею навколо цивілізованого демократичного простору.....</i>	190
<i>Лише безглузда лисиця може прагнути погратись з ведмедем в одній пісочниці.....</i>	195
<i>Розмірковуємо про долю вітчизняних можновладців та їхнє потенційне суспільне опертя на випадок державної кризи.....</i>	197

<i>За межами України вітчизняні можновладці приречені на політичне ніщо.....</i>	210
<i>Отже, творити українську соціальну дійсність можна лише українською мовою.....</i>	214
<i>А брутальна мова породжує брутальну дійсність.....</i>	217
1.2. Технократизм як феномен знеособлених та знелюднених знань.....	221
<i>Проблема технократизму не в знаннях, а в людині, яка ставить їх собі на службу: світоглядний аспект.....</i>	221
<i>Технократизм є засобом безкарного здирництва й несправедливого збагачення, а тому спричинює ескалацію цинізму.....</i>	232
<i>Долати технократизм треба збалансуванням свободи людини її адекватною відповідальністю.....</i>	237
1.3. Цинізм як породження деформованого світогляду й основне джерело зла в суспільстві: аналітичний погляд крізь призму моралі й права.....	241
<i>Цивілізаційний цинізм як основне джерело зла сучасного людства.....</i>	241
<i>З'ясуємо сумірність моралі й права: чому неможливо підмінити мораль законами.....</i>	243
<i>Атрибути людськості й атрибути цивілізації: проблема в нетотожності.....</i>	249
<i>Цинізм породжується не лише тоді, коли якісні критерії підмінюються кількісними, а й тоді, коли кількість видається за якість.....</i>	253
1.4. Інтерпретація сутності істини, правди, справедливості.....	259
<i>Деформація соціальної дійсності розпочинається з цинічної підміни понять, якими вона позначається.....</i>	259
<i>Правда більш всеосяжне поняття, аніж істина.....</i>	264
<i>Правду не можливо знайти там, де губиться справедливість.....</i>	275

1.5. Філософський зміст і логіко-гносеологічна сутність понять «розсудок», «розум», «інтелект» та «інтелектуальна діяльність».....	280
<i>Адекватність тлумачення та розуміння понять і термінів, якими позначається дійсність – запорука встановлення істини й віднайдення правди.....</i>	<i>280</i>
<i>З'ясуймо сутність розсудку й розуму через інтроспективний аналіз нашого мислення.....</i>	<i>285</i>
<i>Проблема розумного і грамотного в життєвих виявах людини як проблема виживання людського роду.....</i>	<i>292</i>
<i>Феномен «грамотного дурня» – реальна цивілізаційна загроза існуванню людства.....</i>	<i>299</i>
1.6. З'ясування сутності праведності, святості, совісті як визначальних засад недеформованої свідомості.....	303
<i>Чому з розбудовою церков не зростає моральність сучасного українського соціуму: актуалізація гострої суспільної проблеми.....</i>	<i>303</i>
<i>Компетенція церкви і компетентність церковних служителів крізь призму їхньої суспільної місії та ролі.....</i>	<i>309</i>
<i>Вдавана набожність – це цинізм, яким стелеться дорога до диявола.....</i>	<i>312</i>
<i>Про роль християнської етики в підвищенні моральності сучасного українського соціуму: проповіді безсилі, коли в суспільстві сповідується цинізм.....</i>	<i>323</i>
1.7. Освіта, навчання, виховання й соціалізація як поняття і процеси та межі досягнення ними особистості.....	328
<i>Сучасна вітчизняна вища школа перебуває в полоні традиційної парадигми навчально-виховного процесу, що гальмує її розвиток.....</i>	<i>328</i>
<i>Ступінь розмежування й ототожнення розбіжностей у дефініціях та інтерпретаціях сутності понять «освіта», «навчання», «виховання» й «соціалізація».....</i>	<i>330</i>

<i>Часові й просторові межі розгортання процесів освіти, навчання, виховання, соціалізації стосовно особистості людини протягом її життя.....</i>	333
<i>Особистість не автомобіль – її не можливо змонтувати із запчастин.....</i>	337
<i>Сутність і межі контексту особистості та соціокультурного середовища ВНЗ: визначення їхньої сумірності в часово-просторових вимірах.....</i>	338
<i>Можливості осягнення особистості студента та здійснення впливу на її розвиток з позицій педагогічної парадигми.....</i>	345
<i>Визначення шляхів розширення меж осягнення особистості студента та можливостей впливу на її розвиток.....</i>	350
<i>Актуалізація особистості студента як дієвий фактор розвитку вищої школи не може бути задіяним в умовах суспільної незатребуваності компетентності</i>	356
Висновки до першого розділу.....	359

2. Інтерпретація дефініцій деяких понять, що позначають соціальне буття як результат життєвих виявів людини 368

2.1. Сучасний український соціум соціально хворий: адекватний соціально-філософський аналіз не вирок, а запорака оздоровлення суспільства..... 368

У встановленні діагнозу та переліку соціальних хвороб апелюємо до очевидного в сучасній соціальній дійсності, що не потребує доказів..... 368

Оздоровити соціально хворе суспільство можливо лише за умови збалансування свободи й відповідальності та включення механізму попиту на компетентність у ньому..... 374

2.2. Тлумачення визначень деяких понять, адекватне розуміння яких може сприяти усуненню певних деформацій в індивідуальній та суспільній свідомості. . 379

Вища освіта..... 379

Влада..... 382

Група референтна (референтність).....	395
Демократія.....	398
Еліта та елітний.....	400
Компетентність.....	403
Компетенція.....	411
Конформізм.....	413
Лобізм.....	417
Охлократія.....	421
Парадигма.....	423
Протекціонізм.....	424
Самоменеджмент.....	428
Системний підхід.....	429
Синергетичний підхід.....	441
Соціальний паразитизм.....	448
Соціальний канібалізм.....	452
Висновки до другого розділу.....	456
3. Загальний висновок і пропозиція.....	463

Вступ

Магістрантам, аспірантам і докторантам як науковцям корисно оволодівати не лише новим поняттєво-термінологічним апаратом, що є необхідною складовою системи знань за обраним фахом, а й формувати власний науковий світогляд, який повинен спиратись на ґрунтовні й адекватні методологічні засади. Адже без цього не відкриються обрії й широкі горизонти для справжнього й захоплюючого наукового пізнання. Опановуючи науковим світоглядом і методологією науки, людина в баченні та пізнанні оточуючого світу набуває здатностей орла, який може високо піднятись і тримати в полі свого зору як великий простір, так і його окремі деталі. Той, хто не оволодів належним чином науковим світоглядом та методологією науки, стаючи на шлях пізнання, уподібнюється перепілці, яка метушливо бігає по стерні й крім патичків, мимо яких пробігає, більше нічого не бачить. Щоб Україна вбереглась у своїй незалежності та мала визначений, упевнений, поступальний цивілізований розвиток, розбудувала на своїх теренах реальну демократію й правову державу, її громадянам необхідно прагнути бути орлами, а не ставати мишами або ховрахами, які крім власної нори й прилеглої до неї території далі нічого не бачать. Та й нездатні побачити. На суспільній ниві, де орудує популяція ховрахів, годі очікувати на врожай, оскільки його заздалегідь трощать на корені та розтаскують у персональні нори. Тому «ховрашиний» світогляд позбавляє перспектив не лише цивілізованого розвитку, а й самого існування як окремої людської спільноти, так і всього людства. Суспільна місія й роль науковців та освітян, які прагнуть бути справжніми та інтелігентними людьми, полягає у формуванні адекватного теоретичного рівня суспільної свідомості, що має як мінімум застерігати суспільство від блукань у навколоцивілізаційному просторі, а як максимум бути запорукою його успішного цивілізованого розвитку.

1. МОВА – СВІДОМІСТЬ – СОЦІАЛЬНА ДІЙСНІСТЬ: СВІТОГЛЯДНО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

1.1. Мова як засіб творення соціальної дійсності

Загальні розмірковування про мову, свідомість, мислення, соціальну дійсність та інше

Ми рідко фіксуємо нашу увагу на самоочевидних явищах, речах, процесах. Наприклад, коли ходимо, не замислюємось над тим, що поперемінно ступаємо лівою й правою ногою. І коли мислимо, не задумуємось над тим, завдяки чому можливе наше мислення. У спілкуванні теж не відчуваємо проблем, доки не потрапляємо в незнайоме мовне середовище або коли доводиться спілкуватись з людиною, яка не знає нашої мови, а ми не розуміємо її мови.

Знаходячись у стані свідомості, ми постійно мислимо, можна сказати, перебуваємо в потоці мислення. Це мислення може бути зосередженим і підпорядкованим нашій волі, певним цілям чи задачам, мотиваціям, обставинам, ситуаціям, у яких ми перебуваємо. А може бути й асоціативним або взагалі неконтрольованим нашою увагою. Як відомо, **структура нашої свідомості має горизонтальний і вертикальний поділ.**

Горизонтальна структура свідомості людини формується під впливом певних сфер діяльності, у які вона занурена чи якими цікавиться. **Вертикально свідомість поділяється на теоретичну й буденну.** Теоретична свідомість дозволяє людині піднятися до усвідомлення й розуміння належного, тобто того, як має бути й що має бути. А буденна свідомість занурена в повсякденність людського життя й реагує не на належне, а на дійсне буття, у якому людина проживає й виживає, долаючи життєві сходинки й бар'єри. **Між належним і дійсним, як ми знаємо, відстань може бути великою, коли потрібен значний час і тривалі зусилля, щоб її здолати.** Інколи така відстань може бути незначною, але глибокою. Це називають прірвою.

На рівні теоретичної свідомості ми розуміємо, що мислення без мови унеможлиблюється. **Мова не можлива без слів.** Багатство мови в її словах і смислах, які вони в собі несуть. Чим багатша мова людини, яка нею володіє, тим більше в неї можливостей для мислення, осмислення, усвідомлення себе й світу, у якому вона перебуває¹. Мова нерозривно пов'язана з культурою й генетичною пам'яттю того народу, який її створив чи породив та підтримує й розвиває у своєму естві².

Звідси випливає аксіоматичне розуміння того, що **мова є культурним і генетичним кодом її народу.** Якщо народ утрачає власну мову, він перерубує коріння своєї культури й генетичної пам'яті³. Людина, опановуючи мову іншого народу, глибше

¹ «Мову можна порівняти із зором. Подібно тому як найменша зміна у будові ока і діяльності зорових нервів неминуче дає інші сприйняття і цим впливає на все світоспоглядання людини, так кожна дрібниця у будові мови повинна давати без нашого відома свої особливі комбінації елементів думки. Вплив всякої дрібниці мови на думку свого роду єдине і нічим не замінимо. Людина, яка говорить на двох мовах, переходячи від однієї мови до іншої, міняє разом з тим характер і напрямок плину своєї думки, при тому так, що зусилля її волі лише міняє колію її думки, а на подальший плін її впливає лише опосередковано. Це зусилля може бути порівняне з тим, що робить стрілочник, який переводить поїзд на інші рейки». / Олександр Потебня. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти. Українська вільна академія у С.Ш.А., Нью-Йорк. – 1992. – С. 84.

² «У світовій науковій політичній думці вже давно склався погляд, розвинений великими філософами, педагогами, лінгвістами, письменниками, про те, що всяка культура починається зі знання рідної мови, що зневага до рідної мови є формою знеособлення і самозречення; що по ставленню до рідної мови можна судити про моральний та інтелектуальний рівень людини; що мова - це живий символ збірної особистості народу; що занепад національної мови є безпосереднє свідчення занепаду нації, і, отже, величезна втрата для духовної скарбниці людства; що для всякої духовно цілісної людини будь-яке ущемлення її мови є посяганням на її «я», на її народ, і вона неминуче буде такому посяганню противитися». / Дзюба, Іван. Інтернаціоналізм чи русифікація? - К.: Вид. дім «Кієво-Могилянська акад.», 2005. – С.168-169.

³ «До серця людини», стверджував К. Ушинський, треба говорити її родовою мовою, і тому, виходячи з ідеї народності (праці «Рідне слово», «Про

долучається до його культури, стає багатшою тими смислами, які несе в собі мова й культура цього народу. Але чи спроможна людина не свого народу в такий спосіб долучитись до генетичної пам'яті, до колективного несвідомого, до архетипів (за К. Юнгом) культури цього народу? На думку автора, це питання більш риторичне, аніж дискусійне. А втім, це є широким й актуальним проблемним полем для досліджень у контексті сучасної глобалізації людства, коли набувають прискореної

народність у громадянському вихованні» та ін.), він доводив, що навчання у школах мусить здійснюватися рідною мовою, в Україні – українською. Про значення рідної мови найзворушливішими, найпоетичнішими рядками К. Ушинський (до речі, як згадують сучасники, до кінця життя у його російській мові завжди було чути український акцент) писав так: «Мова народу – краший, що ніколи не в'яне й вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії. У мові одухотворяється і весь народ, і вся його батьківщина; в ній втілюється творчою силою народного духу в думку, в картину і в звук неба вітчизни, її бурі і грози – весь той глибокий, повний думки й почуття голос рідної природи, який лунає так гучно в любові до людини, до її іноді суворой батьківщини, який відбивається так виразно в рідній пісні, в рідних мелодіях, в устах народних поетів. Проте в світлих, прозорих глибинах народної мови відбивається не тільки природа рідної країни, але й уся історія духовного життя народу. Покоління народу проходять одне за одним, але результати життя кожного покоління залишаються в мові – у спадок для нащадків. У скарбницю рідного слова складає одне покоління за іншим плоди глибоких сердечних порухів, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя і пережитої радості, – одне слово, весь слід свого духовного життя народ дбайливо зберігає в народному слові. Мова є найживіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, ті, що живуть, та майбутні покоління народу в одне велике, історичне живе ціле. Вона не тільки виявляє собою життєвість народу, але як раз і саме життя. Коли зникає народна мова, – народу нема більше!.. Поки живе мова народна в устах народу, до того часу живий і народ. І нема насильства нестерпнішого, як те, що хоче відібрати в народу спадщину, створену незчисленими поколіннями його віджиганих предків. Відбери у народу все – і він все може повернути, але відберіть мову, і він ніколи більше вже не створить її. Нову батьківщину навіть може створити народ, але мови – ніколи: умерла вона в устах народу – вимер і народ». / Погрібний, Анатолій. Розмови про наболіле, або Якби ми вчилися так, як треба... – К.: Видавничий центр «Просвіта», 2000. – С. 187-188.

динаміки не лише дифузії культур різних народів та цивілізацій, але й асиміляції чи, навіть, брутальні руйнування й поглинання одних культур іншими.

Людина, яка володіє рідною мовою, опановуючи чужу, стає багатшою в наповненні своєї свідомості за рахунок залучення іншого смислового поля й культури. Але та **людина, яка втратила чи не оволоділа рідною мовою, підрубала коріння майбутнього свого родоводу**. І як би вона добре не опанувала чужу мову, яку вважає за рідну, вона втрачає більше, ніж набуває, коли забуває чи відмовляється від володіння генетично рідною мовою. Адже така людина ніколи не зможе долучитись до генетичної пам'яті того народу, у лоні якого зароджувалась й розвивалась мова, яку вона обрала за рідну, оскільки її пращури не мислили цією мовою. Їй вона не проходила через їхню свідомість, яка, хоча і постає як ідеальний феномен у людському єстві, але все ж таки вкорінена в тіло людини через її інтелект, психіку, емоційну сферу, що мають фізіологічну основу, зокрема, мозок, нервову систему, органи відчуття. Недаремно ж здавна підмічено, що слова мають матеріальну силу. **Злі слова й думки руйнують, а добрі слова й думки лікують людину.**

Логіка викладеного вище дозволяє зробити певне узагальнення, зокрема, – **чим завантажена свідомість і пам'ять людини, те й панує в ній, а значить, і над нею**. Те, що панує у свідомості, об'єктивується через життєві вияви людини в соціальній дійсності, яка фіксується в реальності⁴. І коли така реальність жахає своєю потворністю, чи руйнацією, це означає, що жахи свідомості зі стану ідеального об'єктивувались в матеріальний світ. Тут доречно

⁴ «Якщо традиційну метафізичну тріаду склали Бог, душа і світ, то сьгоднішня тріада має вигляд «свідомість – мова – світ», причому, якщо тема мови активно розроблялась упродовж всього ХХ століття, питання світу (реалізм та антиреалізм) стало актуальним з 70-х років, то проблема свідомості, хоча нею особливо цікавляться філософи кілька останніх десятиліть, ще не дочекалась свого зоряного часу, оскільки лише зараз вона починає привертати увагу науковців». // І.С. Добронравова, Т.М. Білоус, О.В. Комар. Новітня філософія науки: підр. для студ. філос. фак. ун-тів і аспірантів (для склад. канд. іспиту з філос. та філос. науки) / І.С. Добронравова, Т.М. Білоус, О.В. Комар. – К.: Логос, 2009. – С. 155.

згадати професора Преображенського з «Собачого серця» М. Булгакова, який говорив, що «розруха не в клозетах, а в головах»⁵.

Усе це зрозуміло на рівні теоретичної свідомості. Для науковців, що глибоко занурені в поле проблематики, якої автор лише торкнувся, сформульовані вище твердження можуть видатись банальністю.

Але є буденна свідомість, яка не лише присутня, а й, у більшості життєвих ситуацій, панує в головах як тих, хто не переймається будь-якими теоретичними аналізами, так і тих, хто за своїм суспільним статусом мав би підніматись до рівня теоретичної свідомості. Та на підставі цього прагнути об'єктивувати соціальну дійсність у відповідності з належним, а не пливти за течією стихії буденності, обтяженої задоволеннями користі, що керується інстинктами, а не вищими смислами людського буття. Ця теза, на жаль, підтверджується нашою соціальною дійсністю.

Про відсутність паритету в мовному питанні між Росією й Україною

Перш за все, шокує печерне невігластво й легковажність у сприйнятті, розумінні та інтерпретаціях значення української мови в становленні українського народу як політичної нації, інтегральним критерієм чого є успішне творення власної Держави для всього народу, а не купи обраних із нього⁶. Багатьма суб'єктами, які нині значимо впливають на об'єктивацію соціальної дійсності сучасного українського соціуму, мова сприймається та інтерпрету-

⁵ Булгаков М.А. Собачье сердце. Повести и рассказы. / Сост. послесл. и прим. В.И. Сахарова; Ил. И.Н. Мельникова. – Москва: Правда, 1990. – С. 357.

⁶ «Важливість мовного питання в суспільстві визначається тим, що мова є однією із найважливіших цеглинок у фундаменті нації. Саме у ній відображено і зафіксовано найглибші витоки свідомості народу та його ментальності. Божий дар і берегиня культури, історії, традицій, творець культури. Вона репрезентує народ у світі, є ореолом нації й етнічним кордоном». / І.В. Діяк. Українське відродження чи нова русифікація? Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти. – К.: Гранослов, 2000. – С. 4.

ється на рівні буденної свідомості як засіб комунікації⁷. Цим закладається формат суспільної свідомості. Отакий собі технократичний підхід. З таких позицій дуже легко проводиться знак рівності між українською та російською мовою, які найбільше використовуються в суспільних комунікаціях. **Те, що українська мова має розкодовувати генетичну пам'ять і відроджувати національну самосвідомість українського народу, не сприймається або брутально й навмисно ігнорується**⁸. Для такого

⁷ «Багато поверхово мислячих людей не надають особливого значення фактові денационалізації та забуття рідної мови і в такій своїй «толерантності», чи байдужості, вбачають вираз широти і благородства підходу. Але вони помиляються. Мова так органічно пов'язана з найглибшими джерелами і найтоншими виявами духовного життя, і особистого, і суспільного, що відречення від неї, мовна асиміляція, масовий перехід на іншу не можуть пройти безслідно ні для особистості, ні для суспільства. Все це не може не викликати певного зміщення, певних порушень «альвеолярного» апарату духовної «мікроструктури», порушень, часто і непомітних, проте таких, що так чи інакше дадуть, може, не прямі, опосередковані, але тяжкі наслідки й ускладнення. Перш за все це викликає неминуче збіднення, певне пересихання, замулення джерел духовності (може, не зразу помітне, як не зразу пересихають річки від збіднення лісових джерел); адже з утратою рідної мови втрачається незглибимий світ підсвідомості, все національне психологічно-духовне підґрунтя, всі підземні води й «таємниці» великої колективної душі, колективного досвіду народу. Переймання іншої мови, безумовно, збагачує людину тільки тоді, коли рідна мова залишається на притаманному їй місці: коли ж ідеться про заміну, то це переймання компенсує оті втрати лише частково, бо інша мова, навіть при найкращому знанні, засвоюється до певної міри схематично, збіднено, без тих колосальних глибин підсвідомості, без тих неповторних візерунків асоціативності, з непомітними, може, але незліченими обривами «альвеолярних корінців»... Ось звідки йдуть безсумнівні духовні, естетичні, етичні втрати. Ось чому великий Потебня застерігав від неминучої «мерзості запустення», пов'язаної з денационалізацією, з мовною асиміляцією». / Дзюба, Іван. Інтернаціоналізм чи русифікація? – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – С. 171.

⁸ «Українське мовлення було контрольоване і конвойоване, а несвобода, насильство, несправедливість завжди призводять до активізації злих людей і злого в людях, породжують цинізм, безнадію, втрату орієнтирів, спідлення і запаскудження людських душ. Відмова від рідного починає

брутального нехтування українською мовою є потужні мотивації в тих, хто розглядає державу як інститут влади та інструмент власного збагачення й не дбає за майбутнє України як Держави. Є вже й приклади, коли ще зовсім недавно дехто хизувався в сорочці-вишиванці, видаючи себе за патріота, переселився в Білокам'яну чи далі й цинічно заявляє, що Україна для нього пройдений етап.

Про те, що мова й національна самосвідомість нерозривно між собою взаємопов'язані, свідчить доля українців у Росії. Не будемо говорити за мільйони тих українців, які живуть у Росії, починаючи з перших поселенців на неосвоєних землях, що туди переїхали в часи монархії. Згадаємо лишень мільйони тих, які оселились там із різних причин у радянську добу⁹. Більшість із них не володіють українською мовою й не ідентифікують себе як українці. Подібне спостерігається й на рідних теренах серед

сприйматись не як вияв нищої безхребетності, а як уміння жити, що своєю чергою, дає підставу дивитись зверхньо і вороже на тих, хто цього не зробив. Справа, однак, не закінчується на мовленні. Воно є лишень найбільш помітним явищем у статусі і соціальній поведінці людей. Це тільки вершина айсберга. Під нею – ментальність, національний характер, національна свідомість, духовність, культура ... А за ними – історія народу, його земля, національна ідея, соборність і державність нації, її доля і шлях у майбутнє». / Радевич-Винницький Ярослав. Україна: від мови до нації. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997. – С. 9.

⁹ «У результаті терору, голодоморів, депортацій і війни генофонд української нації було підірвано, а сама нація опинилася розпорошеною по безмежній імперії. На початок 80-х рр. 23% українців від загальної їх кількості проживали в радянських республіках поза межами України. В УРСР почав відчуватися брак не лише робочих рук, а просто нестача населення, і Москва активно практикує так зване «допідселення» на звільнені від українців місця. Серед громадян, котрих масово завозили на проживання до УРСР з інших регіонів СРСР, переважали етнічні росіяни. До того ж розселялися вони компактно й у великих промислових центрах. Загалом внутрішньо імперські міграційні процеси в СРСР були у 30 разів інтенсивнішими за царську Росію». / І.В. Діак. Українське відродження чи нова русифікація? Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти. – К.: Гранослов, 2000. – С. 142.

русифікованих етнічних українців¹⁰. У той час росіяни, що укорінились в Україні, не забули свою рідну мову. Росіяни вимагають, щоб в Україні були російськомовні школи та інші заклади освіти й культури, а також церкви. І таких російськомовних закладів в Україні достатньо, а в деяких регіонах аж надміру¹¹. Поділяю біль і стурбованість свого видатного земляка, якого можна вважати совістю української нації, Івана Дзюби щодо долі української мови в рідному для мене Донбасі, який тотально зрусифіковано, де українська мова набула статус меншинної для більшості етнічних українців, що там проживають. Тоді як у Росії немає україномовних ні дитячих садочків, ні шкіл, ні вищих навчальних закладів, ні театрів, ні газет, ні церков¹². Начебто, там не проживає жодного етнічного українця. **Але ж у Росії проживає українців не менше, аніж росіян в Україні. То, де ж той паритет, без якого неможливо вибудувати справедливі відносини між народами, тим більше, братніми?**

За відсутності такого паритету зникають будь-які підстави для звинувачення України в утискуванні російської мови на її теренах. Для того щоб такі підстави з'явилися, Росії потрібно створити на своїй території відповідну кількість україномовних дитячих садочків, шкіл, вищих навчальних закладів, театрів, газет, книговидань, бібліотек, церков, телевізійних і радіопрограм та інших україномовних осередків і забезпечити належне їхне

¹⁰ «Нині багато українців через мовну асиміляцію змінили український етностереотип на російський». / Патей-Братасюк М.Г. Етно-національне відчуження: філософсько-соціологічний аналіз. Кн. 2. Відчуження «невідчужуваного». – Тернопіль: ООМС-К. – 1998. – С. 251.

¹¹ «Наприклад, у місті Ізюм на Харківщині з 50 тис. населення українці становлять більшість, однак українська школа лише одна. У Чернігові, за словами Ю. Мушкетика, за повоєнних радянських часів не лишилося жодної української школи, після 1991 р. відкрили декілька, але зараз повернулися до «здобутків» повоєнного радянського часу». / І.В. Діак. Українське відродження чи нова русифікація? Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти. – К.: Гранослов, 2000. – С. 201.

¹² Там же. С. 227.

функціонування. **Інакше українці, що проживають на території Росії, будуть продовжувати знаходитись в дискримінаційних умовах у порівнянні з росіянами, які проживають в Україні.** Доки не буде досягнуто такого паритету, доти й немає підстав ставити на порядок денний суспільства обговорення питання про державну двомовність в Україні, оскільки такої двомовності немає в Росії. Там про російсько-українську державну двомовність не збираються навіть думати, а не те що говорити. І російськомовним громадянам України, незалежно від їхньої національності, перш ніж ставити питання про надання російській мові статусу другої державної мови, спочатку необхідно оволодіти і користуватись українською мовою хоча б на такому рівні й у таких обсягах, як володіють і користуються російською мовою українці в Росії. **За умови, коли ми визнаємо нашу Державу незалежною, така позиція цілком правомірна. Українська нація має не менше прав на самовизначення й збереження своєї ідентичності, аніж російська.** Але, на відміну від російської нації, яка не обтяжена двомовністю й підпорядкованістю російської мови іншим мовам, а також загрозою від поглинання іншими мовами, українцям у цьому сенсі значно тяжче. Їм доводиться постійно відстоювати рідну мову від експансії та асиміляції чужими мовами. **Таке відстоювання у нерівній боротьбі триває століттями.**

Здавалося б, що з набуттям Україною державної незалежності в українців відпаде необхідність боротись за збереження, утвердження й розвиток рідної мови. Хоча б на території своєї Держави. Але де там. Російськомовна експансія посилюється на всіх напрямках, починаючи з нехтування українською державною мовою й завершуючи побутовими комунікаціями, з яких українська мова витіснена шляхом насильної русифікації, що здійснювалася століттями поспіль. Зараз це єзуїтські інтерпретують як Богом послану двомовність українцям, від якої ні в якому разі не можна відмовлятись, оскільки вона є для них благом. Але зачекайте, вельможні інтерпретатори-русифікатори, не можна ж нехтувати відсутністю згаданого паритету, оскільки це несправедливо. **Безумовно,**

несправедливо у відношенні до українців і до їхньої рідної мови. Про яку й чію двомовність, даруйте тавтологію, іде мова? Російськомовних громадян України, які геть не володіють українською мовою й не переймаються тим, щоб нею оволодіти? Чи тих громадян, які володіють українською мовою, але вони нею не мислять, оскільки мовою їхнього спілкування є російська мова? Найбільше логічних підстав віднести до так званих двомовних громадян України, які знають російську мову, але основною мовою їхнього спілкування, отже і мислення, є українська мова.

Тепер, спираючись на елементарну логіку, нескладно дійти тями, щоб зрозуміти спекулятивність силоміць нав'язаної українцям «двомовності» як блага для українського народу. **Сучасні українські політики достатньо обізнані із загальним станом сформованих мовних середовищ у регіонах України, щоб дати коректні відповіді на наступні питання й переконатись в цьому лицемірстві.** Зокрема: «В яких регіонах України домінує (понад 50%) чисельність по-справжньому, за класифікацією, що була зазначена вище, двомовних громадян? Чи є вони домінуючими в південних і східних регіонах України, де проживає лівова частка населення нашої незалежної Держави? І взагалі, скільки в цих регіонах постійно проживає тих громадян, для яких українська мова є мовою їхнього повсякденного спілкування й мислення? Чи буде сприяти збільшенню чисельності двомовних громадян утвердження в Україні двомовності та державної двомовності у російськомовних регіонах?». Для того щоб вивести на чисту воду віроломство езуїтського прийому утвердження в суспільній свідомості сучасного українського соціуму двомовності як Богом посланого блага, можна поставити ще низку риторичних запитань. А смисл? І так очевидно, що здійснюється цинічне спекулювання іменем Бога. Й українців, у черговий раз, коли не вдається силоміць і відверто змусити, намагаються обдурити, апелюючи до поблажливості та великодушності й Бога, і заманити в пастку, де потреба в україномовному спілкуванні й мисленні та затребуваність рідної мови відпадуть згодом, самі по собі. Як в

українців, евенків та інших народів і народностей, що нині проживають на території Росії. Ї зроблять це самі українці, але, тепер уже, на своїй державній території. **Під знаком чи девізом віртуальної двомовності реально запроваджується й утверджується у свідомості українського суспільства російська одномовність.** Ціна такої цинічної спекуляції – оволодіння українцями шляхом позбавлення їхньої рідної мови. **Цілком мирний, підступний, неокolonіальний прийом оволодіння спочатку людським матеріалом, а згодом, і історичною територією такої знеособленої людської маси.**

А тепер про великодушність, якою українських громадян прагнуть заохотити до прийняття ними двомовності, завдяки якій вони начебто є багатшими, отже, сильнішими й поблажливішими до тих, хто обділений двомовним багатством. **По-перше,** доки в Україні не утвердиться українська мова, якою будуть мислити й повсякденно спілкуватись не менше 70-80 % її громадян, доти таке двомовне багатство на її теренах відсутнє. Зате реально присутня російськомовна одномовність, яка не прагне до двомовності, оскільки суспільні відносини й соціокультурне середовище унітарної національної української Держави не мотивують до цього. **По-друге,** те, у які способи нам насаджувалось «багатство двомовності», до великодушності ніяким чином не спонукає. **Великодушність має виявляти той, хто пригноблює, чинить насилля, а не той, кого гноблять і над ким чинять це насилля.**

Щоб усвідомити, як принизливо виглядає «великодушність» гнобленого у відносинах зі своїм гнобителем, достатньо уявити, коли тобі хтось плює в обличчя, а ти «великодушно» посміхаєшся, розмазуючи по власному обличчю те, чим у нього плюнули, і при цьому промовляєш, звертаючись до свого кривдника: «Плюньте ще, будь ласка, якщо на те буде Ваша ласка». Коли «плювання» в лице стосується власного обличчя, кожен має право самостійно визначатись, як йому повести в такій ситуації. І коли таке самовизначення відповідає моделі поведінки, яку ми щойно уявили, тоді цю «великодушність»

можна назвати ницою безхребетністю або холуйством чи рабською покорою.

Але ж у цьому контексті ми розмірковуємо про долю національного обличчя, що належить титульній нації України, яка не загарбала й не заграбастала території чіхось народів, народностей і племен, а проживає на своїх історичних землях. Будь-якому, високо чи низько посадженому в державних структурах, владному суб'єкту не дано повноважень розпоряджатись цим обличчям на власний розсуд, а також дозволяти, чи сприяти тому, щоб у нього «плювали». Коли державний діяч чи державний службовець у цьому сенсі займає «безхребетну» позицію, або навмисно підставляє національне обличчя для того, щоб над ним глумили, це за своєю сутністю є зрадою Держави, на службі якої цей суб'єкт знаходиться. **Для того щоб зрада національних інтересів і національної гідності в Україні не набула системного характеру**, таким виявам державної зради повинна своєчасно й неухильно даватись, як мінімум, суспільна й політична, а як максимум, правова, юридична оцінка з адекватними наслідками відповідальності перед Державою та її Народом.

Давати таку оцінку й притягувати до відповідальності покликана держава як політичний інститут влади, суспільна місія й роль якої полягає в забезпеченні національної безпеки й захисті національної гідності народу, який делегував владу у своєму суспільстві цій державі. Коли держава своєчасно чи взагалі цього не робить, тоді цією проблемою має перейматись громадянське суспільство, яке повинно вимагати від держави виконання своєї місії. **Якщо суб'єкти чинної влади не реагують на вимоги громадянського суспільства або із цинічним викликом ігнорують їх, тоді це є тривожним симптомом того, що держава знаходиться не в руках народних посланців, а захоплена узурпаторами.** Доки не втрачена державність, народ має вступати в конструктивний діалог із тими, хто тримає владу у своїх руках, і на підставі Конституції вимагати, щоб вони служили народу або покинули суспільну владу. Такі вимоги можуть стосуватися як відставки окремих суб'єктів влади,

конкретних осіб, так і колективних суб'єктів влади – правлячих політичних партій, повного складу виборних органів тощо. Коли влада не йде на конструктивний діалог із громадянським суспільством, не реагує на його вимоги, тоді вона, таким чином, штовхає свій народ до акцій громадянської непокори як крайнього засобу відновлення справедливості в суспільстві й захисту його від руйнівної діяльності держави чи її окремих інституцій та суб'єктів. Держава як політичний інститут влади в суспільстві є утворенням не над народом, а від народу й має служити йому та його інтересам. **По-інакшому в суспільстві, яке має конституційний демократичний устрій, бути не може.** Інакше можна лишень цей устрій проігнорувати чи скасувати. Щоб уникнути трагічних чи зовсім катастрофічних наслідків вирішення протиріч між народом і владою силовими методами та шляхом руйнівної непокори, потрібен відкритий конструктивний суспільний діалог і цивілізований демократичний підхід у розв'язанні суспільних проблем.

Що таке деукраїнізація й денационалізація через русифікацію

Що таке деукраїнізація й денационалізація через русифікацію та як непросто душі українця виборсатись з тенет русифікації й прозріти до національного самоусвідомлення, автор знає не із книжок, а із власного життєвого досвіду. Цей досвід повчальний, сподіваюсь, не лише для автора. Тому вважаю, що ним варто поділитись. Від народження дитинство і юність пройшли в сільській місцевості на півдні Донецької області, неподалеку від міста Маріуполя, у селі М-Качкари Новоазовського району. Народився в сім'ї колгоспників. Родовід батька, Івана, прийшов до мене з Полтавщини, а матері, Клавдії, – з донського козацтва. Батько працював трактористом, а мати – у польовій бригаді. На жаль, батьки дуже рано пішли з життя. З одинадцяти до вісімнадцяти років зростав у сім'ї старшого брата Анатолія та його дружини

Галини. За це їм безмежно й уклінно вдячний. У шістдесяті роки ще не наступила епоха неовалуєвського наступу на українську мову, що називається, по всіх фронтах. Це мракобісся проти української мови в Українській РСР системно й тотально чинилося в сімдесяті та на початку восьмидесятих років. Тому автору поталанило навчатись в україномовних школах – М-Качкарівській восьмирічці та Червоноармійській СШ, які згодом стали російськомовними. У шкільному середовищі, особливо на уроках розмовляв літературною українською мовою, а за межами школи балакав українським суржиком. Відчував себе стовідсотковим українцем, оскільки дратувало «штоканье» односельчан, які, не проживши й місяця в Маріуполі чи іншому місті, приїздили в село й нарочито цим козирили, калічачи й до того недосконалий сільський суржик, від якого вони не могли відкараскатись в такі стислі терміни. Цілком нормально сприймалась російська мова хлопців, які повертались після служби в село й не поспішали переходити на рідну мову. **На той час у суспільній свідомості вже утвердився стереотип щодо стовідсоткового сприйняття російської мови як державної мови, який не підлягав сумніву на рівні індивідуальної свідомості.**

Не сумнівалася в цьому й свідомість автора. Більше того, у цій свідомості «стовідсоткового» українця, під впливом шкільних курсів історії, радянської пропаганди, ідеологічного зомбіювання, літератури, кіно, було сформоване чітке усвідомлення українського націоналізму як надзвичайного негативного й ворожого явища, що загрожує благополучному майбутньому не лише СРСР, а й самій Україні та українському народу. Знаходячись у полоні цього та інших стереотипів, та свідомість тоді не була здатною сприйняти біль, стурбованість, навіть аргументованість, недивлячись на всю її логічно переконливу обґрунтованість, які полум'яно виклав саме у ті шістдесяті роки на сторінках своєї знаменитої праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Іван Дзюба, переймаючись долею української мови в умовах тотальної русифікації українців. Більше того, ця свідомість геть не відала про існування цієї роботи й про

праведну та нерівну боротьбу з російськомовним тоталітарним режимом, у яку тоді вступила справжня духовна еліта українського народу заради збереження його українського єства, серцевиною якого завжди була й буде залишатись рідна мова. Сьогодні свідомість автора, звільнившись від комуністичних, ідеологічних, шовіністичних стереотипів, які свого часу певними шляхами та методами були в неї запроваджені, здатна до усвідомлення катастрофічних наслідків русифікації, які блокують успішну Українську Державність. Таке звільнення відбулося не відразу, не миттєво й не легко. Справа в тому, що **стереотипи значно легше й швидше запровадити у свідомість, аніж їх звідти випровадити.**

Тому для автора не буде дивиною, коли його стурбованість щодо майбутнього України й українства, роздуми про українську мову та її долю, критичний аналіз сучасної соціальної дійсності, у творенні якої зримо проглядається загроза існуванню України як незалежної держави й українського народу як самобутньої нації, не будуть солідарно сприйняті громадянами, свідомість яких знаходиться в полоні подібних стереотипів, незалежно від того, коли і яким чином вони туди були запроваджені. Зокрема, автор не розраховує, хоча в душі й сподівається, на солідарність у цьому сенсі більшості своїх земляків, які не послуговуються українською мовою навіть на рівні простого спілкування. У свідомість моїх земляків шляхом інформаційного зомбіювання та іншими способами скільки загнано всілякої антиукраїнської чортівні, що навіть важко уявити, коли вона зможе від усього цього багна звільнитись та очиститись. І то за умови, коли в російськомовних анклавах України, буде припинено підігрівання та культивування антиукраїнських настроїв.

На превеликий жаль, у боротьбі за отримання влади в нашому суспільстві не гребують ніякими методами, у тому числі й антиукраїнськими. У результаті цього, за роки державної незалежності України національна свідомість українців постійно засівається антиукраїнським чортополохом, який чіпляється за звивини мозку, проростає й рясно та агресивно сходить, знищуючи паростки національного прозріння

й національної гідності та самоповаги. **Цю свідомість дезінтегрували, дезорієнтували, буквально затуркали протиборчі політичні сили.** Як ті, що підтримують двомовність в Україні й не переймаються відродженням національної самосвідомості українців, апелюючи до антиукраїнських настроїв, так і ті, що прагнуть такого відродження та піднімають на щит національні, навіть націоналістичні заклики. **Перші стають заручниками своїх передвиборчих гасел і керуються приватними інтересами.** Тому, коли вони беруть владу в суспільстві, то не можуть консолідувати суспільство ні на національному підґрунті, оскільки це суперечить їхнім передвиборчим гаслам, ні на основі національних інтересів, якщо це шкодить приватним чи корпоративним інтересам тих, кому влада стає підконтрольною. **Супротивні політичні сили, потрапляючи у владу, або виявляють свою неспроможність змінити державну політику на користь національних інтересів, або цинічно зраджують ці інтереси, спокушуючись можливостями влади для власного збагачення.** А частині з них не треба й зраджувати національні інтереси України, оскільки вони їх ніколи не сповідували, а лише спекулятивно використовували, щоб під їхнім прикриттям пропхатись у владу. Така антинаціонально-національна парадоксальність української політики паралізує національне опритомлення українців, не дозволяє їхній свідомості дійти тями, як їм виборсатись з кошмару брехні та цинізму. **У результаті такої політики деформується суспільна свідомість і світогляд політиків та пересічних громадян України, які творять, відповідно, деформовану соціальну дійсність.** Про з'ясування причин і механізмів суспільної деформації України в умовах її державної незалежності мова йтиме трохи нижче.

А зараз продовжимо висвітлення інтроспективного аналізу русифікації та звільнення від неї. Оскільки русифікація автора здійснювалась не якимось унікальним, а типовим для декількох поколінь радянських українців шляхом, такий аналіз дає підстави для певних узагальнень та екстраполювання їх на радянську соціальну дійсність, у горнилах якої українцям не дару-

вали другу мову, а системно й невідворотно підміняли рідну мову російською, переводячи мислення українців з української на російську «колію» («мовна колія мислення» за О. Потебнею – *див. цитату у виносці 1.*). Повна, коли мислення стало російськомовним, русифікація автора відбулась під час служби на Сєверному флоті. Причому, за значно коротший термін, аніж тривала служба.

Нинішні українські юнаки можуть лише уявити двохрічну, трьохрічну або чотирьохрічну службу в армії чи на флоті, далеко за межами України. У радянський період, коли українські хлопці потрапляли у військові частини, які дислокувались на території України, то вважалось, що їхня служба проходила поряд із домом, не дивлячись на те, що до рідного дому було декілька сотень кілометрів. І то, це було як виключення. А як правило, українцям доводилося нести службу за межами України. Автору не довелося скористатись виключенням із цього правила. Але у порівнянні зі своїм двоюрідним братом Олександром, якого служба у ці ж роки закликала аж у Петропавловськ-Камчатський, довелося служити значно ближче. За приблизно 4 тисячі кілометрів від рідного дому.

Тодішні призови на строкову військову службу здійснювались весною і восени у декілька черг кожний. Тоді одна черга призову збирала з районів і міст Донецької області в обласному призовному пункті не одну тисячу призовників, яких сортували, розподіляли і розвозили цілими ешелонами в різні регіони Радянського Союзу. В одному з таких ешелонів, у листопаді 1968 року, автор і був доставлений у Североморськ Мурманської області. Через рік, цим же маршрутом, але іншим ешелоном прибув для проходження служби у морській піхоті Микола Юр'єв, друг з дитинства й однокласник, з яким автор у школі сидів за однією партою. Сподіваюсь, прикладів достатньо, щоб переконатись у тому, що служба українських хлопців за межами України не була випадковістю.

Це було породженням тодішньої державної політики, що переслідувала певні цілі, з яких очевидні три. **По-перше, для за-побігання сепаратизму.** У такий спосіб кожна союзна республіка як потенційний суб'єкт суверенної державної діяльності

позбавлялась можливості мати на своїй території не те, що національну армію, а навіть окремі, монолітно сформовані, національні військові підрозділи. Тоді, якщо не в роті, то в батальйоні можна було нарахувати до 10 й більше представників різних національностей та народностей. **По-друге, для полегшення русифікації.** За межами своєї республіки юнак гарантовано ізолювався від рідного мовного середовища й змушений був користуватись російською мовою не лише під час виконання службових обов'язків, а й у повсякденному спілкуванні. Це прискорювало переведення рейок із колії мислення рідною мовою на колію російськомовного мислення. **По-третє, у такий спосіб відривалась національна «пуповина» й приживлявся космополітизм та інтернаціоналізм у свідомість тих, хто хоча б на декілька років відривався від рідної землі й рідного мовного середовища.** Така свідомість була підготовленою до того, щоб не повертатись в пенати заради романтики й перспективи влаштування свого життя на новобудовах п'ятирічок, якою вміло вербували та заманювали тих, хто мав демобілізуватись й повертатись до рідних домівок. Українські сільські хлопці після служби залюбки їхали на підняття цілинних земель у Казахстан, на будівництво БАМу, ВАЗу й КАМАЗу, на опанування газових і нафтових родовищ у Тюменській області. Куди вони тільки не їхали, аби не повертатись в колгоспне життя, яке до 60-х років за своєю сутністю залишалось кріпацьким. Не повернувся до колгоспного життя після демобілізації й автор цієї публікації. Але поїхав не на новобудови в глибини Росії, а на навчання в столицю рідної України, де міцно закріпив свою зросійщеність і не спілкувався українською мовою ще майже вісімнадцять років, доки не почав втілюватись в життя українського соціуму Закон «Про мови в Українській РСР».

Ось такою політикою й у такі способи, з конгломерату понад півтораєста народів і народностей, які були стягнуті до купи й замкнені у межах однієї державної території сталевими обручами в 1922 році, формувалось те, що пізніше московськими ідеологами почало йменуватись радянським народом – єдиною спільнотою людей з єдиною державною

мовою – російською. Ось так народи й народності монархічної Росії й Радянського Союзу нагороджувались «двомовністю», яка виштовхувала з їхньої свідомості рідні мови. Цілком очевидно, що російська мова іншим, крім російського, народам була насаджена силоміць, із застосуванням жорсткої державної політики. І хто після цього має підстави й моральне право стверджувати, що зворотний процес, повернення цим народам їхньої рідної мови, має здійснитись без застосування відповідної державної політики й без адекватної підтримки, у цьому сенсі, з боку національних держав. Виходить, для того щоб відібрати рідну мову, делікатність була зайвою. Та й про великодушність у процесі тотальної русифікації не згадували. А щоб повернути рідну мову, відродити її, необхідно делікатничати й прислуховуватись до того, що нам скажуть великодержавні шовіністи чи українофоби. Й розшаркуватись перед ними... «великодушно».

Клин, як кажуть, треба вибивати клином. Принаймні, **автор відродив у своїй свідомості україномовне мислення завдяки державній політиці, яка була спрямована на відродження української мови й спонукала його до цього.** Цьому передував тривалий період, понад двадцять років, зросійщеності, що було зумовлено теж державною політикою, але антиукраїнською. Якою ця політика була в Україні та її столиці, у 70-80-х роках, варто нагадати, оскільки нині спостерігаються симптоми амнезії в національній свідомості українців. Інакше як пояснити наші задкування з позицій українського відродження та відкриття шлюзів для зросійщення вітчизняного соціального простору. Про це, наприклад, свідчить не лише збереження статус-кво російської мови у Верховній Раді України, державних установах, вищих навчальних закладах, засобах масової інформації, а й тенденція її розширеного використання в службових комунікаціях. **А що вже говорити про буденні комунікації й блокування українського мислення під тотальним пресингом російськомовного інформаційного простору.**

Приїзд автора на навчання в Київ, після демобілізації, припав на початок 70-х років, коли в Україні різко посилилась неухильна політика системної деукраїнізації. Петра Шелеста,

тодішнього першого секретаря компартії України, якого звинуватили в надмірній українізації й пробудженні національної самосвідомості українців, було відкликано в Москву, начебто на підвищення. Але всім був зрозумілий цей, неодноразово використаний московським керівництвом, езуїтський спосіб усунення від посад неугодних республіканських партійних лідерів та функціонерів і тихого перепровадження їх у політичне небуття за межами територій їхніх республік. На місце головного посадовця України був впроваджений Володимир Щербицький, який добре володів ситуацією в республіці, мав неабиякі організаторські здібності, був відданим справі партії й здатним виправити «хиби», допущені його попередником. Він був добрим господарником, але не професійним ідеологом. А деукраїнізація шляхом зросійщення – це справа, у першу чергу, рук ідеологів. Тому гуманітарна сфера в Україні Москвою була віддана на відкуп зятятому й заклятому українофобу Маланчуку, який організував несамовите, системне й методичне вигризання української душі з українського народу, професійно використовуючи ідеологічні засоби репресивної партійної системи. Наслідки цього вигризання очевидні. Уже під кінець 80-х років, у Києві, у самому серці України, рідко було чути українську мову. **Українці не встигли навіть схаменутись, як із них зробили російськомовних мешканців української землі.** На той час у Києві більшість шкіл стали російськомовними, а україномовними позалишали незначну кількість, як правило, із числа найслабших шкіл. В інших містах, особливо в промислових регіонах, російськомовними стали практично всі школи. Цей процес торкнувся й сільської місцевості України. Російськомовними поставали школи навіть у тих українських селах, де не проживало жодного росіянина. Зокрема, у рідному селі автора.

Навчання автора в Українській сільськогосподарській академії розпочалося на підготовчому відділенні. Знаковим було те, що академія в числі сотні інших сільськогосподарських ВНЗ, багато з яких функціонували в союзних республіках, за межами Росії, була безпосередньо підпорядкована Москві. Занурення в соціокультурне середовище академії не спонукало автора до

відродження у свідомості україномовного мислення й повернення до української мови в повсякденних спілкуваннях. На той час більшість навчальних дисциплін в академії викладались російською мовою. Переважно російськомовною була й навчальна література. Було б неправдивим, з боку автора, твердження, що в студентські роки він перебував у повністю російськомовному середовищі, як то було на службі. Багато викладачів розмовляли українською мовою за межами навчальних аудиторій, а дехто з них і заняття проводив українською. Українську мову можна було почути й у ректораті. Зберігалась українська мова й у студентському середовищі. Значна частина студентів, які приходили на навчання із сільської місцевості, особливо центральних і західних областей, не відмовлялись від рідної мови, а до російської запобігали лише на заняттях. **Але, у цілому, зручніше й легше було тим, хто користувався лише російською мовою, оскільки не потрібно було напружуватись, щоб кожного разу переводити своє мислення з однієї мовної колії на іншу.**

У тому, що потрібно напружуватись російськомовному українцю, для того щоб перейти на українську мову, автор відчував кожного разу доти, доки не повернувся до україномовного мислення й спілкування. Про те, що непросто перескочити з «рейок» російського мислення на «рейки» українського мовлення, засвідчують не зовсім удалі потуги політиків та інших публічних громадян України, які прагнуть висловити свої російськомовні думки українською мовою. Зараз не маємо на увазі росіян, які не володіють українською мовою, а прагнуть нею говорити. Такі потуги й спроби з боку представників інших національностей некоректно й нечемно критикувати й, тим паче, глузувати з них. Принаймні, українцям. Говоримо про російськомовних українців, які знехтували рідною мовою й не докладають зусиль та не виявляють волі, щоб її повернути у свою свідомість. **Варто нагадати, що пам'ять і свідомість людини не одне й те ж. Свідомість виявляється через мислення. Пам'ять сама по собі, без свідомості, не мислить. Рідна мова може залишатись в пам'яті, що дозволяє**

розуміти її, коли нею хтось говорить. А у свідомості рідна мова постає у вигляді мислення, яке в нормальній людині передує мовленню. Щоб говорити без потуг рідною мовою, потрібно спочатку нею мислити. Мислення – це суто внутрішній процес, який на відміну від говоріння, можна приховати від публічності, довівши його до певного рівня досконалості. Це дозволяє застерегти себе від конфузів недосконалого мовлення, яке виставляється на показ. Культура мовлення залежить від культури мислення. Свого часу **Сократ**, неперевершений майстер діалогу, полюбляв заохочувати співбесідника до розмови фразою: «**Заговори, щоб я тебе побачив**».

Далі, ще про деякі знакові враження від перебування в полоні російськомовного мислення кївського періоду життя. Ні в студентські роки, ні пізніше, коли вже працював, автору не довелось відчути в середовищі Української сільськогосподарської академії якогось внутрішнього незадоволення такою політикою деукраїнізації. Не спостерігалось спротиву цій політиці. Про акції громадянської непокори тоді й не думалось. Тим паче з такого приводу, за яким неминучим було б звинувачення в націоналізмі. У радянській суспільній свідомості вияви націоналізму сприймались страшніше, аніж чума. Не довелось почути хоча б епізодичних, світоглядних настанов чи застережень щодо небезпек, які несе для українського народу антиукраїнська політика, від викладачів, які позиціонували себе щирими українцями. Не берусь судити про те, чим керувались національно свідомі викладачі, які усвідомлювали й передбачали трагічні наслідки від такої політики, коли вони вважали доцільним не говорити про це зі студентством. Можливо страхом попасти в лещата репресивної машини тодішньої системи влади, яка не щадила нікого за інакомислення й вільнодумство. Чи, можливо, у їхній свідомості на той час уже був сформований радянською ідеологією стереотип, що по-інакшому бути не може. Принаймні, в автора цих рядків тоді було таке переконання, що інакше бути не може. Чим, наприклад, керувались члени президії Спілки письменників УРСР, які на початку 70-х років виключали зі своїх лав Івана Дзюбу за його інакше бачення того, що тоді видавалось в

Радянському Союзу за інтернаціоналізм, а, насправді, було тотальною русифікацією неросійських народів, зокрема, українського. Після того виключення Івана Дзюбу було засуджено за інакше мислення на декілька років позбавлення волі. Якби не виключили, то все одно б засудили. Можливо, саме оцим останнім міркуванням і керувались ті, хто виключав тоді Івана Дзюбу зі Спілки українських письменників за публічний вияв національної свідомості.

*Побіжно про радянську єдину партійну комуністичну
ідеологію й сучасний плюралістичний партійний
популізм: порівняльний аналіз*

Зате в академії, як і в кожному тодішньому радянському ВНЗ, був потужний загін викладачів суспільно-політичних наук, зокрема, кафедр історії КПРС, марксистсько-ленінської філософії, політичної економії, наукового комунізму, що стояли на сторожі комуністичної ідеологічної доктрини і суспільна роль яких полягала в тому, щоб правда про радянську соціальну дійсність не доходила в індивідуальну свідомість студентів. **У цій свідомості мав укорінюватись образ належного комуністичного буття, змальованого в ідеальних образах утопічної доктрини його будівництва.** Недопустимим і крामольним для існування системи вважався критичний аналіз дійсного радянського соціального буття, у якому потерпали, проживаючи своє єдине й неповторне життя, радянські громадяни, які мали без сумнівів і жалю витратити його на будівництво світлого майбутнього, котре щоразу, від покоління до покоління, віддалялося, мов міраж у пустелі.

Пам'ятаю, як на початку 80-х років, коли вже працював у ректораті академії, на засіданні її вченої ради професор кафедри історії КПРС, який у парткомі очолював ідеологічну роботу, майже годину тлумачив, що таке розвинений соціалізм першої стадії, у яку ввійшло на тому історичному етапі радянське суспільство за шістьдесят п'ять років крокування до комунізму. З

того визначення розвиненого соціалізму першої стадії, яке тоді тлумачив головний ідеолог академії, слідувало, що привид комунізму¹³, який почав бродити по Європі ще в XIX столітті, знову не наближається, а віддаляється. Але вже на невизначену історичну відстань у соціальному просторі Радянського Союзу та на невизначений історичний час у його суспільному розвитку. Адже всім, хто тоді сидів на тому засіданні, було зрозуміло, що соціалізм, навіть розвинений – це ще не комунізм. А його перша стадія означає, що за нею мають бути інші стадії. Хоча б ще одна. Перша лишень наступила, а коли наступить друга – стане відомо не скоро. Про це узнають наступні покоління радянських громадян. Скільки буде тягнутись друга стадія розвиненого соціалізму і чи будуть наступні стадії, – таких питань доповідачу не задавали, оскільки вони, як мінімум, були некоректними в ситуації очевидної невизначеності. Як максимум, у таких питаннях узріли б сарказм та іронію до комуністичного довгобуду, що розтягнувся майже на століття. А це, за визначенням комуністичної ідеологічної доктрини, вважалось крамолою. **Крамоли в радянській соціальній дійсності боялись, тому й прагнули говорити про належне, а не дійсне, яке може колоти своєю правдою.**

У цьому контексті варто нагадати про однопартійний комуністичний ідеологічний популізм, який, хоча й був значно продуктивнішим від нинішнього багатопартійного різноголосого популізму, неухильно вів і привів суспільство до системної кризи, а його державу – до розладу й розпаду. Ті, кому зараз сорок років і більше, пам'ятають про історію КПРС, яка концептуально базувалась на короткому курсі ВКП (б), свого часу тенденційно написаного під диктовку Сталіна. Про тенденційність, викривленість, урешті брехливість цієї історії свідчить хоча б те, що заподіяні злочини проти народу, про які ми зараз відаємо, у ній постають як величні звершення в комуністичному будівництві, здійснюваного під мудрим керівництвом провідної партії. **Звершення в радянсь-**

¹³ Привид комунізму – за визначенням К. Маркса і Ф. Енгельса, зробленим ними у Маніфесті комуністичної партії.

кому будівництві дійсно були, але якою ціною вони давалися. Цього ніхто не рахував. І із цим ніколи не рахувалися.

Важливо, щоб була мета, до якої потрібно йти. Вірніше, вести до неї народні маси. Для того щоб ці маси не збилися на манівці, їм потрібні пастухи, які б поганяли й гуртували їх у цілеспрямовано крокуюче стадо. Бажаючих бути пастухами й підпасками завжди знайдеться вдосталь. А от запрягатись й перти плуга далеко не у всіх знайдеться наснаги. Й така мета була – це будівництво комунізму. Вона виправдовувала будь-які засоби її досягнення. У тому числі голодомори. Шлях до мети прокладався через свідомість, а точніше, через утвердження брехні в цій свідомості. **Брехня була основним засобом не лише комуністичної ідеології, а й творення радянської соціальної дійсності, яка, за визначенням доктрини, була найкращою у світі.** Так от, навіть із цього тенденційного курсу історії постає очевидний і неспростовний комуністичний ідеологічний популізм, розпочинаючи з утвердження диктатури пролетаріату на теренах колишньої Російської монархії.

Початок ХХ століття ще не був настільки озброєний науково-технічно, щоб можна було в ранній ембріональній стадії адекватно визначити, чим, у результаті запліднення комуністичною ідеєю, розродиться диктатура пролетаріату. Поодинокі застереження світлих голів до народних мас, що із щирими переконаннями та революційним піднесенням і ентузіазмом взялися своїм горбом пхати цю каменюку до «піку комунізму», стосовно навмисності й трагічності їхньої звитяжної праці, категорично відмітались як ворожі наклепи на ідею-фікс. Тоді в захваті від світлого майбутнього, що вимальовувалось їм яскравими ідеологічними фарбами, більшість громадян ладна була мужньо й стоїчно терпіти й переносити своє темне й убоге повсякденне життя.

На зламі епох та соціальних систем, як свідчить історія, народ не складно обдурити й поманити за собою мріями. Тодішні керманічі так захопились пропагандистським фантазуванням, що воно трансформувалось в самонавіювання й самообман. У результаті довготривалого періоду підготовки до захоплення влади руками народу, що проходив у теоретичних та

партійних дискусіях, гіпотетичне моделювання соціальної системи з тотальною людською гармонією так розвинулось, що забігло далеко від реалій життя до мрії, вірніше, ідеї-фікс. Тому, після того як «революція свершилась», вимальовувався соціальний ракурс, у якому сяюча в ідеологічних променях партійного сонця вершина комуністичної гори здавалася зовсім поряд, а лінія найближчого видимого горизонту соціального простору приховувала всі провалля й невідступні скелі до неї. На подоланні яких потім обірветься багато мільйонів людських життів, серед яких буде не один мільйон українських.

Чи то дехто з вождів не збирався довго жити або правити, чи дійсно було тотальне засліплення й утрачено почуття історичного часу в суспільному розвитку. Але зі старту було задекларовано, що стратегічна мета буде досягнута в 30-х роках, тобто за два десятиліття. Для того щоб це стало можливим, необхідно було закріпити радянську владу як гаранта комунізму, здійснити електрифікацію всієї країни й мати сто тисяч тракторів. От під такими примітивними гаслами технократизму, менше ніж сто років тому можна було згуртовано вести наш народ до його «світлого» майбутнього.

Про необхідність хімізації в комуністичному суспільстві, тоді ще не здогадувались. А з генетикою тодішні ідеологи комунізму взагалі дали маху. Ураховуючи те значне випередження у світі, яке мали наші генетичні наукові школи на початку минулого століття, можна було б сподіватись, що радянська наука раніше вийшла б на генетичне модифікування організмів, якби генетика не була піддана комуністичній анафемі, а її провідні вчені не були фізично знищені. Якби цей пріоритет було збережено, то не виключено, що на значно пізніших етапах затухаючих поступів до тієї заповітної вершини, у міражному походженні якої потім уже практично ніхто не сумнівався, він міг спровокувати ортодоксальних комуністів запобігти до відчайдушного радикального методу врятування найбільшої, в просторово-часових вимірах, соціальної авантюри не лише минулого століття, а всього періоду розвитку людства.

Глобальний соціальний експеримент тисячоліть за надуманими теоретичними схемами й моделями, тобто формальними знаннями, на який було витрачено десятки мільйонів людських життів і знівечених доль, жорстоко спрямований за будь-яку ціну виправдати хибну гіпотезу шляхом підгону під неї практики, а це значить реального життя людей, розтягнувся майже на століття. І підтвердив те, що було очевидним для пересічних громадян на самому його старті, свідченням чого є сарказм та іронія із цього приводу героїв творів Ільфа і Петрова, у яких колоритно віддзеркалений дух тієї постреволюційної епохи. Не лише основними, а навіть і другорядними персонажами, було проілюстровано всю авантюрність комуністичної затії, яка тоді розпочиналась, але була приречена. Перш за все, через людську природу пристосовуватись й соціально паразитувати в умовах, якщо такі з'являються.

Через десятки років поспіль безуспішного експериментування на людях, мов на щурах, комуністична ідеологічна доктрина змушена була не публічно й гучно, а більше про себе, потихеньку піднімати руки в гору й зізнаватись, що найвужчим місцем на шляху до світлого майбутнього є недосконалість людини, у якій не можливо сформувати особистість новітньої, ще ні разу не втіленої в цьому світі, суспільної формації. І от тоді, коли остов конструкції системи ще не було пошкоджено внутрішньою соціально-економічною ерозією, а стан вождів ще не нагадував пансіонат глибоких поважних пенсіонерів¹⁴, але в ідеологічному наповненні вона вимагала чергового нового дихання, актуалізувався пошук альтернативи фенотипічному створенню комуністичної особистості, фіаско якого було очевидним навіть для ортодоксів. Ураховуючи загальновідомий

¹⁴ «Герентократія – одна з головних (хоча й не єдина) причин суспільного застою «розвинутого соціалізму». Власне, з неї й розпочалась деградація суспільства, яке ще кілька десятиліть тому претендувало на ідеал для всього знедоленого світу». / Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу. – К.: ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2005. – С. 102

як з історії, так і із сучасного життя крайній радикалізм у виборі найкоротших шляхів у суспільних перетвореннях, що притаманний вождям комуністичних рухів, можна в ситуаціях, коли комуністична доктрина під загрозою, уявляти в їхніх діях малоімовірне й навіть зовсім неймовірне. Тобто те, що здоровий глузд не сприйме за будь-яких обставин.

Повертаємось до генетики, на яку наступ і розвішування ярликів псевдонауки здійснювалися широким фронтом у ті ж таки 30-і роки, а публічно комуністичне ідеологічне мракобісся dokonalo її в серпні 1948 року на сумнозвісній сесії ВАСГНІЛ¹⁵. Якби комуністичні ідеологи були не поверховими, а глибокими матеріалістами і дружили з генетикою та надали їй такий пріоритет, як ядерним озброєнням і космічній техніці, дивись, і вийшли б радянські вчені значно раніше на передові рубежі генетичного модифікування та клонування організмів. А вже із цих висот передової науки дехто з ортодоксальних, але прозорливих і далекоглядних вождів зміг би додуматись до відтворення людських індивідів із заданими, у відповідності до партійних вимог, параметрами, шляхом клонування ідеального комуністичного генотипу як альтернативи не результативному створенню комуністичної людини через непевне й не прогнозоване формування її фенотипу. **Коли не вистачає розуму зрозуміти, що в умовах авторитаризму, тим паче його крайній формі – тоталітаризму, тобто в умовах рабства неможливо виховати особистість, яка б була відповідальною як за своє життя (дії, учинки, поведінку), так і за суспільне, тоді залишається запобігати хіба що до генетичної модифікації та клонування комуністичного типу людини.**

¹⁵ Для того щоб переконатись, до якого ідіотизму й маразму може доходити й вироджуватись доктринальна ідеологія, зокрема комуністична, варто ознайомитись із змістом антинаукової «дискусії» сесії Всесоюзної академії сільськогосподарських наук, коли комуністичні мракобіси dokonali генетичні наукові школи в Радянському Союзі: О положении в биологической науке. Стенографический отчет сессии Всесоюзной академии сельскохозяйственных наук имени В.И. Ленина. 31 июля – 7 августа 1948 г. – ОГИЗ – СЕЛЬХОЗГИЗ. Государственное издательство сельскохозяйственной литературы. – М. – 1948. – 536 с.

Утопічні прогнози в суспільному розвитку є невдячною справою, оскільки їхнє фіаско неминуче, як неминучі розчарування в отриманих результатах, на які не очікували, й адекватна оцінка невинуватих прогнозів. Тому в радянській соціальній дійсності після провальних 30-х років, за якими грянула Велика Вітчизняна війна, мало пройти ще два десятиліття, щоб черговий комуністичний вождь наважився на визначення конкретних термінів побудови комунізму в Радянському Союзі. У 1961 році, на XXII з'їзді КПРС Микита Хрущов пишномовно й гучно, без перебільшень, на весь світ оголосив, що будівництво комунізму на радянських теренах буде завершено саме в 1980 році. Він, з урахуванням бурхливого розвитку хімічної промисловості, додав «плюс хімізація» до пресловутої лєнінської формули «Комунізм – це є Радянська влада плюс електрифікація всієї країни». Була затверджена програма цього конкретного будівництва, що передбачала створення необхідної матеріально-технічної бази комуністичного суспільства, формування комуністичних відносин під гаслом «Від кожного – по здібностях, кожному – по потребах» та виховання комуністичного типу особистості людини, яка була б підготовленою для життя в умовах комунізму. Як бачимо, термін завершення комуністичного будівництва в історичному часі дорівнював тому періоду, протягом якого Україна розвивається в умовах своєї новітньої державної незалежності. Хіба можливо окреслене тією програмою втілити в суспільне життя за такий короткий час, тим паче втілити те, що не втілюється у світі людей. **Але ж таке було в соціальній дійсності. Програма була прийнята і цій програмі було підпорядковане суспільне життя та свідомість радянських громадян**¹⁶. Як це було, автор пережив у власному життєвому досвіді.

Восени 1970 року, під час служби на Северному флоті, на чергових звітно-виборчих комсомольських зборах дивізіону ракетних катерів, у складі якого було вісім кораблів і вісім екіпажів моряків відповідно, автора було обрано секретарем

¹⁶ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Прийнята XXII з'їздом КПРС). Держполітвидав УРСР. – К. – 1961. – 126 с.

комітету комсомолу. Відкрились двері до вступу в лави КПРС. Після того як на партійних зборах було обрано кандидатом у члени КПРС, необхідно було пройти затвердження в політичному відділі бригади ракетних і торпедних катерів. Цьому затвердженню передували співбесіди в партійній комісії політвідділу. Секретарю комітету комсомолу військової частини потрібно було ще проходити й співбесіду з начальником політвідділу. Як зараз пам'ятаю ту співбесіду. Розпочалась вона невимушено з питань неформального характеру, починаючи з автобіографії й закінчуючи баченнями роботи в ролі секретаря комітету комсомолу. Потім відбувся перехід до формальної частини. Задавались питання теоретичного характеру на предмет розуміння політики КПРС. Завершальним був блок питань зі знання вже згаданої програми побудови комунізму в Радянському Союзі. Проблем із відповідями ні на життєво-практичні, ні на теоретичні питання не виникло. І тут начальник політвідділу запитує мою власну думку стосовно того, чи буде в 1980 році в Радянському Союзі комунізм. Час служби в бригаді дозволив достатньо пізнати офіцерів командного складу, щоб орієнтуватись з ким можна бути відвертим у власних судженнях, а з ким краще промовчати.

У тій ситуації не можна було мовчати. Але й особистість начпо не налаштовувала до відвертості, оскільки були добре відомі його партійна ортодоксальність і формалізм. Тодішньому двадцятилітньому сільському юнаку, який не мав вищої освіти, вистачало розуму, щоб критично сприймати соціальну дійсність і усвідомлювати неможливість побудови комунізму, навіть у віддаленій перспективі, не говорячи вже за найближчі десять років. Поряд із цим, було чітке усвідомлення того, що заданим питанням перевірялась лояльність до ідеологічної доктрини КПРС у цілому і до її програми зокрема. Було й розуміння того, що потрібно відповідати формально, а не відверто. Але ж є совість, яка не дозволяє відверто брехати. Довелося миттєво шукати компроміс, у якому б не було відвертого, з викликом «ні». І в той же час автор не міг відверто збрехати й сказати категорично: «Так – комунізм буде побудований у терміни, які визначено

програмою КППС». Тому у своїй відповіді погодився з тим, що матеріально-технічна база буде побудована у вказаний термін, комуністичні відносини, можливо, теж будуть сформовані, а от, що стосується виховання комуністичної особистості людини, то для цього десять років малувато. Начальник політвідділу уточнив, скільки часу потрібно для виховання такої особистості. Коли відповів, що для цього потрібно не одне покоління, крижаним голосом було сказано, що я вільний. Потім отримав прочухана від свого замполіта, першим реченням якого було «Знайшов з ким бути відвертим!», а другим – «Знаєш, чого коштувало тебе відстояти, коли мені було сказано, що твій секретар комітету комсомолу не вірить у програму КППС». Коли я запитав замполіта, чи він вірить у те, що в 1980 році в Радянському Союзі буде комунізм, він, мов те молоде сало на гарячій сковорідці, зашкварчав: «Яке твоє діло до того, вірю я, чи ні. У програмі партії записано, що буде комунізм, значить буде. І крапка».

Отже, комуністичною ідеологією передбачалось, щоб її доктринальні знання ставали переконаннями радянської людини й не підлягали критичному аналізу з її ініціативи. Але ж переконанням не може стати те знання, яке не витримує критичного аналізу на предмет його достовірності та життєвості. Недостовірні знання, отже, псевдознання, можуть стати переконаннями людини лишень шляхом віри в них. Тобто ірраціональним шляхом, а не через раціональне осмислення. Як тексти й положення Святого письма. Виходить, що комуністична свідомість мала формуватись приблизно таким чином, як формується релігійна свідомість. У той же час комуністична ідеологія сповідувала науковий атеїзм і заперечувала релігійну свідомість, піддаючи віру в Бога критичному раціональному аналізу.

І от через десять із лишком років, після тієї співбесіди, коли в соціальному просторі Радянського Союзу, відповідно до програми КППС, мав уже панувати комунізм, сидячи на засіданні вченої ради академії, довелось почути з уст професійного ідеолога санкціонований із найвищих партійних верхів, «критичний» аналіз тієї програми. Із цього аналізу виходило, що в цілому комуністична ідея не заперечувалась й не скасовувалась, а от із

термінами реалізації програмних положень, мовляв, поспішили, не зважили, підійшли до їхнього встановлення дещо волонтаристськи. Партія в цьому не винна, а винен колишній партійний вождь, який страждав волонтаризмом. Виявилось також, що в Радянському Союзі ще не збудовано справжнього, чи то розвиненого соціалізму¹⁷. Спочатку треба розібратись із цим, а потім уже вести мову за комуністичну формацію. Далі доповідач ретельно почав доводити до відома членів ученої ради визначення розвиненого соціалізму першої стадії. Неодноразово робив акценти на недопустимості вільного й некоректного тлумачення цієї дефініції. Зі зробленого визначення розвиненого в першій стадії соціалізму та застережень про недопустимість його довільної інтерпретації було зрозуміло, що в індивідуальну свідомість радянських громадян та суспільну свідомість радянського народу запроваджується чергова ідеологічна фішка, з якою доведеться жити багато років, можливо й десятиліть поспіль. Доки вона повністю себе не дискредитує в соціальній дійсності, тобто коли брехня стане не лише очевидною, а й неможливою. Коли потрібно буде придумувати нову брехню, у яку б повірили. Але цього разу комуністичні ідеологи чинили обачливо. Без ніякого волонтаризму. Відсутність означення термінів перебування суспільства в першій стадії розвиненого соціалізму, можливість переходу в інші стадії його розвиненості, нарешті розпливчатість критеріїв самої розвиненості цього соціалізму давали невизначений простір і час для ідеологічної демагогії й маніпулювання суспільною свідомістю.

Це стало зрозумілим для автора не заднім числом, а вже тоді, під час того засідання вченої ради. Після служби, за роки навчання й роботи в академії став розумнішим, грамотнішим, досвідченішим. Але ж не найрозумнішим і не найграмотнішим та не найдосвідченішим серед тих, хто був на тому засіданні. Поряд були сивоголові професори, які пережили у своєму житті і бачили на власні очі такі лихоліття й страждання від

¹⁷ Це при тому, що в програмі будівництва комунізму, яка затверджувалась ХХІІ з'їздом КПРС у 1961 році, за два десятиліття раніше було заявлено, що соціалізм в Радянському Союзі уже побудовано.

комуністичного довгобуду, що автору таке й у страшних снах не приходило. Вони знали не із книжок, що таке голодомори й що таке війна. Вони краще й глибше за автора розуміли й усвідомлювали форму, зміст та ціну комуністичної ідеології. А хіба доповідач, який стояв за трибуною на одній нозі, бо другу відтяло в нього на фронті, і мав розуму палату, не усвідомлював розбіжності між тим належним, що він проповідував, і соціальною дійсністю, у якій проживали своє життя радянські люди. Але ж проповідував те, у що сам не вірив. Чому? Бо так треба було. Система вимагала жити за брехнею, а не за правдою. Система годувала тих, хто проповідував брехню, і гнобила тих, хто цю брехню викривав та говорив правду. До чого добрехались, унаочнила соціальна дійсність. Правду не можна обдурити. Її можна лише оббрехати. Й то, до певної пори. Раніше чи пізніше, але брехня стає очевидною. То ж чи варто потакати брехні, навіть тоді, коли ця брехня комусь вигідна. Адже в суспільному житті на брехні далеко не пройдеш. І довго їхати на брехні нікому не дано. Тому краще мати прихильність і схильність до правди.

Лише з одного спогаду про ідеологічне «промивання мізків», сподіваюсь, стало зрозумілим, як тоді доводилося кривити душею та роздвоюватися особистості радянської людини між удаваним і дійсним соціальним буттям, між тим, що говорилося з партійних трибун, і тим, що робилося й творилося в соціальній дійсності. Це не просто окремий життєвий випадок. Це було в системі. До того ж, варто нагадати, в усіх осередках радянського суспільства були партійні організації, які щомісячно проводили партійні збори. У великих організаціях регулярно проводились партійні активи й конференції. Крім цього, широкий загальний громадян, у тому числі безпартійних, було теж охоплено системою регулярного ідеологічного впливу, в основному через політінформації. Наприклад, у студентських групах щотижня за розкладом проводились політгодини. Потужними рупорами комуністичної ідеології були засоби масової інформації, зокрема газети, радіо, телебачення, які повністю були знаряджені на

комуністичну пропаганду й були їй підпорядковані. Інститут цензури блокував будь-який критичний аналіз системи.

Можна й потрібно було критикувати конкретних посадовців за недолугість, некомпетентність у роботі, за зловживання своїм службовим становищем. Але ні в якому разі таку критику не можна було екстраполювати на систему чи її окремі структури. **За визначенням комуністичної ідеології винною могла бути конкретна людина, але не система.** Треба віддати належне колишній системі в тому, що механізм персональної критики в ній був досить дієвим і не дозволяв розперезатись начальству в зловживаннях своїм службовим становищем. Та й некомпетентність їм не прощалась. Тоді, якщо в якійсь газеті, навіть районного рівня, не говорячи за республіканський чи всесоюзний, з'являвся критичний матеріал на якогось керівника, це без наслідків не залишалось. Коли критика підтверджувалась, це могло загрожувати звільненням із посади, виключенням із партії й т.д. За непідтверджену критику й недостовірну інформацію несли адекватну персональну відповідальність кореспонденти та їхні редактори. У радянській системі засоби масової інформації виконували дієву роль партійного й народного контролю за творенням соціальної дійсності на локальних рівнях. Тоді ЗМІ не були окремою гілкою суспільної влади, але були потужним відгалуженням партійної влади. Основне призначення радянських ЗМІ полягало у формуванні суспільної свідомості у відповідності з належним, яке накреслювалось й окреслювалось комуністичною ідеологічною доктриною.

Тому тим, хто в дорослому чи зрілому віці жив у другій половині 70-х років та на початку 80-х років минулого століття, які позначено застійним соціалізмом, достатньо лишень нагадати, у якій задусі ідеологічної брехні жило тоді радянське суспільство. Представникам молодших поколінь, яким не довелося відчувати тієї задухи від компартійної брехні, варто знати про те, до якої деформації індивідуальної та суспільної свідомості може призводити доктринальна ідеологія, коли чорне потрібно величати білим, а про біле, тобто правду, можна лише мислити й не можна про неї мовити, принаймні публічно. До

якого цинізму в маніпулюванні правдою доходила комуністична ідеологія, свідчить хоча б те, що головні газетні рупори КПРС на всесоюзному, республіканських і регіональних рівнях називались «Правдами», у яких найбільш концентровано й регулярно друкувалась пропагандистська брехня. До середини 80-х років уже так добрехалися, що в суспільстві буквально фізіологічно відчувалась спрага за правдою. Радянські громадяни втомились від брехні. І коли керівництво КПРС під проводом Михайла Горбачова відкрило шлюзи гласності, правда буквально виплескувалась у свідомість цих громадян. Правду про радянську соціальну дійсність можна було прочитати навіть на шпальтах «Правд» різного рівня й формату. **Суспільство почало просинатись від летаргічного сну рабської психології, яка генетично закріплювалась в індивідуальній свідомості не одного покоління радянських громадян.**

Небайдужий до того, що твориться в сучасній соціальній дійсності, критично мислячий читач може зауважити: а хіба нині, в українському суспільстві, звільненому від комуністичної ідеології, шанують правду? Чого варта мовлена чи написана правда, на яку в суспільстві не звертають геть ніякої уваги і продовжують множити брехню й творити кривду? Хіба нинішні партійні рупори, використовуючи найсучасніші можливості ЗМІ, менше виплескують в індивідуальну й суспільну свідомість брехні? Тоді брехала одна партія, а зараз більше сотні. Як зорієнтуватись індивідуальній свідомості в багатоголосі брехні, чи то у брехливому партійному плюралізмі, що не змовкає в суспільстві ні на мить? **На тлі нинішньої брехні радянська брехня може сприйнятись правдою.** А про такі зловживання владою в особистих та приватних цілях, які стали можливими у незалежній Україні, радянським начальникам не мріялось і не снилось. Й ті пільги, які вони отримували як номенклатурні працівники у порівнянні з пересічними громадянами, з огляду на сучасну соціальну дійсність сприймаються зараз як справедлива суспільна винагорода. Адже тодішні радянські керівники й начальники мали не лише повноваження, а й брали на свої плечі адекватну відповідальність, яка не перекладалась ними на своїх

підлеглих. Тоді керівники, які допускали зловживання владою або здійснювали злочини, могли довічно відлучатися від влади. Принаймні, у життєвий актив і суспільні заслуги їм це не записувалось. Цей ряд критичних зауважень на адресу сучасної соціальної дійсності українські громадяни можуть ще продовжити й продовжувати... Бо наболіло й пече душу очевидна несправедність, отже, несправедливість.

Погоджуюсь, погоджуюсь, погоджуюсь ... Погоджуюсь не тричі, а значно більше разів і з тими зауваженнями, які автор уявив, і з тими, що реально можуть бути висловлені громадянами незалежної України. Далі логічно сказати – сором, сором, сором... Кому сором? Усім нам, включаючи й автора, хто творить сучасну українську соціальну дійсність, хто проживає в ній, сором. **А далі проблема за незначним, але суттєвим, за тим, чого не купиш. За совістю.** Необхідно, щоб нам усім стало просто соромно. Навіть тим громадянам України, які не заслужили своєю громадянською позицією такого сорому. Але, напевно, саме таким у першу чергу й стає соромно. Якщо не за себе, то за країну, державу, народ. **Почуття сорому має засвідчити, що в нас пробудилась совість.** Лишень пробуджена совість здатна очистити власну душу від скверни, у тому числі від брехні й цинізму. Коли совість не пробуджена або втрачена, то все інше від лукавого, яке в людському вимірі нічого не варте.

У тому, що сучасний український соціум тоне в багні брехні й цинізму, американські імперіалісти не винні. Як не винні в цьому й російські шовіністи. А якщо хтось з іногородців і винен у наших суспільних негараздах, то лише в тій мірі, у якій ми, громадяни України, дозволили їм це зробити. Й коли ми захлинаємось брехнею й цинізмом, але нічого не вчиняємо, щоб із цього багна виборсуватись, значить, нас це влаштовує. Значить, ще не насорбались цього «добра» до не хочу. Але ж чи варто в цьому сенсі доходити до тієї межі, коли почне не лише нудити, а й вивертати все нутро? Сподіватись на те, що правду й справедливість у суспільство принесе правитель як цар-батюшка, чи правителі як колегіальний суб'єкт влади, значить продовжувати сповідувати рабську психологію. За такого сповідування й

такої «громадянської» позиції можна розраховувати, щонайбільше, на статус раба у суспільстві. І після цього нічого ремствувати на те, що муляє ярмо на шиї, у яке мовчазно й покірно всунув власну голову. Рабська покірність і терплячість дає необмежені можливості будь-якій владі, навіть демократично налаштованій, для зловживань і свавілля. У цьому велика спокуса для влади та її суб'єктів. **Але в цьому й велика трагедія громадян із рабською психологією та їхніх правителів.**

Про лінь, волю, мову й соціальну дееволюцію

Поряд з Українською сільськогосподарською академією знаходилось студентське містечко Київського університету ім. Т.Г. Шевченка. Відчувалось, що там щось, по-справжньому, націоналістично українське жило і боролось¹⁸. Але автору до цього було байдуже, перш за все, у силу сформованих переконань. І коли доходили чутки, що когось там за вияви націоналізму заарештували чи звільнили з роботи, солідарності з покараними в душі не виникало. Була така подія, коли співробітниками КДБ було заарештовано групу викладачів і студентів біля пам'ятника Т.Г. Шевченка у день народження

¹⁸ «... навчатись, особливо на філософському факультеті, в ті часи було важко... Це був період брежнєвської реанімації командно-адміністративного стилю мислення, господарювання і управління, тотального засилля компартійної ідеології, боротьби з «дисидентами» і проявами «буржуазного націоналізму». Філософський факультет був в епіцентрі драматичних ідеологічних суперечностей, які для декого з нас виявились останніми. За «націоналістичні збочення» з університету виключили наших однокурсників І. Савицького і В. Смирнова, до лав Радянської Армії призвали В. Матюшка. Різні терміни ув'язнення отримали найбільш активні провідники національного слова – співробітники Інституту філософії НАН України. Вільнодумство заборонялось. «Правильною» вважалась лише офіційна точка зору – висловлена в телепрограмі «Час», передовій газети «Правда» і в курсі «Історії КПРС», від яких напівсвідомо ми намагались втекти, як від чуми». / Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю: 2-ге вид., допов. – К.: Знання України, 2008. – С. 40.

поета лише за те, що вони поставили у підніжжя жовті тюльпани у синьому відрі, оскільки це символізувало кольори українського національного прапору. Пам'ятаю як зараз, коли почув цю звістку, подумав: кому і навіщо потрібні такі націоналістичні демарші, адже Шевченко не заборонений, а визнаний і шанований у Радянському Союзі український поет. **Ось у таку глухомань підсвідомості було загнано національне самоусвідомлення українця за якихось двадцять із лишком років формування його індивідуальної свідомості в умовах радянської системи під впливом русифікації.**

На завершення інтроспективного аналізу русифікованої свідомості коротко про те, яким чином національне самоусвідомлення українця з тієї глухомані виборсалось й стало однією з наріжних цінностей світогляду автора. Цьому сприяло декілька чинників, але визначальними, напевно, було два з них. **Це правда про історію творення радянської соціальної дійсності й відродження у свідомості україномовного мислення.** У другій половині 80-х років було відкрито шлюзи гласності, завдяки чому в суспільну та індивідуальну свідомість прийшла правда про радянську соціальну дійсність, про справжню, а не міфологізовану комуністичною ідеологією історію її творення. **Правда, якої й досі бояться ті, хто не бажає добра Україні й українцям й не може змиритись з Українською Державною Незалежністю.** Правда про голодомори, депортації українських селян якомога далі від української землі, про гоніння й нищення української інтелігенції, витискування зі свідомості українців рідної мови, охолодила розігріту комуністичною ідеологією свідомість. **Правда про дійсність змусила поглянути на неї тверезо й критично.** Цією правдою свідомість була підготовлена до сприйняття відродження української мови в Україні як цілком логічного кроку у відновленні справедливості щодо українців. Тому, коли вийшов у світ і почав запроваджуватись в соціальну дійсність українського соціуму, що перебував у конгломераті Радянського Союзу, Закон «Про мови в Українській РСР», свідомість автора була вже налаштована на відродження української мови.

Але від дійсного до бажаного потрібно пройти якийсь певний шлях, докладаючи для цього відповідні зусилля. **Повернення до української мови виявилось довшим і складнішим процесом, аніж перехід на російську мову.** Виходячи із власного досвіду, автор вважає, що основною причиною такого парадоксу є мовне середовище. Його наявність при переході на російську мову прискорила процес деукраїнізації, і відсутність такого під час повернення до української мови загальмувала відродження україномовного мислення. Правомірність такого судження підтверджена життєвим епізодом автора в тому ж таки 1989 році, коли у світ вийшов доленосний для українського відродження Закон. Тоді довелось відпочивати протягом трьох тижнів в Івано-Франківській області, повністю занурившись в україномовне середовище. Хоча воно й специфічне своїми діалектами та запозиченнями з мов сусідніх народів. Автор поставив собі задачу не послуговуватись в спілкуванні російською мовою. У перші дні було складно, але вже під кінець відпочинку з'явилось відчуття більш-менш, вільного володіння українською мовою. Після повернення до Києва все повернулось на свої місця. Свідомість мов заклонило російською мовою. **Саме відсутність середовища, у якому була б органічно затребувана українська мова як мова спілкування, гальмувала повернення у свідомість рідної мови.**

Законом передбачалось впровадження української мови в діловодство, навчальний процес і службові спілкування. Для автора найлегшою задачею виявилась перша й найтяжчою – остання. Перехід у діловодстві на українську мову, можна вважати, відбувся одразу. На вільне читання лекцій і ведення практичних занять українською мовою довелось вийти лише після двох навчальних років. Здатність до невимушеного, неконтрольованого, органічного спілкування українською мовою повернулась до автора не раніше, аніж за 3 роки. Цей термін виявився значно довшим за період русифікації, яка відбувалася в повністю російськомовному середовищі. Він міг розтягнутись на невизначений час, якби не докладались зусилля щодо переходу на україномовне мислення. Це не проста вольова задача, але без

її вирішення годі сподіватись на органічну потребу в україномовному спілкуванні. Доки не відроджено україномовне мислення, доти користування українською мовою завжди буде вольовою задачею. Виявлення волі в людини потребується тоді, коли вона мусить щось долати, отже, виявляти зусилля. Питається в задачі, коли людина без зусиль органічно спілкується російською мовою й середовище, у якому вона проживає своє життя, не спонукає до спілкування українською мовою, що потребує волі й додаткових зусиль, чи з'явиться в неї бажання ускладнювати собі життя. Для цього потрібні якісь вищі мотиви й світоглядно-сміслові орієнтири.

Воля й мислення є атрибутами людини, тобто тими невід'ємними властивостями, без наявності яких чи навіть за відсутності однієї з них вона перетворюється у твариноподібну істоту. **На жаль, у нашій соціальній дійсності бракує не лише україномовного мислення, але й волі творити українську соціальну дійсність**¹⁹. Звідси постає потреба в хоча б найкоротшій інтерпретації сутності волі, без якої людина

¹⁹ «У соціумах, де не вирішена ідентифікаційна проблема, виникає драматична ситуація: суспільство балансує на межі буття і небуття. Здавалося, що в Україні ця ситуація не буде такою гострою, оскільки український етнос становив абсолютну більшість населення. Наприклад, у країнах Балтії корінні народи мали невелику перевагу перед приїжджими, але за рахунок згуртованості та політичної волі керівництва досить ефективно вирішили проблему ідентифікації. Там більш актуальною є проблема набуття громадянства. В Україні ж проблему ідентифікації гальмує те стільки громада руських, скільки значна кількість русифікованих українців, які не бажають вчити державну мову, вороже ставляться до культури власного народу тощо. Тому в державі виникла криза ідентифікації і ціннісно-цивілізаційної визначеності. Цій кризі сприяє невиконання Конституції і законів владою і громадянами, втручання інших держав у внутрішні справи України, низька політична активність молоді, що дозволяє пенсіонерам визначати майбутнє України через значно вищу активність на виборах, участь в акціях деструктивних політичних сил тощо». // М. Михальченко. Вища освіта України як фактор цивілізаційного визначення молоді: Монографія / [авт. кол.: М. Михальченко (керівник), Т. Андрущенко, О. Бульвінська, М. Лукашевич, та ін.] – К.: Педагогічна думка, 2010. – С. 18.

перетворюється у соціальне ніщо. Наприклад, коли людина бажає їсти чи задовольнити якусь іншу фізіологічну потребу й у неї є можливості не відкласти своє бажання, і вона задовольняє його, тоді їй не потрібна воля. У такі моменти не відкладеного задоволення фізіологічного бажання людина керується інстинктами. Що забажав, те й зробив, не задумуючись. Як то робить дика тварина. В одомашненій тварини, на відміну від дикої, можуть бути сформовані відповідні рефлекси, які змушують її відтягувати свої бажання. Воля потрібна тоді, коли необхідно вгамувати свої бажання, коли потрібно виявити зусилля, долати якісь перепони чи бар'єри, вирішувати проблеми, досягати поставлені цілі тощо. Ми всі добре знаємо, що в стадії невідкладного задоволення фізіологічних потреб людина перебуває у віці немовляти, тобто на початку соціалізації своєї особистості. Далі все досягнуте в розвитку особистості є результатом впливу оточуючого соціального середовища та актів волевиявлення конкретної людини, якій ця особистість належить.

Інколи можна почути таку характеристику на якусь людину, що, мовляв, лінь народилася раніше за неї. Як тлумачить психологія, лінь – це захисна властивість людини, що оберігає її від зусиль для зайняття небажаними для неї справами²⁰. Бажану справу, якою людина може займатись залюбки без власного внутрішнього, значить вольового, примусу, мов дитина любимою забавою, свого часу Григорій Сковорода назвав «сродною»

²⁰ «Лінь – універсальний засіб захисту від непотрібної праці. Частіше всього – наслідок невпевненості в цілі, відсутності стимулів, просто багатолітньої втоми. Щоб розібратись у ліні, потрібно уточнити її суть. * Лінь виконувати певну роботу. – Є два виходи: відмовитись від роботи або зробити її приємною. При спробі відмовитись від роботи необхідно вирішити, хто інший візьме на себе цю роботу або що станеться, якщо не робити її зовсім. ... * Присутність ліні за причинами фізичними і душевними. – Такі причини можуть потроху виникнути якби самі собою: потрібно лише не робити зарядку, не гуляти, не займатись спортом, їсти менше овочів і фруктів, лягати спати пізніше й побільше курити, та ін... Лінь приходить і тоді, коли у людини немає цілі, або вона не може визначити її...». // Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. – Минск: Харвест, М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – С. 252.

працею, у якій людина знаходить для себе не лише смисл, а й радість та щастя від життя²¹. Але ж ми прекрасно розуміємо, що з дитячих пелюшок неможливо вискочити, не доклавши для цього певних зусиль, та й зненацька знайти для себе «сродну» працю.

Уявімо собі, до чого б докотилася у своїй соціальній еволюції людина, якби вона, щоразу, від свого народження й до смерті, керувалася одними лише бажаннями й не докладала волі й зусиль у розвитку себе як людини. Логіка підказує – до витоків своєї еволюції, тобто в стан первісної людини. **Це називається соціальною дееволюцією.** Чи може сучасна людина в умовах техногенної цивілізації, де вона стала заручником власного науково-технічного прогресу, дозволити собі таку розкіш – керуватись у своїх життєвих виявах лишень бажаннями? Питання риторичне. **Отже, воля людини є універсальним засобом подолання її власної лінії²².** Це саме той засіб, з

²¹ «Висуваючи ідею щастя як вищу мету людського життя, Сковорода створює вчення про «сродну працю» як одну із найважливіших передумов досягнення людиною щастя, реалізації дійсно людського способу життя, самоствердження особи, найвищу насолоду особистості. Людські нахили – природні, вважав «український Сократ», кожна добра людина народилась до якоїсь конкретної діяльності. За допомогою освіти і виховання можна вдосконалити природні здібності. Але головний засіб вдосконалення людини – це її самопізнання і власна добровільна «перебудова», переображення. Сковорода закликав жити у злагоді не лише з іншими, але й з природою». Пазенок В.С. // Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи / Пазенок В.С., Лях В.В., Соболь О.М., Райда К.Ю., Єсипенко Д.М., Пархоменко Т.С., Федорченко В.К., Любимий Я.В. – К.: Український Центр духовної культури, 2001. – С. 31-32.

²² «Розвиток вольової регуляції перш за все пов'язаний з формуванням: 1) багатой сфери мотиваційно-сислової; 2) стійкого світогляду і переконань; 3) здатності до вольових зусиль в особливих ситуаціях дії. Він також пов'язаний з переходом від зовнішніх способів зміни смислу дії до внутрішніх. Закріплені вольові якості позначаються спеціальними термінами, такими як цілеспрямованість, рішучість, витримка, самостійність, мужність, наполегливість». // Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. – Минск: Харвест, М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – С. 82.

допомогою якого людина може не лише відбутись у своєму житті як людина, а й досягти вершин реалізації власної особистості. За відсутності волі ні людина, ні колектив, ні народ, ні людство у цілому не здатні нічого путнього досягти у своїх життєвих циклах. **Коли ж воля втрачається, тоді той, хто її втратив, приречений на соціальну дееволюцію, деградацію, втрату людської подоби й людського життя.**

Брак волі в людини спонукає її до вибору легших для себе варіантів проживання, коли є альтернатива. Хтось вибирає легшу фізичну роботу. Комусь легше копати яму, аніж працювати інтелектуально, і він робить свій вибір. На повірку вольових якостей виявляється, що багатьом людям легше змусити працювати своє тіло, аніж мозок. Якби було по-іншому, тоді б більшість людей залюбки б займалася високоінтелектуальною працею. Але тут, як і в спорті, не всі здатні на досягнення олімпійських рекордів. Більше того, виявляється, що **нетренований інтелект значно тяжче привести в робочу форму, аніж м'язи.** А для того, щоб він був здатний натхненно працювати й вирішувати сучасні науково-технічні та суспільно-практичні проблеми, від нього вимагається не одне десятиліття напруженої цілеспрямованої, системної й систематичної роботи, що неможливо здійснити без наявності волі в людини, яка володіє цим інтелектом.

Чому ж тоді ми віддали на відкуп ліні відродження української мови? Пам'ятаю, як один професор, який уважав себе видатним, цинічно хизувався в колі колег тим, як йому вдається уникати читання лекцій українською мовою, не вступаючи в протиріччя з вимогами вже згаданого Закону. «Я – говорив він, – на першій лекції спрашиваю у студентів – на каком «языци» вам читать лекцию? Вы «намэк» поняли? Студенты народ собразительный. Всегда просят читать на русском». Ще б пак. Хіба можна студентам бути некітливими, коли вони в навчальному процесі знаходяться в повній залежності від примх такого професора. Двома вимовленими в українській транскрипції російськими словами він доволі красномовно натякнув, яку мову він поважає, а над якою публічно глузує. До того ж, у 90-х роках більшість студентів були російськомовними, яким теж

було лінки напружуватись в сприйнятті української мови. Таке публічне глузування над українською мовою продовжується до цього часу, коли російськомовні політики чи державні службовці нарочито демонструють свою «прихильність» до державної мови та «уміння» нею висловлюватись. Зараз не згадуємо про відхилення у вимові й акцент, без яких не обійтись, особливо тим, для кого українська мова не є рідною. Говоримо про нахабно «похабне» перекручування українських слів, коли це робиться навмисно з неприхованим цинізмом та іронічною усмішкою, мовляв, ось яка незграбна та кострубата українська мова.

Невже прийшли по українську душу?

Якщо університетським професорам, а також політикам і державним службовцям лінки та бракує волі, щоб перейти на україномовне спілкування, хоча б у межах своєї службової діяльності, як це вимагається чинним законодавством, то що вже говорити за рядових російськомовних громадян України. Це суто їхня добровільна справа. Тут варто згадати такі феномени чи ефекти індивідуальної й суспільної свідомості, як соціальні очікування, сподівання, настроєність на кардинальні зміни в суспільному та індивідуальному житті. Про ці феномени добре знають досвідчені політики й керівники та ефективно використовують їх для здійснення реформаторської діяльності. У колективі настроєність на кардинальні зміни, як правило, виникає тоді, коли відбувається зміна керівника, у суспільстві – коли міняється влада. Саме в такий період виявляється найвищий рівень соціальних очікувань на те, що мають відбутися кардинальні зміни. Може бути відсутнім у свідомості чітке уявлення про самі зміни, але присутня психологічна й соціальна настроєність на те, що вони неминучі. Тому у такий період найбільш безболісна громадянська реакція на зміни, навіть на ті, які можуть бути непопулярними з позицій буденної свідомості, але є конче необхідними в стратегічному вимірі успішного суспільного розвитку. **Такий карт-бланш не є тривалим для влади, політиків, керівників.** Якщо вони його не

використовують, пізніше впровадження кардинальних змін у соціальне й суспільне життя може наражатись на несприйнятливність, обструкцію, протидії й відкриті протести та невизначено розтягуватись в часі.

Україна після отримання своєї Державної Незалежності потребувала кардинальних системних змін, що називається, в усіх сферах суспільного життя. Суспільство очікувало таких змін, було психологічно, морально й соціально налаштоване на них. **Рішучих і надзвичайно швидких змін потребувала інституціоналізація Української Державності.** Серед фундаментальних засад, на яких мала відбуватись ця інституціоналізація, безумовно, була українська мова, якою мав заповнюватись соціальний простір України як самостійної Держави. Як ми скористались соціальними очікуваннями кардинальних і рішучих змін та нововведень у суспільне життя, засвідчує сучасна соціальна дійсність. Очевидним і неспростовним в історії українського народу, ким би й під чию диктовку вона не писалася, є факт того, що він, цей народ, не очікував і не бажав такої дійсності. Хто сумнівається в очевидному, будь ласка, проведіть коректні соціологічні опитування українського народу із цього приводу. Автор у здійснюваному критичному аналізі соціальної дійсності керується принципом, який полягає в тому, що очевидне не потребує доказів.

Було також втрачено й карт-бланш на швидке впровадження української мови в життя українського суспільства. Більше того, як це парадоксально не виглядає, в умовах державної незалежності України відбулась лібералізація державної політики щодо вимог Закону «Про мови в Українській РСР» про впровадження української мови. Ті послаблення, на кшталт дозволу студентам вибирати мову викладання тієї чи іншої дисципліни, які де-юре передбачались в перші роки впровадження в життя цього Закону, де-факто закріпились на невизначений термін у суспільному житті незалежної України. Якщо в першій половині 90-х років викладачі, які не бажали чи не поспішали переходити у викладанні своїх навчальних дисциплін на українську мову, ще запобігали до вже згаданого

прийому професора, то пізніше на цей Закон просто махнули рукою. Це зауваження в меншій мірі стосується ВНЗ Київського регіону та західних і центральних областей, але в більшій мірі – навчальних закладів південних і східних регіонів України. До речі, та ж Українська сільськогосподарська академія, яка згодом стала аграрним університетом, упоралась з реалізацією основних завдань Закону «Про мови» ще до 1995 року.

На зміну невинуватим соціальним очікуванням цілком логічно прийшли соціальні розчарування та незадоволення народу невизначеністю здійснюваних реформ та їхнім антинародним спрямуванням. На такі суспільні невдоволення була заготовлена в державній політичній риторичі стереотипна відповідь: **«Дякуйте, що в Україні не було війни»**. Це мало сприйматись суспільною свідомістю як індульгенція за недолугу й ненародну політику влади. **Війни дійсно не було, але наслідки для українського народу виявились не кращими від повоєнних**. Спочатку, без війни, через штучне розкручування гіперінфляції, були забрані грошові заощадження громадян. Потім, без війни, шляхом віртуальної ваучеризації, було забране народне майно. Слідом за цим відбулось відчуження селян від землі. Незабаром, без війни, тихим, мирним, повзучим способом у межах чинного законодавства, буде відібрана земля в українського народу. Скоріше всього, назавжди. І ось тепер підступно хапають за горло українську мову. **Невже прийшли по українську душу? Адже українська мова – це душа України. Без неї Україна як Держава вмере. А без Держави не буде й держави як політичного інституту влади. Невже не зрозуміло куди стелеться дорога деукраїнізації? Коли ж зрозуміло, тоді необхідно із цієї дороги негайно зійти й більше не ступати на неї, якщо ми дбаємо за успішне історичне майбутнє Української Державної Незалежності.**

Досвід державної політики прибалтійських країн, колишніх радянських республік, показав, що в утвердженні власної Державності державі як політичному інституту влади потрібно бути більш рішучою й послідовною. Першочерговим завданням такої політики є запровадження рідної мови титульної нації як

державної мови суспільства, яке утверджує й розбудовує власну державність. І для росіян та інших російськомовних громадян цих республік, які вирішили залишитись в них на постійне проживання, не стало проблемою опанування державних мов новостворених держав, не дивлячись на те, що ці мови менш споріднені з російською мовою, аніж українська мова. Для кого це було проблемою чи неприйнятним із принципових міркувань, ті повернулись на постійне проживання в Росію або в інші країни. Три країни, які за своїми територіями і чисельністю населення рівновеликі нашим трьом не найбільшим областям, без війни і кровопролиття, цілком мирною, але жорсткою і послідовною державною політикою, змогли утвердити свої національні державні мови і не дозволили на своїх теренах розперезатись «п'ятій колонії»²³. **А для нас це хіба не під силу? Невже віддамо на поталу неовалуєвським маланчуківцям українську душу й дозволимо їм вигризти її з тіла України?...**

²³ «Але «п'ята колона» в Україні, яку утворюють деякі політичні партії проросійської орієнтації, численні організації, які на пряму фінансує Росія, проросійські ЗМІ, не тільки поки що досить успішно грає на старих, частково ще радянських антизахідних стереотипах громадської думки українського багатоетнічного населення (української політичної нації), а й проводить активну антиукраїнську політику всередині країни і за кордоном. Тільки внутрішня слабкість української держави та нестача політичної волі її керівництва не дають змоги застосувати всю могутність закону проти антиконституційної діяльності «п'ятої колонії». При цьому демократія в Україні дозволяє тим людям, яким подобаються євразійські цінності і спосіб життя в Росії, спокійно емігрувати в Росію, де вони можуть насолоджуватися цінностями «суверенної», «керованої» демократії, брати участь у новій кавказькій війні та захисті східних кордонів Росії. Безмежні простори Сибіру, Далекого Сходу, Якутії і Чукотки давно чекають їх. Це стосується не тільки росіян, а й усіх, хто не сприймає незалежність України». // М. Михальченко. Вища освіта України як фактор цивілізаційного визначення молоді: Монографія / [авт. кол.: М. Михальченко (керівник), Т. Андрущенко, О. Бульвінська, М. Лукашевич, та ін.] – К.: Педагогічна думка, 2010. – С.16.

Деукраїнізація через русифікацію веде в українське нікуди, з якого постає російське куди неоімперського штибу

До яких неукраїнських наслідків призводить політика деукраїнізації, автор може проілюструвати двома епізодами зі свого життя. Але спершу, **давайте замислимось над тим, чи варто через власну лінь тікати від самого себе, лише тому, що йти до себе важче.** У даному контексті маємо на увазі – **тікати від своєї національності.** Як далеко у цьому сенсі можна втекти? І чи можна взагалі утекти? Коли можна втекти, чи варто це робити? Якщо варто, то чого може коштувати оте «варто»? Почнемо з розмірковувань над можливими варіантами відповідей, починаючи з останнього питання.

Коли ми пов'язуємо власне життя й життя своїх нащадків з Україною як незалежною Державою, то варто дбати за зміцнення її Державної Незалежності. **Українізація зміцнює Державність України, а деукраїнізація демонтує її.** Це твердження базується на логіці обґрунтування й аргументування та критичному аналізі сучасної соціальної дійсності, зроблених автором у даній роботі. Це підтверджується логікою робіт інших авторів, на які зроблені посилання в цій публікації. Значно більше залишилось нецитованих робіт, у яких обґрунтовується загроза національній безпеці України від деукраїнізації. Але крім цього кожен національно свідомий громадянин України володіє своєю логікою й осмислює по-своєму соціальну дійсність, які дозволяють адекватно оцінити ситуацію й дійти висновку, що деукраїнізація чи послаблення українізації ніяким чином не зможуть зміцнити Українську Державність. **Україномовність у поєднанні з російськомовністю чи без неї зміцнює Українську Державу. Але російськомовність без україномовності підриває її конструкції.**

Тому російськомовні громадяни України, які не володіють українським мовленням, але бажають жити в незалежній Україні, мають проявити волю й опанувати українську мову. Тут варто нагадати за мудру пораду психологів у подоланні лінії, що «при спробі відмовитись від роботи необхідно вирішити, хто інший

візьме на себе цю роботу, або що станеться, якщо не робити її зовсім»²⁴. Передбачається, що в цьому рішенні має з'явитись усвідомлення відповідальності, яка покладається на того, хто відмовляється від виконання певної роботи. Наприклад, дорослі російськомовні громадяни України, які бажають, щоб Україна була незалежною, але не бажають опанувати українське мовлення. На кого вони перекладають цю роботу, – на своїх дітей чи онуків? А якщо й ті не виявлять достатньої волі й полінуються це зробити та, у свою чергу, перекладуть цю задачу на своїх дітей чи онуків? Таким чином може утворитись те, що в математиці називають «дурною» безкінечністю. У соціальній дійсності така безкінечність веде в українське нікуди, альтернативою якому може стати російське куди. **Отже, лінь, байдужість до опанування українського мовлення можуть пасивно сприяти заглибленню України в російськомовний простір, де для української мови зовсім не залишиться місця.** Як то є нині в Росії, де проживають мільйони українців. Та і в російськомовних анклавах на території України для української мови залишилось небагато цього місця.

Далі беремо до уваги тих громадян України, які не сприймають українську мову як державну із принципових міркувань, оскільки вони не приймають українську державність як свою Державність, а воліють об'єднання з Росією чи повернення до Радянського Союзу. Попри всі розчарування та суспільні негаразди, які переживає наш народ у результаті недолугої політики в умовах державної незалежності України, нині не набереться в нашому суспільстві, навіть наближено, п'ятдесяти відсотків від загальної чисельності громадян тих, хто категорично бажає скасування Української Державної Незалежності. Принаймні, за роки незалежності не довелось чути про, хоча б одне, соціологічне опитування, яке б підтвердило протилежне твердження.

Чого може коштувати пасивна, через лінь та байдужість, і активна, через принципову неприйнятність української

²⁴ Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. – Минск: Харвест, М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – С. 252

державності, деукраїнізація, яка неминуче веде, спочатку в українське нікуди, а потім у російське куди? Туди, де панує неоімперський дух, що живиться величчю імперського експансіонізму²⁵, який в історичному минулому захоплював, підминав та розминав у соціальний знеособлений ерзац-субстрат усе те, що до потрапляння в його імперське соціальне тіло мало певну етнічну, мовну, культурну автентичність, індивідуальність, неповторність та виразність. **Варто нагадати, що вся історія імперського будівництва як за часів Російської монархії, так, ще більше, у Радянському Союзі, це історія будівництва на людських костях**²⁶. Людина в імперії завжди сприймалась як її

²⁵ «Домінуючий у путінсько-медведєвській Росії комплекс ідей і уявлень за багатьма ознаками нагадує правоконсервативні течії суспільної і гуманітарної думки Німеччини 1920-х – початку 1930-х рр., які проголошували примат німецької культури над бездуховною цивілізацією плутократичного Заходу. Ключовою характеристикою цього ідеологічного комплексу була ідея реваншу Німеччини за поразку в Першій світовій війні внаслідок «змови» ворогів Другого рейху та «удару ножом у спину». У Москві на роль «безвинно убієнної» Імперії успішно номінуються одночасно як Російська імперія, так і її могильник – Радянський Союз. Шизофренія, скажете? Аж ніяк – ідеологія». / Горбулін В.П., Белов О.Ф., Литвиненко О.В. Національна безпека: порядок денний для України. – К.: ВД «Стилос», 2009. – С.75.

²⁶ «Про народ же взагалі говорити не доводиться. Вся історія Росії – це історія пограбування, закабалення й фактичної війни з власним народом. Як розпочав Невський з Батием давити без жалості руський народ в ім'я укріплення власної влади, так продовжували й усі його послідовники. Аж до наших днів. Утім, про злободенне потім, окремим рядком. Власне, подібне положення ніхто й не приховував, і не оспорував. Іван Грозний висловив свою думку на цей рахунок, заявив, що править не людьми, а скотами. Петро I скоротив населення Росії на чверть. Романови звели кріпосне селянство, яке на початку їхнього правління складало більшість населення, а до середини XIX століття тільки половину. І при цьому мало негативний приріст, тобто просто вимирало. Весь демографічний вибух у Росії забезпечувався населенням Сибіру, Півночі й козачими областями, де встановлене Романовими кріпацтво не було розповсюджено в силу обставин, від Романових не залежних. До речі, це типowo візантійська риса. В імперіях, скросних по візантійським лекалам, гірше всіх тим, хто складає

будівельний матеріал. Людське життя в імперії нічого не варте. Ним цинічно нехтують, коли необхідно задовольнити імперські амбіції. Причому нехтують не одним, а мільйонами життів. Усе залежить від масштабів цих амбіцій. Достатньо нагадати про чисельні жертви у Великій Вітчизняній війни, яких у досягненні перемоги могло бути на декілька мільйонів життів одних лише українців, не говорячи за представників інших радянських народів, менше, якби не імперські амбіції вождя та амбітність його маршалів і генералів. Тоді верховний вождь імперії, маючи абсолютну владу в суспільстві, міг одним порухом пальця, як то скидаються кісточки в рахівниці, вирішувати долю життя мільйонів людей.

А чим можна виправдати штучно влаштовані голодомори, які викосили декілька мільйонів життів українців? Зараз дехто цей імперський злочин цинічно виправдовує тим, що збіжжя, яке до зернини тоді забирали в селян, потрібно було для будівництва радянської держави, тобто імперії. Знаходяться й такі, що реанімують у суспільній свідомості світлий лик кривавого вождя, прагнуть у всілякі способи відбілити та змити з нього кров мільйонів ні в чому не винних жертв його параноїчної амбітності, якій була підпорядкована не одне десятиліття імперська дробильниця людських душ і тіл. В Україні навіть дозволили вшанувати його пам'ятником. **Виявляється, що злочини, заподіяні народу, можна інтерпретувати як заслуги перед цим же народом.** І це утверджується в суспільній свідомості як норма²⁷. Отже, людина в імперії була й завжди

державоутворюючий народ цих імперій». / Хомяков П.М. Россия против Руси. Русь против России : историческое расследование. Полемиические заметки. – Київ : НКР ВГОРУ, 2009. – С. 113.

²⁷«Хто сказав, що Сталін вмер? Сталін живе серед нас. Він живе в серцях хворих бабусь, які мріють про справедливість, він живе в принижених й ображених, що позбавились права на життя, він живе в бандитах і кримінальниках, які не бояться вбивати, він живе в міліціонерах і чиновниках, які вірять у свою безкарність, він живе у верхніх ешелонах влади, яка вважає, що вмє правити країною, він живе у вертикалі влади зверху до низу. Він живе в молодих людях, яким чуже почуття

залишатиметься не мірою найвищої цінності, а засобом досягнення її цілей. Імперські цілі завжди будуть виправдовувати будь-які засоби їхнього досягнення, у тому числі й ті, які перекреслюють долю й життя людини та перетворюють її в знеособлений соціальний субстрат. **Тому ті, хто заражений неоімперським духом і пов'язує своє життя з Росією, де цей дух ще не вивітрився, будь ласка, реалізуйте свій вибір самостійно. Але полишіть у спокої Україну. Не робіть її заручницею своїх амбіцій. Україна не прагне чужого, не зазіхає на нього. Їй би своє вберегти**²⁸.

Перш ніж розмінювати українську державність на неоімперську, треба зважити, чи варто прирікати себе й своїх нащадків на роль знеособленого соціального матеріалу, який може бути використаним не лише в мирних цілях, а й стати гарматним м'ясом, коли того вимагатиме імперія. **Як свідчить історичний**

відповідальності, він живе в націоналістах, які вважають, що ми краще всіх, і фашистах, які були довгі роки сталінськими союзниками, він живе в тих, хто мріє про відродження Російської імперії й пихато відноситься до сусідів, а потім влаштовує істерики з приводу того, що сусіди з відразою відвертаються від Сталіна. Сталін живий – він живе в переробленому радянському гімні, в продажних журналістах, в наших церковнослав'янських комуністах, в монахській ностальгії за візантійськими хитросплетіннями. Сталін живий – він живе в школярах, які гвалтують своїх однокласниць, в силовиках, які порядок нерідко плутають з кодексом тюремної поведінки. Сталін живий, тому що ми – жертви нашої нещасної історії, яку ми ніколи не хотіли узнати. Сталін живий, тому що садомазохізм – це наша народна гра. О, як багато у нас накопилось Сталіна! Любити Сталіна – це перш за все глумливо мстити тим, хто не схожий на тебе. Сталін – це смердячий чан, що булькає нашими пороками». // Віктор Ерофеев, російський письменник. Похвала Сталіну. / Огонёк, № 29, 14-20 июля 2008 г.

²⁸ «Україна замість верховенства законів у новій імперії зіткнеться з ризиками розчинитись, українці постануть перед глобальним вибором втрати національної ідентичності. Адже наміри сусідньої держави поглинути Україну достатньо очевидні, без якої вона, беручи до уваги власні демографічні проблеми, неминуче стає все більше азійською, все більше далекою для України». / Горбулін В.П. Без права на покаяние. – Харьков: Фолио, 2009. – С. 54.

досвід імперія, коли немає ворога, на якого потрібно йти війною, сама породжує, формує й вимальовує його образ. Ворог імперії – це те, що консолідує народні маси під гаслом «Наших б'ють!» і те, що дає владі імперії необмежені повноваження на свій розсуд розпоряджатись підвладними народними масами у боротьбі з ним. **Образ ворога – це віками випробуваний спосіб відволікти народні маси від негараздів суспільного життя, які породжуються владою та її недолугою політикою.** Це своєрідний суспільний громовідвід для влади, з допомогою якого вона сублімує агресивні напруження й відводить від себе негативну енергію народних мас.

Тепер про те, як далеко й наскільки швидко можна втекти від своєї національності. **Найшвидше можна зрєктися своєї національності у формальний спосіб.** Ще вчора був українцем, а сьогодні можеш видавати себе за росіянина чи єврея або навпаки. Раніше така зміна ставала можливою із заміною паспорту, а в сучасних українських умовах відпала необхідність і в цій формальності, оскільки в паспортах громадян України національність не зазначається. **Трохи довшим є забуття рідної мови. Не набуття рідної мови від народження є теж надійним засобом денационалізації.** Але, окрім мови, у людині глибоко вкорінені, можна вважати, на генетичному рівні, інші національні властивості, від яких вона за всіма своїми бажаннями не може відкараскатись у такі прості способи, а значить не може швидко від них і втекти. Принаймні, у межах одного життя. А якщо не буде генетичного змішування з іншими національностями, то й у межах багатьох життів, навіть коли вже буде давно забута чи втрачена рідна мова. Це такі національні властивості, як ментальність, культура та її артефакти, сільський уклад і спосіб життя. Зробимо акцент на останній властивості.

Сподіваюсь, що не знайдеться аргументованих підстав поставити під сумнів наступне твердження: аул – це не кишлак, а деревня – не село. Кожне із чотирьох згаданих сільських поселень має свій, не схожий на інший, уклад життя. Тому коли, ми українці, називаємо деревню селом, це вірно лише за однією ознакою, суто зовнішньою, яка вказує на те, що мова

йде про сільське поселення, швидше всього українців, а не представників якихось інших народів та національностей. За цією назвою ми не отримуємо уявлення про етнічні ознаки цього поселення, про народ, який у ньому живе. Якщо ми уникаємо назви сільського поселення росіян у російській транскрипції, тоді вживання словосполучення «російське село» буде більш коректним, аніж просто «село». Аналогічно і в російській мові не буде зайве смислове уточнення щодо назви нашого села в словосполученні «украинская деревня» замість традиційного вживання одного слова «деревня». Ті, кому доводилось бачити поселення українців на території Росії, підтвердять, що вони своїм укладом і способом життя відрізняються від деревні. Навіть якщо це не окреме поселення як цілісне українське село, а дворове вкраплення в тій же деревні. У свою чергу, українці мали можливість переконатись, що прибулі на постійне проживання в українські села етнічні, за своєю ментальністю, росіяни приносять із собою свій уклад і спосіб життя, який суттєво відрізняється від укладу й способу життя українських селян.

Нація з рідною мовою зростає, а без неї зникає

А тепер про епізоди з життя автора, які красномовно підтверджують, до яких наслідків може призводити деукраїнізація українців. **Епізод перший.** Під час служби доля звела з Миколою Бережним, який став мені другом на все життя. Микола був родом із Росії, але із сусідньої з Донецькою, Ростовської області. Від рідного села автора до кордону з Росією навпрошки не більше двадцяти кілометрів. Тому ми спочатку зійшлися як земляки, а вже потім потоваришували й стали друзями за спорідненістю наших душ. Мій новий товариш ідентифікував себе як росіянина. Хоча його вимова російської мови мало чим відрізнялась від моєї. Й українські слова в його російській мові доволі органічно й доречно вживались, причому у чистій українській вимові. Він інколи просив мене, щоб я з ним говорив українською мовою. З надзвичайною зацікавленістю уточнював смисл незрозумілих для нього українських слів.

Згодом з'ясувалось, що наше земляцтво було дещо умовним. Це, мабуть, тільки в масштабах Радянського Союзу відстань у шістсот із гаком кілометрів сприймалась незначною, особливо тоді, коли ти знаходишся за декілька тисяч кілометрів від рідної домівки. Виявилось, що село мого друга знаходиться із протилежного від Донецької області боку, поряд із Калмикією. Від його села до Елісти менше ста кілометрів, тоді як до Ростова-на-Дону – більше чотирьохсот.

Пізніше, аж через два десятиліття, автору довелось здійснити автомобільну подорож у рідне село свого друга й проїхати поперек усю Ростовську область, починаючи від в'їзду в область із боку Таганрога й закінчуючи калмицькими степами. Перша така поїздка відбулася в буремному 1990 році, коли розхитування державних конструкцій Радянського Союзу почало сягати своїх критичних меж. Улітку того ж року, а точніше 24 липня, у центрі Києва, на Хрещатику, перед міською радою відбулося врочисте підняття на щоглу українського національного прапору. **Саме того прапору, за зберігання якого, не говорячи вже за його публічне підняття, ще вчора садили за ґрати.** А тоді врочисто підняли й ніхто не насмівся із представників чинної, ще радянської, влади дати команду його зняти. У Москві розверзлася антиукраїнська істерія. З України в радянському інформаційному просторі прискореними темпами формувався образ найзаклятішого ворога Радянського Союзу. Це не могло не позначитись на суспільній свідомості. Особливо за межами України й, у першу чергу, у Росії.

Тому, коли ми приїхали в гості до друга, відчутною була якась нашорошеність з боку його батьків, рідні й сусідів, з якими довелося вступити в спілкування. Але не минуло й декількох годин, як антиукраїнська настроєність, що виникла під впливом шовіністичного інформаційного зомбіювання, зникла сама по собі. З'ясувалось, що ми балакаємо так, як і вони. Й пісні співаємо однакові, українські. Це виявилось ввечері за гостинним родинним батьківським столом мого друга. А далі з'ясувалось ще більше нашої української спорідненості. Автор не побачив в укладі життя села й односельчан друга ніякої різниці зі своїм

рідним селом. І це при тому, що другове село розташоване на краю Ростовської області в справжніх, хоча й розораних, калмицьких степах, де бігають чи стрибають тушканчики, яких довелося бачити на власні очі. Під час короткого гостювання вияснилось, звідки українське ество в мого друга, який за національністю був росіянином. Його село в тому розмірі, що ми побачили, утворилось в 50-60-ті роки за рахунок зселення хуторян, які жили в цій місцевості у своїх хуторах, починаючи з перших поселенців у цих диких, раніше неораних, степах. А звідки ж взялися перші поселенці? Виявляється, із центральної України. Зокрема, **коріння родоводу мого друга йшло, як і моє, по батьківській лінії, з Полтавщини. Його діди й бабусі були ще українцями. Батьків уже записали в паспортах росіянами, хоча вони й балакали так, як і мої батьки, не по-російськи. А вже їхні діти, у тому числі й мій друг, ідентифікувались як стовідсоткові росіяни.**

Якби то другове русифіковане українське село в Росії було винятком і чистою випадковістю, що трапилась на окраїнах її території, десь у калмицьких степах, тоді зроблений щойно публічний спогад автора виглядав би як дещо надзвичайно особистісне, яке не треба виставляти на публіку. Але суть у тому, що русифіковані українські села на території, яка нині знаходиться під юрисдикцією Росії, не є випадковістю. А наведений приклад якраз і є показовим та характерним наслідком здійсненої деукраїнізації шляхом російськомовної експансії та асиміляції. Зокрема, у подорожі Ростовською областю це підтвердилось. Автору не вдалося на в же вказаному маршруті переїзду через Ростовську область побачити, хоча б одне сільське поселення, яке б своїм укладом і дворовим улаштуванням нагадувало б російську деревню, що можна суцільно бачити в центральній Росії. Поряд із Донецькою областю, через Таганрозьку затоку Азовського моря, простирається на величезних просторах Кубань, де таких русифікованих українських сіл, напевно, ще більше, аніж у Ростовській області. Від рідного села автора до Єйська через цю затоку не більше 70 кілометрів. А від Ростовської області, по північно-східному кордону України, у суміжних

російських областях, зокрема, Воронізькій, Білгородській, Курській, Брянській теж немало русифікованих українських сіл, які були утворені першими поселенцями ще за часів Російської монархії, коли в неї не вистачало людського матеріалу, для того щоб закріпити за собою колонізовані землі осілими селянами-землеробами. Адже мисливці й кочівники не здатні до осілого способу життя та й до землеробства неохочі. Таке закріплення земель, охоплення їх землеробством у Російській імперії робилося завдяки розселенню на цих землях здебільшого українських і німецьких селян. Якщо поволзькі землі заселяли, в основному, німці, які принесли із собою німецьку культуру й уклад життя, то південно-східні степи опановували українські селяни зі своїм укладом життя й культурою землеробства.

Таким чином, якщо по периферії російсько-українського кордону на території Росії суцільно зустрічаються русифіковані українські села, то на території України немає російських деревень, у яких би із самого початку заселення цих територій жили етнічні росіяни-землероби. Татарські, білоруські, молдовські, угорські, болгарські, грецькі, польські, німецькі села є, а російських сіл перших поселенців немає. Хіба що у прикордонних районах північних областей, але не вглибину їхніх територій. Тим паче, ніде, ні в Україні, ні в Росії, ні будь-де, немає українізованих деревень, у яких живуть етнічні росіяни, які б видавали себе за українців і балакали по-українськи. До чого ведеться мова? Зовсім не до того, у чому можуть звинуватити автора російські шовіністи.

Автор не ставить під сумнів справедливність демаркації російсько-українського кордону як наслідку статус-кво кордонів між колишніми радянськими республіками. І не підбурює суспільну свідомість українців щодо перегляду цих кордонів. Нам чужого не треба. Нам би своє вберегти. Аналіз русифікації українців, які нині проживають на території Росії, що є прилеглою й неприлеглою до державної території України, нагадує, що в Україні достатньо аргументів, для того щоб відстояти своє й не лякаться, коли дехто зі сторони Росії починає шантажувати натяками про можливість перегляду демаркації російсько-

українського кордону не на користь України. **Багато поколінь українців заплатили достатню ціну за те, щоб Росія мала таку територію, яку вона нині має.**

Адже цілком очевидно, що це було досягнуто за рахунок механічного нарощування чисельності росіян шляхом мовної експансії та асиміляції інших народів і чи не найбільше українського. А в цей же період чисельність українців у результаті такого механічного відтоку зменшувалась. **Ось що значить мова.** Нація, яка дорожить своєю мовою, може, навіть генетично, а також етнічно вироджуючись, збільшувати свою чисельність і могутність та примножувати територію своєї держави за рахунок інших народів. У той же час етнос, який репродуктивно множитья й чисельно зростає, може зовсім зникнути, розчинившись в інших народах, коли втрачає рідну мову.

*Шовінізм – це те, що виходить із берегів
націоналізму, а Україні чужого не треба,
їй би своє вберегти*

Російські шовіністи – це словосполучення, яке неодноразово вживається в публікації, потребує від автора хоча б короткого, пояснення смислу, який він у нього вкладає, щоб убезпечити себе від різного роду інсинуацій навколо нього та звинувачень у тому, про що автор геть і не думав. До російських шовіністів у цьому контексті автор відносить тих, хто, незалежно від своєї національної і расової приналежності, сповідує філософію російської експансії, що передбачає підпорядкування, підлеглисть, нерівноправність, другорядність та меншовартість писемності, мови, літератури, культурної та етнічної самобутності інших, крім російської, національностей, а також призводить їх до поглинання російською політичною нацією й втрати своєї національної ідентичності. Автор відмежовує від шовінізму різних мастей, а не лише російського, націоналізм як цілком нормальну природну

властивість будь-якої національності, у тому числі й російської, що полягає в прагненні вберегти своє, суто національне й самобутнє, від розчинення в чужому, від утискування з боку чужого, від поглинання іншими національностями. У розумінні автора націоналізм дбає за своє й не претендує на чуже. Коли націоналізм починає посягати на чуже, він перероджується в шовінізм. **Отже, шовінізм – це те, що виходить із берегів націоналізму.**

Націоналізм у захисті свого може набувати ознак екстремізму і виявляється у своїй крайній формі – тероризмі. Такий націоналізм відлякує. Саме таким націоналізмом лякають представників інших національностей. І в такий спосіб розколюють не лише суспільну свідомість, а й саме суспільство. А розколоте суспільство – це неконсолідоване суспільство зі всіма негативними наслідками такого стану. Зокрема, комуністичній пропаганді вдалося сформувати й надовго закріпити в індивідуальній свідомості радянських громадян стереотип страхітливого образу українського націоналізму, на тлі якого російський шовінізм виглядає консолідуючою, спрямовуючою, продуктивною суспільною ідеологією й силою. Цей стереотип так глибоко укорінився у свідомості радянських громадян, що, схоже, передається спадково. Ось, уже майже сімдесят років поспіль лякають тероризмом бійців УПА, зокрема, її угруповань під проводом Степана Бандери. За дужками цієї пропаганди залишились причини, які були породжені саме радянським режимом влади, що спонукали українців до таких радикальних форм спротиву. Й за провокаційні звірства переодягнених енкавєєсників у форму бійців УПА, які ті чинили з мирним населенням, радянська пропаганда теж нічого не повідомляла.

У нинішньому історичному контексті, коли посилюється експансія соціального простору України з боку Росії, ідеологам цієї експансії надзвичайно вигідно реанімувати в суспільній свідомості страхітливий образ українського націоналізму, на тлі якого російський шовінізм виглядатиме як

«братня» допомога в захисті від нього. Тому нині будь-який вияв екстремізму з боку прихильників українського націоналізму є надзвичайно корисним для зміцнення позицій російського шовінізму в Україні. Чим більше буде такого націоналістичного екстремізму, тим розважливіше й шляхетніше будуть поводити себе російські шовіністи в здійснюваній експансії України, видавати себе за таких собі місіонерів-рятівників українців від самих українців.

У зв'язку із цим хотілося б застерегти гарячі голови від екстремістських демаршів під прапором українського націоналізму, оскільки в такий спосіб дискредитується й підривається ідея України як національної держави. Тим паче недопустимо розмінювати свій запал у провокаційних, непринципових для майбуття України й українців ситуаціях. Наприклад, що загрожує Україні в тому, коли невелика група ветеранів Великої Вітчизняної війни покладе квіти біля пам'ятника загиблим воїнам у Львові чи в якомусь іншому місті України. Якщо вони прийшли за власним покликанням, то це їхні цінності, які треба поважати і бути толерантними до них. Коли ж їх хтось організував і привів до цього пам'ятника, завідомо розраховуючи на вуличний протест із боку екстремістські налаштованих прихильників українського націоналізму, тим паче потрібно втриматись й не повестись на таку провокацію. Треба думати за наслідки, які формуються в суспільній свідомості від акцій подібного стибу, і передбачати, скільки громадян України будуть прихильними до них, а скількох громадян, особливо представників інших національностей, шокує, обурить і злякає те, що робиться під прапором українського націоналізму.

Наразі є принципи, без перебільшень, доленосні для Української Державної Незалежності та народу України, який об'єднує представників інших, окрім української, національностей, інтереси, які потрібно відстоювати не вуличними демаршами, а професійно зваженою, принциповою, цивілізованою, патріотичною позицією, яка б консолідувала суспільство

й виводила його в демократичний простір, а не давала владі карт-бланш на «загвинчування гайок» та посилення авторитаризму з метою захисту від екстремізму, щоб він не переріс у тероризм, яким зараз лякають увесь світ. Для такого залякування у світі не гребують ніякими засобами. Зараз уже складно розрізнити, – де тероризм реальний, а де спровокований для підтримання страху в суспільній свідомості й надання повноважень для застосування силових методів у відношенні до тих, хто неугодний або нелояльний до влади. Під виглядом боротьби з тероризмом нині дуже просто розпочинаються справжні війни як між державами, так і в середині них. Тому у відстоюванні інтересів України та її народу треба брати силою духу й інтелекту, а не екстремізмом. Громадянам України у висловленні своєї громадянської позиції не личить опускатись до виявів чорносотенного вандалізму, а українським політикам – тим паче.

У запалі політичних баталій не треба забуватись й забувати, що суспільний простір – це значно вагомніше й відповідальніше місце соціального дійства, аніж арена цирку чи кориди. Заради здобуття уваги громадськості українським політикам не годиться розмінювати свою надзвичайно вагому й відповідальну суспільну роль на роль клоуна або роздратованого бика, який тупо кидається на червоний матеріал, не бачачи перед собою того, хто цим матеріалом махає в нього перед носом і не усвідомлюючи мети режисури дійства, у яке його втягнули чи запустили та маніпулюють ним. Потрібно воювати не із червоним матеріалом і тим, що він символізує колишню радянську владу, а з тим, що в сучасному українському суспільстві спонукає громадян звертатись до комуністичної ідеї як до ідеї справедливості.

Отже, треба боротись за суспільну справедливість. Але не у форматі, розумінні та інтерпретації комуністичної ідеології, яка в справедливості вбачає зрівнялівку, на кшталт «кожній сестрі по сережці», та орієнтує на державний

патерналізм і соціальне паразитування за принципом «Від кожного – по здібностях, кожному – по потребах». Українські можновладці, у тому числі й ті, з якими співпрацюють у політичному тандемі ватажки й функціонери нинішнього комуністичного руху в Україні, демонструють необмеженість своїх потреб і мінімальний вияв здібностей у влаштуванні справедливого суспільного життя. **Це деструктивний і руйнівний принцип для будь-якого соціуму, а не лише українського.**

Треба впроваджувати таку суспільну справедливість, яка б, по-перше, створювала рівні можливості всім громадянам України для їхньої продуктивної праці, щоб вони у відповідності зі зробленим, отримували адекватну винагороду, і, **по-друге,** зводила нанівець соціальне паразитування в сучасному українському соціумі, коли кількість і продуктивність робочих бджіл у ньому з кожним роком зменшується, а трутнів, з їхніми необмеженими потребами – непомірно зростає. Така суспільна справедливість ніколи не стане можливою, коли народ змушують жити за законами, причому не завжди правовими, а ті, хто правлять народом, не дотримуються цих законів і живуть та діють за своїми правилами, які до того ж постійно змінюються в залежності від кон'юнктури приватних потреб, які невпинно треба задовольняти.

*Спекулювання українською національною ідеєю
дискредитує український народ як
титульну націю України*

Саме в запровадженні реальної, а не фіктивної суспільної справедливості й полягає головна сутність української національної ідеї. Тієї ідеї, яка реально може об'єднати народ та всі його національності й відвернути суспільну свідомість від ностальгії за радянським минулим. **Усе, що робиться під прапором української національної**

ідеї всупереч утвердженню суспільної справедливості в українському соціумі, дискредитує цю ідею, вселяє зневіру в Україну як національну державу. Хто, прикриваючись українською національною ідеєю та українським націоналізмом, досягає якихось своїх, суто меркантильних, цілей, не дбає при цьому про поліпшення благополуччя народу України, множить в українському суспільстві несправедливість, утверджує її своєю політикою чи діями, той зраджує Україну як національну державу, сіє в суспільній свідомості зневіру в її розбудову, а також у саму доцільність цієї розбудови. Не можна допускати, щоб у свідомості громадян України формувався та закріплювався стереотип ототожнення таких зрадників із носіями української національної ідеї. Спекулювання у свідомості громадян незалежної України українською національною ідеєю не тільки цинічно й аморально, а є неспокутним гріхом перед українським народом.

У моральному вимірі це значно гірше, аніж спекулювання комуністичною ідеєю як ідеєю справедливості. А прагматичні наслідки цих двох спекуляцій не коректно між собою навіть порівнювати. Спекуляція комуністичною ідеєю, отже, її дискредитація зводить на манівці зі шляху побудови утопії, тобто того, що неможливо побудувати в принципі. Історія підтвердила: чим менше часу народи і їхні держави крокували по комуністичному шляху будівництва, тим менше вони втратили у своєму розвитку. Ті народи, які затримали на цій комуністичній дорозі не одне своє покоління, тяжче страждають посткомуністичним синдромом²⁹ у порівнянні з тими, хто

²⁹ «Посткомуністичний» як поняття не позначає те, що відбувається після комунізму, оскільки такої суспільно-політичної формації ніде й ніколи не було створено. У даному контексті маємо на увазі те, що слідує чи відбувається у суспільстві після падіння комуністичного режиму, який переймався будівництвом комунізму або соціалізму у форматі комуністичної ідеологічної доктрини. Симптомом посткомуністичного синдрому, у розумінні автора, перш за все, є відсутність почуття громадянина творцем своєї долі й того, що робиться у суспільстві. З огляду на сучасну українську соціальну дійсність складається враження, що відсутність такого почуття закріпилася на

перебував на ній менший історичний період. Цей висновок підтверджує порівняльний аналіз суспільного розвитку колишніх країн соціалістичного табору, яких Радянський Союз «нагородив» соціалізмом і відгородив на декілька десятиліть колючим дротом від цивілізованого європейського світу, та пострадянських республік, які в цьому союзі були з моменту його «добровільно» директивного утвердження.

генетичному рівні. Інакше як пояснити ту легкість чи байдужість, з якою громадяни України віддають у не своє розпорядження власну долю, навіть життя й миряться з тим, що їхні долі й життя нівечаться чи безглуздо витрачаються всупереч їхнім бажанням та сподіванням. Про волю не згадуємо, бо, якби така була, тоді б проявлялася громадянська позиція, принаймні окреслено й визначено. Ця байдужість й відсутність волі до покращення свого життя просліджується, починаючи з відношення до суспільної, як нічийної, території (під'їзду будинку, у якому проживаємо, й прилеглої до нього території, суспільних доріг, тротуарів, громадських місць, врешті-решт, до природи в цілому) й завершуючи соціальним простором (колективом, у якому працюємо, місцевою громадою, у якій проживаємо, районом і регіоном, від якого залежить ця громада, й суспільством та його державою). Демократію неможливо розбудувати й підтримувати її життєдіяльність в окремій громаді чи суспільстві у цілому без вільних громадян і виявлення ними громадянської позиції у відношенні до того, що твориться в соціальній дійсності. Цей принцип був добре усвідомлений ще в Древній Греції. Але при тій демократії були не лише вільні громадяни, на яких трималась ця демократія, а й раби, які у своєму суспільному статусі були прирівняні до робочої худоби й позбавлені громадянських прав будь-яким чином впливати на те, що творилося в соціальній дійсності древнього полісу. Через цю модель древньогрецької демократії, як через своєрідну теоретичну матрицю, повчально подивитись на соціальну дійсність посткомуністичних країн з проголошеними конституційними демократіями, що вийшли з тенет Радянського Союзу, у соціальному середовищі якого, десятиліттями, поспіль, культивувались тотальний конформізм і рабська психологія. Скільки у цих країнах, у тому числі в Україні, є тих, хто, волевиявленням своєї активної громадянської позиції може претендувати на статус громадянина, а скільки тих, хто, за відсутності такої позиції та своєю мовчазною покірністю й конформізмом, претендує на положення раба? Неприємне питання – скажете. І це правда. Але ж що поробиш – доводиться дивитись правді у вічі й не закривати на правду власні очі, коли здійснюєш неупереджений аналіз соціальної дійсності. Правда про цю дійсність каже, що вставання з колін – це

Уявімо собі, на якому б рівні соціально-економічного розвитку були нині Польща, Угорщина, Чехія та інші європейські країни, якби вони в той табір не потрапили.

Спекуляція ж українською національною ідеєю блокує розбудову не утопічної, а реальної національної держави, ім'я якій Україна. Одна справа – культивування національної ідеї в суспільній свідомості українського народу, коли він перебував у гнобленні метрополією, і зовсім інша справа, коли таке чи ще гірше гноблення цього ж народу продовжується в умовах його державної незалежності. Адже коли такі безчинства творили чи творять завойовники, це пробуджує національну самосвідомість і спонукає особистість українця до виходу з такого принизливого стану, усвідомлено чи підсвідомо, але під знаком національної ідеї. Але зовсім інше сприйняття національної ідеї громадянином незалежної держави, коли його особистість потерпає від аморального вандалізму з боку одноплемінців, яких він ототожнює із прапороносцями національних ідеалів.

Етнічний українець, який, займаючи певний статус на ієрархічних щаблях влади, знущається з людської гідності своїх підлеглих, цинічно дбає лише про власні приватні інтереси, а не про державу, тим паче не про громадян, якими йому належить безпосередньо опікуватись, але при цьому не декларує себе прибічником національної ідеї, дискредитує її й паплюжить незалежну державу в меншій мірі, аніж той «собрат», що творить приблизно теж саме, але при цьому гамселить себе в груди, удаючи націонал-патріота, й закликає громадян бути відданими патріотами України. **Відвертий цинік менш небезпечний у суспільному житті, аніж лицемірний. Від першого принаймні хоч знаєш, що можна очікувати. А другий являє суцільну підлість.**

Тому в умовах національної незалежності національну ідею не можна штучно оживити й зробити її консолідуючим справа того, хто стоїть на цих колінах, байдуже, чи він добровільно став, чи його силоміць поставили на них. Сподіватись на те, що хтось тебе підніме з колін – безнадійна справа.

началом якимось абстрактним шляхом, через пропаганду, агітацію, декларування кращого майбутнього, тобто з допомогою тих засобів, які можуть бути ефективними й дієвими, коли народ знаходиться в тривалому чи тимчасовому поневоленні загарбниками, яких не можна ідентифікувати зі своєю нацією. В умовах незалежної держави, коли суспільство трансформується й модернізується, перебуваючи в стані аномії, коли владу громадяни України ідентифікують із національно усвідомленими українцями, підхід до культивування національної ідеї в пропагандистських цілях повинен бути надзвичайно зваженим і коректним. І недопустимий гріх бере на себе той, хто цинічно використовує національну ідею з метою суспільної маніпуляції громадянами у своїх власних чи корпоративних цілях, оскільки цим дискредитує український народ як титульну націю на теренах своєї історичної батьківщини.

Про національну ідею в наших мінливих і доволі суперечливих суспільно-політичних умовах варто згадувати в контекстах здобутків, які реально відчують у своєму житті конкретні верстви населення. А в обіцянках, без загрози фальшування й дискредитації, під неї допустимо лаштуватись лише тоді, коли задеклароване гарантовано буде втілене в життя. Національна ідея несумісна з популізмом і цинізмом, оскільки це її не лише девальвує та ганьбить, а й знищує у свідомості наших громадян, а також витравлює з колективного несвідомого нашого народу.

Національна ідея – це віковічне, спільне, у поколіннях збережене, примножене, передане в спадок надбання всього народу. Вона не може розглядатись як предмет разового використання в чийхось забаганках, щось на зразок передвиборчих агіток-одноденок, які рясно розвішуються де попало і як попало, а ще більше опиняються під ногами недовірливих та критично налаштованих виборців. Національну ідею не можна розміняти, як грошову банкноту, на мідяки й роздати мирянам, а потім із копійок вимінати на купюру такого ж номіналу, але новішу. Те, що її можна продавати й

розмінювати на дріб'язки дорогі й дешеві, громадян України за роки її державної незалежності переконали деякі високі й нижчі посадовці. **Національну ідею можна лише продати, але ще жодному народові не судилось її в когось купити.**

Лише ті політики, які своєю громадянською позицією й запроваджуваною політикою будуть відстоювати й запроваджувати суспільну справедливість, можуть розраховувати на реальну підтримку народних мас. Незалежно від того, під якими партійними прапорами вони це будуть здійснювати. Оскільки за роки української державної незалежності жодна з політичних (партійних) сил не продемонструвала своєю політичною й громадською діяльністю послідовне запровадження суспільної справедливості та реальний захист інтересів простої людини, то й залишається незруйнованим у свідомості мільйонів знедолених громадян України стереотип комуністичної ідеї як ідеї справедливості.

Не треба забувати й нехтувати тим, що в українську державну незалежність увійшли мільйони найбільш продуктивних громадян України, яким у 1991 році було від 20 до 45 років, і які не пізнали на собі, ні депортацій, ні голодоморів, ні війн, ні таборів, ні інших страхів, якими прокладався шлях у комуністичне майбутнє. Їхнє доросле життя розгорталось в 70-80 рр. минулого століття, тобто в той період і в тих умовах, коли прості люди відчували певну соціальну стабільність, захищеність і впевненість у завтрашньому дні. Їхнє дитинство не знало, що таке зростати при живих батьках без батьків, коли батько на заробітках у Києві чи Москві, а мати – у Португалії. Третина цих громадян проживала й продуктивно працювала в сільській місцевості, коли українські села не руйнувались й вимирали, а потужно розвивались, і селяни тоді стали жити заможніше від міських жителів. Психіка, пам'ять, свідомість людини так улаштовані, що вони захищають людину від неприємних переживань і спогадів. Погане й неприємне для людини витісняється з її свідомості й пам'яті, а приємне, радісне, навпаки, залишається

й виринає з пам'яті на поверхню свідомості, особливо тоді, коли їй стає кепсько.

Ті українці, які виїхали на заробітки в цивілізовані країни з демократичними й правовими державами й удало влаштувались там, напевно, не дуже часто згадують радянське минуле й колгоспне життя. А й коли згадують, то, скоріше, без ностальгії як за чимось втраченим, що було кращим. Кращою там була хіба що прожита юність чи молодість, яку не повернути. Немає підстав жалкувати за радянським минулим і тим громадянам України, у яких улаштоване життя на вітчизняних теренах, які мають власний бізнес чи іншу справу, що дозволяє їм пристойно жити.

Українським можновладцям, без перебільшень, треба молитись на радянське минуле, дякувати Богові, що воно було, що воно скінчилось в слушний для їхнього життя час, і щоб воно, не дай, Боже, ніколи не повернулось. Адже саме у цьому минулому колосальною працею декількох поколінь радянського народу накопичувались не менш колосальні надбаня, які на «блюдечку з голубою каймою» дістались доморощеним можновладцям. Окрім матеріальних багатств, які можна вважати радянським приданим України, вони отримали у своє розпорядження значно вагоміший подарунок – народні маси, які звикли стояти на колінах перед тими, хто над ними володарює. Це є результатом деформованої свідомості, коли залякність на колінах вважається нормальною, а для деякого й зовсім зручною життєвою позою та позицією.

Український народ втратив свій карт-бланш на вибудовування більш-менш партнерських стосунків із державою як політичним інститутом влади у своєму суспільстві, що дозволило б йому піднятися з колін і бути із владою на «ти» й впливати на поліпшення суспільного життя та власного добробуту. Такі можливості зберігались у першій половині 1990-х років, коли народ міг щось диктувати владі. Далі, у міру того як матеріла влада в суспільстві, у народних мас й зокрема простих людей ці можливості були втрачені. На початку 90-х

років добряче помайоріли й розмахували національними прапорами, а потім спрацювала колгоспно-радгоспна свідомість з її наріжним принципом «все колгоспне не моє». **Довірилися у суспільних перетвореннях «колгоспному правлінню», яке похазяйнувало добряче на свою користь.**

На початковому етапі державної незалежності ще не було такої відчуженості влади від народу, яка є нині. Влада якось солідаризувалась з народом і мовлена владними устами фраза «Маємо те, що маємо» тоді сприймалась як констатація спільного суспільного, не зовсім удалого надбання, яке мають розділити між собою влада й народ. На двадцятому ж році Державної Незалежності України є очевидним, що ті, хто скористався державною владою, мають зовсім не те, що має народ. Нині ця фраза з уст влади набуває характеру цинічної іронії та глузування над народом. Тому владі цю фразу краще не промовляти. Її треба залишити народіві як афоризм, що нагадував би йому про актуалізовану нерозв'язану проблему свого життя, яку **породжено байдужою громадянською позицією підвладних простих людей, що віддали свою долю на відкуп не своєї волі.**

Саме можновладці України найменше зацікавлені в реставрації комуністичного минулого й усього того, що може статись під майорінням червоних прапорів у результаті реалізації комуністичної ідеї, зокрема: націоналізація й експропріація фабрик, заводів, землі та іншої нерухомості. Оскільки вітчизняні можновладці не жахаються майоріння червоних прапорів, більше того, схвально до цього ставляться, значить, Україні не загрожує реставрація радянського ладу під прапором комуністичної ідеї. Й комуністів вони не переслідують і не борються з ними. Ні фізично, ні політично. Навпаки, плідно для себе співпрацюють із ними в політичному тандемі.

Мотивація такого політичного альянсу цілком очевидна. Можновладці як партійні, різних зафарбувань, так і безпартійні, а також політичні лідери комуністичного руху не зацікавлені в запровадженні в суспільне життя реальної справедливості.

Чому? Можновладцям це не вигідно з декількох, споріднених між собою причин. **По-перше**, така справедливість вимагає зрівняти громадян не в бідності, не в багатстві, а в можливостях реалізації своїх невідчужуваних прав, у тому числі в праві на працю, а також у здійсненні підприємницької діяльності. А це посягає на безроздільну монополію можновладців – творити в суспільстві все, що їм заманеться, і на свій лад. **По-друге**, зростання чисельності й потужності середнього класу створить у суспільстві реальне конкурентне середовище, яке може включити справжній механізм ринкової економіки, що неминуче призведе до зниження цін на споживчі промислові й, головне, продовольчі товари. Конкуренція змусить виробників та суб'єктів підприємницької діяльності перейматись підвищенням якості своєї продукції. Це порушує монополію олігархів й ускладнює їхній бізнес, робить його менш прибутковим. **По-третє**, зі зростанням заможності народу у результаті запровадження суспільної справедливості буде зростати чисельність економічно незалежних громадян, які будуть здатні на принципову громадянську позицію у відстоюванні й захисті своїх невідчужуваних прав, у здійсненні контролю за поточною діяльністю влади та її суб'єктів, у вимогах щодо підвищення їхньої відповідальності та компетентності в суспільних справах. **Чим більше в суспільстві чисельність заможних й економічно незалежних громадян, тим менше соціальна база для культивування комуністичної ідеї в суспільній свідомості.** Цей висновок багаторазово підтверджено соціальною практикою цивілізованих країн, де розбудована демократія й створені правові держави.

Утвердження ж влади олігархів позбавляє перспектив широкого загалу громадян України стати заможними й економічно незалежними. Мільйони з них приречені на злиденне й люмпенізоване життя, а переважна більшість населення – на життя за одну зарплату чи пенсію. **Чим більше буде знедолених громадян, тим простіше культивувати в суспільній свідомості комуністичну ідею, тим легше такі маси гуртувати в одне, суспільне, чи окремі, регіональні, стада й отари та**

поганяти їх у потрібних для влади напрямках. **Цим гарантується стабільність влади олігархів і безбідна ніша для комуністичної партійно-політичної діяльності.** Тому те, що нинішні українські комуністи продовжують майорити й прикривати себе червоними знаменами, не може ототожнюватися з рухом до суспільної справедливості. Тим паче, до відродження комуністичного ладу. До якої справедливості можуть привести ті, хто злигався в політичному тандемі з олігархами й виконує роль їхніх політичних прихвоснів. Нехай вибачать мене за різку критику комуністи, які не причетні до політичних спекуляцій, а перебувають у лавах нинішньої комуністичної партії заради утвердження суспільної справедливості. Маю моральне право на таку критику, оскільки поступав до лав комуністичної партії раніше тих, хто нині спекулює у свідомості українського народу комуністичною ідеєю. У тій комуністичній партії, членом якої був автор, більше цінували принципи й принциповість, моральність і порядність, патріотизм і відданість своїй Державі. Здача інтересів своєї Держави в угоду іншій державі, нехай і дружній, тоді вважалась зрадою. **Верхом цинізму й непорядності є спекуляція на моралі та ідеалах добра, незалежно від того, хто цим спекулює – чи комуністи, чи націоналісти, чи шовіністи.**

Оскільки впровадженням суспільної справедливості жодна з українських політичних сил реально не переймається протягом періоду державної незалежності України, **то у свідомості мільйонів знедолених громадян червоні прапори досі залишаються символами справедливості.** Тому для таких громадян той, хто тримає у своїх руках червоний прапор, ототожнюється з борцем за суспільну справедливість, а той, хто вириває з рук цей прапор – ворогом справедливості й тих людей, які страждають від несправедливості. Остання теза потребує поглибленого тлумачення, оскільки розуміння її сутності розкриває очі на парадоксальні суперечності нашого суспільного життя, а також розганяє туман, яким постійно

нагнітають свідомість, щоб приховати істинні суспільні протиріччя, зробити їх менш видимими й зримими.

Спираємось на те, що **формування свідомості під впливом комуністичної ідеології здійснюється** приблизно таким чином, **як формується релігійна свідомість**. У свідомості, яка піддалась впливу комуністичної ідеології, з'являється те, у що людина починає вірити і з чим вона може навіть зв'язати своє життя. Наприклад, комуністична ідея як символ тотальної суспільної справедливості, у яку треба вірити й можна повірити. Моральний кодекс будівника комунізму як зведення, за аналогією біблійних заповідей, основних життєвих принципів, якими необхідно було керуватись у своєму житті радянській людині та зв'язати правильність цього життя. Комуністична ідеологія, як і інші ідеології, має свою змістовну й формальну атрибутику та атрибути, що піддаються сакралізації і мають сприйматись свідомістю як щось вічне та непорушне, на кшталт текстів Святого письма й священних предметів церкви. Червоний прапор є одним із таких священних атрибутів комуністичної ідеології, який в уяві людини, що вірить у комуністичну ідею, символізує справедливість і захист простої людини від поневолення та гноблення.

Далі звернемося до релігійної свідомості. Людина уявляє Бога як безсмертний дух, Абсолютну Особистість, верховну істоту, що стоїть вище всіх і позбавлена будь-яких недоліків, невидимо скрізь присутня, усе бачить і чує, приносить благо, утверджує справедливість. Людина звертається до Бога як до невидимої істоти, яка в її уяві має почути ці звертання. У своїх звертаннях до Бога людина висловлює сокровенні думки, сподіваючись на те, що Бог почує чи прочитає ці думки. У православ'ї такі звертання, як правило, опосередковуються через реальні священні предмети, зокрема ікони й тексти Святого письма. Коли людина, стоячи перед іконою, звертається через неї до Бога, то образ на цій іконі відіграє роль посередника між нею й уявлюваним Богом. У такому акті

релігійного ритуалу постає сакральна роль ікони як священного предмета.

Тепер уявімо на хвилюнку ситуацію, коли в церковний храм вриваються безбожники чи представники якихось супротивних релігійних вірувань і починають зривати й трощити ікони. Цей вандалізм хтось знімає на відео й потім через телебачення, Інтернет його демонструють широкому загалу громадськості. Чи потрібно далі уявляти, якої суспільної «слави» наживуть ті, хто влаштував такий церковний погром і здійснив наругу над священними предметами? І чи можуть розраховувати на толерантне відношення до себе й порозуміння з боку прихожан конфесії, яка постраждала від такої наруги над їхніми символами, ті суспільні (релігійні, політичні, партійні, громадські) сили, представники яких чинили цей вандалізм? Зрозуміло без коментарів, що **ні суспільної слави, ні толерантності, ні порозуміння не можна досягнути вандалізмом.**

Безумовно, що виривання, зривання, розривання червоних прапорів не коректно порівнювати з вандалізмом у церковному храмі. Але **наруга над символом, який укорінився у свідомості як позитив, за будь-яких обставин буде породжувати в цій свідомості негатив.** Особливо негативну реакцію слід очікувати в тій свідомості, яка страждає й пов'язує зменшення своїх страждань із цим символом. Після теоретичного розмірковування звернемось до реального життя, яке відбувається в сучасній українській дійсності.

*З'ясуємо механізм ціннісного розколу
між населенням Заходу й Сходу України:
як це робиться й кому це вигідно*

Від правди не сховаєшся. І правду не приховаєш. Мільйони громадян України в умовах її державної незалежності знаходяться за межею бідності й потерпають від злигоднів. У свідомості цих громадян радянське минуле, яке розгор-

талось й здійснювалось під червоними прапорами, залишилось світлим і радісним спогадом про їхнє благополучне життя. Чи можуть вони схвально віднести до переслідування червоних прапорів, які символізують їхнє благополучне минуле на тлі неблагополучного сьогодення? Сподіваюсь, що ні. Тим більше, у російськомовних регіонах України, зокрема в Донбасі.

Відтворимо в нашій уяві один із можливих реальних варіантів ситуації ціннісного розколу між населенням Заходу й Сходу України та логічно дійдемо висновку, кому це вигідно. Уявімо одне із шахтарських містечок сучасного Донбасу, а в ньому – один із будинків, де проживають шахтарі – безробітні й ті, що працюють, але отримують заробітну плату, яка, за своєю купівельною спроможністю, не може зрівнятись із зарплатою радянських шахтарів. Безробітні шахтарі мають удосталь часу, для того щоб поринути в приємні спогади минулого благополучного життя й поремствувати на невлаштоване сьогодення. Вільного часу вистачає, щоб до запаморочення надивитись телевізійних передач, зокрема новин. І для спілкування із сусідами часу не бракує. Не є секретом, що телевізійний ефір Донбасу покривається російськими каналами й українськими проросійськими програмами. Для цих каналів і програм будь-яка новина, що може викликати в мешканців Донбасу антиукраїнські настрої, надзвичайно значима. Сюжет мирного покладання квітів під червоними стягами біля пам'ятника загиблим воїнам у роки Великої Вітчизняної війни, який знаходиться у Львові чи іншому місті Західної України, не зацікавить такі телевізійні канали й програми. Більше того, такого роду сюжети їм не вигідні, оскільки їхня телевізійна демонстрація може викликати почуття солідарності в українців Сходу з українцями Заходу України.

Зовсім іншого змісту й зафарбування набуває сюжет, коли така акція стає об'єктом екстремістського нападу чи блокування з боку українських націоналістів. Тут є де розгулятись шовіністичній антиукраїнській фантазії й комуністичній

пропаганді та риториці. На такий сюжет можна скільки всіяких антинародних і, зокрема, антипролетарських, собак навішати, що у свідомості того, хто його дивиться, усе перевернеться з ніг на голову. Сюди можна приплести й колишню бандерівщину в перемішку із сучасним «нашизмом» та українською мовою, якою змусять шахтарів розмовляти ті, хто вириває з рук комуністів червоні прапори, і нацизм із фашизмом, який може скоро утвердитись в Україні, коли українські націоналісти захоплять владу в суспільстві, та всіяких інших страшилок із націоналістично-екстремістським відтінком, від яких волосся на голові стає дибом.

Під впливом перегляду телевізійних сюжетів подібного стибу та їхнього неодноразового обговорення в колі сім'ї, сусідів, друзів увага шахтарів переключається на їхні світоглядні цінності, з якими вони прожили минуле, з якими живуть нині, з якими вони пов'язують краще життя. Можна не сумніватись, що серед позитивних цінностей у їхній свідомості чільне місце посідають світла пам'ять про радянське минуле, у якому була прожита благополучна частина їхнього життя, героїка й патріотизм, повага й шанування простої людини в тому минулому, сакральне відношення до Перемоги у Великій Вітчизняній війні й до героїзму та вирішальної ролі в цій перемозі радянських воїнів під керівництвом радянських полководців. Напевно, що у свідомості більшості з них зберігся або відновився стереотип уявлення про український націоналізм як надзвичайно вороже й негативне явище, особливо про той націоналізм, який чинився під проводом Степана Бандери. Тому антинаціоналістичні сюжети телевізійних і радіопередач, газетних публікацій, Інтернету збуджують у такій свідомості антиукраїнські настрої, підштовхують цю свідомість до солідаризації з тими, хто захищає цінності, якими вона дорожить. **Звідси зароджується на рівні свідомості суспільна солідарність знедолених із тими, хто їх знедолив, де роль з'єднуючої ланки в такій солідаризації грають нинішні комуністи.**

З'ясуємо логіку виникнення цього суспільного парадоксу, спираючись на очевидне. Шахтарі, як і інші знедолені громадяни нинішньої України, дорожать цінностями радянського комуністичного минулого, у першу чергу тому, що тоді їм жилося краще. Ця теза, сподіваюсь, не викликає заперечень. Постає питання: хто й що знедолило та занапастило життя сучасних шахтарів у Донбасі? Невже українські націоналісти, зокрема бандерівці, чи, можливо, народні рухівці? Може, це сталося через надання українській мові статусу державної мови? Чи навпаки, тому, що російську мову було позбавлено статусу державної мови в Україні? Але ж українським шахтарям ніхто не забороняє розмовляти російською мовою. І українські націоналісти не позбавляли їх роботи і не нараховують зарплату тим, хто роботу має. Та й за модернізацію шахт і підвищення техніки безпеки в них українські націоналісти не відповідають. Тоді з яких причин шахтарі Донбасу можуть обурюватись на українських націоналістів та негативно ставитись до українізації, яку вони ототожнюють із націоналізмом?

Логіка підказує й підтверджує сказане вище, що такою причиною може бути, перш за все, посягання радикальних представників українського націоналізму на цінності, якими дорожать шахтарі Донбасу. Ця причина знаходиться на поверхні сучасної української соціальної дійсності. Є й друга причина, що знаходиться під спудом цієї новонародженої дійсності, за яку ті, хто незадоволений життям у незалежній Україні, можуть згадувати недобрим словом і звинувачувати українських націоналістів та народних рухівців, які збурили свідомість українського народу до прийняття рішення про вихід України зі складу СРСР у 1991 році. **Саме ця, друга, причина є козирною картою для ідеологів російського шовінізму та сучасного комуністичного руху в їхній антиукраїнській пропаганді та контрпропаганді проти українського націоналізму.**

Але зачекайте, пропагандисти й контрпропагандисти – не-примиренні борці з українством. Давайте логічно обміркуємо

ступінь доказовості й переконливої аргументованості основних козирів вашої пропаганди й контрпропаганди, якими ви збудуєте у свідомості громадян України антиукраїнські настрої. Не все те козирне в тій пропаганді, що за козирне видається. Щоб у цьому переконатись, будемо спиратись на аргументи й контраргументи, які не піддаються спростуванню за своєю очевидністю та логікою.

Не піддається спростуванню вина українського націоналізму в тому, що український народ прагнув отримати Державну Незалежність України. Але цю вину не можна перекладати повністю на тих, хто в другій половині 1990-х років збурих національну самосвідомість українського народу та ініціював Референдум 1 грудня 1991 року, на якому Народ України своїм волевиявленням вивів Україну зі складу СРСР у Незалежну Державність. **То був історичний момент істини українського народу, до якого він ішов століттями, зберігаючи в собі українське єство.**

У тому, що українське залишилось у тих українцях, які дійшли до цього історичного моменту й скористались ним, винні покоління українців, які жили до цього в умовах гноблення, меншовартості й підпорядкованості українського народу іншим народам, коли з нього системно й систематично, століттями поспіль вигризали українську душу. Винуватити в збереженні українського єства серед цих поколінь доведеться багатьох, починаючи з українських селян, козаків, їхніх старшин і гетьманів і завершуючи духовною елітою українського народу, яка від покоління до покоління резонувала дух українства й виносила його на поверхню суспільної свідомості. **Поіменний перелік тих, хто привів український народ до його Державної Незалежності, можна прочитати в історії України, яка не написана чи переписана під антиукраїнське замовлення.** Наприклад, винуваті в тому, що український народ прийняв рішення своїм Референдумом про Державну Незалежність України, такі українські націоналісти,

як Тарас Шевченко, Леся Українка та Іван Франко. Це істинні націоналісти, непідробні.

Але вони не винні в тому, як ми скористалися українською державністю в умовах цієї незалежності. Не винні в цьому й представники інтелігенції українського відродження 1920-30-х рр., розстріляного радянською владою. А в чому можна звинуватити за використання української державності не в інтересах українського народу дисидентів-шістдесятників, які зробили спробу другого українського відродження в тенетах радянського режиму й цим збурили думки у суспільній свідомості про самотність українського народу і його право мати вільну Україну? Хіба винуваті в цьому Іван Дзюба та Ліна Костенко як одні з лідерів того відродження, і хіба вони за таку «вільність» української держави боролись, яка стала підпорядкована інтересам кланів і угруповань під вивіскою партійних прапорів різного штибу та була використання як інструмент обкрадання, поневолення й гноблення простих людей, у тому числі шахтарів? А Василь Стус, представник цієї ж героїчної плеяди духовної еліти українського народу, хіба поклав свою голову в радянських таборах для політв'язнів заради знедолення своїх земляків-шахтарів?

Отже, духовна еліта українського народу, яку стовідсотково можна звинуватити в непідробному й неспекулятивному українському націоналізмові, що привів Україну до її Державної Незалежності, не винна в тому, що в цього народу не вистачило духу встати з колін і вибороти свою незалежність у доморощеної влади, яка захопила українську державу й використала її в суто власних меркантильних цілях, не подумавши при цьому про зростання благополуччя простих людей. **Цього духу могло б вистачити, якби український народ мав достатньо чисельну й потужну духовну еліту,** критерієм чого є наявність у такої еліти світоглядних духовних цінностей, які здатні підняти її над споживацькими інстинктами й матеріальним багатством заради запровадження й утвердження суспільної справедливості в українському

соціумі. Друга умова, щоб така еліта була причетною до розбудови української державності й могла зіпертись у цьому на український народ. А такі умови, особливо перша, не з'являються миттєво.

Зрощення духовної еліти це досить тривалий, розтягнутий в історичному часі процес. Згубити, знищити духовну еліту, як підтвердив досвід зачистки української духовної еліти радянським режимом, можна досить швидко – за одну ніч зібрати її представників, з їхніх осель, і вивезти воронками³⁰ у визначене місце. Потім за день, без суду й слідства сфабрикувати вирок трибуналу. Й на наступну ніч розстріляти. До речі, як підтверджує історія діяльності радянського режиму влади, розстрілювали неугодних цьому режимові людей і без вироків.

Позбавлений таким чином духовних пастирів, український народ потрапив у лабеті бездуховних ділків, які цинічно користуються українською державністю не в інтересах простих людей, захопивши владу у свої руки, усе чинять на свій лад. І знедолення шахтарів – справа цих же рук. Власники цих рук, замість того щоб дякувати й шанувати українських націоналістів усіх поколінь за те, що дарували в їхні руки українську державність, завдяки якій вони стали заможними й багатими, тепер разом із комуністами збурюють у свідомості шахтарів та інших пролетарів і навіть селян Донбасу антагоністичне ставлення до українського націоналізму, що породжує антиукраїнські настрої серед населення цього краю. **Антиукраїнські настрої – це прорадянські й проросійські настрої.**

Розглянемо, що може, окрім ностальгії за радянським минулим, жити такі настрої у свідомості шахтарів Донбасу. Логіка виводить на порівняльний аналіз того, що є в Росії такого, чого немає в Україні, чим можна збуджувати

³⁰ Воронками у радянські часи називали чорні спецмашини, які були обладнані для перевезень арештованих.

проросійські настрої у свідомості моїх земляків. У Росії не залишився радянський лад, у який можна було б перескочити й жити там, як колись. Простий люд там бідує не менше українського. Олігархи в Росії крутіші за українських. І їх там значно більше. Деревня й сільська місцевість деградує й вмирає там не меншими темпами, аніж це відбувається з нашим селом. Російським шахтарям теж не краще наших живеться. Поляризація на багатих і бідних там відбувається більш жахливими темпами, особливо якщо зважати на чисельність населення, яке живе за межею бідності.

Є там і таке, чого, слава Богу, в Україні немає. Завдяки відокремленості України від Росії, наші хлопці не клали свої голови в чеченській війні та в інших гарячих точках, якими переймається Росія. Хлопців з України не посилають за тисячі кілометрів від рідних домівок для служби в неосяжних просторах Сибіру, Крайньої Півночі й Далекого Сходу та закриття кордонів від експансії Росії Китаєм. Сумнівно, що перераховане вище може провокувати проросійські настрої у свідомості українських громадян незалежно від їхньої національності, у тому числі шахтарів Донбасу. **Тоді що ж тягне цю свідомість до Росії? Напевно, усе ж таки те, чого немає або не вистачає в Україні.**

В Україні не шанують із таким пієтетом радянське й, тим паче, монархічне минуле, як це робиться в Росії. Там це робиться системно й систематично, з великою помпою й широким розмахом. Вшановують як царський рід, так і тих, хто цей рід не лише звів на корінь, а й викорчував. У суспільній свідомості російського народу відтворюється й утверджується рафінована історія Російської імперії в монархічному та радянському форматі, з якої постає одна велич без будь-якої немочі. Така історія має пробуджувати у свідомості громадян Росії гордість за велику й величну державу, у якій вони живуть. Минулу імперську велич підкріплюють мілітаризацією сучасної Росії, а також демонстрацією військових мускулів. У Росії не переслідують червоні прапори і там єдина

державна мова – російська. Влада Росії всілякими способами прагне надихнути свою країну й народ, який там проживає, неоімперським духом зі зрозумілих причин: **в імперії влада набуває абсолютного статусу й отримує необмежені повноваження на те, щоб витворяти з підвладним народом усе, що їй заманеться, і не бути підвітною народові за свої діяння.**

Ось це може жити проросійські настрої не лише в шахтарів Донбасу, а й в інших громадян України, у свідомості яких зберігається ностальгія за радянським минулим і за величчю Російської імперії. **Але ж те минуле й та велич будувались на людських костях і досягались чисельними жертвами простих людей.** Варто лише задуматись над тим, у чому полягає та велич, як може стати моторошно від печерної сутності цієї величі з огляду на гуманізм, який має сповідувати людство на сучасному етапі свого цивілізаційного розвитку. **У чому велич – у війнах, з яких Росія споконвічно не вилазила?** Але ж у тих війнах клали голови сини не лише російського народу, а й інших народів, які вона поневолила, у тому числі українського. Зауважимо, що віддавали своє молоде й нереалізоване життя сини простих людей, а не сини вельмож, на кшталт сучасних мажорів. Із супротивного боку клали свої голови сини теж простих людей, але інших народів. **Заради кого й чого це робилося? Простим людям ці війни не були потрібні. А потрібні вони були тим, хто над ними володарював і прагнув задовольнити амбіції в здійснюваній експансії земного простору.** Або просто втягували у війну свій народ, щоб відволікти його від суспільних негараздів, що породжують незадоволення владою, які вона породжує своєю політикою.

Невже на возвеличенні історії воєн, які сіяли смерть, несли тотальні руйнації, призводили до гуманітарних катастроф, має утверджуватись гуманізм як засада виживання людського роду в умовах техногенної цивілізації, коли брязкання зброєю стало дуже ризиковою й небезпечною справою для цього роду?

Убивати, щоб володарювати, володарювати, щоб убивати – це світоглядні засади щонайбільше печерної людини. Але такий печерний світогляд самовбивчий для сучасної людини, оскільки вона озброєна не кам'яною сокирою. Для того щоб людство вижило й зберегло людський рід від самознищення, необхідно керуватись цінностями добра, які орієнтують на людськість у відносинах між людьми. Тому, якщо зійти з печерного світогляду й поглянути на історію воєн із гуманістичних позицій, тоді стає очевидним, що **війна – це зло. Чим більша війна, тим більше зло. У чому ж тоді велич такої історії – невже у творенні зла?** Тоді виходить, що чим більше створено зла, тим величніша історія. Хіба це є нормою християнської моралі? Не може бути в українських громадян ностальгії й за цинковими гробами, у яких повертали українських синів з Афганістану та з інших гарячих воєнних точок, у які Радянський Союз постійно влазив, застрявав у них, а потім довго не міг звідти вилізти. **Тоді за чим ностальгія? Невже за імперським батоном?**

Коли не у війнах, тоді в чому полягає велич Російської імперії? Мирне будівництво і його реалізовані грандіозні проекти, якими можна возвеличити цю історію, теж здійснювалось не гуманними шляхами, на яких від простих людей вимагалась жертвовність виснажливою, без людських умов працею, зламанною долею, втраченим здоров'ям і навіть життям. А шлях реалізації окремих, найбільш грандіозних, як і не зовсім грандіозних, проектів буквально, а не метафорично, вистелено кістьми людей.

Наприклад, індустріалізація Радянського Союзу, яка була здійснена в стислий історичний період і перетворила імперію з аграрної в індустріальну. Цей реалізований проект, дійсно, вражає. Але ж не забуваймо про ціну його здійснення в гуманітарному й гуманістичному вимірі. **Таку ціну нічим не можна виправдати, отже, і окупити. Тоді постає питання: чого вартий цей проект і, зокрема, його історична «велич». Невже цей проект вартий мільйонів заморених голодом**

селян? Адже саме необхідністю прискореної індустріалізації та мілітаризації імперії виправдовують таку жорстокість радянського режиму його апологети, не визнаючи голодомори злочинами влади проти народу.

Коли в українських селах штабелювали тіла померлих від голоду селян, у Кремлі на прийомах, які владна верхівка радянського режиму полюбляла робити, граючи «демократію», столи ломились від різноманітного їства. Весь цивілізований світ здригався від злочину, який радянська влада чинила зі своїм народом, а ця влада в цей час жирувала й пирувала та писала «величну» історію ВКП (б) як керівної й направляючої сили Радянської імперії, відвівши індустріалізації одне з найвизначніших досягнень у цій історії. Безумовно, як неперевершену заслугу комуністичної партії.

Але цивілізовані країни продемонстрували реалізацію більш вражаючих проєктів мирного будівництва й підтвердили свою цивілізованість тим, що це можна здійснювати не ціною гуманітарних катастроф і не на людських костях. Зокрема, Федеративна Німеччина відродилась з попелу повоєнної руйнації й посіла лідируючу позицію в сучасному світі. А Японія, не володіючи такими колосальними природними ресурсами, які є в Росії, з феодалізму за вражаюче короткий період модернізувалась в найновітніше постіндустріальне суспільство, яке за рівнем свого технологічного й соціально-економічного розвитку успішно конкурує з передовими країнами світу. На шляху згаданих досягнень держави цих країн не гноїли свої народи, а дбали про створення людських умов на будівлях, не експлуатували так виснажливо своїх людей, як робочу худобу. **До речі, справжній господар дбає про пристойне втримання робочої худоби й не виснажує її надмірною працею.**

Отже, зроблений вище аналіз ситуації розколу між населенням Сходу й Заходу України підтвердив наше попереднє припущення, що цей розкол має ціннісний характер на світоглядному рівні. Саме нестиківка певних цінностей, які сфор-

мувались й закріпились у світогляді населення суцільно Радянської України, зі світоглядними цінностями населення Західної України, яка була приєднана до Радянського Союзу в 1939 році після підписання пакту Молотова-Ріббентропа, розводить українців між собою, не дозволяє їм солідаризуватись в суспільному житті, створює підґрунтя для різноманітних спекуляцій на цій розбіжності, що здійснюють антиукраїнські сили. **Доки етнічні українці скубуть одне одного, супротивні Українській Державності сили консолідуються й укріплюють свої позиції.**

Ось так, брати українці, нас завжди розводили й продовжують з не меншим успіхом розводити. Розводять не на реальному, а на символах. **За що, проти кого й чого воюємо, браття?** Мої знедолені земляки – за символи радянського минулого, яке вже минуло і його не повернеш, скільки б не замайоріло над Україною червоних прапорів. Хоч на кожному українському стовпі. Брати-українці із Західної України, які не можуть угамувати обурення за насилля й глум, що вчинив радянський режим із населенням західних українських областей, окупувавши їх у 1939 році, прагнуть відомстити, дати в пику радянській владі, якої вже немає, і несамовито борються із червоними прапорами.

А що ж прапороносці? Вони при своїй кровній справі, захищають ідеали знедоленого пролетаріату й колишнього колгоспного селянства. Якби на ці ідеали ніхто не звертав уваги, то й не було б що захищати. А коли на них, ці ідеали, ще й нападають, у комуністів з'являється прекрасна нагода реабілітувати свою підмочену політичним альянсом з олігархами репутацію в очах знедолених народних мас. Й олігархам напад на ідеали знедоленого ними пролетаріату теж на руку. У такий спосіб увага пролетаріату звернута не на причини свого реального знедоленого життя, а на символи, з якими в них асоціюється благополучне життя. **На ґрунті захисту цих символів, святинь радісного минулого,**

виникає солідарність олігархів із пролетарями в сумному для останніх сьогодні.

Таким чином, здійснений аналіз механізму одного з варіантів ціннісного розколу між населенням Сходу й Заходу України й зроблений щодо цього висновок підтверджують сутнісну різницю між боротьбою з тим, що є реально в соціальній дійсності, і тим, що є у свідомості, зокрема із цінностями, які сповідує конкретна людина. Ця різниця особливо рельєфно проглядається в боротьбі з комуністичною дійсністю та комуністичною ідеєю. Боротись з комуністичною дійсністю в контексті сучасної української соціальної дійсності – це все одно, що боротись із привидом, тобто з тим, чого немає й не було, навіть у радянській соціальній дійсності. Зроблений вище критичний аналіз реалізації програми будівництва комунізму в Радянському Союзі лише зайвий раз це підтвердив. У такій боротьбі індивідуальна й суспільна енергія витрачається на ніщо, отже, даремно.

Зовсім інша справа – боротись з комуністичною ідеєю як світоглядною цінністю. У соціально-економічних умовах, що склались в Україні за роки її державної незалежності, у такій боротьбі можна наразитись на неприємні наслідки й зовсім протилежні та небажані результати. Той, хто нападає на ці цінності, відштовхує від себе й штовхає в суспільну опозицію тих, хто сповідує ці цінності. Нехтувати цією, цілком очевидною обставиною чи закономірністю – чисте безглуздя. **Українські націоналісти, які радикально нападають на ці цінності, категорично заперечують сповідування таких цінностей, уподібнюються представникам певної конфесії, які нав'язують агресивним чи безапеляційним способом іншій конфесії свої релігійні погляди, цінності та переконання.** Радикально заперечувати й наступати з позицій українського націоналізму на цінності як атавізми комуністичного радянського минулого, які до сих пір сповідує значна чисельність громадян України, зокрема у південних та східних регіонах, означає лити воду на колесо антиукраїнського млина

– прорадянського, прокомуністичного, проросійського, шовіністично російського, але не проукраїнського. **Так і виходить – із чим боролись, на те й напоролись.** Питається в задачі побудови української унітарної національної держави: кому потрібна така непримиренність і радикалізм в утвердженні українського? Головне, кому це вигідно? А вигідно супротивним силам, які підігрують антиукраїнські настрої в російськомовних анклавах України, посиляючись на загрозу, яку несе в собі для мешканців цих регіонів радикальний український націоналізм, який вони фарбують у коричневий колір.

Не бачити цього неможливо. Тому таке «небачення» не можна назвати навіть політичною короткозорістю. Тоді як це називається? Політичною кон'юктурою? Відстібнув собі декілька відсотків радикально налаштованого електорату, витягнув шаблюку й, розмахуючи нею щосили, пішов у наступ на комуністів і радянське минуле. В умовах, коли посилюється загроза подальшої русифікації України, не складно в українців, особливо серед молоді, яка вчила нашу історію й володіє українською мовою, підіграти радикальний й навіть екстремістський протест. Але екстремізмом неможливо заразити все суспільство. Й слава Богу. Екстремізмом можна лише розколювати й розколоти суспільство. **Звідси живиться ідея федералізму України, яку антиукраїнські сили постійно піднімають на щит, прагнучи поділити її на підставі ціннісного розколу, оскільки за національною ознакою цього не можна здійснити в принципі.** Справжні українські націоналісти повинні дбати про збереження цілісності України, а не провокувати її поділ на регіональні князівства, які згодом, у роздріб чи оптом, будуть поглинуті більш потужною державою або декількома державами.

Якщо ми, незалежно від нашої національності, уважасмо себе громадянами незалежної Держави, пов'язуємо власне життя й життя та долю своїх нащадків з Україною, тоді нам немає чого ділити цю країну між нашими й не нашими. Мусимо навчитись розуміти й поважати один

одного. Так історично склалося, що населення однієї частини України виховувалось на одних цінностях, які закріпились у свідомості, до певної міри як світоглядні життєві орієнтири, але в більшій мірі як стереотипи мислення й оціночні погляди на соціальну дійсність і те, що в ній твориться. А населення другої частини України успадкувало дещо інші цінності, частина з яких принципово, а де в чому, можливо, і докорінно відрізняється від цінностей, які сповідують інші громадяни нашої спільної й невідлимої Держави.

То що тепер робити? З'ясувати, чиї цінності цінніші? Якщо з'ясувати, тоді яким чином? Хто той арбітр, якого можуть послухати громадяни України, які мають відмовитись від своїх цінностей і перейти на сповідування інших, більш правильних, цінностей? Сподіваюсь, що в кожного вистачить логіки продовжити питання цього смислового ряду, щоб дійти висновку: нав'язувати силоміць свої цінності іншому – це щонайменше не толерантно. Кожна людина має право шляхом освіти, життєвого досвіду, власного осмислення приходити до певних переконань і вирішувати, що для неї є цінністю, а що не є такою.

Життя згодом усе розставляє на свої місця. Хтось раніше позбавляється псевдоцінностей як оманливих ідеалів чи надуманих стереотипів, а хтось пізніше доходить висновку, що він ішов не тією життєвою дорогою або його вела цією оманливою дорогою чужа воля. А коли якась людина, проживши життя, так і не усвідомить своїх хибних життєвих цінностей – це теж її право. Важливо, щоб вона ці хибні цінності не нав'язувала іншим людям. Ось на це людина права не має.

Отже, щоб здолати ціннісний розкол між громадянами України, зокрема її Сходу й Заходу, не треба намагатись переробити іншого на свій копил. А треба прагнути зрозуміти іншого. І в цьому розумінні знаходити для себе пояснення: чому той інший не такий як ти. Віднаходити в такому поясненні аргументи й підстави, якими можна було б

не звинуватити, а виправдати іншого за не зовсім таке ставлення до соціальної дійсності й життя, яке є в тебе. **Якщо ми, громадяни України, самі між собою не порозуміємось й не примиримось, то хтось за нас цього, тим паче, не зробить. Нацькувати можуть, а примирити – ні.** Бажаючих внести розбрат у наше суспільство й в український народ вистачає. Як усередині України, так і за її межами. Українська Держава для наших недругів, мов більмо в оці чи кістка в горлі. **Без України ніяк нова імперія не може склеїтись.**

З'ясовуючи механізм ціннісного розколу між громадянами Сходу й Заходу України, автор більше приділив уваги поясненню причин та умов, які впливають на збереження цінностей радянського зразка у свідомості своїх земляків. Автор, хоча й прожив у Києві дві третини свого життя, але добре розуміє й усвідомлює ці цінності, оскільки розвиток і становлення особистості проходило в соціокультурному середовищі Донбасу. У пізніші періоди життя довелось піддати серйозній ревізії ті світоглядні цінності, життєві погляди й стереотипи мислення, які були сформовані під впливом радянської комуністичної й шовіністичної ідеології та пропаганди. Сповідь про цю ревізію автор виклав вище. Ще дещо у цьому сенсі буде сказано на наступних сторінках. Але суто людську закваску, яку було отримано від батьків, рідних й у цілому від рідної донецької землі автор прагнув в усі наступні періоди свого життя зберегти й не спаскудити. З дитинства, а можливо, й від народження засвоїв, що підлість, зрадливість, брехливість, ненадійність, хитрість, улесливість, підлабузництво, холуйство, нещирість і лицемірство є надзвичайно негативними рисами характеру. Закарбувалось в душі, коли зростав у рідному селі, що людей із такими рисами в моєму краї не шанували.

Але не близькість до земляків і краще розуміння їхніх цінностей спонукали автора приділити таку увагу аналітичному огляду та поясненню причин і умов, які сприяють збереженню цих цінностей в індивідуальній та масовій свідомості

мешканців Донбасу та інших російськомовних регіонів України. **Затримка перехідного суспільства в стані аномії, коли нових цінностей, у які б можна було повірити, люди не знаходять у соціальній дійсності, де проходить їхнє життя, а старі, за відсутності нових, цінності не відмирають – надзвичайно загрозливий стан для такого суспільства.** Чим довше суспільство буде затримуватись у такому світоглядно знеціненому стані, тим тяжчим стає його морально-психологічний стан, з якого надзвичайно складно виходити, щоб таке суспільство оздоровити. Годі й говорити про консолідацію суспільства, у якому мільйони громадян живуть спогадами про минуле, інші, розчарувавшись в усьому, упали в соціальну апатію, що тяжіє до депресії, а ще інші начхали на будь-які цінності та у першу чергу на добродійності й зривають мить, живуть одним днем, а про завтрашній не згадують.

Неодноразово обдурений народ стає деморалізованим і зневіреним. Український народ сімдесят із лишком років дурила радянська влада світлим майбутнім, яке щоразу віддалялось, мов міраж у пустелі, і вже два десятиліття поспіль дурять популістськими передвиборчими гаслами так звані партійні суб'єкти, які від виборів до виборів усе з більшою несамовитістю рвуться у владу й до влади і з кожним разом вдаються до ще більших хитромудрощів у тому, як обшахувати цей народ. **Ідеологічними засобами, голою пропагандою такий народ не піднімеш.** Для того щоб народ вийшов зі стану аномії, потрібні не балачки, а конкретні дії й справи, які своєю матеріалізацією в соціальній дійсності змогли б відвернути свідомість від ностальгії за втраченим минулим і навести її до реального життя, яке проходить тут, а не десь в Америці, і зараз, а не в ефемерному майбутньому, що зазвичай малюється ідеологічними фарбами. **І досягнутим успішним сьогодніням вселити віру в кращий завтрашній день.**

За великим рахунком, доки в суспільстві є чисельні верстви знедоленого населення, що є ознакою відсутності в ньому соціальної справедливості, мусить бути й політична сила, яка б відстоювала перед державою інтереси соціально незахищених громадян. Традиційно ця суспільна місія закріпилась за комуністичною партією. Принаймні, вона позиціонує себе в суспільній свідомості саме такою політичною силою. Але позиціонувати – одне, а зовсім інше – реально захищати ці верстви населення, відстоювати їхні інтереси перед владою.

Коли влада запроваджує й здійснює справедливу державну політику, тоді й знедолених верств не повинно бути. За наявності умов рівних можливостей реалізовувати себе в суспільно-корисній праці, однаково, незалежно від суспільного й соціального статусу бути відповідальним перед законом, у продуктивному суспільстві, де соціальне паразитування зведене до можливого мінімуму, серед працездатного населення можуть залишитись знедоленими, хіба що, лінивці та безвольні громадяни. За такого суспільного розкладу відпадає й потреба в політичній силі, яка б відстоювала перед владою інтереси таких верств населення. **Але в Україні поки що від своєї суспільної незатребуваності потерпають мільйони працездатних громадян, які здатні на продуктивну суспільно-корисну працю й гідну реалізацію своєї особистості.** У чому вина, наприклад, селян, яких латифундисти відлучили від землі й не подбали про створення альтернативних робочих місць у селах, де живуть ці селяни, щоб вони могли продуктивно працювати, а не длубатись архаїчними способами у своїх присадибних ділянках.

Отже, комуністична партія чи інша політична партія, яка переймається інтересами знедолених верств населення, за суспільним покликанням мусить бути політичною опозицією, причому радикального гатунку, чинній владі доти, доки є в суспільстві знедолені верстви населення. **Входження такої партії у владу, яка не дбає за впровадження суспільної справедливості, означає зраду знедолених верств**

населення. Держава як політичний інститут влади – це система, єдиний механізм. Для розуміння сутності механізму не важливо який він, – добрий, злий, позитивний, негативний, налагоджений чи не зовсім такий. Важливо, що механізм. А в механізмі не може бути так, щоб одна шестерня рухалась в одному напрямку, а інша здійснювала супротивний рух. Коли хоча б одна шестерня заклинює, тоді механізм виходить із ладу. Спираючись на таку елементарну логіку, нескладно дійти висновку, що **у владному механізмі не може бути одна чи декілька шестерень олігархічними, а якась – комуністичною.** Коли держава підконтрольна олігархам, то всі шестерні державного механізму мусять крутитись в такому режимі, який улаштовує олігархів, а не знедолені верстви населення, інтереси яких покликані захищати комуністи.

Те, що сучасні українські комуністи свій політичний альянс з олігархами в правлячій коаліції можуть виправдовувати використанням реальної державної й політичної влади для поліпшення благополуччя українського народу, іде, як кажуть у цьому ж народі, від лукавого. **А очевидне те, що своїм входженням у правлячу політичну коаліцію фракція комуністів реально пришвидшила утвердження влади олігархів в Україні.** Нехай комуністи назвуть хоча б один олігархічний режим влади у світі, при якому не бідував і не злидарював народ. І в кількох країнах світу комуністи перебувають у політичному союзі з олігархами, теж цікаво знати. Те, що з такого союзу нічого путнього для народу не може вийти, довели вітчизняні комуністи. Вони, зокрема, мали квоту міністра аграрної політики й причетні до аграрного комітету у Верховній Раді. Де реальний результат їхнього реального входження в реальну владу? У чому його можна углядіти? Хіба була в цей час запроваджена в суспільне життя державна політика, яка надихнула життям сучасне українське село, затребувала до продуктивної праці наших селян, змінила земельні відносини й уберегла український народ від втрати землі?

Ось де реальне поле політичної боротьби для комуністичної партії, а не в майорінні червоними прапорами в дні колишніх радянських свят із метою роздратування радикальних українських націоналістів та провокування екстремізму з їхнього боку. Коли комуністична партія прагне зберегти за собою політичну нішу поборниці й захисниці інтересів трудящих, тоді вона мусить від ідеологічної демагогії, спогадів про прекрасне радянське минуле, соціальних фантазій про майбутнє перейти до прагматичних дій, які б виправдовували її перебування в цій ніші.

А виправдати це можна лише одним, коли чисельність знедолених і соціально незахищених верств в Україні з кожним роком не більшатиме, а меншатиме. І в такій позитивній динаміці як результаті утвердження суспільної справедливості, має згодом наступити історичний момент, коли керівництво комуністичною партією зможе з почуттям виконаного обов'язку й із чистою совістю публічно, всенародно заявити, що зі злиднями в Україні покінчено й комуністична партія гідно виконала свою суспільну та історичну роль. Червоні прапори здаються в музей історії комуністичного руху, який в умовах державної незалежності України реабілітував себе чесним служінням українському, а не якомусь іншому народові. Ось така може виникнути романтична фантазія під впливом роздумів про комуністичну ідею як ідею справедливості. Приблизно з такими романтичними поглядами на суспільне життя автор свого часу вступав до лав КПРС. Погляди на сприйняття й розуміння справедливості залишились, а віра в комуністичну партію як поборницю справедливості щезла.

Проблема зневіри в ту чи іншу, не лише комуністичну партію, політичну або якусь суспільну силу – це, у першу чергу, проблема тієї сили, яка втрачає довір'я. Але розплачуються за цю проблему спочатку ті, хто повірив у цю силу й підтримав її. Тобто ті, кого ця сила обдурила. **На цьому принципі побудовано шахрайство. Для розуміння сутності шахрайства не має значення, яке воно – чи**

вулично-побутове, чи суспільно-політичне. Шахраї не переймаються збереженням довіри до себе в майбутньому, а використовують будь-яку можливість у поточний момент задурити свідомість своїй жертві й мати від цього зиск. З огляду на радянський період, що тривав 74 роки, коли основною суспільно-політичною силою була комуністична партія, яка визначально впливала на творення радянської соціальної дійсності, а також на пострадянський період України, що триває вже 20 років, де на творення української соціальної дійсності впливає множина партійних та інших суспільних суб'єктів, які щоразу обіцяють українському народові одне, а роблять зовсім інше, можна без особливої натуги визначити лідера в суспільно-політичному шахрайстві в українському соціальному просторі за останні 100 років.

З урахуванням колосальних людських жертв, покладених у підмурки ефемерного комуністичного будівництва, десятків мільйонів зламаних та знівечених людських доль на шляху цього будівництва, обдурених і зневірених декілька поколінь українців, життя яких пройшло в умовах радянської соціальної дійсності, а також з огляду на новітнє ідеологічне й партійно-політичне словоблуддя, коли одне в словах, а інше в діях, на номінацію найбільш шахрайської політичної сили може претендувати комуністична партія. До того ж зі значним відривом від інших партійно-політичних суб'єктів України, які за браком часу їхнього існування не встигли наробити ще стільки суспільного лиха. Такий висновок, на думку автора, коректний з огляду на те, що було. **Для того щоб цей висновок спростувати в майбутньому, лідерам комуністичного руху необхідно відмовитись від використання брехні та оббріхування як основних і традиційних методів комуністичної пропаганди.**

Але, крім суспільно-політичного шахрайства, яке є всі підстави інкримінувати комуністичній партії, вона ще й продемонструвала себе як найбільш екстремістська й терористична політична сила, якій не можна давати в

розпорядження суспільну владу. Це з особливо трагічними наслідками унаочнилось в радянський період імперії, коли комуністична партія володіла державною владою. Причому не тільки на території радянської імперії, а й в інших країнах колишнього соціалістичного табору. Які неймовірні звірства можуть творитися під червоними прапорами, у зовсім новітній період світової історії підтвердив диктаторський режим Пол Пота, знищивши за не повних п'ять років свого правління у Камбоджі третину населення³¹. Цей режим переконливо довів, що червоний морок може бути ще страшнішим за коричневий. І це стало можливим в умовах сучасної цивілізації через три десятиліття після Бухенвальдського набату, який, здавалося б,

³¹ «17 квітня 1975 року мрія диктатора про владу стала реальністю: його війська, маршируючи під червоними прапорами, ввійшли в столицю Камбоджі Пномпень. Через декілька годин після перевороту Пол Пот скликав надзвичайну нараду свого нового кабінету міністрів і оголосив, що країна віднині буде називатися Кампучією. Диктатор виклав зухвалий план побудови нового суспільства і заявив, що його реалізація займе декілька днів. Пол Пот оголосив про евакуацію всіх міст під керівництвом новоспечених регіональних і зональних вождів, наказав закрити всі ринки, знищити церкви і розігнати всі релігійні общини. Отримавши освіту за кордоном, він відчував ненависть до освічених людей і наказав стратити всіх вчителів, професорів і навіть вихователів дитячих садків. ... На світанку людей строєм відправляли в малярійні болота, де вони по дванадцять годин в день розчищали джунглі в марних спробах відвоювати у них нові посівні угіддя. Надвечір, знову ж строєм, який підганяли штиками охоронці, люди повертались в табір до своєї чашки рису, рідкої баланди і кусочка в'яленої риби. Потім, недивлячись на страшну втому, їм ще належало пережити політзаняття з марксистської ідеології, на яких виявлялись і підлягали покаранню невинуваті «буржуазні елементи», а інші, як папуги, всі повторяли фрази про радості життя у новій державі. Через кожні десять робочих днів передбачався довгоочікуваний вихідний, на який планувалось дванадцять годин ідеологічних занять. Дружини жили окремо від чоловіків. Їхні діти починали працювати з семилітнього віку або віддавались в розпорядження бездітних партійних функціонерів, які виховували з них фанатичних «бійців революції». Сайт – Злочини віку. ПОЛ ПОТ: МАШИНА СМЕРТИ. <http://mirsesa.org.ua/content/view/53/29>

мав на тисячоліття прищепити людству в цілому й суспільствам зокрема імунітет проти тоталітаризму.

Тепер спробуємо зрозуміти цінності громадян Західної України, тих областей, які до 1939 року не були в лещатах радянського режиму, і зокрема ті цінності, на які радикально й з екстремізмом нападають комуністи й російські шовіністи, використовують їх у своїй пропаганді для збурювання антиукраїнських настроїв у суспільній та індивідуальній свідомості як українських, так і російських громадян. Багатьох громадян, особливо старшого віку інших регіонів України обурює неповага, зневага й агресивне ставлення до радянської соціальної дійсності, за якою в них ностальгія. Цим удало маніпулюють у своїй антиукраїнській пропаганді комуністи й російські шовіністи. Як зарубіжні, так і вітчизняні.

Давайте замислимося, а на підставі чого має з'явитись повага до радянського минулого в населення тієї частини України, яка по суті була окупована Радянським Союзом зі всіма трагічними наслідками жорстокості режиму, який силоміць був насаджений у цих регіонах. Загляньмо в історію України, а не в історію КПРС, і там прочитаємо, як це робилося. **Той режим влади не полишив геть ніяких можливостей і навіть шансів на відстоювання мешканцями Західної України своїх невідчужуваних громадянських прав у цивілізовані та гуманні способи.** Насилля радянської влади спровокувало силові, у тому числі й терористичні методи спротиву тому, що запроваджувалось під її прапорами на території західних областей України.

Для того щоб краще зрозуміти іншого, треба поставити себе на його місце й уявити ситуацію, у якій той перебуває чи перебував, і спробувати у своїй уяві пережити цю ситуацію як свою, а потім проаналізувати власні почуття, які викликало це переживання. Так от, уявімо собі мешканців Галичини, які проживали там до входження на її територію військ Радянського Союзу. Вони жили в умовах приватної власності. Кожен із них, хто в у більшій, а хто в меншій мірі, мав щось

своє, приватне, а не колгоспне, спільне, нічє, як то було в Радянській Україні. Одні мали власну землю, інші якусь приватну справу. Хтось займався сільським господарством, хтось – промисловим виробництвом, хтось – підприємництвом чи якимось іншим бізнесом, а хтось працював і в наймах, але отримував за це не колгоспні трудовні.

І ось задвигтіла земля – прийшли «визволителі» з тієї радянської комуністичної держави, яка на підставі договору про дружбу й співробітництво з фашистським режимом Гітлера поділила з ним Європу й отримала від цього розподілу територію, що дісталась їй від Польщі³². «Визволителі» не запитували у «визволених» мешканців Західної України, чи хочуть вони, щоб у них була соціалістична соціальна дійсність радянського зразку, а зразу почали її запроваджувати. Інститут приватної власності скасовувався, усе, окрім особистих речей, підлягало усупільненню й околгоспенню. З тими, хто якимось чином пручався запровадженню радянської соціальної дійсності, радянський режим, маючи напрацьований колосаль-

³² «Пакт Молотова – Ріббентропа» – саме під такою назвою в історію людства ввійшов один з найпідступніших, отже, найганебніших документів проти всього людства «Договір про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом», який було підписано в ніч з 23 на 24 серпня 1939 року, у Москві, в присутності Сталіна. Цим договором, вірніше, секретним протоколом до нього був передбачений поділ Східної та Південної Європи між нацистською Німеччиною та комуністичною Російською імперією. Одні пішли на Європу війною під фашистськими знаменами, а другі – під комуністичними. Зійшлися у вересні 1939 року у Львові на спільному військовому параді. Таким чином, коричневий і червоний кольори з'єдналися між собою у невгамовному пориві експансіонізму й утвердженні величі своїх держав, а найголовніше – у задоволенні параноїчної амбітності їхніх вождів. Це стало початком великого злочину проти людства, яке вчинили обидва ці режими – один фашистський, а другий комуністичний. Парламентська Асамблея ОБСЄ 3 липня 2009 року у прийнятій Резолюції назвала 23 серпня Загальноєвропейським Днем пам'яті жертв сталінізму та нацизму в ім'я збереження пам'яті масових страт і депортацій.

ний досвід колективізації та організації голодоморів, розбився радикально й без церемоній. Під час того «визволення» й утвердження радянської влади у Західній Україні могли за одну ніч непокірне село закидати у товарні вагони, в яких можна було перевозити хіба що скот, й відправити за Уральський хребет у глибинні регіони Крайньої Півночі, Сибіру й Далекого Сходу на довічне проживання³³.

Сьогодні, коли в Україні відновлено інститут приватної власності, нескладно уявити, особливо тим, хто має власний бізнес, **яке обурення може викликати, коли до тебе приходять якісь типи й кажуть: «Те, що було твоїм, віднині стає нашим».** І коли відбирали приватну власність від імені радянської влади, яка прийшла в Західну Україну під червоними прапорами, тоді стає зрозумілою агресивна неприйнятність цих прапорів населенням західних областей. **Ці прапори ніяким чином не можуть асоціюватись зі справедливістю у свідомості тих, кого радянська влада грабувала.** Мешканці тодішньої Західної України сприйняли не ідеологічну інтерпретацію комуністичної ідеї як ідеї справедливості, а її реальну сутність, відчувши на собі брутальну несправедливість радянської влади, яка в один момент багатих, заможних і бідних зрівняла в злиднях. Отже, вони сприйняли радянську владу як владу завойовника, а

³³ «Грандіозні депортації впали на Західну Україну. За неповними даними, з осені 1939 р. по осінь 1940 р. з території Західної України та Західної Білорусії було депортовано 312 тис. сімей, або 1 млн. 173 тис. 170 чоловік. За 1944-1952 рр. із семи тодішніх західноукраїнських областей були депортовані ще 203 662 особи. Апофеозом вакханалії можна вважати наказ №0078-42 від 22 червня 1944 р. за підписом Л.Берії та К.Жукова про депортацію всіх українців за межі батьківщини, але їх виявилось занадто багато навіть для сталінської каральної машини. Слід зазначити, що велика кількість спецпоселенців з України так і не повернулися додому після послаблення режиму. Радянська влада намагалася будь-що затримати їх десь у Сибіру чи Казахстані». / І.В. Дяк. Українське відродження чи нова русифікація?: Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти. – К.: Гранослов, 2000. – С. 140.

радянську соціальну дійсність, що була силоміць насаджена, як несправедливу зрівнялівку.

Напевно, саме в цьому полягає докорінна розбіжність світоглядного сприйняття радянської дійсності комуністичного штибу корінним населенням Західної України, з пам'яті якого не встигли стертися безчинства й вандалізм, які вчинила з ним радянська влада, та населенням інших регіонів, яке, змінивши декілька поколінь, ужилося в радянську соціальну дійсність і сприймало її як свою рідну та цілком нормальну й справедливу. **На такій розбіжності світоглядного сприйняття радянської соціальної дійсності цілком закономірно базується й докорінно різне відношення до радянського минулого з боку громадян Заходу й Сходу України.**

Тому моїм землякам належало б проявити толерантність і зрозуміти негативне ставлення мешканців західних областей до колишньої радянської влади й усього того, що з нею пов'язано, та не піддаватись впливу провокаційної, безпідставної антиукраїнської пропаганди комуністів і російських шовіністів. У них на це немає, по-перше, морального права, а по-друге, аргументів, якими б можна було забілити пам'ять про чорні справи, заподіяні усім українцям, а не лише західних областей України радянським режимом, який керувався ідеологією комунізму та російського шовінізму. **Екстремізм українського націоналізму був породжений тероризмом радянського режиму.** У нації, якій загрожує знищення, пробуджується цілком природний і нормальний захисний механізм, що в людини називається інстинктом самозбереження. У ситуаціях самозбереження навіть найгуманніша людина може вдатись до зовсім негуманних засобів і прийомів свого захисту від того, хто їй загрожує. Засуджувати того, хто використав негуманні методи самооборони, без огляду на те, що його до цього спонукало, щонайменше некоректно, а щонайбільше несправедливо.

Зараз говоримо про некоректність і несправедливість звинувачення українського націоналізму в екстремізмі, тероризмі

й фашизмі з боку комуністів та російських шовіністів, оскільки вони не мають морального права на такі звинувачення. **По-перше**, творення соціальної дійсності на концептуальних засадах комуністичної ідеології, а також ідеології російського шовінізму є основними чинниками породження та провокування екстремістських і терористичних виявів українського націоналізму, оскільки така дійсність є агресивно вбивчою для української нації. **По-друге**, масштаби екстремізму, тероризму, фашизму, які були здійсненні протягом останнього століття під керівництвом ідеологів комунізму й російського шовінізму в порядку разів більші, аніж те, що інкримінується українським націоналістам. **По-третє**, коли засуджується екстремізм, тероризм, фашизм у діях одних, то не в меншій мірі він повинен засуджуватись й у діях інших суб'єктів творення цього зла. Ніколи не забуваймо про сакраментальне питання: «А судді хто?». **Суддею не має морального права бути той, хто сам скоїв чи здійснює злочини.**

Вище виділено лише три очевидні аргументи, а їх значно більше, на яких може й має ґрунтуватись антикомуністична й протишовіністична пропаганда, у тому числі в захисті української нації від деукраїнізації, а також від звинувачення українських націоналістів у тих гріхах, у яких провідники комуністичного руху й російського шовінізму винуваті в першу чергу. Причому у неперевірено більших розмірах вчиненого зла. **Масштабність терору проти власного народу та чисельність жертв від цього терору, заподіяного радянським режимом, не міг перевершити навіть фашистський режим Гітлера під час нацистської чистки населення Німеччини.**

Але на відміну від пострадянської Росії, післявоєнна Німеччина відмежувала себе від фашистського злочину проти людства й окремих народів. Це відмежування засвідчено офіційним і публічним, по-перше, визнанням злочину проти людства, а по-друге, вибаченням держави новітньої Німеччини перед людством і народами, які постраждали від фашизму. Отже, у німецької нації вистачило мужності визнати заподіяний під ору-

дою фашистського режиму злочин людству. Цим вона засвідчила свою антифашистську позицію й взяла на себе моральне й політичне зобов'язання бути відповідальною за те, щоб у майбутньому фашизм не прийшов знову до влади в Німеччині.

А що ж Росія як правонаступниця Радянської імперії, режим якої вчинив не менші вселенські злочини проти людства у цілому і проти народів, які перебували в її складі, зокрема? Правомірне й послідовне питання на фоні вселенського спокутування свого гріха перед Богом і людьми новітньою, нефашистською Німеччиною. Безумовно, що вигідніше для підтримки й утвердження в пострадянській Росії авторитарної влади успадковувати героїчне минуле, здійснене колишніми радянськими народами, аніж засуджувати злочини, які були вчинені в тому минулому тоталітарним режимом проти цих та інших народів. Цілком зрозуміла мотивація керівництва нової Росії в зайнятті такої роздвоєної позиції, коли вона визнає героїзм радянського народу як свій, російський, а злочини радянського режиму влади не визнає. Адже визнання цих злочинів потребуватиме наступного кроку – засудження того, хто чинив ці злочини. Отже, потрібно буде засуджувати не лише колишній радянський режим, а й ту форму влади, що дозволила чинити такі безчинства, тобто тоталітаризм, який зазвичай розпочинається з авторитаризму.

Авторитаризм нині прийнято йменувати міцною владою, щоб приспати суспільну свідомість і не злякати передчасно народ тоталітаризмом, який неминуче породжує така форма влади. А засуджувати авторитаризм як початкову фазу тоталітаризму нинішньому керівництву Росії не з руки, оскільки воно де-факто уже є багато років поспіль авторитарним за формою здійснення своєї влади. Ось чому державна влада Росії, російські шовіністи й українські, разом із російськими, комуністи чинять шалений пропагандистський опір щодо визнання злочинів радянської влади проти радянських та інших народів світу. Й постійно прагнуть відволікти увагу від колод, які тирчать з їхніх пропагандистських очей, та у всілякі

способи концентрують увагу суспільної свідомості на порошинках і пилинках в очах тих, хто визнає ці злочини.

Але ж несправедно право на спадковість героїки залишати за одним, нехай і найбільшим, народом, а на заповідяні злочини не звертати уваги. **Й зовсім неморально ці злочини списувати на інші народи, які, за визначенням керівників, ідеологів та пропагандистів більшого народу, є менш героїчними.** Те, що нинішня російська держава як політичний інститут влади не визнає злочинів радянського режиму влади, вчинених проти радянських та європейських народів може означати ще й те, що вона, ця держава, не бере на себе ніякої моральної й політичної відповідальності за відродження неоімперського тоталітаризму в Росії та за його неминучі антигуманні наслідки як для російських, так і для інших народів світу, у тому числі українського. Які реальні загрози несе неоімперське відродження Росії для України вже нині, розглянемо нижче. А що і як буде далі, покаже час. Треба зважати хоча б на очевидне, яке полягає в тому, що **українське відродження неможливо здійснити у форматі імперії й усього того, що пов'язане з її відродженням. Україні, щоб не зникнути з карти світу незалежних держав, потрібно дбати за своє відродження, а також належним чином захищати його від чужоземного поглинання.**

Чужоземна інтервенція гуманітарної сфери України не міф, а сумна реальність, сумніше якої те, що українська держава цьому реально не протидіє: ретроспектива й сучасність

Те, що Росія з Московії розрослась до розмірів імперії, колонізувавши прилеглі до себе території та поглинувши в себе народи й народності, які споконвічно проживали на них, сприяло багато факторів, серед яких визначальними й вирішальними можна назвати три. **Перший фактор** – це надміру централізована

й мілітаризована держава, яка одержима експансіонізмом. **Другий** – це не менш централізована ортодоксальна церква, яка підпорядкована державі та є, по суті, її додатком і виконує роль узди над свідомістю народних мас. **Третій фактор** – це російська писемність, мова й література як засоби творення політичної нації шляхом механічного нарощування чисельності російського народу через примусову мовну й культурну асиміляцію інших народів та народностей.

Церква в Росії завжди працювала в тісному тандемі з державою, а починаючи з Петра I, коли той запровадив Синод, у підпорядкуванні держави. Церква в Росії завжди була надійною уздою й своєрідними шорами, з допомогою яких утримувався в покорі й експлуатувався народ. З допомогою церкви здійснювалась та закріплювалась російська колонізація нових земель. Те, що Московський патріархат завжди служив російській державі, прикриваючись іменем Бога, благословляв і схвалював неблаговидні діяння цієї держави, сприяв жорсткій експлуатації народу, свідчить безліч історичних фактів і звинувачень у цьому сенсі на адресу цієї церкви як від представників справжньої духовної еліти Росії, так і з боку народних мас. Для такого підтвердження достатньо звернутись до викривальної критики церковного лицемірства й спекулювання іменем Бога, яку зробили беззаперечні авторитети Росії, видатні та всесвітньо відомі письменники Федір Достоєвський і Лев Толстой, завдяки творчості яких російська мова набула потужного розвитку й слави.

Зрощення й симбіоз православної церкви з монархічним режимом Росії породили гіркі плоди й призвели до того, що гноблений народ повстав не лише проти царизму, а й пішов на церкву. Безумовно, церковним служителям зручніше цей гріх списати на антихристів-більшовиків, які очолили такий, за визначенням церкви, диявольський похід. На думку автора, таке твердження є напівправдою. Більшовики дійсно прагнули до тотального панування над свідомістю громадян. І, як підтвердило життя, згодом комуністична ідеологічна доктрина як квазі-релігія до певної міри опанувала цією свідомістю. Але це відбулось не

одразу й не тоді, коли громили церковні храми під проводом більшовиків.

Є очевидні історичні парадоксальні ситуації, через одну з яких пройшла православна церква в 20-30-х роках минулого століття на теренах колишньої царської Росії, а в іншій перебуває останні 20 років на пострадянському православному просторі. Тоді, у набожній Росії, громили, руйнували й закривали церковні храми, а нині, у безбожних пострадянських країнах, їх розбудовують. **Чому ті, які в багатьох поколіннях ходили до храмів і здійснювали систематично релігійні практики, щоденно молилися Богові, піднялися проти церкви, а виховані в умовах атеїзму люди її відновлюють?** На наш погляд, логічний аналіз крізь призму компетенції церкви й компетентності церковних служителів дозволить у певних межах з'ясувати сутність зазначених парадоксів, з яких доцільно було б вилучати повчальні уроки.

Зіпремось в нашому логічному аналізі на твердження, які не повинні викликати заперечень. Віруюча людина не підніме руку проти Бога. Якщо людина повстала проти Бога, це є ознакою того, що вона перестала вірити в нього або не набула такої віри. Віруюча людина може виступити проти церкви чи конкретного церковного служителя, якщо вона їх не ототожнює з Богом як його намісниками. У свідомість більшості людей віра в Бога вселяється не одразу, а в результаті здійснення ними протягом тривалого періоду систематичних релігійних практик, і особистих звертань до Бога та покаянь перед Богом. Віруючій людині зректися Бога, напевно, не легше, чим зректися своїх батьків. Світ людей далекий від досконалості, але, на щастя й слава Богу, люди не демонструють масового зречення своїх батьків. Тому нелогічно й некоректно вважати, що всі чи переважна більшість віруючих людей зненацька або за короткий період можуть стати безбожниками й войовничими атеїстами. Звідси окреслюється логіка розмірковування над можливими причинами, які породили войовничий атеїзм у нетрях релігійної свідомості православної Росії, оскільки він гучно заявив про себе

не через 30-50 років панування радянського режиму, а на етапі започаткування більшовицької влади.

Спочатку візьмемо до уваги найзручніший, з точки зору церкви та її служителів, варіант, який знімає зазначені вище твердження й припущення. Будемо вважати, що проти церкви пішли дійсні безбожники. Але й у цьому разі постають питання. Звідки вони взялися? Чому на захист церковних храмів не стали їхні прихожани, які вірили в Бога? Якщо тому, що цей похід руйнації церковних храмів улаштувала й очолила влада, то хіба всі, хто був тоді в тій владі, не ходили до цього в церковні храми й не справляли там релігійні практики, які передбачено доктриною православної церкви? Коли ж у лавах руйнівників церковних храмів були вчорашні прихожани, тоді виникає питання щодо компетентності церковних служителів цих храмів – чому вони не спромоглися повернути їх до віри в Бога? Це дає підстави заглибитись в критичний аналіз проблеми компетентності церкви та компетентності її служителів, які поряд із більшовицьким свавіллям, що було освячено їхньою ідеологічною доктриною, створили для такого антицерковного походу передумови слабкою чи нестійкою релігійною свідомістю своїх прихожан.

Якщо взяти до уваги, що, усе ж таки, громили церковні храми ті, хто в них не ходив, тоді виникають питання щодо спроможності православної церкви впливати на свідомість населення, у соціокультурному середовищі якого вона домінувала протягом століть. Адже за значно коротший час місіонери Римокатолицької церкви спромоглися утвердити свою релігію не лише в Південній Америці, а й навіть серед населення Африки. А протестантизм за стислий історичний період опанував релігійну свідомість частини Старого Світу і протягом століття утвердився в Північній Америці. І це було досягнуто в менш сприятливих умовах, аніж у слов'янській аграрній Росії з її патріархальним домостроєм, у якій, здавалось, православна релігія мала б органічно сприйматись та сповідуватись. Що цьому було на заваді: неприйнятність релігійної доктрини чи недостатній рівень компетентності церковних служителів, які не спромоглися повернути до віри таких безбожників?

На думку автора, найменше підстав ставити під сумнів компетентність церковних служителів із позицій їхньої відповідності формально встановленій церковній грамотності, яка регламентувалась ортодоксальною православною релігійною доктриною. Загально визнано, що православна церква традиційно має доволі жорсткі освітні стандарти, через невідповідність до яких, був у свій час вилучений з офіційного освітнього процесу Г. Сковорода. Крім жорстко встановлених доктринальних знань, православна церква мала розгалужену мережу церковних освітніх закладів, які ґрунтовно готували свій клір, робили йому необхідний вишкіл для кваліфікованого ведення релігійних служб. Будь-які відхилення від канонів у здійсненні цих служб, а також у тлумаченні Святого письма відслідковувались й карались в процесі церковної діяльності.

У чому ж тоді полягала некомпетентність церковних служителів, якщо вони все робили грамотно у своїх релігійних практиках, а не змогли повернути до віри безбожників у православній Росії, які стали соціальним субстратом для розгулу войовничого атеїзму, що з поваленням монархії пішов на церкву. Логіка виводить на розгляд, по-перше, реальних цінностей і способу життя, які сповідували та вели церковні служителі як адепти православної релігійної доктрини, та, по-друге, здатності самої доктрини формувати стійку релігійну свідомість, що приводить до справжньої віри в Бога. Якщо церковні служителі в здійсненні релігійних практик усе робили грамотно, а в повсякденні своїм способом життя підтверджували сповідування тих цінностей, які вони проповідували, тоді виникає питання щодо спроможності в зазначеному сенсі релігійної доктрини.

Коли ж церковні служителі своїм реальним способом життя й сповідуванням життєвих цінностей дискредитували релігійну доктрину в середовищі прихожан, тоді цілком логічно могла виникати недовіра до таких «проповідників», яка породжувала відповідні наслідки. Як мінімум, такі церковні служителі не асоціюються у свідомості прихожан із намісниками божими, а значить, реальними священнослужителями. А це суперечить православної релігійній доктрині, що вбачає в церкві й

церковних служителів посередників між прихожанами й Богом, через яких має вселятися Божа благодать у душі віруючих. Як максимум, це може відштовхувати прихожан від церковних храмів та вселяти в них зневіру до Бога.

Отже, ті церковні служителі, які грамотно здійснюють релігійні практики, але дискредитують приписи релігійної доктрини у своєму повсякденному житті, не можуть уважатись компетентними, оскільки вони не лише не забезпечують очікуваної від їхньої діяльності результативності, але й не відповідають займаному статусу за визначенням.

При осмисленні сутності компетентності церковних служителів будь-яких релігій, а не лише православної, унаочнюється значимість, крім необхідних знань, умінь та навичок, що передбачає певна професійна діяльність, ще й моралі, совісті, інших людських цінностей як необхідних складових компетентності, без наявності яких вона унеможлиблюється чи стає недосяжною. Тут мова йде не лише про опановані людиною знання та її розум, а й про її здатність до милосердя, співучасті й співпереживання, тобто всього того, що ми співвідносимо з душею й серцем людини. Це підтверджує актуалізацію людського виміру компетентності в будь-яких сферах діяльності на противагу утилітарно технократичному, що традиційно культивується в соціальній дійсності. **Адже освіта легітимізується в суспільстві виключно через знання й, до певної міри, уміння та навички, тобто стерилізований професіоналізм.** Те, що співвідноситься з людськими якостями, лише декларується як належне, але ігнорується й не вимагається як дійсне.

Сутність компетенції церкви і компетентності церковних служителів крізь призму їхньої суспільної місії і ролі детальніше з'ясується у підрозділі 1.6 цього видання.

Місія церкви – нести в народ слова Правди й бути на сторожі Правди, що йде від Бога, з небес, а не підмінити її чиймись тимчасовими й примхливими земними інтересами, що далекі не лише від правди, а й земної істини. Церква може благословляти на Добро й Правду в державних і політичних справах, вшановувати владу за її благі діяння, але не повинна

агітувати за тих, хто прагне отримати владу. Адже благими намірами, що на цьому етапі кожен раз декларуються, дорога може бути вимощеною до пекла земного, а не потойбічного. Це, напевно, страшніше, оскільки є реальністю, яка може, як підтверджує історія, ставати звіданою. І великий гріх бере на свою душу та церковна особа, що помиляється у своєму виборі об'єкту підтримки, коли включається у світське життя й стає агітатором грішника, а не служителем Бога. А ризик помилитись неминучий у суспільстві, де чинними суб'єктами політичної боротьби виступають чисельні бутафорні партії-фантоми й влада наскрізь просякнута цинізмом. Церква не може спекулювати правдою, як роблять це політики, оскільки в такий спосіб вона разом із Правдою краде в народі ще й Віру. А це вже гріх непоправний, який неможливо спокутувати. Співучасниками такого гріха стають і політики та їхні прибічники, які, зловживаючи земною слабкістю людей, що покликані служити Богові, спокушуючи їх, втягують у свої несправедні діла.

Коли починаєш задумуватись над покликанням церкви як важливої суспільної інституції й усвідомлюєш недопустимість спекулювання іменем Бога в чийхось земних інтересах, тоді сприймається цинічним дисонансом втручання церковних ієрархів та інших служителів у світське життя й, зокрема, у політику. Тим більше, у внутрішню політику інших держав. І коли, наприклад, слухаєш публічні виступи по радіо Московського патріарха під час його чергового вояжу в Україну і не бачиш його церковного вбрання, то складається таке враження, що включилась якась машина часу й перенесла тебе в минуле, щонайменше тридцятилітньої давнини, і перед тобою виступає лектор-пропагандист ЦК КПРС, який менторським, безапеляційним тоном віщає банальні сентенції й повчає український народ, як йому треба праведно, морально й у якому «міре» жити. У його виступах і проповідях не приховується проросійська позиція та зверхність і демонструється московський снобізм, який добре відомий ще з радянських часів у ставленні до провінціалів.

А поряд, у світі, яка супроводжує патріарха, знаходяться представники світської влади й політикуму України, серед яких

одні праведники й жодного кривдника українського народу. Грішників і кривдників відправили до ієрархів інших церков, яких Московський патріархат не визнає чи притискує й витісняє з теренів України. Супроводження по радіо не видно, але про це сповіщається в коментарях. Про результативність цих вояжів і проповідей можна судити з того, як зростає праведність і моральність тих, хто не віртуально, а, що називається, уживу слухав усі його проповіді й публічні виступи та мав можливість отримати патріарше «рукоположення» і настанови в приватних бесідах. Якщо праведність і моральність у тих, хто безпосередньо супроводжував Московського патріарха в подорожах по Україні не зростає, то, можливо, настанови щодо праведності й моральності стосувались лишень простого люду, а не сильних світу цього, як зазвичай величають церковні служителі можновладців. Вони праведні й моральні за визначенням релігійної доктрини, оскільки влада йде від Бога. Але ж не будь-яка? А, мабуть, справедлива. Еге ж.

Скажи, хто твій друг, або, хто поряд із тобою, і я скажу, хто ти – це одна з, теж банальних, сентенцій, яка доречна в даному контексті. А потім і друга – короля робить свита, а свиту визначає король. Ще й третя, надзвичайно принципова, – справжня сутність людини та її реальні помисли постають не в мовлених словах, а в її діяннях, поведінці, вчинках, навіть окремих діях. **Якщо вища церковна особа відверто позиціонує свою прихильність до можновладців, цим вона, теж відверто, віддаляє себе від простолюдинів, тобто від тих людей, яких відносять до народу.** І коли народ бідує, злидарює, потерпає від суспільної несправедливості, яка породжується можновладцями, а ті у свою чергу цинічно на очах цього народу жирують, тоді треба церковним служителям різних рангів, від патріарха, який задає тональність і приклад для наслідування своєю політикою, стилем і способом життя та власною поведінкою, до кліру церковних храмів, замислюватись над тим, до яких наслідків може призводити й врешті-решт привести їхню церкву таке позиціонування й дистанціювання.

Відродження й розбудова православної церкви не означає повернення у темне середньовіччя, тим паче, до його витоків³⁴. Треба оглянутись і схаменутись, що ми живемо на початку третього, а не першого тисячоліття, коли народ був темний і забитий, а писемність і грамотність була привілеєм пануючих верств, у тому числі церковних служителів. Гріх повертатись до того, коли простій людині в суспільстві відводиться роль не мислячої комашки, з якою ніхто не рахується й на яку кожен, хто стає пихатим у такому суспільстві, норовить наступити. Повинно бути усвідомлення, що дистанціювання церковної особи від інтересів народу через потакання інтересам можновладців – це двохсторонній процес. Віддаляється, а точніше відчужується не лише церковна особа від простих людей, а й ці люди відчужуються від такої особи. До яких крайніх меж може доходити відчуження церковних служителів і простих людей, засвідчує історія. Коли це поодинокі випадки, тоді це проблема окремої церковної особи – втрата нею авторитету й довіри в середовищі тих людей, на яких розповсюджується її церковний вплив. А коли це стає системою, тоді варто глибоко задуматись й усвідомити відповідальність цілої церковної інституції перед Богом і народом, яким вона покликана служити. **Якщо церква зайняла суспільну нішу цієї інституції, але не виконує належним чином своєї суспільної ролі, тоді в соціальному просторі, на який розповсюджується її вплив, відкриваються шляхи для заповнення його вщент аморальністю й цинізмом.**

Оскільки в Україні спостерігається тенденція ескалації аморальності й цинізму, що негативно корелює із церковним бумом, зокрема розбудовою московських храмів, цілком логічно виникає питання: **«Як запобігти тому, щоб відродження православ'я в пострадянському просторі не переродилось в квазі-релігію, коли є церковні храми і в них достатньо церковних служителів та регулярно здійснюються церковні служби, які відвідують прихожани, а істинна віра в Бога відсутня**

³⁴ Лукерья Жабкина. РПЦ ПРОПАГАНДИРУЕТ ВОЗВРАТ К СРЕДНЕВЕКОВЬЮ. В списке «вечных русских ценностей» любовь оказалась на последнем месте. / КОМЕНТАРИИ, №6, 11 февраля 2011.

в душі, тому що з неї вигнано совість і праведність?». Скільки таких душ серед тих, хто відвідує церковні служби, і серед тих, хто ці служби править? Чи, можливо, та смертна людина, яка одягла церковне вбрання за визначенням уже совісна й праведна? Мала б бути такою. А чи є? **Лицемірство не здатне дійти до Бога. Тому вдавана набожність є квазі-релігією.** Ось над вирішенням таких питань мав би у першу чергу бідкатись Московський патріарх, а не перейматись «сотворенієм неоімперського міра», у якому він прагне легітимізувати свій статус-кво керівника наддержавної церкви неіснуючої поки що наддержави.

Курйозна історична ситуація. Московський патріархат набув власної автономії та інституціювався в розмірах Російської імперії завдяки царату, монаршому режиму цієї імперії. За таку милість Московський патріархат вірно служив Російській монархії і в тандемі з нею жорстоко гнобив та експлуатував простий люд, у тому числі й український. правонаступником цієї імперії в тих чи майже тих територіях став Радянський Союз, держава якого націоналізувала землі та будівлі, виробництва, майно як монархії, так і церкви. **Зараз відновлюється історична «справедливість» у відношенні церковної інституції неіснуючої імперії.** Радянський Союз розпався. Втрачена правонаступність. На території колишньої імперії функціонують незалежні держави. **За які заслуги перед українським народом Московський патріархат має привілей продовжувати володіти його релігійною свідомістю й відновлювати на території його Незалежної Держави свою церковну власність, яка була за російського царату? Можливо, за кріпацтво й трьохсотлітнє гноблення українського народу? Може, тоді й українські землі необхідно повернути нащадкам поміщиків, у володінні яких були українські селяни? Чи, можливо, це аванс Московському патріархату за майбутнє гноблення українського народу? На підставі якого права незалежна Україна повинна повертати чи виділяти землі під створення на своїй території державно-церковних анклавів іншої держави, нехай і дружньої, чи навіть братньої?**

Якщо можливе повернення втраченої майже століття тому власності, тоді потрібно замислитись над суспільними

наслідками такого прецеденту. Адже є зовсім не задавнена в часі та не опосередкована зміною правонаступництва несправедливо втрачена громадянами України власність, як то: особисті грошові заощадження, народне майно та земля. Передбачаючи заперечення щодо можливості віднаходження правових підстав для відновлення справедливості у відношенні до громадян України, які втратили особисту й частку народної власності, варто застерегти таку легковажність.

По-перше, необхідно нагадати, що чинний закон, під прикриттям якого щось зроблено, і право, основною мірою якого є справедливість, не завжди тотожні сутності. Простіше кажучи, на підставі суб'єктивно запровадженого в суспільне життя закону можуть творитись протиправні, тобто несправедливі, справи. Такі закони підлягають скасуванню на підставі права, що реально, а не віртуально має підтверджувати його верховенство. Цей принцип особливо актуальний для захоплених держав, коли нехтується суспільна справедливість і держава використовується як інструмент для легітимації чиїхось протиправних дій шляхом запровадження несправедливих законів. Більше того, протиправний закон може скасовуватись іншим протиправним законом. Наприклад, хіба зважала радянська влада на закони попереднього, царського, режиму, коли скасовувала інститут приватної та церковної власності й займалась експропріацією та націоналізацією цієї власності. І коли Московському патріархату повертають те, що належало й не належало³⁵ РПЦ до 1917 року, то

³⁵ «Залишається за дужками питання про сучасний стан речей, що ніяк не критикується церквою, – стан, в якому влада-олігарх зосереджує в своїх руках багатства, у той же час як народ все більше грузне в бідності. Та що там влада! Церква з усієї сили реалізує свою «справедливість», повертаючи собі власність, у тому числі ту, яка ніколи їй не належала. У тому числі ту, яку потребують люди, виселяючи зі «свого» школи, бібліотеки, музеї, лікарні. Список питань про «вічну російську цінність» – справедливість – до РПЦ можна було б продовжити. Але в цьому немає смислу, тому що російська «справедливість» має суто «суспільний» характер, тобто те, що робиться «для блага суспільства», по умовчанням справедливо. А в чому полягає «блага суспільства» – не нам вирішувати». // Лукерья Жабкіна. РПЦ ПРОПАГАНДИРУЕТ ВОЗВРАТ К СРЕДНЕВЕКОВОЙ. В списке

чому б не повернути громадянам України те, на що вони мали стовідсоткове право до 1991 року і що в них нахабно відібрано. А відібрано немало. Чого варті лишень одні грошові заощадження громадян. Тоді мільйони громадян на свої заощадження могли купити для себе по автомобілю, і не одному, або по кооперативній квартирі. Зараз ці заощадження прагнуть нівелювати поверненнями-подачками в п'ятдесят, сотню чи навіть тисячу гривень, які за своєю купівельною спроможністю нічого не варті.

По-друге, те, що убуває в одному місці, не зникає безслідно, а прибуває в іншому місці. Приблизно так свого часу сформулював визначення закону збереження матерії Михайло Ломоносов. Те, що зникло з рук мільйонів громадян шляхом інфляції та ваучеризації, теж не пропало безслідно, а прибуло й сконцентрувалось в руках небагатьох громадян України. Те, що прибуло, має не віртуальний, як ваучери чи грошові знаки, а цілком реальний вигляд і матеріальний вимір. Тому адресати, до яких треба звертатись за відновленням справедливості у відношенні ошуканих громадян України, відомі. Оскільки ці адресати значимо впливають на творення сучасної соціальної дійсності українського соціуму та здійснювану в ньому державну політику, то їм би належало бути більш обачними в створенні прецедентів повернення власності тому, хто її раніше втратив. А й Б нерозривно між собою пов'язані, оскільки стоять в алфавіті поряд. Коли хочеться сказати А, а Б не хочеться говорити, тому що воно, це Б, не вигідне, варто зважати на цю нерозривність. Якщо після вимовленого А ти не захочеш згадувати про Б, то про нього нагадають інші. Послідовність приваблює своєю логікою й справедливістю, а непослідовність, навпаки, збурює свідомість своєю алогічністю та несправедливістю. Тому, якщо немає намірів та бажання до відновлення справедливості щодо власності, яку втратили громадяни України, тоді й сказане А у відновленні прав Московського патріархату на церковну власність РПЦ до 1917 року логічно було б якось по-іншому витлумачити в суспільній свідомості. Принаймні не робити

«вечных русских ценностей» любовь оказалась на последнем месте. / КОМЕНТАРИИ, №6, 11 февраля 2011. – С. 28.

цю справу нарочито гучно та з викликом до суспільства й ошуканих громадян.

По-третє, за відсутності імперії у ситуації, що склалася, має місце правова колізія. З одного боку, начебто, є суспільна потреба у відродженні Української православної церкви й розбудові її храмів, а з іншого боку, ця церква залишається підлеглою колишній імперській інституції, діяльність якої де-факто підпорядкована політиці іншої самостійної держави. Щоб вийти із цієї правової колізії, необхідно або реанімувати Російську монархію й Україні повернутись в її лоно, або відсікти вертикаль московської влади над Українською православною церквою. Простіше зробити друге. У такій пропозиції немає нічого крамольного, оскільки вирішення питання пов'язане не з дискримінацією чи утискуванням певної церкви, а з обмеженням кола повноважень головного церковного посадовця до розмірів території держави, інтересам якої він фактично служить. Цей церковний посадовець, якщо він сповідує справедливість, а не одержимий імперськими амбіціями, мав би поважати право українського народу на творення й розбудову власної Держави з допомогою своєї помісної церкви. Адже свого часу Росія не церемонилась із церковними процедурами щодо автономізації Московського патріархату, коли їй потрібно було використати православну церкву для свого імперського експансіонізму.

Звідси окреслюється неоімперська мотивація московської державної й церковної влади щодо творення «русского мира». Правда, складно розібратись, що є метою, а що засобом у тому творенні – реанімація імперії заради легітимації повноважень Московського патріарха в межах слов'янського пострадянського простору чи використання Московського патріархату для відновлення імперії. **Але цілком зрозумілий наслідок того творення, який у черговий раз у соціальній дійсності неодмінно постане січкарею людських душ і тіл.** Читай і пригадуй історію. Вона це підтвердить. Той, хто не знає чи забуває історію або нехтує нею, приречений наступати на «історичні граблі», які можуть не лише розквасити йому лоба, а й розкроїти того лоба навпіл. Коли ці «граблі» луплять лише в голову того, хто не знає, забув чи

знехтував історичним досвідом, тоді це проблема тієї особи, яка тримає на своїх плечах таку голову. Але зовсім інша справа, коли за такою особою йдуть чи змушені йти інші люди та наступати на «історичні граблі». Навіть одна однісінька людина не повинна страждати від того, що вона стала заручницею волі іншої особи³⁶. **А коли таких людей, що стали заручниками не своїх амбіцій чи примх, мільйони, десятки мільйонів, невже й тоді не треба схаменутись, зупинитись, подумати й усвідомити власну відповідальність перед Богом і тими людьми, яких за собою ведеш?**

Після повернення в Москву патріарх доповідає Президенту й Прем'єр-міністру Росії про виконану пропагандистську роботу, лейтмотивом якої є створення «Русского мира», центром якого, безумовно, має бути третій Рим, бо четвертого не дано.

В Україні, окрім УПЦ Московського патріархату, розгорнули діяльність багато інших церков. Й жодна з них не позиціонує свою підпорядкованість і підзвітність українській державі так, як це очевидно в позиції Московського патріархату у відносинах із російською державою. Жодна із церков, що діють в Україні, не є в такій залежності від іншої держави, як УПЦ Московського патріархату залежить від російської держави. Наприклад, міждержавна Римо-католицька церква не підзвітна й не підпорядкована Римові. Хтось може вчепитись за формальну ознаку, мовляв, Ватикан є державою в державі Італії. Цьому хтось на поверхні знаходиться логічна відповідь. Якщо Московський

³⁶ «Страждання, як відомо, очищує й підносить душу людини. Проте лише в тому разі, якщо ця людина – ви самі, і якщо дане страждання може бути вписане в наявну послідовність саме вашого життєвого шляху. Тим часом новітня історія ставить нас перед фактом даремних, марних страждань мільйонів людей – не тільки не заслужених ними, але й цілковито позбавлених сенсу за своєю глибинною суттю. Вказаний історичний феномен висуває проблему загальнолюдського значення: проблему фундаментальної невинуватості страждання Іншого, страждання, що від початку постає як «вибух і ... найглибша артикуляція абсурдності» (цит. Левіної Е. Між нами: Дослідження думки – про іншого. – С. 107) – абсурдності онтологічної марноти». Малахов В.А. // Етос і мораль у сучасному світі / Аболіна Т.Г., Єрмоленко А.М., Кисельова О.О. та ін. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004. – С. 111.

патріархат претендує на керівництво міждержавною церквою, він мусить бути рівновіддаленим від усіх держав, на територіях яких здійснюють діяльність його єпархії. Так, як Ватикан віддалений від Італії й Риму, у якому він розташований. Понтифік не звітує за свої місіонерські поїздки перед державними керівниками Італії. Тому приїзд понтифіка в будь-яку державу, де є римо-католицька дієцезія, не сприймається як наїзд представника іншої держави та втручання того у внутрішню політику цієї держави.

Спершу ніж розгортати релігійну експансію на території суміжних держав, логічно визначитись з такою рівновіддаленістю від Москви. Проблема лише в тому, чи погодяться на таку рівновіддаленість у Росії державна й церковна влада. Адже тоді Москві потрібно буде відмовитись від месіанської ролі третього Риму заради другого Ватикану, який має стати анклавом, релігійною державою як керівний центр Східного православ'я. Але ж тільки за такої умови може бути усунена дискримінація інших церков і держав, коли патріарх буде на однаковій відстані від Києва, Мінська й Москви. Знову проблема паритету, тепер уже в розбудові церков, між Росією й Україною. Доки не буде досягнуто такого паритету, доти діяльність єпархії Московського патріархату на території України має розцінюватись як діяльність церкви іншої держави, що несе в собі загрозу релігійної експансії народу України чужою державою.

Й українська держава як політичний інститут влади не повинна очікувати, коли в Москві розберуться із проблемою симбіозу російської держави й Московського патріархату, а мусить наполягати на автономії єпархії УПЦ МП, яка б звільнила її від російської підпорядкованості. До тих пір, поки не буде досягнуто звільнення однієї з найбільших церков від впливу іншої держави, логічно й правомірно ввести мораторій на виділення земель, будівництво храмів, повернення приміщень Московському патріархату на території України. Декому такі радикальні пропозиції можуть видатись крамольними й дуже небезпечними з позицій можливого провокування соціальних напружень на релігійному ґрунті між двома сусідніми державами й братніми народами.

По-перше, міжцерковні напруження в лоні православ'я виникають не на ґрунті доктринальних розбіжностей у розумінні й тлумаченні християнських цінностей, а на міжусобицях церковних ієрархів у їхній непримиримій боротьбі за церковну владу, у яку вони втягують своїх прихожан та світську владу і створюють у суспільстві смуту та розбрат замість того, щоб сприяти злагоді й миру в ньому. Як церковні керівники заради суспільного блага здатні піднятися вище своїх владних амбіцій та усмирити власну пиху – це питання їхньої совісті. Але коли вони віддають пріоритет власним амбіціям, ціною яких є розбрат і смута в суспільстві, і нехтують відповідальністю перед Богом і народом за такий гріх – це не лише питання їхньої совісті, а й гостра суспільна проблема. У суспільстві є влада, яка покликана вирішувати суспільні проблеми, а краще – упереджувати їхнє виникнення. Це питання не совісті, а відповідальності влади перед своїм суспільством і народом.

По-друге, якщо нас лякає чублення церковних пастирів і церковна казуїстика, з допомогою якої вони відстоюють свої керівні статуси та опановані релігійні ніші, маніпулюючи свідомістю своїх прихильників, то **чому нас не лякає антиукраїнська крамола?**

Повернемось до уже згаданих вище трьох основних факторів, з допомогою яких Московія за декілька століть виросла до розмірів світової імперії. Давайте порівняємо, як задіяні ці фактори з боку Росії на території України, з тим, який вплив у цьому сенсі має Україна на території Росії. Таке порівняння цілком слушне, правомірне й коректне. Адже в Росії проживає українців більше, ніж росіян в Україні. Це твердження може не співпадати з офіційною статистикою зі зрозумілої причини, оскільки не один мільйон українців у Росії позначають себе росіянами. Отже, **перший фактор – експансіоністський вплив російської держави на Україну** й, навпаки, – української держави на Росію в економіці, політичній та військовій сферах, інформаційному просторі тощо. Яка держава у цьому сенсі, зайшла далі в соціальний простір іншої – Росія в Україну чи

навпаки? Хто здійснив більшу експансію? Хто від кого більш залежний? Питання риторичні. Тому й коментарі зайві.

Тепер **другий фактор – церковний**. Експансія релігійного простору України з боку Росії здійснюється вражаючими темпами. Московські храми виростають на очах, мов гриби із землі в грибну погоду. Хто відає з нинішніх державних мужів України, скільки на її території діє державно-церковних анклавів іншої держави і на яку чисельність українського населення вони мають вплив? Зокрема, скільки із цієї чисельності є суб'єктами реально-го творення сучасної української соціальної дійсності, які знаходяться під безпосереднім чи опосередкованим впливом Московського патріархату? Питання не торкається того, хто з наших владних мужів у яку церкву ходить. Це право совісті кожного громадянина. Питання в іншому: «Під чию «церковну дудку» здійснюється їхня службова діяльність?». Наскільки ця діяльність є проукраїнською, а наскільки проросійською? **Це питання державної ваги й національної безпеки України.** Хіба діє на території Росії в таких масштабах, як УПЦ МП, єпархія, яка б була проукраїнською й підконтрольною з боку української держави? І взагалі, скільки українських храмів діє в Росії? У скількох церковних храмах, які діють на території Росії, у місцях компактного проживання українців, служба правиться українською мовою? Знову рахунок не на нашу користь.

І **третій фактор – національна писемність, мова й література**. У російськомовних анклавах, які утворились на території України в результаті русифікації, переважає російська одномовність, де в спілкуваннях українською мовою послуговується незначна чисельність мешканців цих територій. В Україні достатньо російськомовних шкіл, щоб не втратилась російська писемність і мова. Російськомовна література домінує над україномовною. В Україні таку літературу можна придбати буквально на кожному кроці. Російськомовні газети, журнали та інша періодика теж переважають своїми тиражами україномовні періодичні видання. Серед українців, які проживають у Росії, основною мовою спілкування є російська. Про українські школи як засіб відтворення української писемності в Росії, україномовні книжки, газети,

журнали, бібліотеки годі й говорити. Цього там у системі немає. Хіба що в епізодах.

У підсумку цих рахунків не на користь України є всі підстави стверджувати, що наша держава не має значущого впливу на Росію, навіть, у захисті від асиміляції національної ідентичності мільйонів українців, які там проживають. У той же час Росія нарощує потужну експансію України, без перебільшень здійснює її окупацію мирним шляхом. Зокрема, є **очевидна російська окупація гуманітарної сфери України, інтервенція якої шалено нарощується**. А як по іншому можна кваліфікувати те, що релігійна й національна свідомість мільйонів громадян України знаходиться під безпосереднім впливом Росії через церкви, мову, літературу, газети, журнали, радіо, телебачення й т. д. Якщо сучасні українські політики цього не розуміють і не лякаються такої інтервенції, це означає, що вони демонструють свою некомпетентність. А якщо розуміють і мовчать, бо бояться втратити своє політичне місце чи опановану суспільну нішу, значить, пасивно здають інтереси України. Коли ж активно сприяють цій експансії, відкривають для того навстіж двері соціального простору України, бо добре розуміють, чим це має закінчитись, тоді такі політики відверто, можливо, навіть із викликом, публічно, що називається, на очах українського народу його зраджують.

Поради політикам України

Що ж робити нашим політикам? Рекомендації прості. **По-перше**, не лінуватись підвищувати рівень власної компетентності, у першу чергу світоглядної. **По-друге**, не мовчати й не боятись зайняти належну, як це годиться для громадянина України, позицію. **По-третє**, не зраджувати український народ, бо де ще знайдеться такий покірний і терплячий. Коли ж не виявиться спроможності на перше, друге й третє, тоді доведеться розпрощатись з політикою й налаштуватись лизати халяви тих чобіт, які деякі одержимі імперським експансіонізмом московські політики збираються помити в Індійському океані. Чи дійдуть ті чоботи до берегів Індійського океану, ще питання. Можуть

зітертися підосви. А от по українській землі вони можуть добряче потоптатися. Можуть у цій землі й застрянути. Халяви не стираються. Тому завжди буде те, що потрібно лизати.

Ця публікація спрямована на те, щоб допомогти світоглядно прозріти нашим політикам й убезпечити їх від такого принизливого попрання їхньої гідності. Перш за все людської, а потім уже громадянської й політичної. Багато сучасних українських політиків страждають «золотою лихоманкою». Їм, бідним, ніколи навіть зупинитись, а не те що замислитись над політикою. Але ж є науковці, суспільна роль яких полягає в спогляданні соціальної дійсності, її осмисленні та неупередженому критичному аналізові того, що в дійсності твориться, а також в актуалізації нагальних суспільних проблем і з'ясуванні механізмів, які породжують ці проблеми. Українські науковці, правда, не мають таких суспільних преференцій і привілеїв, як політики, і зарплата їхня значно скромніша. Але ж мусить хтось сумлінно відпрацьовувати суспільний хліб. Тому продовжимо наші розмірковування над злободенними питаннями й проблемами сучасної української соціальної дійсності.

Розколоту свідомість, як і розтروщений глечик, важко зліпити докупи

Другий життєвий епізод. Яюсь, на сімнадцятому році державної незалежності України, автору довелось побувати в рідному селі та зустрітись із двома своїми однокласниками, які там постійно проживають. Зустріч відбулася не мимохідь, а, як належить, за гостинним столом. Була можливість поринути в спогади про спільно прожите дитинство та юність. Зустріч проходила тепло й щиро. Про політику геть не думалось й у розмові не згадувалось. Аж раптом, один з моїх однокласників ні з того ні з цього, правда, вже будучи під джмелем, з нотками агресії невдоволено присікся до мене: «А што ето ти з намі гаваріш на бендеровській мове?». Ось такій, матері їй ковінька, політичній пропаганді піддалася свідомість мого однокласника, яка, будучи до того ж ще й напідпитку, назвала нашу рідну мову,

якою я з ним розмовляв сорок років тому в школі, бандерівською, отже, чужою. **А яка ж тоді не чужа українцям мова?**

У радянській комуністичній ідеологічній риторичі «бандерівець» і «бандерівщина» означали ворога й вороже радянському народу. Але коли ми навчались з моїм однокласником у восьмиріччі й від активного бандерівського націоналістичного руху як терористичного спротиву радянському режимові й визвольного руху України нас віддаляло трохи більше десяти років, а не майже шістдесят, як то було під час згадуваної зустрічі, ніхто – ні він, ні затяті комуністичні ідеологи з Москви не додумались називати українську мову бандерівською, що означало б ворожою Радянському Союзу. А на сімнадцятому році державної незалежності України в Україні, в українському селі, етнічний українець українську мову, яка є державною мовою України, його Держави, а не племені мумбо-юмбо, називає ворожою. За три роки перебування на Северному флоті, автору довелося служити з багатьма росіянами, у тому числі з москвичами. Жоден із них ні разу не назвав автора бандерівцем. Хохлом, не в злостивій формі, називали не раз, а бандерівцем – жодного. Автор не раз у звертаннях до росіян, теж без злостивості, уживав слово «кацап», але ні разу – «москаль».

Те, що в нинішній суспільній свідомості активовані ці два слова «бандерівець» і «москаль» у підкреслено ворожому протиставленні, є результатом сучасної пропаганди супротивних політичних сил, які збурюють в індивідуальній свідомості ворожість до тих, хто знаходиться в іншому політичному таборі чи під іншими партійними прапорами. Причому, що надзвичайно небезпечно для суспільства, це робиться за національною ознакою, а не за ідеологічними чи якимось іншими політичними переконаннями. **Коли бракує конструктивних консолідуючих суспільство ідей, тоді доводиться запобігати до примітивного прийому пролетарських слобод та робітничих гуртожитків і гуртувати навколо себе електорат під гаслом «Наших б'ють!».**

Загальновідомо, що в пролетарських поселеннях цей заклик завжди спрацьовував майже автоматично, провокуючи всіх, від малого до великого й від п'яного до тверезого, миттєво

вискакувати з бараків чи гуртожитків і бігти бити... невідомо кого й невідомо за що, але бити. Значення немає, що наш був явно неправий і справедливо заслуговував того, щоб йому віддали належне. Головне в такому інстинктивному пориві народної маси віддубасити «не наших». Нехай вони й праві на всі сто відсотків, але вони за визначенням іменуються поняттям «чужі». Банальні технології маніпулювання масовою свідомістю з культивуванням психології натовпу на кшталт того, як фанати входять у колективний психоз під час футбольного матчу.

Для того щоб такі гасла працювали, потрібна відповідна консистенція народної маси. Заможні, економічно незалежні громадяни та справжня інтелігенція, незалежно від її майнового цензу, не схильні до проявів такого чи іншого стибу, колективного психозу та відповідної, у цьому патологічному прояві, суспільної обструкції. Звідси слідує логічний висновок, що чим більше буде знедолених, люмпенізованих, деградованих громадян, тим успішніше, а головне – дешевше можна гуртувати навколо себе народні маси, культивуючи у свідомості громадян, які знаходяться в безвихідній залежності від місцевої знаті, містечковий та регіональний патріотизм.

У тодішніх радянських комуністичних ідеологів вистачало кебети, щоб не переборщити, і вони знали межі пропаганди й контрпропаганди, за якими можуть виникати зворотні ефекти і повертатись бумерангами на голови недолугих пропагандистів та проти системи в цілому. Не можна сподіватись на те, що у твої руки потрапить цілим глечик, якого ти заздалегідь власноруч розтрощив. **Глечик – це метафора, яка в нашому контексті символізує свідомість. Свідомість індивідуальну та суспільну. Її не можна щоразу трощити, а потім прагнути, як той глечик, склеїти, привести до бажаного порядку.** Більше того, свідомість за своєю природою консервативна й має велику силу інерції. З тим, що в неї якимось чином залітає чи потрапляє, свідомість неохоче розстається. Те, що залетіло у свідомість перше, блокує вхід чи заліт супротивній та протилежній сутності. Період передвиборчої кампанії влади триває, як правило, недовго

– від двох-трьох місяців до півроку. Довше треба бути при владі, яка покликана виконувати конструктивну й продуктивну роль у консолідації й розвитку суспільства. Щоб не провалитись у владі, потрібно виявити здатність до виконання такої суспільної ролі. Алогічно виборювати владу в будь-які способи й застосовувати маніпуляційні технології для заганняння у свідомість громадян деструктивних і контрпродуктивних гасел та пропозицій. За короткий період з використанням сучасних технологій у маніпулятивну свідомість можна позаганяти дуже багато всіляких «мух», які вигідні на передвиборчому етапі. Але ж не можна втрачати логіку стратегії користування владою й власноруч закладати для себе бар'єри алогічністю, яка програмується недалекоглядною передвиборчою тактикою. Треба думати не лише про те, як загнати у свідомість виборців вигідні для себе передвиборчі «мухи» чи «фішки», але й передбачати, яким чином від них можна звільнити цю свідомість, якщо вони не вигідні під час перебування у владі. А зробити це непросто, тому **краще до таких заборонених маніпуляційних прийомів не запобігати.**

Маніпулятивна свідомість відрізняється від неманіпулятивної³⁷ тим, що вона не має стійких власних переконань і принципів, які б дозволили їй незалежно від устремлінь масової свідомості та цілеспрямованої пропаганди робити усвідомлено власний вибір. Така свідомість нездатна до критичного аналізу й перегляду набутих під впливом маніпулювання та пропаганди переконань, поглядів на дійсність, принципів та інших світоглядних цінностей. Вона неохоче розлучається з таким набутком. Прикладом цього слугує свідомість радянських громадян, яка формувалась під впливом комуністичної ідеології. Багатьом із них так і не вдалося дійти до тями, що це не їхні власні переконання, а нав'язані та запроваджені ззовні в їхню свідомість ідеологічні стереотипи. Не дивлячись на вбивчу очевидність та масштабність злочинів, заподіяних владою радянському народу у цілому і українському зокрема їхня свідомість до сих пір зберігає

³⁷ Неманіпулятивна відносно явно маніпулятивної свідомості, тобто тієї, що піддається впливу маніпуляцій. Зовсім неманіпулятивної свідомості не буває.

світлими та незаплямованими образи закривавлених вождів цього тоталітарного режиму.

Чим керувались політтехнологи й політичні сили, які добряче попрацювали над маніпулюванням свідомості моїх земляків, залишається лише гадати. Логічному аналізу це не піддається. Тому, коли мій однокласник здійснив проти мене такий антиукраїнський демарш, я не був ображений на нього. По-перше, я ще зі школи знав, що він не був схильний докладати зусилля, щоб жити власним розумом, а щоразу лаштувався під вигідну для нього ситуацію. По-друге, було достатньо розуміння тієї політичної ситуації, яка склалася в суспільстві, а також стану суспільної свідомості, коли мільйони українських громадян стали жертвами маніпуляційних технологій і заручниками в боротьбі за владу в Україні. Ображатись на свого однокласника – це все рівно, що ображатись на мільйони інших громадян, у тому числі й на моїх земляків-трудівників, яких мимо їхньої волі буквально затуркали ті, кому байдужа їхня доля, а важливий лишень їхній виборчий голос та їхня електоральна позиція.

Тому більше користі буде, коли цих громадян не гудити, а допомогти їхній свідомості прозріти та зняти з неї облуду. **Зняти облуду зі свідомості можна лише правдою.** Адже в забиту брехнею свідомість, важко пробитись навіть правді, а чергова брехня може лишень ще більше її дезорієнтувати, отже, затуркати. Власне, у такому просвітленні свідомості громадян України й полягає надзвичайно складна задача, без перебільшень, відповідальна суспільна місія сучасної української інтелігенції. І ця публікація, зокрема, є одним із посильних внесків автора в просвітлення суспільної свідомості сучасного українського соціуму. Тоді у свідомості автора промайнуло лише обурення на тих, хто до таких брудних і заборонених антиукраїнських маніпуляцій запобігає. Подумалось, чи в їхніх головах кебета догори дригом стала, що вони так нехтують українською мовою, приліпивши їй тавро ворожої для українських громадян мови. Думав ще, як же вони збираються правити країною, ім'я якій Україна, коли влада потрапить до їхніх рук. Куди вони будуть правити? Як будуть правити? Як в управлінні Україною можна обійтись без

української мови, яка за визначенням передвиборчої пропаганди ввійшла у свідомість їхнього електорату під знаком ворожої? Адже без української мови стелеться дорога до втрати Україною власної Державності, отже, і державної влади як такої. Тоді навіщо боротись за владу в будь-які способи, щоб потім її втратити?

*Тим, хто користується державою, варто
не забувати, завдяки кому й чому стала
можливою Українська Держава*

Тепер, коли влада потрапила до рук моїх земляків і не земляків, бачимо, що ці руки за владу вхопились міцно, начебто, назавжди. І не збираються її покидати, а тим паче, комусь віддавати. Й українську мову, начебто, не збираються нищити. Принаймні, публічно не називають її бандерівською мовою. Та й сержанта міліції з Одеси, який під час виконання своїх службових обов'язків назвав українську мову «телячим язиком», без вагань звільнили з роботи. А от комедіанта з Москви, який, якщо вірити газеті «Сегодня»³⁸, з головної сцени України в палаці «Україна» у присутності непростого чотирьохтисячного столичного люду публічно обізвав державний прапор України трусами Ющенко, прогледіли. Не звільнили того за публічну наругу над державним символом України ні від продовження концерту, ні від подальшої концертної діяльності, ні від в'їзду в майбутньому на територію України, хоча б на незначний час, у суто профілактично-виховних цілях. У крайньому разі, про такі профілактичні заходи, які цілком правомірні навіть за мірками ліберальних демократичних правових держав, де дозволяють говорити будь-яку ахінею, автору невідомо. Наприклад, у країнах Європейського Союзу можуть

³⁸ Газета «СЕГОДНЯ» від 6 квітня 2011 р.

припинити візу й позбавити права на подальший в'їзд громадянина країни не їхнього союзу лише за те, що той викинув з автомобіля недопалок чи якась інше сміття. За сміття, яке кидають у душі їхніх держав, карають значно суворіше.

Тепер, уявімо собі ситуацію, якби український комедіант виступав у Кремлівському палаці перед московським бомондом і якась дівчина із зали, нехай і ненавмисно, а з добрих міркувань подала тому на сцену російський державний прапор, а він би у вигляді жарту запитав її на весь палац: «Що це: труси Путіна?». Немає сумнівів, що там такий жарт нашому комедіанту не зійшов би з рук. Було б проблемним для нього не лише продовження концерту, а й благополучне покидання Кремлівського палацу та безпечний виїзд із Росії. І про майбутні гастролі до Росії, якби звідти благополучно повернувся, він забув би надовго. У Росії недопустимо безкарно глумитись над державним прапором, а в Україні, виявляється, можна.

Газета «Сьогодні» написала, що на тому концерті зі сцени палацу «Україна» ще сипалось дуже багато матюків, а жарти були «нижче плінтуса». Але в газеті нічого не було сказано про негативну реакцію глядачів, які прийшли на цей концерт, де білети в партері палацу коштували до 1800 гривень, щоб байдуже пропустити мимо своїх вух «жартівливий» глум над українським державним прапором та наслухатись вдосталь тих матюків і «жартів». Напевно, що на тому «концерті» були й представники діючої влади або члени їхніх родин. Цікаво було б дізнатись про їхню реакцію. Чи дійшло до їхньої свідомості, що жартували не з трусів Ющенка, а з Державного Прапора України, під яким править Україною чинний Президент, а колишній до нього має таке ж саме відношення, як і будь-який громадянин України.

Завдяки тому що цей Прапор удалося підняти над Україною, і стала можливою посада Президента України замість губернатора Малоросії. Не можна викреслювати з національної пам'яті й те, що такого підняття прапора ніколи б не відбулося, якби не був збережений національно-патріотичний дух в українців. А це стало можливим завдяки збереженню української мови й культури. І не можна забувати про те, що

український народ у 1989 році вже стояв на порозі цілковитої втрати рідної мови. Якби не відбулося відродження української мови, якби не були українізовані школи, то ми б сьогодні в Україні рідко де змогли б почути миле українське дитяче щебетання. І в Києві б соромились або не наважувались би говорити українською мовою ті, хто ще її не забув, як то є до сих пір у моєму Донбасі. **Отже, ми від того порогу цілковитої деукраїнізації ще недалеко відійшли. А в російськомовних анклавах України через той поріг і не переступили.**

Хотілося б дізнатися в моїх земляків і не земляків, які нині у владі, як вони збираються запроваджувати в Донбасі двомовність, підняту ними на щит суспільної свідомості. Поки що там, як і в інших південних та східних регіонах України, домінує російська одномовність. Виходить, що на черзі запровадження другої мови. Сподіваюсь української, а не англійської чи китайської. Нехай будуть і ці мови, але третьою й четвертою на черзі в підготовці поліглотів із числа громадян України. Як підійти до вирішення цієї доволі непростой задачі? За умови, що розмови про двомовність не є маніпуляцією суспільної свідомості. Адже **спершу треба звільнити свідомість громадян російськомовних регіонів від сформованого в них стереотипу неприйняття української мови.** А які політичні сили сформували такий стереотип? Ті, що в нинішній владі. Коло замкнулось. Із чим боролись, тепер його необхідно реанімувати. **Чи є бажання й здатність у діючої владної команди відроджувати українську мову в російськомовних анклавах України, покаже час.**

*Не збережемо українську мову, то й не збережемо
Україну, а значить, і себе у не своїй державі*

А поки що на тлі цього очікування, спостерігаються протилежні тенденції. У владному таборі деякими діючими політиками на захист російської мови робляться інсинуації навколо порушення Україною «Європейської хартії регіональних

мов або мов меншин», які виглядають цинічною спекуляцією та брутальним маніпулюванням суспільною свідомістю. Знову треба нагадувати про паритет, вірніше про його відсутність у створенні рівних умов, з одного боку, для збереження російської мови в Україні, а з іншого – для збереження української мови в Росії. **Москва хіба керується цією Хартією у ставленні до української мови?** До того ж в офіційно узаконеному Міністерством закордонних справ України українському перекладі назви цієї Хартії, як слушно зауважує В. Євтух, допущена принципова помилка, яка дозволяє здійснювати такі спекуляції. Адекватний переклад назви – «Європейська хартія регіональних або міноритарних (меншинних – В.Є.) мов» засвідчує, що Хартія націлює на захист і збереження мов, яким загрожує зникнення³⁹.

А хіба російська мова знаходиться в стані зникнення? Навпаки, вона у результаті перманентної російської експансіоністської політики протягом століть не лише стала мовою спілкування для багатьох народів і народностей, що опинились в межах території, яка знаходиться нині під юрисдикцією Росії, а й підмінила, точніше, відмінила, а ще точніше, скасувала їхні рідні мови, а деякі з них призвела до повного відмирання. Через таку мовну асиміляцію росіянами за національністю, крім мільйонів

³⁹ «3) унікальною властивістю Хартії є те, що вона концентрує увагу на мові, а не національній (етнічній) меншині. Цей момент є дуже важливим у дискусіях, які мають місце на українських теренах: представники національних меншин часто-густо використовують Хартію (точніше сказати, інформацію про неї) як аргумент на захист існуючих прав та розширення правового поля функціонування самих меншин. ... Таку ситуацію певною мірою спричинив неадекватний переклад документа українською мовою; 4) Хартія концентрує увагу на чітко визначених маркерах (показниках) ідентичності – у даному випадку на мові і мірилом ставлення до регіональних або міноритарних мов є їхнє використання. Із цього випливає, що часто вживанні мови, мови, яким не загрожує зникнення (скажімо, російська), не обов'язково має бути предметом розгляду з позицій положень Хартії, як також мови, котрі втратили своїх носіїв. Зрештою експертами свого часу пропонувалося ввести у назву Хартії термін «менш поширені мови;». / Євтух В.Б. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контекст. – К.: Стилос, 2001. – С. 104.

українців, на території Росії стали багато мільйонів тих громадян, які за своїм етнічним і антропологічним походженням навіть віддалено не відносяться до слов'ян.

З набуттям Україною державної незалежності спостерігається тенденція цілеспрямованого й системного спотворення та дискредитації історії українського народу. Віроломно й нахабно відбирається не лише давня, а й новітня історія нашого народу. Ще при живих удовах Великої Вітчизняної війни та їхніх дітях і онуках українцям уже відмовляють у їхньому внеску в перемогу над фашизмом. Виявляється, дев'ять мільйонів загиблих українців у цій війни є несуттєвим внеском у перемогу. І те, що Україна разом із Білорусією виконали роль своєрідного буфера, на території яких загальмувався шалений наступ фашистів, і вони підійшли до Москви не влітку, як то передбачалось стратегією блицкригу, а в люті морози, у рахунок перелому війни та перемоги теж не береться. Не треба бути військовим стратегом і аналітиком, щоб ретроспективно змодельювати й передбачити подальший розвиток другої світової війни, якби той блицкриг удався.

Автор дотримується думки, що перемога у Великій Вітчизняній війні є спільним здобутком усіх, великих і малих, народів і народностей, які входили до складу СРСР, але найбільше постраждали ті народи, землі яких були окуповані фашистами. І цинічно цю перемогу калькулювати за коефіцієнтом бойової та трудової участі й ділити її між народами, які пройшли через горнила цієї найстрашнішої в історії людства війни. Чому цинічно? Та хоча б тому, що логіка такої калькуляції може вивести на зовсім не ті висновки, якими хочуть роздмухати неоімперський дух нинішньої Росії. Наприклад, цілком логічним є наступний висновок: своїм входженням у Радянський Союз Україна вберегла Росію від поневолення Гітлером, а Росія як союзниця не захистила Україну від окупації фашистів. Щоб переконатись в логіці такої не зовсім цинічної калькуляції, достатньо уявити собі, що було б, якби Україна не ввійшла свого часу в СРСР, наприклад, так, як це історично відбулося з Фінляндією. Тією Фінляндією, яка встояла у війні з Радянським

Союзом і дала гідну відсіч його віроломному нападу в 1939 р. З яких би тоді рубежів здійснювався наступ фашистської Германії на Росію? Так хто кого врятував чи захистив від фашизму? Отож-то й воно.

Тому, брати-росіяни, ми дійсно маємо спільно прожити історію, у якій є героїчні й трагічні сторінки. Із цих сторінок нічого не треба викреслювати. Не треба виривати жодну з них. І не варто їх між собою склеювати, бо тоді не склеїться й спільна історія, як не склеївся спільний підручник з історії наших народів. А як він може склеїтися, коли, з одного боку, пропонують його писати і, з цього ж боку, викреслюють чи принижують місце й роль українського народу в історії, з якої має писатись цей підручник. Ці сторінки реально прожитої, а не упереджено виписаної історії маємо гортати й уважно, вдумливо перечитувати та робити із прочитаного розсудливі висновки. **І не варто цю історію розмінювати на цинізм, навіть на високопоставлений цинізм і той цинізм, що тішить шовіністичне вухо.** У всьому має бути межа. Навіть, у цинізмі. Особливо в нелогічному, точніше, безглуздому цинізмі треба бути обачливим, щоб не вляпатись в зовсім непристойну історію.

А що вже говорити про роль українців, які свого часу розселились в гарнізонах на південно-східних околицях колишньої монархії, щоб боронити й зберегти ці території під юрисдикцією Росії. Від цих першопрохідників-поселенців беруть свій родовід мільйони зрусифікованих українців, які нині проживають на території нинішньої Росії і не вважають себе українцями з тієї причини, що в них відібрана українська мова. І в опануванні північними та сибірськими просторами в радянську добу українці теж «не відіграли» ніякої ролі. Там «немає» українців, оскільки там немає української мови. Принаймні умов, які б сприяли її відтворенню й живленню, зокрема необхідної кількості україномовних дитячих садків, шкіл, газет, телеканалів, театрів, церков, магазинів і бібліотек української книги тощо.

Мета цього цинічно банальна: немає історії – немає й народу. Народ, який не має власної історії, не має право на територію, яку він займає. Звідси робиться висновок про

українську державність як випадкове й аномальне історичне явище. Різного штибу шовіністи та їхні оплічники у своїй параноїчно-маніакальній нетерпимості до українства настирливо насаджують у суспільну свідомість думку про український народ як неіснуюче історичне явище. Для обґрунтування цієї тези використовуються будь-які засоби та аргументи. Зокрема, транзитний характер території України з Азії в Європу як своєрідний поліетнічний котел, у якому перемішались й переплавились всі етноси, які в різні часи перебували чи рухались цією територією. Зважаючи на розмаїття антропологічних ознак українців, такі «теорії» неважко обґрунтувати й нескладно упроваджувати в суспільну свідомість за однієї обставини, вірніше, відсутності цієї обставини... української мови й української культури. **Українська мова не вписується в логіку шовіністичних обґрунтувань. Більше того, вона вибиває з-під них будь-яке підґрунтя. Українська мова мов кістка в горлі шовіністичних оракулів. Ось чому дискредитація, утискування й brutальне скасування української мови є першочерговою задачею на шляху асиміляції українського народу й позбавлення його можливості утвердитись в історичній державності.**

У зв'язку з таким нагнітанням і роздмухуванням російського шовінізму, який на дух не сприймає українство, навіть у праві українців утверджувати рідну мову на теренах власної Держави, доречно зробити акцент у цьому контексті на необхідності з'ясування сутності власне російського. Наприклад, скільки в Росії тих, хто є етнічними росіянами? І які критерії цієї етнічності? Скільки серед цих росіян мають слов'янські корені? Хто старший історично – російський чи український народ? Чия мова древніша – російська чи українська? Якщо, за визначенням шовіністів, українська мова не має статусу мови, а є лишень діалектом російської мови, тоді чому ті, хто володіють діалектом, без проблем опановують так звану корінну мову, а для росіян, які є носіями основної мови, цей «діалект» є не зовсім доступним? Виявляється, що росіянам легше вивчити англійську чи китайську мову, ніж українську. Звідси, цілком логічно постає й таке питання: «Під чийм прапором і з якими слов'янами має об'єднуватись українсь-

кий народ у так званий «русский мир»?» З російськомовними українцями, білорусами, башкирами, бурятами, угро-фінами, євреями, татарами, мордвинами, марійцями, чукчами, якутами, евенками... нарешті, з китайцями та іншими, неросійського походження, громадянами, які погодились під тиском російськомовної експансії бути росіянами? **Виходить, що російській мові дозволено механічно, шляхом мовної експансії та асиміляції нарощувати чисельність російського народу, навіть за рахунок представників несвропейської раси, а українська мова, за визначенням шовіністів, позбавлена права на відродження та розповсюдження навіть серед етнічних українців.**

Заклики про слов'янське об'єднання все гучніше й настирливіше, з усіх можливих рупорів лунають від нашого північно-східного сусіда. У риториці про братську слов'янську дружбу й любов не приховується ворожість і нетерпимість, перш за все, до української мови та історії українського народу⁴⁰. А що ж буде, якщо таке об'єднання-поглинання в черговий історичний раз відбудеться? Питання риторичне. Якими можуть бути ці «братські обійми», відомо ще із часів Київської Русі, після «дружнього візиту» проросійського⁴¹ князя Андрія Боголюбського, який буквально спопелив дотла Київ. Якою може бути ця «братня любов», свідчать пізніші сторінки спільної російсько-української історії, зокрема: знищення жінок і дітей Батурина поплічниками Петра I за прагнення гетьмана І. Мазепи вирватись

⁴⁰ «А не дружня політика й так давно реалізується. В травні 2008 року були опубліковані результати соціологічного опитування: 21% росіян вважають Україну ворожою державою – що це як не результат усвідомленої роботи влади з масовою свідомістю. Наслідок відкритого втручання російського президента у внутрішні справи України...». / Горбулін В.П. Без права на покаєння. – Харків: Фолио, 2009. – С. 62.

⁴¹ Як відомо, термін Росія й похідні від нього слова були запроваджені значно пізніше. / Хомяков П.М. Россия против Руси. Русь против России : историческое расследование. Polemicheskie zametki. – Київ : НКР ВГОРУ, 2009. – С. 51.

з «братніх обіймів», розгром Запорізької Січі та закріпачення українських селян Катериною II, багатомільйонні жертви нашого народу як розплата України за входження в СРСР, його розбудову і захист⁴². **Невже історія нас нічому не вчить? Невже такої долі ми бажаємо рідній українській мові та всьому українському?**

Російська мова домінує в певних регіонах України, де етнічною більшістю є українці. А українська мова, як це парадоксально не звучить, в умовах української державності набула статус меншинної, тобто менш поширеної й потребує, у відповідності з положеннями Хартії, захисту від насильного витискування із цих регіонів. Українською мовою як державною мовою можуть не лише нехтувати, а й брутально насміхатись з неї не лише в спілкуваннях на побутовому рівні, а й при виконанні своїх службових обов'язків представники влади. Уявімо собі на хвильку ситуацію в Росії, коли б хтось з україномовних російських громадян на якійсь із територій компактного проживання українців, будучи на державній службі Росії, вимагав від свого російськомовного співгромадянина, щоб той перейшов у спілкуванні з ним на українську мову та назвав державну мову Росії телячою мовою, і зробив наголос на тому, що він ненавидить російську мову. Що було б із таким службовцем, якби він був навіть генералом, а не сержантом? Отож-бо й воно. Там би нікому й у голову не прийшло виправдовувати якимось чином державного службовця за брутальне відношення й нехтування державною мовою. Тим паче, таким недолугим аргументом, як провокація. Як може державна мова Росії викликати в її державного службовця навіть неслов'янського походження роздратування й спровокувати того на таку брутальну реакцію у відношенні до неї? Там не може, а в нас, виявляється, українська

⁴² «Не лише Чорнобиль, а й організовані голодомори 1920-1921, 1932-33, 1946-48 років, масову загибель українців у Другій світовій війні та інші жахіття гено- і етноциду щодо українців треба трактувати як покарання за – назвемо це точніше – гріх бездержавності». / Радевич-Винницький Ярослав. Україна: від мови до нації. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997. – С. 262.

державна мова може провокувати на таке до себе відношення. І це при тому, що російська мова не має статусу другої державної мови. Пояснення цьому дуже просте – українська мова ще не утвердилась в суспільній свідомості як державна мова.

І ніколи не утвердиться, якщо російська мова отримає статус другої державної мови в Україні. Це дуже добре розуміють ті, хто сплять і бачать, як шляхом мовної, культурно-історичної, релігійної, економічної, політичної, інформаційної експансії й асиміляції демонтувати українську державність та раз і назавжди поставити хрест на всьому українському. Якщо ті, хто опанував певну нішу в політичній і державній сфері діяльності сучасної України, не розуміють і не усвідомлюють реальної загрози для Української Держави від такої експансії, тоді вони демонструють свою політичну й професійну некомпетентність. Коли ж у політиків і суб'єктів влади таке розуміння й усвідомлення є, але ними не вживаються дії щодо блокування й реальної системної протидії або, навпаки, здійснюються сприяння такій експансії, тоді за визначенням і своєю сутністю це має кваліфікуватись як зрада України та її народу. Виходячи з інтересів національної безпеки Української Держави, як перше, так і друге ставлення до експансії України дає правові підстави щодо негайного усунення від політики й влади суб'єктів, які пасивно чи активно сприяють такій експансії. **Адже чинна Конституція України не надає політикам і державним службовцям прав на некомпетентність у їхніх суспільних статусах і на зраду народу, якому вони мають служити, виконуючи свої суспільні ролі. Й не передбачає безвідповідальності в їхній службовій діяльності, що загрожує Державній Незалежності.**

Держава псується з голови. Коли випадково потрапляєш у радіоприймачеві на трансляцію засідання Верховної Ради України, то потрібен значний час для того, щоб уторопати, що слухаєш не Державну Думу Росії... У цьому зв'язку постають цілком логічні питання: Чи може Україна стати Українською Державою, якщо суб'єкти її державної влади не лише не використовують, а й не оберігають українську мову від утисків, згорання й цілковитого

нищення на історичній землі українського народу, який є титульною нацією своєї Держави? Що можна очікувати від політиків, які ініціюють та впроваджують антиукраїнську політику на території Держави України? Невже вони прагнуть українського відродження як необхідної умови утвердження й закріплення України у своїй Державності? Адже цілком очевидно, що через російське відродження на українських землях цього не досягнути. А якщо вони брутально ігнорують таку очевидність, то чи служать вони своєю політикою інтересам народу, який дав мандати політиків і суспільну владу в їхні руки? **У відповідях на ці та багато інших питань, які ще можуть бути поставлені громадянами України перед своїми, а не російськими, політиками, власне, і постає не лише формулювання, а й оцінка та кваліфікування політичної, моральної й історичної відповідальності політиків перед українським народом за творення ними сучасної соціальної дійсності.** Завдяки узурпації влади, через відчуження її від народу, можна впасти в ілюзію безкарності, а звідси – і безвідповідальності. Але раніше чи пізніше історія та національна пам'ять народу винесуть справедливий вердикт.

Росія без церемоній потужно здійснює мовну, культурну та релігійну експансію не лише на території, що знаходиться під її юрисдикцією, а й далеко за її межами, амбіційно вважаючи, що її кордони простираються доти, доки є російська мова. Та в будь-які способи приточує собі історію, множить, утверджує її в суспільній свідомості⁴³. Нам би повчитись в Росії, як захищати свою мову та в цілому культуру й сприяти їхньому розвитку, а

⁴³ «А в Нижньому Новгороді, наприклад, збираються святкувати «1000-летие русской ложки». Хоч тоді там не тільки російської ложки, а й самих росіян ще не було, була мордва і булгари. Нація любить себе, доточує там де куцо. Поки українці думають, що Анна Ярославна, королева Франції – київська княжна, то десь у Ярославлі, у глибині Росії, реставрують якийсь будинок під готель «Анна Франс», відкривають пам'ятник Ярославу Мудрому, і президент Росії називає його «первым русским князем-реформатором». А українська делегація за його спиною тільки знічено посміхається». / Костенко Ліна. Гуманітарна аура нації, або дефект голивого дзеркала. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 1999. – С. 25.

не спричиняти їхній занепад. Зокрема, завдяки патріотичній позиції російських політиків і їхній політиці, повчальний для нас досвід книговидавання в Росії, яке стало прибутковою справою й розвинулось в потужну індустрію, що сприяє утвердженню й розповсюдженню російської мови в усі куточки світу.

Тому ми **зовсім протилежними способами, можемо прогавити Україну навіть в українських селах**, де поряд із російськомовними школами як цинічний виклик українству на тлі зубожіння й запустіння наших сіл та занедбаності їхніх шкіл, мов гриби після дощу, у золотому вбранні помпезно виростають московські храми. Русифіковані українці нехтують рідною мовою, проживаючи на рідній землі. Таких «українців» і в селах, де не проживає жодного етнічного росіянина, не говорячи вже про міста, у яких росіяни дійсно є, не пече, що їхні діти чи онуки навчаються в російськомовних школах. І звертатись до Бога рідною мовою українці не призвичаєні⁴⁴. Таку покірність, що притаманна робочій худобі, яку загнали в стійло, та байдужість до генетично рідної мови важко збагнути тим, хто поважає власну гідність і вважає себе представником самобутньої нації. А втім, для нас є й поважні причини, якими можна пояснити цю

⁴⁴ «Російський папірарх Нікон під лінгвоцид підводив таку концептуальну базу: «Коли буде багато мов, то піде розбрат (сму́та) на землі: «Аби цього лиха не сталося, російські церковники дозволяли собі поправляти навіть св. Письмо. «В книзі Естер (Есфір) I; 22 оригінал і переклади цілого світу (серед них і Острозька Біблія 1581 р.) дають: Щоб кожен чоловік був паном у домі своєму й говорив мовою свого народу.» Це дуже важливе для поневолених народів Росії місце російський св. Синод дає так: «Да будет страх им в жилищах их...», – пише Іван Огієнко (митрополіт Іларіон)». / Радевич-Винницький Ярослав. Україна: від мови до нації. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997. – С. 149. «Єпископами на Україні від 1727 року призначалися росіяни, зрідка вірнопіддані манкурти-малороси. Висвячувати українців на єпископів митрополит Міхаїл Єрмаков не дозволяв навіть після 1917 року. Цей же митрополит вороже ставився до вимог запровадити до Церкви українську мову, вважаючи її неугодною Богові. Після україномовних богослужінь з поверненням білогвардійської або більшовицької влади проводилось навіть переосвячення церков «осквернених» українською мовою». Там же – С. 150.

байдужість. Це фізичне знищення й соціальна селекція навиворіт⁴⁵ як результат поневолення й пригнічення українського народу⁴⁶, що системно й систематично здійснювалась протягом століть бездержавності. І була спрямована в першу чергу на витравлення зі свідомості етнічних українців їхньої рідної мови⁴⁷. **Адже із втратою мови, людина утрачає й почуття Батьківщини й стає таким собі перекотиполе, що відрікся від свого роду, наріжним принципом світогляду якого є**

⁴⁵ «Більшовики, звичайно, розуміли, що свідомо національна інтелігенція є головною перешкодою на шляху до русифікації великих мас українського народу. Інтелігенція зберігала надбаня національної культури і впливала на підростаюче покоління, могла викликати у молоді сумніви у перемозі соціалізму, розповсюджувати інакодумство та критикувати марксистське вчення. Тому інтелігенція розглядалася червоними як першочерговий політичний ворог. На перших початках вислання було кращим випадком для української національної інтелігенції. Але з кінця 20-х рр. проти неї починається цілеспрямований терор. Пов'язано це було з вже згаданою вище примарою українського сепаратизму. Сталін довів боротьбу з ним до логічного кінця. Оскільки традиційно носіями української національної ідеї були селяни й інтелігенція, Москва намагається знищити обидва ці прошарки. На долю селян впали колективізація, голодомори і депортації. Доля інтелігенції виявилася не менш трагічною – терор, концтабори й заслання». / І.В. Діак. Українське відродження чи нова русифікація? Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти. – К.: Гранослов, 2000. – С. 98-99.

⁴⁶ «Українці – це нація, що її віками витісняли з життя шляхом фізичного знищення, духовної експропріації, генетичних мутацій, цілеспрямованого перемішування народів на її території, внаслідок чого відбулася амнезія історичної пам'яті і якісні втрати самого національного генотипу. Образ її спотворювався віками, їй приписувалася мало не генетична тупість, не відмовлялося в мужності, але інкримінувався то націоналізм, то антисемітизм. Велике диво, що ця нація на сьогодні ще є, вона давно вже могла б знівельюватися й зникнути. Фактично це раритетна нація, самотня на власній землі у своєму великому соціумі, а ще більш самотніша в універсумі людства. Фантом Європи, що лише під кінець століття почав набувати для світу реальних рис. Вона чекає своїх філософів, істориків, соціологів, генетиків, письменників, митців. Неврастеніків просять не турбуватися». / Костенко Ліна. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 1999. – С. 30.

приспосованство заради виживання. На будь-якій землі й за будь-яку ціну.

Будь-яка мова за межами свого первинного природного середовища спочатку консервується, потім архаїзується й мертвіє, а згодом примітивізується, деградує й вироджується. Це стає очевидним з огляду на стан і рівень розвитку мови та національної культури в діаспорах, які відірвались своїм корінням від рідної землі й власного народу.

Наприклад, **те що йменується американською нацією, зокрема США, коректно лише за однією ознакою – політичною.** Насправді ж це конгломерат національних діаспор, у тому числі, англійської, іспанської, французької – одних із найбільших, що розселились на чужих землях, зі всіма наслідками мовної, культурної, урешті, ментальної примітивізації й деградації як результату відірваності їхнього коріння від свого природного, ментального, культурного, мовного середовища. Зокрема, англійська мова у колоніях, з огляду на стан американської англійської, не дивлячись на те, що вона є в США державною, не стала більш розвинутою, багатшою і барвистішою за мову, яка живе й розвивається у лоні метрополії⁴⁸. Цим, власне, й актуалізується потреба у постійному підживленні потужної політичної нації «свіжою кров'ю», тобто первинним та автентичним генетичним матеріалом, який несе в собі

⁴⁷ «Поневолювачі та загарбники постійно розшматовували нашу землю і намагалися знищити українство як окремий етнос. А для цього їм було потрібно зробити українців байдужими до рідного слова, перетворити їх на манкуртів і яничар. Зокрема, від царів Михайла Романова й Петра I українська мова обмежувалася чи заборонялася загалом понад 170 разів!» / І.В. Діак. Українське відродження чи нова русифікація? Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти. – К.: Гранослов, 2000. – С. 231.

⁴⁸ До речі, російська мова за межами Росії теж не стала більш розвинутою і досконалою навіть у крупних російськомовних анклавах на територіях інших держав. Це, зокрема, унаочнюється російськомовними громадянами України. І не лише суржилом та артикуляцією етнічних українців. Не є виключенням із цього правила й українська мова, яка з українських діаспор зарубіжжя звертається і повертається до України у законсервованому й дещо архаїзованому вигляді з відбитками, слідами, нашаруваннями тих мов, з якими їй довелося співіснувати.

імпульс живої ментальності та культури. **Ось чому США у цьому сенсі є хронічним реципієнтом сучасної земної спільноті людей**, який буквально всмоктує й висмоктує інтелект та непідробну культуру з корінних народів як зі своєрідних природних резерватів. **А з іншого боку, ця країна є не менш потужним донором**, що трансплантує й поширює в усі усюди й закутки землі ерзацкультуру, споживацько-експансіоністський світогляд і примітивні цінності як результат свого соціокультурного травлення, що запрограмоване «генетичним кодом» власного соціального тіла на культурну редуцію й виродження.

Адже не є секретом, що із двох із лишком сотень нобелівських лауреатів США не набереться, мабуть, і половини, які в другому чи більше покоління є громадянами цієї країни, тобто породжені соціокультурним середовищем цієї ерзацнації. А це лише вершина піраміди, на якій тримається могутність цього новітнього цивілізаційного утворення як результату експансіонізму, що із прискоренням веде людство до космічного провалля. Як кажуть у народі, не все золото, що блищить. Так от, за блиском могутності й заможності політичної нації, яка вибудовується не на духовності й помірності в забезпеченні матеріального комфорту, що передбачає самообмеження експансіонізму, а на споживацтві й соціальному паразитуванні, що очевидно в масштабах планети, криється не лише темний бік цього цивілізаційного утворення, а й лячна перспектива всього людства. Якщо екстраполювати на майже сім мільярдів мешканців Землі рівень споживання ресурсів, енергії, що припадає на одного громадянина США, тоді в нашій уяві має постати мертва планета, а якщо й жива, то без людей, які в засліпленні невгамовного експансіонізму самі знищили себе, позбавивши можливостей життєзабезпечення людського роду.

До яких трагічних наслідків веде запровадження в суспільне життя філософії індивідуалізму та егоцентричного експансіонізму, зі всією очевидністю демонструє наша сучасна українська соціальна дійсність, коли одноплеменці, зачумлені від «золотої лихоманки» – шалених можливостей побільше загарбати і загребти та заграбастати, знищують нещадно один одного, мов

закляті вороги, позбавляючи майбутнього свій народ⁴⁹. Таке самознищення трагічно унаочнює доля сучасного українського села й мешканців сільської місцевості. Земля українців звільняється від українців руками самих українців. Цілком мирними й навіть узаконено⁵⁰ полегшеними способами. А наслідки тяжчі, ніж від війни. Тому варто не забувати про голову, що мусить бути над загребущими руками, у якій має бути присутньою незатьмарена свідомість, здатна до адекватного мислення й усвідомлення того, до чого, куди й у чій руки веде й заведе Україну антиукраїнська політика.

Отже, цілком очевидно, що неукраїнською мовою неможливо створити українську соціальну дійсність й утвердити українську державність на українській землі⁵¹. **Не збережемо українську**

⁴⁹ «Якщо непродуктивна конкуренція, котра переходить в економічний монополізм, політичний тиск, й ідеологічна маніпуляція тривають занадто тривалий час, то перехідне суспільство може перетворитися у деградуєче суспільство, котре не витримує вже цивілізованої конкуренції з іншими соціумами, що досягли у внутрішньому розвитку солідарності, органічно поєднаної з продуктивною конкуренцією». Любимий Я.В. // Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи / Пазенок В.С., Лях В.В., Соболев О.М., Райда К.Ю., Єсипенко Д.М., Пархоменко Т.С., Федорченко В.К., Любимий Я.В. – К.: Український Центр духовної культури, 2001. – С. 335.

⁵⁰ Узаконено ще не означає правомірно. Тотожність і нетотожність закону й права з'ясовується у підрозділі 1.3 цього розділу.

⁵¹ «Але є безсумнівні цінності, є спільні інтереси. Головний із них – протистояння грізним процесам розкультурення, які мають глобальний характер, в Україні нашаровуються на потужні процеси деукраїнізації – на ґрунті фундаментальної спадщини царизму і сталінізму – за умов фактичної окупованості України російськими мас-медіа, російською попсою і московським попівством. Якщо ці процеси не буде зупинено, то не виключено, що у майбутньому ми матимемо Україну без українців. Тобто будуть люди, які називатимуть себе українцями і матимуть українські прізвища, але не буде української мови і культури як актуальної реальності, як обличчя суспільства. І в Європу «ввійдемо» (або ще кудись напросимось) як духовні утриманці. Або як велетенська Кубань – із залишками українського акценту, з етнографічними ансамблями, а ще, може, з кількома елітарними поетами та прозаїками, яких нікому буде читати (як уже й тепер

мову, то й не збережемо Україну, а значить, і себе у не своїй державі. А залишатись тривалий час без державності ця земля не зможе. Можна не сумніватись, що така земля без хазяїна не залишиться. Що ж тоді буде з нами? А те, що було до цього, століттями поспіль. Як буде? Ще гірше, аніж вчинено за роки незалежності з українськими селянами, коли не загарбники, а ми самі зіпхнули їх, мов бульдозером, на узбіччя суспільного розвитку, відлучили від землі й виробництва, прирекли кого на блукання по світу у пошуках кращої долі, а кого на безпросвітне пияцтво, люмпенізацію, деградацію й доживання в українських селах, мов в резерваціях.

Це є свідченням того, що нам, нинішнім поколінням українців, особливо тим, від кого безпосередньо залежало чи залежить позитивне вирішення долі українського села, з якого всі ми, хто в першому, а хто в третьому поколінні родом, бракує не знань, а моралі, розуму, усвідомлення і самоідентифікації себе українцями, громадянами самостійної і незалежної України та всього іншого, що є цариною душі і серця людини, тобто людськості. За всіма ознаками ми себе ведемо в цій державі як завойовники, причому не благородного гатунку, а скоріше як розбійники, що обмежені в часі, користуються моментом і хапають усе, що попадає в очі й під руки, з явними намірами при першій загрозі дременути подалі із цієї землі. **А це як раз і підтверджує, що душею й серцем ми не сприймаємо її як свою, тим більше рідну, де належить гідно, не тільки за рівнем матеріального статку, а й у злагоді із власною совістю, жити не лише нам, а й нашим нащадкам.**

не дуже). Отож, справа «життя чи смерті» для української гуманітарної інтелігенції, на мій погляд, – працювати на національно-культурну та мовну консолідацію суспільства навколо української культури і мови як осереддя з максимальним освоєнням слов'янського і світового культурного багатства, включаючи культури наших традиційних історичних «попутників» на Сході й Півдні – грузинів, вірменів, азербайджанців, таджиків, казахів, татар та ін., давні культурні зв'язки з якими урвалися з початком 90-х років, і ця величезна втрата, на жаль, навіть не усвідомлена в нашому суспільстві». / Дзюба І. Порнокрагія на марші: статті, фейлетони, памфлети. – К.: Смолоскип, 2007. – С. 15-16.

*Окрім матеріального багатства є більші цінності:
превентивні прагматичні настанови
вітчизняним можновладцям*

Тим, хто має наміри використати Україну як прохідний етап і вибудувати майбутнє своїм нащадкам поза її межами, планує, награвувавши чи заграбувавшись, дременути подалі із цієї Богом даної українцям землі, варто замислитись, що крім багатства є більші цінності, якими вони володіють на українській землі серед українського народу і які вони безповоротно втратять, дременувши з неї. Наприклад, суспільний статус і недоторкану свободу без відповідальності, що дають їм право, з одного боку, співвідносити себе із суспільною елітою, а з іншого боку, витворяти все, що заманеться, задовольняти будь-які забаганки власні й своїх ближніх. Та у першу чергу завдяки суспільному положенню здобувати й примножувати своє багатство з використанням влади⁵².

⁵² «І народ наш у ході т. зв. реформ та приватизації, яку недарма названо прихватацією, пограбували ж не якісь націоналісти, чи бандерівці, чи діаспорники, – а та ж радянська партійно-господарська номенклатура, яка ще до розвалу Радянського Союзу подбала про своє майбутнє і, починаючи з кінця 80-х рр. у Верховній Раді СРСР ухвалила низку законів, які й дали змогу створити механізм переходу державної власності у приватну власність директорів заводів, спритних комсомольських ділків тощо, – тобто механізм пограбування народу. І на яку б сферу життя ми не подивилися, скрізь побачимо процеси, стартовий майданчик для яких було дбайливо створено ще в радянські часи. Це, звичайно, не знімає вини з влади, яка оголосила себе українською і взяла на себе відповідальність за стан справ в Україні; не знімає вини з усіх нас, які обрали цю владу, і на кого вона б спиратися. Влада ця справді була – протягом усіх цих років – непередбачливою, і непослідовною, і недостатньо компетентною, і більше залежною від егоїстичних інтересів різних кланів, ніж від народу,

Щоб це твердження не здалось комусь голослівним, змодельюємо міграційну ситуацію. Наприклад, коли б з якихось причин весь депутатський корпус Верховної Ради України покинув її терени й роз'їхався на постійне місце проживання в інші країни. Хто куди. Дехто із читачів може з іронією зауважити, що це нездійсненна мрія українського народу. Заради справедливості, слід зазначити, що не всі там збираються такі, хто не гідний бути народним депутатом. Але від правди нікуди не подінешся, – із запровадженням пропорційної системи виборів та введенням закритих партійних списків кандидатів у нардепи, гідних там щоразу, від виборів до виборів, все меншає⁵³. І з тих гідних не всі витримують випробування владою та спокусами,

іменем якого вона урядує. Вона мало що зробила і багато чого не зробила з того, що повинна була зробити. І вона не зробила головного: не викликала довіри до себе. Це велика і, може, ключова проблема нашого суспільного життя. Річ у тім, що за сімдесят радянських років процес взаємного очужіння влади і народу зайшов так далеко, що народ втратив не лише всяку довіру до влади, а й будь-яке уявлення про її реальні механізми: це очужіння компенсувалось страхом, який і забезпечував послух». // Дзюба І.М. Україна у пошуках нової ідентичності: ст., виступи, інтерв'ю, памфлети / Вступ. слово М.В. Поповича. – К.: Україна, 2006. – С. 770.

⁵³ «Не менш суперечливими є й ті зміни суспільного життя, які здійснювались, як кажуть в народі, «самотужки», в силу власного розуміння ситуації і власними зусиллями. «Доморошені ділки», які в силу різних обставин прорвались до ключових посад у Верховній Раді, Кабінеті міністрів чи в органах місцевого самоуправління, своїми некомпетентними діями настільки збурили суспільство, що, здається, воно вже стало на останню сходинку свого соціального, матеріального і морального падіння. Країну захлеснула хвиля казнокрадства, окозамилування, хабарництва, зубожіння широких верств населення, наростання бездуховності. Застаріла матеріальна база колишнього виробничо-економічного комплексу, яка в свій час все ж забезпечувала мінімальні потреби населення, сьогодні знаходиться в зруйнованому стані або ж розкрадена. За оцінками народних мас, вищий орган управління державою – Верховна Рада – постає нині у вигляді анклаву випадкових особистостей або ж представників кримінальних кіл, бізнесменів, які здобули свої капітали злочинним шляхом. Довіра народу до влади в широкому розумінні цього поняття має нині віртуальний характер». / Л. Губерський, В. Андрущенко. Філософія як теорія та методологія розвитку освіти. – К.: «МП Леся», 2008. – С. 10.

які вона надає у нашому суспільстві тим, хто нею володіє. Кожен із наших нардепів достеменно знає, як він цей іспит витримає. Віднесемо таку самооцінку на їхню совість і не будемо гадати, хто з яким статком може дременути з України. Але зрозуміло, що без статку на заробітки за кордон нардепи не подадуться. Тому на українській землі мусять залишитись ті, хто такого статку не має. Якщо ці, останні, нардепи усвідомлено керувались одним з древніх принципів державного управління, який іде ще від Конфуція, а саме: **«Соромно правителю бути бідним у багатій країні, але подвійно соромно бути багатим, коли бідують його народ»**, тоді на українській землі мають залишитись гідні обранці українського народу, оскільки цей народ у своїй новітній історії не розкошує і депутатське жалування його обранців не дозволяє накопичити первинний капітал, з яким можна чкурнути у космополітизм.

Але ж не в бідності радість і щастя людського життя. Заслуга й суспільна місія та роль політиків полягає не в тому, щоб зрівняти в бідності зі своїм народом. А в тому, щоб своєю державною політикою створити сприятливі, ще краще, оптимальні умови для продуктивної діяльності суспільства, у якому б народ завдяки своїй праці з кожним роком ставав заможнішим, а у владу приходили його гідні обранці за покликанням служити своєму народові, а не узурпатори за використанням влади для власного збагачення шляхом зубожіння народу, яким вони правлять. Прикро, і цього вже не викреслити з історії українського народу, але заможнішим із року в рік він не стає. Навпаки, спостерігається стрімка динаміка, яку за визначенням слід називати катастрофічною, поляризацією в українському суспільстві на фантастично багату локальність і зубожілу тотальність його населення. Ця поляризація корелює зі все більшим відчуженням влади від українського народу, коли його політичні, економічні, соціальні та інші громадянські свободи стрімко прямують до нульової відмітки. Тоді як обсяг свободи можновладців в Україні у своєму збільшенні вже вийшов на асимптотичну криву й у своїй максимізації спрямований у безкінечність. За оцінкою міжнародних експертів Україна відноситься до захоплених держав, визначальним критерієм чого є залежність влади не від народу, а від

кримінально-олігархічних кланів⁵⁴. **Слава Богу, у соціальній дійсності нічого безкінечного не буває, оскільки є кінечним життя суб'єктів творення цієї дійсності.**

Про те, що життя кінечне, єдине і неповторне, варто пам'ятати як гнобителям, так і пригнобленим, як кривдникам, так і скривдженим⁵⁵. Першим слід пам'ятати, що значно довшою за їхнє життя і приватні інтереси є пам'ять та історія народу, а

⁵⁴ «Найбільш проблематичним видається майбутнє захоплених держав. Почати з того, що політичні рекомендації представникам влади, що перебуває у полоні фінансових вигод, які «дарують» їм олігархи, можуть бути приблизно тим самим, що й показувати лисиці якісь нові виходи з курятника. У крайніх проявах захоплення держави уряди та їхні олігархічні господарі є невіддільними. Можна уявити, що хтось із цих осіб почне прагнути «узаконення» свого становища й історичної слави і буде схильним приймати поради щодо того, як подолати владу олігархів». / Гаврилишин Олег. Капіталізм для всіх чи капіталізм для обраних? Розбіжні шляхи посткомуністичних перетворень. – Переклад з англ. Андрія Іщенко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 332.

⁵⁵ «Гнобителі й пригноблені» – це не слова з комуністичної риторики, а адекватні визначники того, що коїться у сучасній українській соціальній дійсності. І мова йде не про фізичне й виснажливе гноблення у надмірній праці, а про морально-психологічну й соціальну експлуатацію, яка породжує брутальне нехтування людською гідністю. Причому як з боку тих, хто принижує, так і з боку тих, кого принижують. Лицемірною спекуляцією в умовах незалежної держави виглядає, коли ми сьогодні шукаємо винних у всіх наших негараздах поза нашим народом і прагнемо списати на них власні гріхи. На всі наші села і міста, де сьогодні злидарують і потерпають від приниження людської гідності наші співгромадяни, серед яких переважна більшість етнічних українців, не вистачить інородців, щоб творити ту біду, яку переживає український народ у державі, яку він створив власним волевиявленням у 1991 році, щоб вона була незалежною від метрополії й краще дбала за своїх громадян. У тому, що наші співвітчизники з реальною компетентністю, яка відповідає вимогам сучасного цивілізованого світу, працюють за кордоном або в іноземних фірмах, які розгорнули свою діяльність в Україні, у переважній більшості випадків відіграють вирішальну роль лише два фактора. Це гідна заробітна плата і людське ставлення до гідності людини. Коли людина, яка почуває себе гідною, кидає рідний край і шукає за тридев'ять земель, щоб

другим – чому й кому на поталу, й заради чого було віддане у не своє розпорядження особисте, єдине й неповторне життя. Адже іншого життя не буде. То ж чи варто його розмінювати на пригнічення, приниження й попрання власної гідності, на сірість та вбогість існування заради ілюзорного соціального спокою в хаті скраю. Та для громадянського самоствердження щонайбільше «тримати в кишені дулю». **І впадати в соціальний анабіоз, соціальну апатію, невизначеність власної громадянської позиції, жити за принципом «аби не було гірше» і брести безликою, мовчазною й покірною вівцею в отарі, яку женуть чи то на випас, чи до водопою, чи в кошару, чи на бійню**⁵⁶.

Можливо, хтось знаходить розраду в сподіваннях, що ті, які жирують у земному житті ціною створення для нього реального пекла, у потойбічному житті поміняються з ним місцями свого проживання. Ще б пак. Щоб не впадати в цю та подібні ілюзії,

її гідність належним чином була поцінована, стає зрозумілим, чого нам бракує в Україні. Гідності. Адже того, хто принижує гідність іншого, не можна вважати гідною людиною за визначенням. А в цілому це дуже небезпечний симптом для народу, який на старті власної державності поділений на принижених і тих, хто принижує. Зразу ж постає питання, а чи гідний такий народ власної держави, коли з її появою за короткий період, який ще не можна назвати історичним, у ньому відбулась така поляризація на скривджених і кривдників? Для всіх є очевидним, і це вже дійсний факт історії України, що чинником такої поляризації були не лінь одних та надмірна праця других, а влада у суспільстві, через приналежність до якої одні знезацька зробились багатими, а інші, хто не потрапив під її прихильність, стали бідними чи навіть жебраками.

⁵⁶ «Коли нацисти прийшли за комуністами, я мовчав, я ж не був комуністом. Потім вони прийшли за соціалістами, я мовчав, я ж не був соціал-демократом. Потім вони прийшли за профспілковими діячами, я мовчав, я ж не був членом профспілки. Потім вони прийшли за євреями, я мовчав, я ж не був євреєм. Коли вони прийшли за мною, більше не було нікого, хто б міг протестувати» – ці слова належать Мартіну Нільмюллеру, протестантському теологу, відомому німецькому антинацистському діячу та борцю за мир і ядерне роззброєння, який глибоко усвідомив трагічні наслідки громадянської байдужості й життєвої позиції «моя хата скраю», пройшовши через фашистські концтабори Заксенхаузен і Дахау.

варто уважно придивитись до тих, хто проповідує терпіння й покірність у пригнобленні та злигоднях, і углядіти, якими принципами вони керуються, улаштовуючи своє земне життя. Вони досади менно знають, що до чого, де і як. Якби вони вірили в те, що проповідують, то не злигувались би з можновладцями, і не змагались би з ними не лише у влаштуванні безбідного й ситого земного життя, а й у багатстві та розкоші, спекулюючи мораллю та набожністю, прикриваючи свої неблаговидні й не богоугодні діяння й виправдовуючи несправедні справи можновладців іменем Бога.

«Окопно-пакувальна» свідомість і «ховрашиний» світогляд як феномени української соціальної дійсності та реальні перешкоди на шляху успішної розбудови Української Державності

Ми в нашій теоретичній моделі тотальної міграції українського депутатського корпусу не робимо ніяких виключень і задаємось хоча й, гіпотетичними, але суто прагматичними питаннями та розмірковуваннями. Зокрема, скільки з 450 «обранців» українського народу зможуть стати депутатами парламенту в тій країні, яку кожен із них обере для свого постійного проживання? Отож-бо й воно. По-перше, потрібно буде вивчити досконало державну мову цієї країни, що є необхідною умовою допуску до реєстрації в кандидати депутатів парламенту. По-друге, треба мати необхідний рівень компетентності, щоб претендувати на участь у передвиборчому марафоні й бути здатним у відкритій цивілізованій конкуренції, в умовах прозорих виборів, без адміністративного ресурсу, підкупу й шантажу виборців та фальсифікації виборів вибороти мандат депутата. Але там ще буде й по-третє, і по-четверте, ... і по-десяте, що не лише оптом, а й вроздріб для переважної більшості наших нардепів виявиться нездоланим бар'єром. Увага! Мова йде про вершину піраміди того нашого політичного інституту, який іменують державою. Що ж говорити про тих, хто займає нижчі ієрархічні щаблі в нашому суспільстві. У такому гіпотетичному розмірковуванні зі

всією очевидністю постає явна конкурентна неспроможність за рівнем компетентності того, що в нас гучно йменується суспільною елітою. А головна причина цієї некомпетентності полягає у світоглядній розбіжності наших політиків із політиками тих країн, народи яких відносять до так званого «золотого мільярду» сучасної цивілізації⁵⁷.

В умовах поглибленої й затяжної системної економічної кризи, яку переживає Україна, перебіг якої обтяжений світовою кризою, особливо загострено актуалізувались вимоги щодо ефективності наукових розробок та інновацій, які рекомендуються до запровадження в практику. Але **корупція блокує будь-які суспільні інновації, які порушують і руйнують її схеми.** Сучасна соціальна дійсність дає достатньо підстав для того, щоб уважати, що найбільш ефективною, а звідси – і **найбільш бажаною для запровадження в наше суспільне життя є така інновація, як кардинальна зміна світогляду вітчизняних можновладців, яким підконтрольна влада в сучасному українському соціумі, та всім іншим, включаючи пересічних громадян України, суб'єктам творення соціальної дійсності.** Світогляду як системи цінностей суб'єктів політики, що є

⁵⁷ «Шелер вважає, що досягти найглибиннішу сутність історичної доби, родини, народу, нації або будь-якої іншої соціоісторичної єдності та зрозуміти її індивіда можна, тільки пізнавши розмаїту систему їхніх фактичних ціннісних оцінок та ціннісних уподобань. І цю систему він називає етосом, а найавтентичнішу серцевину цього етосу – *ладом любові та ненависті*, який керує світоглядами, вчинками та діями суб'єкта. Цей фактичний етос, тобто правила уподобань щодо одних цінностей і нехтування іншими, і визначає структуру світогляду людини, її пізнання світу, мислення про світ, а до того ж і її волю до самовіддачі речам чи до панування над ними. Така система ціннісних уподобань має значення для індивідів, рас, націй, культурних кіл, народів та родин, партій, класів, каст, верств. Шелер вважає, що в межах загальнозначущого людського ладу цінностей кожній окремій формі людськості напередвизначені певні якісні сфери цінностей, і тільки їхня гармонія, їхнє поєднання в загальній будові культури в змозі відобразити усю велич та широту людської душі. У свою чергу, і душа ладна схопити цю гармонію в інтуїтивному (феноменальному) сприйнятті». // Етос і мораль у сучасному світі / Аболіна Т.Г., Єрмоленко А.М., Кисельова О.О. та ін. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004. – С. 17.

наріжними й керівними принципами в здійснюваній ними політиці, яка має сприяти поліпшенню суспільного життя й благополуччя народу, а не спотворювати суспільні відносини, що неминуче веде суспільство й народ до соціальної прірви та його історичного небуття.

Аналіз проблеми світоглядного тупика, у якому знаходиться сучасний український соціум, потребує окремого висвітлення. А зараз лише зазначимо, що багато наших політиків керуються «ховрашиним» світоглядом і засліплені «окопно-пакувальною» свідомістю, яка не дозволяє їм зі свого персонального окопу, яким для кожного з них у нашій соціальній дійсності є опанована ними суспільна ніша, піднятися до рівня маршальського бачення всієї суспільної дислокації, а не вузького сектору, що простирається за бруствером окопів рядових чи ефрейторів, які в них зариваються, щоб тримати локальну оборону. **У даному контексті «нора», «окоп», «ховрашиний світогляд», «окопно-пакувальна свідомість» – це метафори. Але вони доволі адекватно характеризують стан суспільної свідомості сучасного українського соціуму.** Без перебільшень, таку свідомість можна назвати самовбивчою для суспільства, яке має розбудувати й утвердити на світовій карті власну Державу. **На суспільній ниві, де орудє популяція ховрахів, годі очікувати на врожай, оскільки його задалегідь трощать на корені та розтаскують у персональні нори.** Вузький і куций світогляд неспроможний підняти до рівня суспільного державотворення. Якщо кожен, починаючи від суспільних маршалів і генералів, зациклений на захисті власних інтересів, які за визначенням, незалежно від їхньої масштабності, є локальними, то звідки візьмуться ті, хто мав би виконати об'єднавчу суспільну місію й підняти та вивести народ із персональних окопів, і повести в наступ на творення не міражного чи віртуального, а реального суспільного блага. **Того блага, яке йменується дуже просто – суспільною справедливістю. Це благо цінніше за будь-яку матеріальну цінність, оскільки воно зводить нанівець соціальне паразитування й створює більш-менш нормальні можливості для духовного й матеріального збагачення широкого загалу громадян, який ототожнюється з**

народом, а не купую обраних із нього. **То ж чи варто такій «еліті» нехтувати українським народом, який не лише терпить її некомпетентність, принаймні у володінні українською мовою і владою, але й погодився з тим, що вона іменує себе його елітою⁵⁸. Не варто.**

Тому можновладцям треба шанувати такий народ, оберегати його як своє опертя, не зраджувати його. Коли влада й зрада стають тотожними в сутності поведінки суб'єктів, які тримають владу в певному соціальному середовищі чи суспільстві в цілому, це детонує саморуйнацію цього середовища або суспільства. Принаймні, до спільних перемог і здобутків таким шляхом дійти складно. Без патріотизму важко розбудувати Державу й неможливо її захистити. Проблема патріотизму надзвичайно актуальна для нашого суспільства, оскільки воно розбудовує й утверджує власну Державність.

Про патріотизм можна багато й красиво говорити. Можна нарочито демонструвати патріотизм, пишномовно про нього говорити чи писати, а в цей же час бути байдужим до України і її народу чи взагалі із презирством і ненавистю відноситись до них. Можна з пієтетом ставитись до артефактів української культури, колекціонувати вишиванки й глечики та

⁵⁸ «Ми стали свідками жажливої підміни понять, бо влада давно вже стала метою. Можу перерахувати основні критерії цієї різношерстої команди. По-перше, досягнуте матеріальне благополуччя і, природно, основна ціль – додана вартість. Гроші, ще гроші, ще більше грошей! По-друге, можливість використовувати ці гроші для приходу в політику, щоб конвертувати цей прихід у владу. І по-третє, абсолютне нерозуміння ритмів життя суспільства, а звідси агресивне неприйняття того, що називається свободою, справедливістю, і, найбільш страшне – національними інтересами. Тому українську еліту переважно складають люди, які на початку 90-х років змогли або легалізувати тіньові капітали, або конвертувати владу і зв'язки в такий капітал, або брати участь у відмиванні сірих чи чорних грошей. Принципову роль зіграла гранична слабкість, майже відсутність у радянської України контроліт, знищених за 70 комуністичних років, а, відповідно, непричетність до нового істеблїшменту нерадянських сил. Особливість генези прошарку хазяїв сприяє непродуктивному характеру капіталу». / Горбулін В.П. Без права на покаєнне. – Харьков: Фолио, 2009. – С. 339.

свистки, облаштовувати українським колоритом ресторани, захоплюватись українськими піснями й танцями, а в цей же час здавати інтереси українського народу, буквально зраджувати його. Можна гратись в українське ерзац-козацтво, посвячувати в козаки тих, хто не шанує український народ, його мову й історію чи взагалі робить йому шкоду лише тому, що вони заможні та займають владні статуси в суспільстві й здатні своїми внесками втримувати таке «козацтво» ряжених. Можна запобігати до націоналістичного екстремізму й при цьому не лише відлякувати громадян інших національностей своєю нетерпимістю, а й переслідувати суто меркантильні цілі та задовольняти власні амбіції вождізму, не переймаючись цивілізованим майбутнім своєї нації. Навіть можна, спекуюючи іменем Бога, закривати очі на вдавану набожність аморальних суб'єктів й очевидних безбожників та нагороджувати явних кривдників народу церковними нагородами лише за те, що вони тримають у своїх руках владу й підтримують церкви матеріально та адміністративно.

Можна, можна, можна... Заради власної вигоди, як свідчить сучасна українська соціальна дійсність, виявляється, усе можна. Чим більше буде таких «можна», які мовчки чи з гучним цинічним викликом входять у суспільне життя народу як його норми, тим у найдальші глухі закутки душі заганається те, що мало б з упередженням говорити – **«Ні, так не можна!»** Та своєчасно **«бити» по руках, які роблять те, що ні в якому разі не можна робити. Безумовно, це совість.** Совість – це універсальний детектор і запобіжник брехні. Лише безсовісна людина здатна щиро мовити брехню як правду. Не кожна людина, яка живе за совістю, має релігійну свідомість, але без совісті – це безбожник як за визначенням, так і за своєю сутністю. **Приспана совість і знехтувана мораль до добра ніколи не приведуть. І до Бога теж не доведуть. А на шляху вдовоної набожності без сповідання совісті й моралі можна хіба що злігатись з дияволом.** Можна всі українські вулиці й дороги обвішати гаслом «Любіть Україну!». Але одними лише гаслами та закликами Україну не полюбиш, не розбудуєш і не збережеш. **У вдавані ура-патріотичні способи можна лишень**

дуже швидко прошароварити, проспівати, протанцювати, просвістити й прогавити Україну. Тому реально, що називається на дотик, відчути, побачити й по-справжньому зрозуміти патріотизм можна не в словах, а у вчинках, діях окремої людини, колективу людей і цілого народу. Реальне почуття патріотизму здатне подолати почуття страху. Особливо це виявляється в екстремальних і надзвичайних ситуаціях, зокрема в умовах війни.

*Розмірковуємо про патріотизм:
звідки він виникає й куди зникає*

Проаналізуймо, звідки може виникнути патріотизм і куди він може зникнути. Уявімо собі ситуацію на фронті, коли командирі потрібно підняти своїх бійців в атаку. Якому командирі це швидше вдасться зробити? Тому, який перший вискочив з окопу й закликав бійців іти за ним в атаку? Чи тому, який з окопу не вилазить, а посилає бійців в атаку? Чи, можливо, тому, який, погрожуючи розстрілом, випхав силоміць з окопів своїх бійців під ворожі кулі, а сам тими ж окопами та задалегідь виритими відхідними траншеями дременув подалі з лінії вогню або перейшов у стан ворога, якщо той перемагає чи переміг? Тепер давайте ці гіпотетичні моделі поведінки командира, як своєрідну теоретичну матрицю, накладемо на нашу сучасну й реальну українську соціальну дійсність та подивимось на те, як поведуть себе вітчизняні можновладці зі своїми підвладними громадянами не на словах, а у своїх діях, учинках, ділах і в цілому життєдіяльності, коли окреслено проглядається загальна тенденція їхньої поведінки. Скільки серед них знайдеться таких, які прикладом своєї життєдіяльності відповідають першому варіанту, скільки – другому, а скільки – третьому варіанту поведінки командира? Отож-то й воно.

Хіба може за собою повести бійців той командир, який зраджує цих бійців? І на яке ставлення до себе з боку зраджених бійців може розраховувати такий «командир»? Невже такого «командира» у мить смертельної для нього небезпеки хтось

кинеться закривати своїм тілом від ворожих куль? І чи може почувати себе безпечно й упевнено такий «командир» на полі бою, повертаючись спиною до тих бійців, яких він зрадив чи принизив їхню гідність? Питання, питання, питання... Життя й смерть, історичне буття й небуття. Ретроспективний погляд на новітню державну незалежність України крізь призму відносин владних суб'єктів і підвладних їм громадян нашо́вхує на сумний висновок. **Здається, за ці двадцять років ми так захопилися владою, що, напевно, і забули про суспільне призначення влади, а також про відповідальність влади перед суспільством за її використання за своїм призначенням**⁵⁹.

Тому нагальним для історичного українського буття є суспільне усвідомлення феномену зради, що неухильно веде українську державність до історичного небуття. Але **щоб запобігти цьому лихові, через яке у черговий раз може спіткнутись українська державність, окрім глибокого усвідомлення й розуміння нищівної природи зради, потрібно здійснювати конкретні дії й кроки для її подолання**. Проблема ускладнена тим, що зраду треба долати й викорінювати не в комусь, а в собі, починаючи з подолання «ховрашиного» світогляду й «окопно-пакувальної» свідомості, які домінують у сучасному українському соціумі. Продовжимо нашу рефлексію цього феномену, переломлюючи смисловий ряд поставлених вище питань у сучасну, дякувати Богові, мирну українську соціальну дійсність. Не забуваючи про мораль і совість, будемо більше апелювати до прагматизму нормальних, перш за все у вимірі справедливості, суспільних відносин як запоруки успішного майбутнього Держави, і тих, хто її творить.

Хіба не є зрадою, коли вітчизняного виробника кидають на поталу іноземних конкурентам, які завалюють український ринок продукцією сумнівної якості й за рахунок демпінгу

⁵⁹ «Людей розбещує не сама влада й не звичка коритися, а вживання тієї влади, яку вони мають за незаконну, і покірливість тим можновладцям, що їх вони сприймають як узурпаторів та гнобителів». / Токвіль, Алексіс де. Про демократію в Америці. У двох томах. (Переклад з французької Григорія Філіпчука та Михайла Москаленка). Передмова Андре Жардена. – К.: Видавничий дім «Всесвіт», 1999. – С. 27.

кладуть того «на лопатки», або взагалі знищують? У результаті такої зради Україна надзвичайно швидко утворила армію безробітних зі своїх громадян, увійшла в число світових країн-лідерів, з яких найбільше не від доброго життя мігрує, по суті тікає населення. Стала філією китайської крамниці товарів одноразового, а то й наполовину одноразового, з огляду на їхню якість, користування, та звалищем секонд-хенду й сировинним придатком світу. А українська земля перетворилась на полігон виснажливих і забруднюючих та екологічно небезпечних інтенсивних технологій вирощування продукції рослинництва. І чи не є зрадою мільйонів українських селян, які після відлучення їх від землі длубаються у своїх домашніх господарствах, вирощуючи, по сучасним міркам, якщо й не екологічну чисту, то принаймні безпечну продукцію, коли вони позбавлені можливості вигідно її реалізувати? Чи може вважатись справедливою державна економічна й зокрема аграрна політика, коли той, хто після року виснажливої праці отримує за вирощену продукцію вдвічі-втричі менше від того, хто перекупив цю продукцію й продав її, витративши на це декілька днів чи, можливо, годин? А в підсумку такої зради українському народові, який проживає на території, що наділена найбагатшими землями, з кожним роком стає все більш проблематичніше споживати екологічно безпечні продукти харчування.

А хіба корупція не є зрадою владних суб'єктів суспільних інтересів і народу? Адже непідвладні громадяни чинять та очолюють її як системне явище, що пронизало, мов метастази, зверху донизу всі клітини суспільного організму України. І чи можуть слугувати індикаторами патріотизму та відданості державним і суспільним інтересам виведення мільярдних сум з економіки України за кордон, до яких постійно запобігають вітчизняні можновладці? Про це не вщухають розмови в суспільстві, починаючи з політичних трибун, засобів масової інформації тощо⁶⁰. На

⁶⁰ «Був рік, коли Українська держава отримала неабиякі аванси від МВФ, і при цьому вітчизняний великий бізнес вивів із нашої країни фінансові ресурси, вдвічі більші за обсягом. Як це розуміти? Чи треба в такому разі знову й знову брати кредити на Заході? Українські багатії розміщують

що вказують такі дії тих, хто верховодить у суспільстві? Перш за все на те, що вони не впевнені у своєму благополучному майбутньому в такому суспільстві. Ця невпевненість може породжуватись низкою причин, зокрема страхом перед відповідальністю за несправедно й незаконно добуте багатство, за зловживання владою, можливою втратою влади чи прихильності влади, а також незахищеністю в правовому відношенні, нестабільністю політичної ситуації тощо. Хіба можуть бути впевненими у своїй державі та у своєму завтрашньому дні пересічні громадяни, коли ті, хто репрезентують владу чи мають реальний вплив на неї, тобто ведуть за собою народ, не впевнені в цьому? Громадянам залишається слідувати прикладу можновладців, користуватись моментом і хапати все, що можна схопити в межах зайнятої суспільної ніші й потрапляти під роздачу в боротьбі з корупцією. Адже у верхніх ешелонах суспільства вона відсутня за визначенням. Консолідація суспільства неможлива без дотримання справедливості в ньому. Здається, усе зрозуміло і ясно, як божий день. **Але, мов пелена, затуляє цю ясність і затьмарює свідомість та деформує світогляд влада, яка тим, хто нею володіє чи має її прихильність, надає в забезпеченні особистого зиску, безпечного й благополучного життя суттєві преференції в порівнянні з тими громадянами суспільства, які не мають такого доступу до влади.**

*Зрада заради влади, влада заради власної вигоди –
цим стелеться дорога в історичне нікуди, точніше,
у бездержавність України*

Боротьба за владу заради «ховрашиної» вигоди набула в нашому суспільстві патологічних ознак. Однією з найогидніших

значну частину нагромаджених капіталів за кордоном. Вони виводять з власної напівзруйнованої країни зароблені в ній гроші і вкладають їх у чужі економіки, стаючи інвесторами за кордоном. Тому в нас набагато більше зовнішніх інвестицій, аніж внутрішніх. Чи не тому у великих політиків чи відомих олігархів про всяк випадок завжди напоготові літаки – аби втекти, якщо обстановка погіршиться...». Алла Алексенцева. Психологія влади. / Народний депутат. – №11(71). – 2010. – С. 34.

є зрада, яка стала основним засобом у здобутті й володінні владою. **Зрада ради влади.** Зрада перш за все загальнолюдських цінностей, що публічно демонструється повсякчасно. Зрада українського народу, який своїм волевиявленням створив у 1991 році власну державу і цим самим надав можливість вітчизняним можновладцям бути незалежними від метрополії. У правовому вимірі це означає зрада суспільного договору, прийняття якого засвідчено Референдумом 1 грудня 1991 року. Цинізм усе потужніше утверджується як суспільна норма. Більше того, він сьогодні на подіумі суспільного визнання. Цинізм виставляють на п'єдестал пошани, вшановуючи його всілякими почестями, званнями й нагородами. **Бути моральним і совісним, принциповим і чесним у нашому суспільстві з кожним роком стає все більш ненормальним та небезпечним.**

Зрада заради влади розпочинається на рівні світогляду, зі зради своїх принципів, які постійно змінюються, корелюючи з політичною кон'юнктурою й можливостями бути при владі. Що можна очікувати від людини, яка не має принципів, для якої керівним життєвим дороговказом є лише один принцип – відсутність будь-яких принципів? Відповідь очевидна: що завгодно. **Із цього «що завгодно» постає цинічна визначеність поведінки й дій людини, яка нехтує принципами – постійна готовність до зради заради власної вигоди.** Чи можна довіряти людині, яка стилем свого життя демонструє постійну готовність до зради? І чи можна на таку людину зіпертись, знаючи, що вона заради вигоди відвернеться навіть від Бога й буде служити дияволу, удаючи при цьому із себе віруючу та набожну?

*Державна Незалежність України не винна
в недолугості, з якою розпорядились
українською державністю*

Тепер про мову й риторику політиків, якою не лише твориться, а й спотворюється соціальна дійсність. Суспільство консолідується і спрямовується для спільної дії на окремих історичних етапах суспільного розвитку нашої держави. За період

державної незалежності простежуються певні тенденції в політичній риторичі, які засвідчують її популістський характер. Проглядається окресленість таких гасел на етапі виборів чи захоплення влади. Після того як влада потрапляє до певних політичних сил чи рук, ці гасла швидко втрачають свою актуальність у таборі тих, хто їх підняв на щит, зникають мов ефемерна рослинність. **Далі в цьому сенсі виникає повна політична прострація**⁶¹. На зміну визначеності, експресії, рішучості, прагненні до конкретних дій, які декларувались в передвиборчій кампанії, приходять політична кволість, невизначеність, апатія й байдужість до суспільних справ.

Якби в нас політика базувалась на якихось науково-світоглядних концептах й у відповідності до них забезпечувала послідовний цивілізований розвиток українського суспільства, тоді б спостерігалась позитивна тенденція як у суспільних досягненнях та вирішених проблемах, так й у змістовному наповненні передвиборчих програм, гасел, закликів наших основних суб'єктів партійної діяльності, на відкуп яких, за пропорційною

⁶¹ «Тому українське суспільство – це радше конгломерація, яка або стане справжнім суспільством, або розпадеться під тиском дезінтеграційних процесів. У такому слабо організованому суспільстві держава покликана відігравати роль інтегруючої, цементуючої сили. Але українська держава, своєю чергою, перебуває чи то в стадії напівхаосу, чи то політичної прострації. Вона малоефективно виконує свої функції: не забезпечує повноцінну дію законів (у тому числі Конституції), збір податків і соціальний захист населення, не виступає повноцінним арбітром у відносинах особистості і суспільства, у міжособистісних і міжгрупових відносинах і т. д. Та організація, яку ми зовемо «держава», значною мірою стала полем битви кланів, мафій, груп еліт, що намагаються встановити свій політичний режим. Мета цих режимів – убезпечити себе від суспільства, підкорити його своїм цілям. Занепокоєння загальнонаціональною долею, майбутнім країни – не пріоритетні завдання режимів, а лише демагогічні димові заслони, оскільки у політичних режимів досі немає стратегічних відповідей на виклики XXI століття і на бажання мас вирватись із злигоднів». / Михальченко Микола Іванович. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. – С. 74.

виборчою системою в українській модифікації химерного спотворення демократії, відданий цей суспільний розвиток. А така тенденція є очевидно негативною. **Це підтверджується зубожінням, примітивізацією, тавтологією партійних програм, гасел, закликів, які щоразу, від виборів до виборів, культивують масову свідомість громадян навколо одних і тих же проблем суспільних відносин**, які влада за наявності в неї бажання та політичної волі могла б уже давно вирішити й більше про них не згадувати, та мінімізацією політичних задач, що зациклені на рівні задоволення звичайних фізіологічних потреб як постійно не вирішуваної проблеми в суспільстві.

А це є очевидним симптомом некомпетентності політичного інституту влади, що в мирних умовах трансформації два десятиліття тупцює на одному місці, не вирішуючи нагальних життєвих питань і проблем широкого загалу громадян. Тому й не дивно, що для суспільства перманентно актуальними залишаються гасла, які за своїми цілями та змістовним наповненням перегукуються з гаслами більшовиків. Ті на початку 20-х років минулого століття виводили народ зі стану громадянської війни, яка після чотирьох років першої світової війни тривала майже стільки ж. Та переймалися вирішенням проблем першої життєвої необхідності, оголосивши спочатку військовий комунізм, а потім із переляку, що не впораються, увели так звану нову економічну політику (НЕП).

Зараз абстрагуємось від хибності комуністичної ідеологічної доктрини й від критичного аналізу її сутності, а з'ясуємо механізм оволодіння масами через ідеологію, з допомогою якого радянська влада не підганяла в спину, а вела за собою народ до втілення в життя проголошених ідей, планів, проєктів. За будь-якого критичного ставлення до соціальних феноменів, науковий підхід спонукає до неупередженості в їх дослідженні. Ця ремарка доречна в контексті здійснюваного аналізу. Не дивлячись на весь тоталітаризм і репресивність радянської системи влади, які нічим не можуть бути виправдані, було б упереджено й некоректно залишити поза увагою феномен саме ведення владними суб'єктами за собою народних мас у

здійснюваних суспільних проектах, коли демонструвались героїзм, звитяга, самовідданість як керівників, так і їхніх підлеглих не зі страху, а за совістю. Їй ведучою ланкою в такому механізмі ведення народних мас був приклад тих, хто ними управляв. «Роби як я!» або «Комуністи, вперед!» тривалий період радянського часу були не популістськими гаслами владних суб'єктів, на кшталт нинішніх, а реальними й продуктивними закликами, які сприяли єднанню влади з народом та згуртовували суспільство. **Для більшості керівників бути прикладом для наслідування, братись за тяжчі ділянки роботи, нести відповідальність за прийняті рішення й власні дії, тоді ставало смисловим життєвим кредо.**

Доки влада підтверджувала власним прикладом прихильність до проголошуваних нею цінностей, доти народні маси й вірили владі та проявляли самовідданість і звитягу в суспільних перетвореннях не за гроші, а за ідеї. Коли ж влада почала віддалятися від народу й вибудовувати свій стиль і спосіб життя за іншими нормами та власними перевагами, тоді народні маси це сприйняли як зраду їм і тим цінностям, що були задекларовані комуністичною доктриною. **Для українського народу моментом істини такої зради стала Чорнобильська катастрофа, коли дітей й онуків владних суб'єктів оперативно евакуювали з Києва, а народних дітей вивели на першотравневу демонстрацію під радіацію.**

Покинута радянською владою український народ кинув цю владу в історичний смітник на своєму референдумі в 1991 році. Державна влада, яку започаткував український народ, мала б належним чином оцінити свою незалежність від метрополії та віддячити своєму народові вірним служінням на його благо. Але не так сталося. **Влада майже зі старту свого, започаткованого народом існування стрімко почала дистанціюватися від цього народу.** Влада дуже швидко зметувала, які шалені можливості в неї відкриваються для власної вигоди, коли їй не треба бути підвітною й підконтрольною метрополії чи якійсь іншій вищій керівній інстанції. Ще в першій половині 90-х років була якась підвітність влади народові. Але потім така

підзвітність все більше почала ставати номінальною⁶². І результати новітнього державотворення наяву.

Якщо порівняти, що було збудовано, а що зруйновано в Україні за перші два десятиріччя утвердження більшовицької влади, яка була промосковською, з тим, що відбулось в цьому сенсі під проводом незалежної, всенародно обраної української влади, то результат буде не на нашу користь. Тій владі вдалося здолати безробіття, а доморошена влада з кожним роком безробіття примножує. При цьому треба взяти до уваги, що Україна на старті започаткування радянської влади була аграрною й до того ж тотально зруйнованою та виснаженою двома війнами. А у свою державну незалежність вона входила розвиненою сучасною індустріальною країною з атомною енергетикою, ядерною зброєю, космічними технологіями й потужним аграрним сектором економіки, який утримував соціальну інфраструктуру сільської місцевості й сприяв розвитку українських сіл. Зараз ці села соціально деградують, фізично руйнуються й реально вимирають. Зламано віковичний соціально-трудоий ритм українського села. Суспільно незатребувані селяни тиняються неприкаяними у своїх селах, мов у резерваціях. На тлі такої руйнації й убозтва розкіш і золотий блиск церковних храмів, які з'являються в нашій сільській місцевості, не лише сприймаються дисонансом, а й нашттовхують на сумні роздуми та неоптимістичні розмірковування щодо істинності в утвердженні праведності й моральності в нашому суспільстві.

Тодішні радянські успіхи в розбудові економіки й держави не можуть виправдати людські жертви, якими стелився до них шлях. Але й нинішня суспільна руйнація як наслідок

⁶² «Становлення сучасної української політики проходило в складних умовах. По-перше, перехід від тоталітаризму до демократії відбувався мирним шляхом, тому норми і процедури тоталітаризму не були цілком відкинуті, а були з'єднанні з нормами демократії. Був створений унікальний варіант «української тоталітарної демократії», де демократія стала «фіговим листком» неоавторитаризму та режиму кланової олігархії». // Журавський В.С., Михальченко М.І., Михальченко О.М. Корупція в Україні – не політика. Монографія / Журавський В.С., Михальченко М.І., Михальченко О.М. – К.: Фенікс, 2007. – С. 7.

цинізму й некомпетентності влади не має морального виправдання, оскільки вона породила й продовжує невпинно множити чисельні гуманітарні жертви. Й церковні служителі не повинні знаходитись в союзі з можновладцями, які творять суспільне зло. Цинізм радянської влади був запрограмований чи закладений комуністичною ідеологічною доктриною, що передбачала примат суспільного над індивідуальним, суто особистісним. Цинізм української влади породжується вмотивованою матеріальною вигодою, світоглядною обмеженістю, бездієвністю й безвідповідальністю її суб'єктів, що культивує домінування індивідуальних та корпоративних інтересів над суспільними. Але ж таким полярним крайнощам деформованих суспільних трансформацій, що сходяться в цинізмі, заручником якого стає народ, є розумні й по-справжньому цивілізовані альтернативи, коли влада не експлуатує нещадно народ і не паразитує на ньому, а виконує компетентно свою суспільну роль. А церковні інституції сприяють підтриманню моралі, злагоди й згуртованості в суспільстві на шляху його успішного цивілізаційного розвитку.

Показовими в цьому сенсі є Федеративна Німеччина та Японія. Німеччина менше аніж за два десятиліття, тобто в межах періоду нашої державної незалежності, відродилась не метафорично, а буквально з попелу і зайняла чільне місце не лише серед західноєвропейських держав, а й у світі. Японія за три десятиліття з феодальної й відсталого модернізувалась у світову супердержаву. І це політично-економічне чудо відбулося в країні з обмеженою територією як для такої чисельності населення та за відсутності власних сировинних ресурсів.

Унікальним щодо порівняння соціального експериментування в межах соціумів із власними державами є досвід Південної та Північної Кореї. Ці країни споріднені історично, етнічно, мовою, ментально, культурно, географічно. Їх відрізняє лишень модель політичного й економічного устрою на незначному відрізку історичного часу. У результаті обрання різних шляхів суспільного розвитку один і той же народ бідує й злидарує, потерпає від свавілля й цинізму влади, можна сказати без перебільшень, перманентно перебуває в стані гуманітарної

катастрофи в державі, яка залякла у фазі військового комунізму. Ї живе повноцінним цивілізованим життям у країні, яка пішла альтернативним шляхом і за цей період увійшла до числа лідерів земної людської спільноти.

Північна Корея наочно демонструє вичерпаність і безперспективність диктатури та закритості суспільства в забезпеченні його успішного розвитку в сучасному цивілізаційному контексті. Це показовий урок тим, хто сподівається на одноосібну міцну владу чи руку в суспільстві, яка одним махом має навести порядок і запровадити в ньому справедливість. Як історія, так і сучасність підтверджують, що така влада дуже дорого коштує народові. Ї не лише через втрату ним свободи. Авторитаризм неминуче приводить до диктатури, а це потребує колосальних ресурсів як на втримання системи влади, у першу чергу її силових структур, так і на розвиток економіки закритого типу, яка приречена на вічне відставання від світових досягнень. Одна країна не може виробляти все й так якісно, як це робить економічно інтегроване й спеціалізоване світове цивілізоване співтовариство. Це підтвердила економіка Радянського Союзу.

Україна за багатьма параметрами того, що діється й коїться в її соціальному просторі, не стикається із цивілізованою спільнотою, де сповідується реальна демократія й прагнуть жити за законами. Цим самим вона демонструє ознаки закритого суспільства. Ї у першу чергу тим, що влада живе не за законами, а за правилами, які встановлюються й постійно змінюються нею за межами чинного правового простору. Про дотримання норм моралі некоректно й згадувати, оскільки ними брутально нехтують. Це паралізує суспільний розвиток та заводить у безвихідь саму владу, яка є заручником власного свавілля й цинізму. За європейським історичним часом, світовою геополітичною ситуацією та бездієвністю вітчизняної влади, Україна реально трансформуватись в закрите суспільство, на щастя, не може. Але такий невизначений стан суспільства довго тривати не може.

Для нас ближче Німеччина як приклад для наслідування у відродженні економіки країни, де була проголошена й суворо дотримувалась усіма, починаючи з державних мужів, загально-

національна ідея «затягування ремінців», а також здійснювалася відповідна цій ідеї політика. Коли це відбувалось, ніхто, починаючи з вищих державних чинів і закінчуючи керівниками місцевого рівня, не дозволяв собі розкошувати ні в службовому, ані в приватному житті, ні за власні накопичення, ані, тим більше, за державний бюджет. Коли бідував народ, вони не розтринькували на гедонізм та всілякі витребеньки гроші, не купляли й не їздили на фантастично дорогих у вимірах прожиткового мінімуму та мінімальної пенсії автомобілях, не будували власних палаців і не оздоблювали службові приміщення, офіси за такими видатками, що не можуть дозволити навіть сьогодні представники справжньої, а не бутафорської, як у нас, національної еліти Федеративної Німеччини. **Вони не робили державу інструментом особистого збагачення за рахунок власного народу.**

У нас же все відбувається навпаки⁶³. Німці рухались з глибокого провалля тотальної руйнації на нульовий рівень попередніх досягнень своєї економіки, а потім дали вгору, що забезпечило їм почесне місце серед країн-лідерів сучасного цивілізованого світу. Ми ж, через виміри благополуччя не лише матеріального, а й морально-психологічного, широкого загалу громадян, які власне й репрезентують український народ, умудрилися з рівня їхньої, хоча й мінімальної, усе ж таки

⁶³ «Сьогодні всі прекрасно розуміють, що економіка в тіні, що великий капітал свої активи тримає в офшорних зонах, що там він платить податки вдесьтеро менші, ніж платив би тут, створює зарубіжні псевдофірми, які на пільгових умовах нібито інвестують українську економіку в тих сферах, які йому корисні, і це триває і триває далі. Зовнішня ознака такого стану полягає хоча б у тому, що по вулицях столиці найбіднішої країни їздять найбагатші серед європейських столиць автомобілі. Це означає, що наша економіка – у тіні. Чи має перспективи держава з таким рівнем тінізації економіки? Чи зацікавлені великі бізнесмени, які сьогодні і є владою, у модернізації нашої економіки, переході на високі технології? Їм це не вигідно. Тому об'єктивно виникає суперечність, гальмо в суспільному розвитку. Бо якщо бізнес буде відокремлений від влади, прийматимуться закони, які розвивають ініціативу». // Олександр Мороз. Так бути не може і не буде. / Народний депутат. – Часопис депутатського клубу «ПАРЛАМЕНТ». – №11(71) листопад 2010. – С. 23.

соціальної захищеності та впевненості в завтрашньому дні зіпхнути їх у соціальне провалля. Коли ці громадяни своїм волевиявленням приймали рішення мати власну Державу, в нас не було тотальної повоєнної руйнації, а були розвинені трудові колективи, у яких об'єднувались кваліфіковані кадри, що були налаштовані не на гедонізм та соціальний паразитизм, а на продуктивний соціальний темпоритм життя.

Про те, як відбулась поляризація на багатих і бідних в Україні

Як в Україні відбувся поділ і продовжується поляризація на багатих і бідних, можна проілюструвати, запобігши до метафори. Праведний шлях як у духовному, так і в матеріальному збагаченні коректно порівняти зі сходженням на гору, а неправедний – це коли людський індивід, не докладаючи власних зусиль, потрапляє на вершину заповітної гори ліфтом чи підйомною дорогою. **Якщо в духовному збагаченні людина може покладатись лише на власні зусилля, то в набутті матеріального багатства вона може скористатись працею інших людей, і досягти цього шляхом соціального паразитування.** З огляду на двадцятирічний шлях крокування України від соціалізму до капіталізму нескладно углядіти, якою дорогою до матеріального статку рухається широкий загал громадян, що у відповідності із чинною Конституцією ототожнюється з Народом як сувереном Незалежної Держави. І є очевидним та неспростовним історичним фактом те, що на вершини власного матеріального благополуччя піднялися ті суб'єкти, які скористалися незалежною від метрополії державою як суспільним ліфтом. **У спорті це називається грою чи змаганням без правил.**

Коротко, в алегоричному стилі змалюємо те, що діється на шляху розвитку нашого суспільства під впливом системного культивування соціального паразитизму в його соціокультурному середовищі.

Чисельній когорті наших співгромадян на цій дорозі взагалі не знайшлося місця, а тому вони, як суспільний баласт, викинуті на її узбіччя. Ті, у кого залишилися клаптики землі, повернулись до натурального господарства та архаїчними способами копирсаються в них, щоб якось вижити. Інші, кому таке надбання не дісталось, збирають пляшки після продуктивних громадян та длубаються в смітниках і відходах, що рясніють купами на узбіччях цього шляху. Кому поталанить, той може задовольнити себе недоїдками та відходами, що кидаються з вершини гори, яка вже опанована суспільними не пішаками і явно не їхньою власною пішою ходою.

Продуктивним громадянам залишається все менше шансів зробити якісь накопичення від своїх скромних заробітків і піднятися вгору, а не збочити, упасти чи скотитись по схилах гори або зовсім зірватись в провалля. Адже з усіх боків нашої суспільної дороги все густішими стають ряди місць і точок, де із власними заробітками дуже легко розпрощатись. Когось тягне до пляшки – хоча б на трохи відійти від тягаря невіршених життєвих і побутових проблем та відчутти в такий спосіб полегшений стан душі й свідомості, а також ілюзію добробуту й земного щастя. Усе більше стає тих, хто в такому причащанні знаходить альтернативу досягненням життєвих успіхів через продуктивну працю, а тому застряє на цій дорозі. А хтось завис на ігрових автоматах, сподіваючись у такий спосіб вирішити свої матеріальні проблеми, та від затьмарення ігрового азарту не здатний уторопати банальну істину в тому, що, якби автомати програвали, їх би не ставили на кожному розі чи кроці. Тепер у нас один ігровий автомат замінює не один десяток архаїчних наперсточників, кожен з яких, на відміну від цього бездушного технічного створіння, ризикував отримати по пиці від того, хто йому програв. Ігрове ошуканство – це очевидне суспільне зло як різновид і феномен соціального паразитизму, що набув у нашому суспільстві не знаних раніше масштабів і тенденцій розповсюдження та поширення.

Частина наших співгромадян, особливо юнь і молодь як дуже нетерпляча до отримання задоволення й щастя, шмигає обабіч суспільного шляху в коноплю чи маковиння і шукає

там життєвої розради. Усе більше стає тих, хто звідти не повертається не лише до продуктивного життя, а й взагалі до життя. За всіма ознаками того, до якої соціальної й фізичної деградації призводить людину вживання наркотичного зілля і в який спосіб здійснюється наживання багатства на такому злі, цей феномен нашого суспільного життя теж треба віднести до різновидів соціального паразитизму, що має стійку тенденцію до розростання як за числом жертв, так і тих, хто за рахунок цього наживається чи заможно живе, користуючись прикриттям влади.

Навіть через затемнені вікна фешенебельних автомобілів, що із шаленою швидкістю носяться по нашій суспільній дорозі, розганяючи в різні боки пересічних громадян, неможливо не помітити неприкаяних дітей, які за живих батьків, що подалися на заробітки або соціально та фізично деградували, стають сиротами. Й зі старту життя приречені на сумнівне соціальне майбуття чи взагалі зламану людську долю. Кількість таких дітей більшає, а не меншає, що є очевидною негативною тенденцією нашої соціальної дійсності. **Першопричиною цього є суспільна незатребуваність праці батьків, на яких держава покладає відповідальність за благополучне й благочинне виховання їхніх дітей.**

Багато наших співгромадян стрімголов ринулись в ринкову економіку, започаткувавши якусь самостійну справу й сподіваючись на власні сили, обрали крутіші та стрімкіші маршрути репродуктивного, а значить швидшого шляху на гору матеріального благополуччя. Черговий парадокс нашого перехідного суспільства полягає в тому, що в міру того, як українська держава конституювалась й набувала більш окреслених форм та наповнювалась змістом інституту влади, просування продуктивних співгромадян на обраних ними маршрутах власної справи не ставали легшими, а навпаки. Більше того, не без «допомоги» власної держави дехто почав зриватися, падати й розбиватись, припиняючи суспільну роль репродуктивного громадянина.

Алегорично це виглядає приблизно так. У міру зміцнення держави як механізму примусу, контролю й санкцій, а також зростання апетитів у суб'єктів, що мають можливість

використовувати цей механізм на свій розсуд як засіб особистого збагачення, на маршрутах репродуктивної діяльності наших співгромадян, що затіяли самостійну справу, без пільг і прикриття з боку суб'єктів влади, на кожному виступі чи плато виставляються державні стражі. Їхня суспільна роль виявляється не в тому, щоб подавати руку своїм співгромадянам і допомагати в їхньому продуктивному сходженні. Продуктивним громадянам перш ніж пройти чи вибратись на місце, де чатує черговий державний страж, необхідно давати відкуп. Самовпевненим альпіністам, які не однією, а двома руками тримаються за виступ скелі, ці стражі нахабно наступають на пальці. Але той, хто тримався однією рукою, а давав другою й благополучно зібрався на чергову сходинку свого маршруту, не може бути впевненим, що ті, кому він дав відкуп за своє сходження, не потягнуть його вниз за ноги, коли йому заманеться рухатись вище. А загалом таке нахабне здирництво із продуктивних громадян соціуму можна кваліфікувати як рекет, що здійснюється від імені держави чи під її прикриттям. **Тому цей різновид здирництва справедливо визнати й назвати державним рекетом.**

Треба погодитись з тією очевидністю, що небагато знайдеться відчайдушних альпіністів, які обиратимуть маршрути, де є вірогідність, що хтось буде наступати їм на пальці чи тягнути за ноги в найвідповідальніших і ризикових місцях сходження на вершину гори. Звідси цілком закономірною є тенденція, яка спостерігається в нашому перехідному суспільстві, коли все більше громадян повертається з репродуктивних та продуктивних маршрутів, що відлякують їх своїми ризиками звернути шию чи зламати хребет, **та товпляться біля заповітного суспільного ліфта, який іменується політикою, що забезпечує доступ до влади як гарантованого засобу досягнення матеріального статку та миттєвого збагачення.**

У цій тенденції з усією очевидністю проглядається першопричина й, власне, механізм ескалації соціального паразитування у сучасному українському соціумі, який буквально паралізує його суспільний розвиток. Напевно, за всю історію українського народу в його соціальному середовищі ще не було стільки

дармоїдів. Про апетити сучасного дармоїдства годі й говорити. Вони, ці апетити, шалені. Трутні в «українському вулику» не лише з'їдають весь мед, а й вигризують вощину. А ті, в кого щелепи міцніші, вгризаються, навіть, у конструкції вулика. **З огляду на соціальну дійсність, без перебільшень, є всі підстави констатувати, що сучасне українське суспільство системно вражене соціальним паразитизмом.** Це одна з найбільш загрозливих системних соціальних хвороб, яка несе в собі смертельну небезпеку всьому суспільному організмові. Системні хвороби неможливо вилікувати локальними засобами. Їх можна долати лише шляхом системного оздоровлення всього організму.

Про мову й риторичку, точніше, цинізм політиків, що деформує суспільну свідомість і соціальну дійсність

Тож якими гаслами прагнули новоявлені вітчизняні можновладці не стільки повести за собою український народ, як задурити йому голову заради захоплення й утримання у своїх руках політичної сфери України в умовах її державної незалежності, щоб мати від цього найбільший для себе зиск? Щоб переконатись в правомірності такого питання й дати на нього коректну відповідь, достатньо зробити побіжний ретроспективний аналітичний погляд на соціальну дійсність України.

З історії ми знаємо, а тепер уже переконались й у сучасності, що для українського народу в його **успішному творенні власної державності є найскладнішими для подолання такі бар'єри, як розбрат і зрада.** Історія неодноразово продемонструвала: **якщо ми, українці, не разом, то й не єдині. А коли не єдині, то приречені жити не в нашій Україні.** Здавалося б, через усвідомлення того, що нас розколює, потрібно рухатись до суспільної злагоди, взаєморозуміння, солідарності. І на цьому фундаменті будувати, а не руйнувати й нищити Україну через знедолення народу й поділ його на своїх і чужих.

Черговий історичний парадокс, який набуває ознак втрати єдності України, отже, Державності, полягає в тому, що «Єдина Україна» і «Наша Україна» у своєму антагоністичному

протистоянні, яке не мало ознак цивілізованості в політичній конкуренції, детонували ціннісний розкол України за партійністю, яка служить формальним прикриттям клановості, зграйності, стадності, що йменується зараз командним поділом суспільства на своїх і чужих. Кожна політична партія висуває свою систему цінностей в економіці, політиці, культурі. І це нормально. Питання стоїть в іншому – наскільки ці цінності відображають докорінні інтереси Народу й Держави. Пересічні громадяни України, які власне репрезентують український народ, незалежно від етнічної приналежності, стали заручниками цієї боротьби за владу, в якій поняття «єдиної» і «нашої» України мали номінальний, а не реальний смисл. І використовувались ці гасла політиками та їхніми технологами спекулятивно, заради захоплення влади в суспільстві.

Адже більшість з тих, хто гуртувався під гаслом «За єдину Україну!», отаборились у стані Партії регіонів, що за семантикою назв, як кажуть в Одесі, не одне і теж. Не так просто ідентифікувати й поняття «Наша Україна». Чия наша? Усього народу чи купки можновладців? Хто запанував в Україні, напевно, має підстави назвати її своєю. Але чи вважає він її нашою, тобто Україною й тих громадян, над якими він панує? Де гарантія, що той, хто запанував, не дремене подалі з України, коли неможливо буде панувати чи запахне для нього смаленим? Якщо немає такої гарантії, то чи є Україна його країною? І тоді чи мав він моральне право називати її нашою? Знову питання, питання...

Далі про так званий «Український прорив». Куди прорив? Заради чого й в ім'я кого цей прорив? Для кого прорив, а для кого не прорив? Наприклад, нагально актуальним для українського народу залишається питання: що переможе в Україні, – прорив до утвердження історичної Державності чи «окопно-пакувальна» свідомість та «ховрашиний» світогляд його можновладців? А проблема однієї булави й трьох гетьманів є похідною зазначеної альтернативи. Адже боротьба за владу безвідносно того, заради чого ця влада потрібна, втрачає сенс. Рушієм боротьби є саме оте «заради чого», що сидить у свідомості людини як домінуючий мотив її життєвих устремлінь.

Якщо булава виборюється чи береться заради українського народу і його держави як гаранта цивілізованого поступу України та гідного людського життя всіх громадян, а не лише владних суб'єктів – значить, перемагає український прорив в історичну й цивілізовану Державність. Коли ж булава розглядається як засіб власного збагачення ціною знедолення своїх співгромадян, це є свідченням перемоги «окопно-пакувальної» свідомості над громадянською й політичною свідомістю. Критерієм того, що перемагає чи що перемогло, безумовно, є соціальна дійсність, а не її гіпотетичні замальовки, на кшталт «світлого комуністичного майбутнього» попереднього режиму влади чи передвиборчого популізму нинішніх суб'єктів влади.

З огляду на сучасну соціальну дійсність українського соціуму глибше усвідомлюєш історію нашого народу й розумієш основні причини такої тривалої бездержавності України. Якщо ми зараз, коли над Україною немає метрополії чи зовнішнього агресора, не можемо піднятися над міжусобними чварами за місце біля «суспільного корита» і творити успішно державу для всього народу, а не якихось команд чи кланів, які у своїй сутності є зграями суспільних хижаків чи популяціями соціальних паразитів, то в значно складніших умовах історичного минулого українського народу це було зробити набагато тяжче. **Звідси постає задача, історичної ваги, перед нашим народом: як здолати не зовнішнього ворога, а власну «окопно-пакувальну» свідомість та «ховрашиний» світогляд.**

Ціна такої перемоги – прорив в успішну історичну Державність України, завдяки чому український народ не лише зберігає себе як етнічну й культурну ідентичність та реальність, а й стає самодостатнім творцем власної історичної долі та благополуччя свого життя.

А поразка – це історичне небуття та несамодостатність народу, його асиміляція чужою державністю, культурою, мовою, наслідком чого є підлеглість, другосортність, дискримінаційне положення, що в умовах сучасної глобалізації людського світу неминуче веде до втрати етнічної й культурної ідентичності. Скоріше назавжди, аніж тимчасово, як би то могло бути в попередні епохи.

Шлях до перемоги – виховання в собі громадянської й політичної свідомості та формування державотворчого світогляду, які були б здатні підняти й випростати нас над «окопно-пакувальною» свідомістю. Це тривалий і тернистий шлях. Але його треба пройти нинішнім поколінням українців, якщо ми не хочемо, щоб наші нащадки переродились у космополітів, а про українців в історії людства залишилися лише спогади як про зниклий етнос, який добровільно, зі значним випередженням графіка глобалізації асимілювався в біологічно-фізіологічно-споживацьку, без роду й племені, спільноту людей.

А для того щоб пройти цей шлях становлення громадянської й політичної самосвідомості, треба спочатку на нього стати, а потім весь історичний час упевнено йти... не збочуючи. Усім без винятку. Але в першу чергу тим, хто реально творить українську соціальну дійсність. Адже виховати й привернути до себе можна лишень власним прикладом, а не пустопорожніми гаслами чи закличками та менторськими настановами. **Боротись за єдину Україну, любити нашу Україну, запроваджувати злагоду і єдність у суспільстві, робити український прорив, будувати нову країну й творити сильну Україну треба реально, а не віртуально.** Тоді відпаде необхідність у всіляких фронтах та конфронтаціях на кшталт «так» і «не так». І не доведеться після цього меланхолічно розводити руками, мовляв, маємо те, що маємо. На барикадах не будують, а руйнують і нищать один одного. А в кінцевому результаті такої політичної безглуздості з нашої державності може вийти історичний пшик.

Декому сказане вище може видатись каламбуром політичних гасел, що силоміць влізли й в'їлись у свідомість громадян України за останні півтора десятиліття. Якби ті гасла були порожнім звуком, як їхній не наповнений і не підкріплений зміст, якби ж гра словами не зачіпала соціальної дійсності. Тоді, будь ласка, партії, політики, політтехнологи, грайтесь своїми гаслами стільки, скільки вам заманеться. **Але ж під прикриттям цих гасел скаламбурено все наше суспільне життя, у якому знівечено мільйони людських доль і душ. Хто за це понесе відповідальність? Хто відповідь за пустопорожню політичну**

балаканину, якою ось уже майже два десятиліття «годують» український народ? А якщо хтось і відповідь, то чи буде від цього ліпше тим, у кого зламана доля й знівечена душа? Адже людина свою душу не може поміняти так, як автомобіль чи якусь запчастину від нього. І прожити наново занапащені роки свого життя вона теж не в змозі.

Коли над тобою здійснюють психологічне насилля, засилаючи, шляхом маніпулювання й зомбіювання, у свідомість фальшиві гасла, девізи, заклики, цілком природно виникає обурення й внутрішній супротив. Це спонукає до критичної рефлексії й неприйняття того, що тобі нав'язують силоміць, того, у що не вірять ті, хто це нав'язує, тримаючи тебе за дурника. Щоб забезпечити державу від тотальної ескалації політичної брехні, громадянському суспільству необхідно постійно запобігати до критичної й правдивої контрпропаганди щодо фальшивих гасел і девізів політичних суб'єктів, які прагнуть заволодіти владою в суспільстві шляхом оволодіння суспільною свідомістю громадян як електоральної маси. **Не можна допускати, щоб в Україні добрехались до самого краю, а суспільство захлинулось в багні цинізму.** У боротьбі із брехнею не можна делікатничати, оскільки вона за своєю природою віроломна й делікатність не шанує. Брехню можна здолати лише шляхом публічного викриття й дошкульної критики та висміювання. Сарказм та іронія є одними із прийомів критики, що сприяє очищенню суспільства від брехні, яка зазвичай не виставляє себе напоказ, а рядиться в одежі правдоподібної репутабельності й прикривається харизмою своїх речників.

У цьому контексті доречні певні контрроверзи щодо недопустимості використання в суспільстві брехливих закликів, а також фальсифікації піднятих на щит гасел, що породжує в народі тотальну недовіру до політиків і їхньої політики, дезінтегрує й деморалізує суспільство, вселяє в масову свідомість зневіру в будь-які починання й благі наміри влади. **Гратись в політику небезпечно, а гратись в ту політику, яка розколює суспільство, безглуздо.**

Заклики українського народу до доморощених можновладців: один із можливих варіантів актуалізованої суспільної пропозиції

Сподіваюсь, що громадяни старшого й середнього віку ще не забули стилістику закликів радянської влади. Тоді звертались до певних категорій громадян, наприклад робітників, колгоспників, учителів, лікарів, військових, металургів, шахтарів із настановами щодо досягнення ними нових здобутків у їхній професійній діяльності. У сучасному українському соціумі назріла необхідність звернутись громадянам України до своїх можновладців щодо поліпшення їхньої політики, яка б мала ставати все більше народною, а не навпаки, яка б виводила нашу країну на шлях до цивілізованого демократичного майбутнього, а не кружляла манівцями та озиралась в тоталітарне минуле. Тож, зберігаючи стилістику минулих закликів, спробуємо запропонувати як один із можливих варіантів звернення українського народу до своїх доморощених можновладців.

Можновладці України! Не рубайте гілку української державності дерева сучасної цивілізації, на якій ви шикарно влаштувались! За межами України і не в своїй Україні ви приречені на політичне ніщо!⁶⁴ Поважайте та шануйте український народ, завдяки якому ви стали тими, ким ви є! Без цього народу ви нічого не будете варті! Тому не зраджуйте й не грабуйте його! Припиніть дурити й годувати брехнею цей народ! Запроваджуйте політику, яка б сприяла максимальній реалізації продуктивних сил України на благо її народу, а значить, і на ваше благо! У цьому запорука вашого благополуччя й світлого майбутнього! Інакше,

⁶⁴ «Підвладний ніколи не перетворюється на об'єкт, тому пануючий завжди знаходиться в залежності від його спротиву чи покори. Більш того: навіть якщо усунути мотив волевияву з боку підвладного, все одно сама наявність цієї постаті робить буття пануючого глибоко залежним від неї. Підвладний, який у диспозиції влади уособлює чисту продуктивність, і без володаря є дещо, тоді як пануючий без підвладного часто-густо – ніщо». / Пролєєв С.В. Метафізика влади: Монографія. – К.: Наук. думка, 2005. – С. 20.

без сильної й консолідованої України, без єднання влади з народом, вас очікує політична смерть та чорна пам'ять в історії українського народу. І тоді, на тлі цього, чого варті ваші багатства? Хіба вони варті знедолення українського народу й втрати Україною власної державності? **Доки не пізно, схаменіться!**

Тому, хто не вірить в актуальність закликів подібного смислового ряду, можна порекомендувати піти в народ і здійснити із цього приводу коректне соціологічне опитування. Коли ж у суспільстві й надалі залишатиметься потреба в закликах такого роду, тоді логічно має актуалізуватись звернення наступного змісту: **«Існуванню України загрожує зрада! Доки не пізно, схаменітесь ті, кому (незалежно від національності) Україна дорога і хто пов'язує з нею власне майбутнє та своїх нащадків!»**

Комусь такі заклики можуть видатись наївними та ілюзорними, оскільки загальновідома товстошкірість тих, хто став на шлях збагачення, не гребуючи ніякими методами в його досягненні. Але ж вище було зазначено, що в нашому розмірковуванні про сучасну соціальну дійсність, яка твориться на теренах України, ми апелюємо не лише до совісті й моралі, а й до прагматизму. А прагматизм як раз і передбачає співставлення здобутків із ціною їхнього досягнення, а також ураховує фактор часу між зробленими інвестиціями в той чи інший проект та отриманими результатами від його реалізації. Політика відрізняється від оперативного управління перш за все тим, що вона зорієнтована на перспективу. Вона має формувати й програмувати таку перспективу, у якій би майбутнє сьогодення було ефективним. Коли проблематичність породжується політикою, марна справа боротись з її негативними наслідками у сьогоденні доти, доки не буде запроваджена в суспільне життя політика, яка усуває причини цієї проблематичності.

Наприклад, корупція, до нещадної боротьби з якою перманентно закликають з олімпу й підмошків влади, є наслідком політики. Та політика, яка керується принципами на кшталт «користуйся моментом», «зривай мить чи день», «після нас хоч потоп», «після мене хоч трава не рости», по-перше, не політика, а її антипод. Принаймні, за визначенням вона не може

вважатись державною політикою, оскільки у перекладі із грецької **політика – це мистецтво управління державою**. По-друге, така «політика» рубає під корінь суспільство й позбавляє його перспективи. Тому й за своєю сутністю вона не може вважатись державною політикою. **Урешті, є інтегральний критерій, за яким можна відрізнити від політики те, що до неї не відноситься. Це інтереси народу. У демократичній країні державна політика мусить бути підпорядкованою народові й здійснюватись в його інтересах, а не на шкоду йому.**

Хтось може зауважити, що інтерпретація патріотизму й зради, що була зроблена вище, некоректна. Мовляв, то ж у воєнних умовах, а в мирних – кожен дбає за себе. Дехто може ще й додати: якщо буде війна, тоді й подивимось, на який патріотизм, вірність і відданість Україні здатні наші можновладці та пересічні громадяни.

По-перше, у своєму житті кожен, дійсно, повинен дбати про себе власною працею, а не сидіти на шиї іншого, користуючись його працею та ще й поганяти того батогом. Політика – це суспільна справа. І той, хто пішов за суспільним покликанням у політику, а не проліз у неї заради власної вигоди, мусить дбати у першу чергу про суспільні справи. І за результатами цих справ отримувати від суспільства адекватну винагороду, а не здирати данину в бажаних для себе розмірах, навіть тоді, коли суспільні справи кепські.

По-друге, не дай, Боже, нашому суспільству ще й війни чи якоїсь техногенної катастрофи. Обачніше, коли ми будемо розмірковувати про нинішній патріотизм теоретично, а не перевіряти його в екстремальних умовах. І завчасно, щоб не було пізно, вилучати із цього необхідні уроки та своєчасно вносити корективи в суспільне життя, яке б давало насагу для патріотизму й не штовхало громадян України на зраду. **Виховання – процес тривалий. Але дієвим і результативним він стане лише тоді, коли мовлене про совість, мораль, патріотизм буде постійно й повсякчасно підкріплюватись прикладами життєвої й громадянської позиції тих, хто очолює суспільство й керує всім, що в ньому відбувається, починаючи від політиків,**

керівників державного рівня й закінчуючи місцевими депутатами та начальниками. **Найбільший гріх, який може допустити влада у стосунках з власним народом – це вкрасти у нього віру**⁶⁵. Це дуже небезпечний рубікон системної кризи людського соціуму, за яким у масовій свідомості його громадян виникає провалля недовіри до всіх без винятку, як неправедних і грішних, так і праведних суб'єктів влади. Віра в соціумі, як відомо, живиться виправданими сподіваннями й соціальними очікуваннями громадян, що декларуються кожного разу в обіцянках і зобов'язаннях суб'єктів влади, які отримують від них вотум довір'я на черговий термін своєї владної діяльності. Не можна допустити, щоб український соціум звалився в таке провалля зневіри, недовіри й безнадії, оскільки це буде не лише

⁶⁵ «Політичну вагу має тільки той державний орган, у якому народ не сумнівається. На жаль, цього не можна сказати про нинішній склад нашого парламенту – він втратив будь-яку повагу суспільства і став практично нелегітимним. Адже Верховна Рада не виконує своїх повноважень, сама не дотримується Конституції, а її фракції та керівництво порушують закон і регламент. Коли ми бачимо, що бюджет приймається за годину, харківські угоди ухвалюються без будь-якого обговорення, про легітимність такого органу годі й говорити. Вважаю, що технологія швидких рішень, яку взяла на озброєння не тільки Верховна Рада, а й уряд, не робить їм честі. Приміром, Податковий кодекс: швиденько зліпили, подали без обговорення до парламенту, у першому читанні прийняли... А далі що? Не враховано думок підприємців, не проведено жодного аналізу. А це ж приймається економічна конституція! За нею має жити вся країна. Розвиток економіки, сприятливі умови для інвестицій, стандарти життя – все закладається в цьому документі. І якщо держава демократична, якщо вона приймає кодекс для людей, то треба радитися з людьми, дослухатися до них. Тим часом, як сказала нещодавно народний депутат України Наталія Королевська, розповідаючи про ухвалення Податкового кодексу, за весь час засідань комітету жодний представник виконавчої влади на них не прийшов, хоча й запрошували. Це і є ставлення керівництва держави до Верховної Ради України. Проте жалітися нема на кого. Парламент за останні 5-6 років принизив себе сам. Настільки себе опустив, що його імідж наближається до нуля». Леонід Кравчук. Хто підвищить авторитет Верховної Ради? // Народний депутат. / Часопис Депутатського клубу «Парламент», № 11 (71). – 2010. – С. 20-21.

крахом тієї влади, на якій обірветься терпець народу. У цьому полягає реальна загроза національній безпеці України.

По-третє, у сучасному глобалізаційному контексті людство в своєму цивілізаційному розвитку може без війни, за допомогою знань, цілком мирними шляхами і способами, причому в рамках чинного законодавства, асимілювати соціум, який виявиться не самодостатнім у своїй незалежності⁶⁶. Особливу результативність у цьому відношенні демонструє світові синергетичний підхід⁶⁷, коли через цілеспрямоване розбалансування соціальної системи, шляхом створення в ній хаосу, бедламу, невизначеностей, запровадження інновацій, що несприйнятливі для її параметрів та властивостей, здійснюється її розхитування в широкій амплітуді коливань, що сягають критичних меж, які в синергетиці іменуються точками біфуркацій⁶⁸. З цих критичних точок, де соціальна система букваль-

⁶⁶ «Держава – це система, яка зберігає себе. І якщо ми держава, а, отже, система, то чому ж ми дозволяємо її розвалювати? Кінець ХХ століття, початок тисячоліття, – нації, що й досі ще не збулися, нації слабкі й не стабільні, перспективи не мають. Нині в дію входять зовсім інші механізми. Вони жорстокі. Слабкі народи будуть перемелені в цьому млині. Наші проблеми нікого не цікавлять, і не треба думати, що вони у нас такі унікальні. Ми найкращі, нам найгірше, – в історії цей принцип не годиться. Перуанський письменник Маріо Варгас Льяоса писав ще багато років тому, що може статися так, що «найтяжчу боротьбу ми, латиноамериканці, будемо вести самі з собою. Нас обтяжують століття панування нетерпимості, абсолютних істин і деспотичних урядів, і скинути цей тягар буде нелегко.» Наче про нас». / Костенко Ліна. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала. – К.: Видавничий дім «КМ Academia», 1999. – С. 29.

⁶⁷ Інтерпретація сутності синергетичного підходу дається у другому розділі цієї публікації.

⁶⁸ «Більше того, хоча самоорганізована система здатна підтримувати свою динамічну сталість попри досить великі збудження, у ситуації біфуркації вона може реагувати на найменше збудження резонансним чином. При цьому дуже мала за енергією дія може мати великий вплив на подальшу долю системи. Саме ця властивість процесів самоорганізації відкриває широкі можливості для цілеспрямованої дії людини. Водночас ця властивість підвищує відповідальність за ці дії, підвищує ризик людського

но зависає, не докладаючи значних зусиль, користуючись інерцією такої системної гойдалки, можна її перепровести в інші соціальні виміри та траєкторії суспільного розвитку через відповідні трансформаційні модернізації. За прикладами, щоб переконатись, що це може бути реальністю і як це може робитися, нам не треба далеко ходити. Для цього достатньо погляду в зовсім недалеке минуле, коли розламаувався й демонтувався Радянський Союз.

Відкритість суспільства перед міжнародною спільнотою як гарантія того, що його народ не буде замкнений або не буде утискуватись лещатами тоталітарної системи влади, не означає, а тим паче, не передбачає його незахищеності від зовнішньої експансії. **На жаль, є очевидними за роки державної незалежності українського соціуму тенденції потужних експансій із боку інших держав його економічного, інформаційного, культурного, релігійного, фінансового й навіть політичного, а також мовного простору, що є прямою загрозою державності. А в підсумку все це притискує, знищує й катастрофічно швидко витісняє з його середовища суто українське єство. До цього тепер ще треба додати передумови, які створені в нашому соціумі для експансії землі іноземним капіталом, поки що, де-факто. Але незабаром може статись і де-юре⁶⁹.**

існування». // І.С. Добронравова, Т.М. Білоус, О.В. Комар. Новітня філософія науки: підруч. для студ. філос. фак. ун-тів і аспірантів (для склад. канд. іспиту з філос. та філос. науки) / І.С. Добронравова, Т.М. Білоус, О.В. Комар. – К.: Логос, 2009. – С. 18.

⁶⁹ «Скажімо, я з тривогою думаю про те, що відбуватиметься, коли скасують мораторій на продаж землі. Це буде такий суцільний грабунок населення України, таке «чисте» обкрадання, якого багато хто й не сприйматиме як грабунок: коли в злидня щось забирають, він цього навіть не помічає, бо в нього й так нічого не було. Та коли буде втрачено українську землю як таку, мабуть, і до масової суспільної свідомості дійде, що сталося насправді. І стане зрозуміло, що до цього не в останню чергу спричинилася байдужість багатьох до перетворень, які відбуваються в державі». Олександр Мороз. Так бути не може і не буде. // Народний депутат. / Часопис Депутатського клубу «Парламент», № 11 (71). – 2010. – С. 22-23.

Дещо про місію й роль громадянського суспільства у творенні соціальної дійсності

Щоб уникнути такої глобалізаційної асиміляції та економічного, політичного, мовного, релігійного поглинання, влада повинна спиратись на свій народ. Таке оперття може виникнути, утворитись, стати надійним лише через довіру народу до своєї влади. У цьому році Україна відзначає двадцяту річницю своєї Державної Незалежності. Надзвичайно важливо, щоб у тих, хто українську владу тримає, і тих, хто цієї влади прагне, відбулося глибоке усвідомлення того, звідки ця влада взялася, хто її дав і в кого ця влада була відібрана. Бажано, щоб це усвідомлення назавжди закарбувалося як в індивідуальній, так і суспільній свідомості українського соціуму та його національній пам'яті. Не можна забувати, що в 1991 році Український Народ своїм волевиявленням не лише дав сучасну владу, а й забрав її в тих суб'єктів і тієї системи, яка втратила довіру в нього. **Цим волевиявленням ознаменовано суспільний договір, який Український Народ уклав із започаткованою ним державою як політичним інститутом влади.** Із цього договору випливають правові підстави для підзвітності, підконтрольності, відповідальності державної влади у цілому та всіх її суб'єктів зокрема перед своїм народом.

Це дає право громадянському суспільству, яке репрезентує народ, окремим його інституціям та організаціям, а також громадянам України критикувати владу і владних суб'єктів за несправедливу й антинародну політику та діяльність, вимагати політичної відповідальності за таку політику і діяльність⁷⁰.

⁷⁰ «У країнах розвинених і сталих демократичних традицій на рівні правового звичаю діє сформований обов'язок глав держав і урядів регулярно відповідати на запити певних політико-державних інститутів, ЗМІ, громадськості, громадян. Порушення цього обов'язку в правових державах сприймаються як надзвичайні події. «Допити» глав держав з будь-яких питань відбуваються постійно. Наприклад, М. Тетчер, будучи прем'єр-міністром Великобританії, щотижня підлягала вимогливому «допиту» в парламенті з 15-20 питань, які ніколи не оголошувалися

Політична відповідальність полягає в усуненні від влади як політичних сил, так і окремих владних суб'єктів. На відміну від кримінальної відповідальності, вона не потребує рутинної процесуальності для доведення вини, а апелює до очевидного в соціальній дійсності, що не потребує доказів. Загальновідомо, що в демократичних країнах із правовими державами владні суб'єкти, коли вони допускають порушення, які несумісні з їхнім службовим статусом, можуть навіть не очікувати, коли громадськість угледить таке порушення й почне вимагати адекватної відповідальності, а самі подають у відставку. У нашому соціокультурному середовищі сформувався й закріпився зовсім протилежний стереотип поведінки політиків і державних службовців. **Для більшості з них кодекс честі – це щось з інопланетного життя.** Навіть, коли доказів вистачає для того, щоб їх притягнути не лише до політичної, а й до кримінальної відповідальності, вони цинічно відбріхаються, викручуються й роблять винними інших. А потім можуть ще й підвищити свій владний статус. **Нечесність і безчесність затребувані у владних структурах нашого суспільства, отже, і в суспільстві.** Цьому є логічне пояснення. Зробимо його.

Природа влади така, що вона дає багато спокус і розбещує тих, хто в її структури потрапляє. За цією ж своєю природою влада не здатна до самообмеження⁷¹. Якщо у влади немає обмежень від її спокус, вона надзвичайно швидко, в історичному вимірі, розбещується сама й розтліває та руйнує все, що знаходиться в соціальному просторі, на який розповсю-

заздалегідь. Звичайно на підготовку передбачалася чверть години. Такий звичай являє собою не тільки допит, виховання відповідальності, а й систематичні осмислення власної відповідальності, позитивного і негативного досвіду. Той, хто не робить цього, зводить можливості пізнавати глибокі процеси, керувати державними справами. Адже в правосвідомості громадян цих країн міцно укорінилася та істина, що влада є вторинною, похідною, підконтрольною тому, хто є її джерелом і творцем, тобто народу, суспільству». / Кресіна І.О., Балан С.В. Політична відповідальність: суть, ознаки, особливості. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. – С. 19.

⁷¹

Сутність влади більш поглиблено з'ясовується в другому розділі.

джується її вплив. Такі обмеження повинні бути заздалегідь закладені в законах, починаючи з Конституції, які не повинні на власний розсуд і в угоду комусь постійно змінюватись, особливо у бік невідповідності, невідповідальності, невідповідності. **Механізми контролю за діями суб'єктів влади повинні бути сформовані й бути дієвими за межами системи влади, у громадянському суспільстві.**

Про азбуку демократії та українську одіссею навколо цивілізованого демократичного простору

Сумна іронія історичної долі нашого народу, коли через двадцять років його державної незалежності доводиться акцентувати увагу на азбучних істинах демократії. А що робити, коли в Конституції зазначений демократичний устрій нашої Держави, а демократичні цінності ми не прагнемо сповідувати і до демократії не наближаємось. Принаймні, якщо й стрімко не віддаляємось від неї, то всі ці роки блукаємо навколо цивілізованого демократичного простору. Причина того, що наш суспільний корабель не заходить в акваторію цього простору ще банальніша за азбучні принципи та орієнтири демократії. **Справа в спокусах, які зберігаються в системі вітчизняної влади, що зваблюють тих, хто потрапляє в її структури.** Ці спокуси затьмарюють свідомість, паралізують громадянську й політичну волю, урешті засліплюють і не дають можливості побачити бакени фарватеру, яким треба рухатись в демократію. У цьому зв'язку й смисловоу контексті доречно нагадати історію про двадцятилітнє блукання Одиссея. З міфології ми знаємо, коли необхідно було проходити мимо сирен, які заманюють необачливих мореплавців на смертельні скелі, де неминуча катастрофа, то Одиссей як обачливий капітан заздалегідь попросив свою команду прив'язати його до щогли, щоб він не піддався впливу спокусливих звуків і не повів очолюваний ним корабель на вірну загибель.

Абстрагуючись від міфології й перекладаючи цю історію як метафору на нашу соціальну дійсність, нескладно побачити аналогію між сиренами й спокусами, які закладені в системі нашої влади для суб'єктів, що потрапляють у її структури, та путами для капітана й обмеженнями влади від її спокус. Звідси сам собою напрашується висновок, що потрібно зробити для того, щоб наші навколоцивілізаційні блукання врешті припинились й наш суспільний корабель, ім'я якому Україна, рухався в демократичне майбутнє, а не в тоталітарне минуле. **Зазвичай про пута для влади як механізми контролю за її поточною діяльністю та обмеження від зловживань починають точитись суспільні дискусії перед кожними виборами. А після виборів про ці пута згадують лише ті, хто у владу не потрапляє.** Тому й зберігається стабільно недемократичний політичний курс нашої держави. І нагально гострим та без відповіді залишається питання: «Де ж той Одиссей, який має вивести наш суспільний корабель в безпечну акваторію, що в сучасному людстві називається цивілізованим демократичним простором?» Але не забуваймо міфології та азів демократії й пам'ятаймо, що мимо рифів та смертельних скель у безпечну акваторію проводять свої кораблі лише ті капітани, яких їхні команди своєчасно «прив'язали до щогли». Такі нагадування незайві для суспільств, які, ще не очунавши від посттоталітарного синдрому, уперто лізуть в авторитаризм, який неухильно приведе в тоталітарне майбутнє.

Порядок з-під батога є ілюзорним, оскільки той, хто орудує ним, творить свавілля. Для того щоб запобігти цьому, над ним має бути інший, ще з більшим батогом. А щоб у соціумі запанувала справедливість, самий верхній у такій вертикалі має бути Богом. Таке неможливе, адже всі люди грішні. Тому в авторитарній системі влади будь-який смертний, що потрапляє на її вершину, отримує безвідповідальну свободу й можливість творити найбільше свавілля, оскільки для нього закони не писані. Навіть із такої простенької метафори стає зрозумілим, що в умовах сучасної цивілізації для народу, який прагне до гідного людського життя широкого загалу своїх громадян, а не їхньої

купки, що узурпують у ньому владу, альтернативи демократії як способу влаштування суспільних відносин немає.

Усі, особливо ті, хто потрапляють у структури влади, добре розуміють, що без суспільних контролів і санкцій у соціумі ніколи не буде порядку, а пануватимуть бедлам і хаос. Одначе у механізмах здійснення таких контролів і санкцій як у попередній, тобто радянській, так, особливо, у нинішній системі влади спостерігається одностороння направленість, зверху вниз. Цілком зрозуміла природна вмотивованість людини до того, що краще когось контролювати й санкціонувати за відхилення чи порушення встановлених суспільних норм, аніж самому бути підконтрольним і підзвітним за свої діяння в цьому сенсі. Але ж не може залишатись незрозумілим й інше. **Лишень за умови існування механізмів суспільного контролю й санкцій, які б, обопільно врівноважуючи, діяли по вертикалі як зверху вниз, так і знизу догори, можливо досягти саморегуляції порядку в соціумі на його горизонталях в усіх його осередках.** Це дозволить позбавитись від необхідності втримувати й підгодовувати в них контролерів та наглядачів із батогами, які є непродуктивним, тобто паразитуючим елементом соціуму, що функціонує в умовах ноосфери. **Адже чим більше в державі контролерів, тим більше корупціонерів у суспільстві.** Безглуздо нехтувати цією аксіомою.

Якщо в суспільстві немає реально діючих, а не задекларованих механізмів контролю за діями суб'єктів влади й адекватних санкцій відносно тих, хто відхиляється від норм людського співжиття, воно приречене на свавілля, вакханалію та багато інших явищ, які сприяють деморалізації, соціальній деградації, розтлінню, що неминуче веде до занепаду та системної руйнації соціуму. **Саме такі небезпечні тенденції спостерігаються на теренах України в умовах її державної незалежності. І це сьогодні є чи не найбільшою, реальною загрозою національній безпеці України. У цьому її історичний парадокс і трагедія.** На яке майбутнє може розраховувати Держава, якщо найбільша небезпека для її подальшого існування виходить зі структур держави як інституту влади? Ця проблема

породжується не персоналіями чи окремими політичними командами, які володіють у конкретний час владою, а програмується на політику, спотворену вадами й деформаціями самої системи влади в суспільстві. Не усунувши деформації й вади системи, можна скільки завгодно міняти політичні команди й здійснювати хоч щомісячно перевибори, а результат буде не ліпший. Деформований. Причому, з кожним разом усе більш гіпертрофовано антинародний. **Саме в усуненні деформацій системи суспільних відносин, які блокують запровадження демократії в Україні, і полягає її історичний момент істини – бути чи не бути їй Державою?** Якщо бути, то якою? Й чиєю державою? **Недемократична держава не може бути народною як за визначенням, так і за своєю сутністю.** Така держава не може зіпертись на народ. У відсутності такого опертя постає реальна загроза самій Державності. Ця загроза має й прагматичні виміри, але не стільки для пересічних громадян, як для суб'єктів, що реально панують в українському соціумі.

Від тих, хто сьогодні по-справжньому запанував у рідній сторонці, залежить – бути чи не бути таким механізмам у сучасному українському соціумі. Як кажуть у народі, урятування – справа рук того, хто тоне. Адже не можна довічно роздмухувати розбрат і чвари в суспільстві множенням несправедливості, брехні й кривди в ньому. Це все рівно, що сидіти на діжці з порохом і розводити на ній багаття. Суб'єкти влади, які перманентно дурять і зраджують власний народ, не можуть сподіватись й розраховувати на те, що цей народ у якийсь кризовий для влади момент не зрадить їх. А у своїй сутності це не можна буде назвати й зрадою, а скоріше розрахунком за фальшиві векселі, які народ отримав від таких суб'єктів. І суспільний договір, хоча й не оформлюється юридично, передбачається у взаєминах народу зі своєю владою.

Адже вже давно минуло перше десятиліття наших навколоцивілізаційних блукань, поки що безпросвітних. Із таким же «успіхом» нашого суспільного розвитку минає й других десять років. **І все це лише тому, що влада не прагне довіритись у виборі та підкоритись у контролі власному народу.** Як бачимо,

азимут курсу цивілізаційного шляху банально зрозумілий. Але звернути на нього не дають зазивання черева, які декому затьма-рюють громадянську свідомість і перехоплюють дух політичної волі⁷². Зазвичай сита людина стає на деякий час байдужою до їжі, а у нас такої паузи не було і не передбачається. Український народ, на відміну від інших, більш нетерплячих і нетерпимих до такого знущання над собою, покірно вичікує цього історичного моменту в стані своїх посланців у владу. Те, що влада цього не прагне, – цілком природно для неї, а от, що народ це не пече – у цьому альфа й омега нашої суспільної драми та історичної бездержавності. Тому, мабуть, доведеться розраховувати лишень на «незваріння», тобто нетравлення того, що без перестану поглинається. **Можливо тільки це й урятує нас від історичного сорому власної державної неспроможності. І то за тієї умови, коли знайдуться свої Одиссеї, які вдало скористаються таким про-світлінням у нашій історії й дозволять своєчасно прив'язати себе до суспільної щогли, яку йменують справедливістю.**

*Лише безглузда лисиця може прагнути
погратись з ведмедем в одній пісочниці*

⁷² «Проблема внутрішніх трансформацій – це, в першу чергу, проблема українського істеблїшменту. Відомо, – як еліта виконує свої функції, так і функціонує держава. Те, що український істеблїшмент нині не в змозі якісно виконувати загальногромадянські функції, стало широкою темою суспільної дискусії. Більше того, небагато перебільшуючи, скажу – український істеблїшмент зараз живе в штучно створеному ілюзорному світі, характерними ознаками якого є безкарність, можливість для обраних діяти поза любых моральних чи етичних правил, а нерідко і поза правовими нормами, і кричуща відсутність самодисципліни. Хоча, як відомо ще з римських часів, справжня еліта розпочинається із самообмеження». / Горбулін В.П. Без права на покаєнне. – Харків: Фолио, 2009. – С. 358.

У цьому контексті не ведемо мову про моральне оздоровлення суспільства, яке неминуче відбулося б від кардинальної зміни світогляду суб'єктів творення сучасної української соціальної дійсності. **Давати моральні настанови й поради владним суб'єктам у захоплених державах, як згадувалось вище, це все рівно, що вказувати лисові чи лисиці, що орудує в курятнику, де знаходиться вихід із цього курятника.** Але ж ми знаємо, що розумна лисиця непомітно прокрадається в курятник і, поцупивши одну курку, покидає його без порадників і консультантів. Безрозсудно може себе вести хіба що скажена тварина або та, у якої клепок недостатньо, і вона, доки не будуть задушені всі кури разом із півнями у курятнику або не виникне раніше цього реальна загроза для неї, добровільно його не покине, навіть за умови, якщо в цьому курятнику буде не один, а десятки очевидних виходів. **Тому логічно апелювати не до моралі й совісті, а до прагматизму та інстинкту самозбереження тих, хто орудує в сучасному «українському курятнику».** І сподіватись, що в них вистачить розуму усвідомити необхідність зміни власного світогляду не скільки в інтересах і для блага українського народу, як для самозбереження й самовідтворення себе як владних суб'єктів у власній, а не чужій державі.

Метафора «лиса й курятника», на наш погляд, є слухною хоча б тому, що вона є простою для сприйняття й розуміння обґрунтування необхідності кардинальної зміни світогляду як владних суб'єктів, так і пересічних громадян, які ототожнюються з народом. **По-перше,** доцільність у курятнику є тоді, коли в ньому є живі кури, що несуть яйця, яких достатньо не лише для споживання тими, хто живиться із цього курятника, але й для розширеного відтворення чисельності курей. **По-друге,** тих, хто живиться з курятника, не повинно бути більше, ніж курей. Як відомо, у природі зберігається динамічний баланс у трофічному ланцюжку. Тих, хто має привілей розташовуватись вище в ієрархії трофічного ланцюга, має бути значно менше, аніж тих, хто знаходиться нижче. У протилежному разі панівна

популяція потрапляє в скрутну ситуацію виживання. Зверху в ієрархії починає множитись чисельність тих, хто нею живиться. А знизу зменшується кількість тих, ким чи за рахунок кого можна поживитись. Зростають напруження й конкуренція у внутрішньо видових відносинах, що спричинює самознищення виду на певній території.

Безумовно, **розкошують у трофічному ланцюжку ті, хто займає в ньому панівне становище**, тобто ті, кого вже ніхто не їсть чи не з'їсть. Чисельність такої домінантної популяції залежить від апетитів її представників і від можливостей тих, хто їх кормить. За умов незмінної кормової бази розширення популяції можливе за рахунок зменшення апетитів. При незмінних апетитах, для того щоб збільшити свою популяцію, потрібно дбати за розширене відтворення тих, хто знаходиться в ієрархії нижче й живить. **Якщо ж апетити зростають непомірно, з очевидним порушенням зазначених обмежень, панівна популяція, знищуючи все їстівне для себе, позбавляє себе майбутнього проживання на опанованій свого часу території.** Вона змушена опановувати нові території, на яких є для неї кормова база. Такі неписані, але неухильні закони природи, за якими живуть всі організми на планеті Земля. Наприклад, коли сім'я левів в африканській савані втрачає кормову базу, вона шукає собі нову територію, де є чим живитись. І опановує ті місця, де немає іншої сім'ї левів, або витісняє ту іншу, якщо остання виявиться слабшою. Справжній лев і в зоопарку лев. Навіть тримаючи його в неволі, з ним поводяться поважно. Не як із мишею, а як із левом. **У світі ж людей суспільний лев**, коли він втрачає своє ієрархічне левове місце, якщо він не набув своїми справами суспільного визнання й пошани та не має завдяки потенціалу власної особистості реального авторитету, **може соціально редукувати в мишу чи ховраха.**

Тепер повертаємось до лисиць не метафорично, а буквально. В Україні за роки незалежності спостерігається збільшення популяції цих тварин на тлі зменшення чисельності зайців, які займають нижчий трофічний рівень. Нині на більшій частині території нашої країни лисиця опинилася на вищому щаблі в

трофічному ланцюгу, коли її ніхто не задирає й не їсть. Ще донедавна, коли ринком було запитано хутро лисиці та коли масово труїли мишей, її популярність не сягала своїх критичних меж. Зараз вона перестала бути значимим трофеем і для мисливців, які її тепер знищують у санітарних цілях, щоб запобігти розповсюдженню сказу, та з метою відтворення популярності зайців і пернатої дичини, наприклад фазанів.

Якщо метафорично проводити аналогію з дійсністю, то необхідно зазначити, що в нашому «українському курятнику» «лиси й лисиці» дійсно зайняли панівне положення. Їм нічого не загрожує й вони не щадять курей, які несуть яйця. М'ясо лисиць дійсно не їстівне. Але не забуваймо за хутро. У нашій метафорі хутро «суспільних лисиць» – це накопичені багатства й опановані ними землі. Тому українським «лисицям» варто пам'ятати, що панівний статус у трофічному ланцюгу може бути втрачений, якщо на опанованій ними території з'явиться звір сильніший. Малоймовірно, що на українських землях з'являться «леви». Не та кліматична зона. А от північні «ведмеді» можуть розширити свій ареал за рахунок опанування ними південної суміжної території. Загравати з ведмедем не менш невдячна справа, аніж смикати за хвоста лева. **І лише безглузда лисиця може прагнути погратись з ведмедем в одній пісочниці.**

*Розмірковуємо про долю вітчизняних
можновладців та їхнє потенційне суспільне
опертя на випадок державної кризи*

Нашим можновладцям в історичній ситуації втрати Україною незалежної державності, на відміну від пересічних громадян, є що втрачати в матеріальному, соціальному й політичному вимірі. **Оскільки загроза інформаційної, мовної, культурної, релігійної, економічної й навіть політичної експансії України не зменшується, а зростає, причому надзвичайно потужно, постає цілком прагматичне питання, над яким варто замислитись раніше, щоб не було пізно. На**

кого, на які верстви громадян України можуть зіпертись вітчизняні можновладці не під час чергової ротації влади в суспільстві в умовах державної незалежності, коли вони контролюють ситуацію, а в момент державної кризи, на кшталт тієї, яка відбулась з Радянським Союзом?

Невже на зубожіле чи зовсім люмпенізоване населення, яке надзвичайно легко кероване й вигідне як електорат та під час виборів може проголосувати й за пітекантропа, коли цього забажають ті, хто володарюють над ним? Але ж не забуваймо, що будь-яка людина, як би вона не була низько опущена, на відміну від худоби, свідомо того, що її довело до такого принизливого стану і хто її занастив. Хіба в приниженої людини зникає почуття справедливості й бажання, щоб її кривдника чи кривдників було покарано? Коли людина втрачає можливість відстояти свою гідність самотужки, вона або звертається до інших інстанцій чи сил, або подумки бажає чи очікує й вичікує, коли справедливість буде відновлено якимись вищими силами. Судячи з того, що збагачення вітчизняних можновладців має позитивну динаміку на тлі подальшого зубожіння українського народу, населення цієї категорії мовчки очікує відновлення справедливості.

Один із варіантів такого відновлення справедливості – коли ту силу, яка загнала цих громадян у безвихідь і безпросвітні злидні, прийде й покарає ще більша сила. І чи мають вітчизняні можновладці моральне право нагадувати знедоленим ними співгромадянам про патріотизм, якщо ті пов'язують відновлення справедливості з допомогою зовнішньої, а не внутрішньої сили? Адже мільйони українських громадян, людська й професійна гідність яких не була належним чином поцінована на вітчизняних теренах, відцуралися доморощених панів і подалися в найми до іноземних хазяїв. Те, що Україна, не будучи в стані війни, увійшла в число лідерів серед країн світу, з яких, не від доброго життя, тікає найбільша чисельність населення, владу не пече. Якби пекло, то створювались би відповідні політичні, правові й соціально-економічні умови для того, щоб призупинити таку ганебну втечу населення з української території, що в

гуманітарному вимірі кваліфікується як катастрофа. **Катастрофа – суспільства, людських сімей, доль, життів.**

Але ж не можна можновладцям бути байдужими до того, що ховається в мовчазному соціальному очікуванні мільйонів знедолених українських громадян, які не можуть виїхати за кордон. Чи не очікують вони кращих для себе чужих панів, які поквитаються з їхніми доморощеними кривдниками? Ось у цьому контексті варто згадати світоглядну облуду владних суб'єктів, які легковажно для себе й принизливо для своїх співгромадян вважають, що народним масам окрім хліба, щоб вони не померли з голоду, і видовищ, більш нічого не потрібно. Ця облуда стає очевидною й зримою в кризові моменти суспільної влади й суспільства в цілому. Тому не буде дивиною, що саме серед такої категорії громадян, яким крім хліба й видовищ нічого не потрібно, виявиться найбільше бажаних побачити, як їхніх кривдників будуть викидати з керівних крісел, панських маєтків і обнесених високими мурами опанованих територій та «мочить в сортирах»⁷³. Оскільки в Росії державна влада не церемониться з олігархами – ні з мільярдерами, ні з мільонерами, логічно очікувати, що саме російськомовні знедолені та люмпенізовані громадяни (незалежно від їхньої національності), яким байдужа не лише українська мова, а й українська державність, пов'язують відновлення суспільної справедливості на теренах України з допомогою Росії. **То ж чи варто українським можновладцям підігрівати проросійські й антиукраїнські настрої серед зубожілого й знедоленого населення? Не варто. За умови, коли вони не прагнуть здати Україну Росії.** Тим, хто прагне цього, варто нагадати, що в Росії не шанують зрадників.

Тепер давайте знов-таки у матеріальному вимірі окреслимо інший прошарок громадян України, який у цивілізованих країнах називають базисом для становлення й розвитку громадянського суспільства зокрема і демократії у цілому. Мова йде про так

⁷³ «мочить в сортирах» – вислів у російськомовній транскрипції означає «вбивати у туалетах» і звучить як погроза тим, кого це стосується. Частіше використовується у буденній лексиці, рідше вживається у російській політичній риторичі.

званий середній клас, критерієм чого є не лише матеріальний статок, який забезпечує соціально-економічну самодостатність і незалежність громадянина від владних структур, а й непричетність його своїм статусом до владних структур. **Це надає такому громадянину можливість у разі необхідності зайняти у відношенні до владних суб'єктів відсторонено критичну громадянську позицію й вимагати від них належного виконання своїх суспільних ролей та обов'язків.** Останнє зауваження надзвичайно актуальне для України, оскільки за критерієм матеріального статку значна чисельність представників вітчизняного істеблішменту, які не займаються приватним бізнесом, принаймні безпосередньо й легально, за рівнем власного добробуту можуть «заткнути за пояс» багатьох середньокласових співгромадян. Абстрагуємось від аналізу можливих джерел такого статку, але від ремарки, яка доречна в цьому контексті, відмовлятися не варто, оскільки вона пояснює одну з основних системних причин більшості наших суспільних негараздів.

Якщо приватного бізнесу в суб'єкта влади не було й немає – цим статком може легалізуватись корупційне джерело приватних надходжень. Коли ж бізнесом займаються близькі й родичі такого суб'єкта, тоді не треба бути Нострадамусом, щоб спрогнозувати його мотивацію до зловживання службовим становищем у приватних інтересах. Цілком можлива нелегальна причетність політика чи державного службовця до приватного бізнесу, який надає йому джерело для престижного, за мірками сучасного вітчизняного істеблішменту, статку. Чи дозволено юридично нашим політикам і державним службовцям використовувати для власного збагачення перший, другий і третій варіант, кожний зокрема або разом узяті, мають своєчасно з'ясовувати відповідні юридичні інстанції й давати цьому належну правову оцінку. У суто правовому вимірі цілком очевидно, що це суперечить суспільним уявленням і нормам справедливості, оскільки ставить у нерівні умови тих, хто займається в суспільстві приватним бізнесом на загальних засадах і без прикриття владою, у порівнянні з тими, хто має прихильне ставлення чи «кришу» влади, аж до введення ексклюзивних законів під конкретний бізнес.

З огляду на те, з якими потугами за роки державної незалежності народжується і ніяк не може зіп'ятись на ноги справжній середній клас в Україні, можна зробити узагальнюючий висновок, що це народження й становлення відбувається не завдяки владі та її політиці, а, скоріше, навпаки, усупереч несприятливому відношенню до нього. Наскільки «сприятлива» політика для середнього класу, свідчить громадянська реакція на введення в суспільне життя нового податкового кодексу. Повертаючись до наведеної вище метафори, **цю реакцію можна проінтерпретувати як небажання «українських курей», щоб їм «відкручували голови», оскільки вони мають репродуктивну здатність і готові продовжувати нести «яйця». Навіть не прості, а золоті.** Звідси постає сакраментальне питання із приводу з'ясування можливостей середнього класу як окремого суспільного опертя для вітчизняних можновладців на випадок державної кризи, коли на незалежність України посягне чужоземець не воєнним, а мирним шляхом, **завдяки експансії (мовній, релігійній, економічній, політичній) і через асиміляцію українського соціуму.**

Для того щоб зробити коректну оцінку такої здатності середнього класу, логічно дати адекватні відповіді на декілька наступних питань. А скільки є того справжнього середнього класу на сьогодні в Україні? Яку тенденцію закладено чинною державною політикою щодо збільшення (зменшення) його чисельності через рік, п'ять, десять і п'ятнадцять років? Як реальний середній клас оцінює державну політику – сприятлива чи несприятлива вона для його розвитку? Як держава захищає бізнес середнього класу від рейдерів, рекетирів та брутального відчуження й привласнення їхньої справи іншими особами? Якщо відповіді на поставлені питання будуть позитивні, тоді можна сподіватись, що не все втрачено й розвиток демократії в Україні має соціально-економічне підґрунтя й перспективу. Коли ж навпаки, тоді можна констатувати, що в Україні навіть не створено фундаменту для демократичних перетворень⁷⁴.

⁷⁴ «Третій тип заходів – сприяння сектору малого бізнесу – також приносить результати повільно, проте саме він є найпотужнішим з усіх трьох. Слід наголосити, що розвиток малого бізнесу – це не справа

І тоді розмови, про те, що, мовляв, демократія завела Україну до прірви чи в системну кризу, є цинічною політичною спекуляцією.

По-перше, демократія в Україні ще не встигла навіть переночувати. Усі ці двадцять років домінує авторитарний тип управління, незалежно від партійного зафарбування й позиціонування тих, хто брав владу в суспільстві у свої руки. Різниця полягала лише у вмінні скористатись таким управлінням. Комусь це вдалось краще, а комусь гірше. І демократія в цьому не винна. **А причина в конструкції системи влади, яка потребує авторитаризму через свою надмірну централізацію та незбалансованість свободи владних суб'єктів їхньою адекватною політичною й правовою відповідальністю.** Тому в керівників із демократичним стилем та підходом влада в такій

витрачання державних коштів на цей сектор, сприяння має здійснюватися через полегшення надмірних бюрократичного і податкового тягарів, який несе цей сектор економіки у більшості захоплених держав. Саме ці тягарі зумовлюють такий низький ступінь розвитку малого бізнесу навіть порівняно з країнами Центральної Європи, перетворення у яких відбулися недавно, і саме цим недостатнім ступенем розвитку дуже великою мірою пояснюється слабкість громадянського суспільства у цих країнах. Важливість наявності потужного сектору малого бізнесу зумовлена тим фактом, що цей сектор є не тільки найбільш інноваційним і динамічним у будь-якій економіці, а й тим, що його представники є найрішучішими прихильниками прозорості рівного ставлення держави до всіх і демократії – верховенства права, якщо говорити коротко. Існують усі підстави вважати, що цей сектор повільно розвивається сам по собі, незважаючи на всі перешкоди; однак будь-яка дія, що ці перешкоди зменшуватиме, прискорюватиме процес і створюватиме, напевно найефективнішу противагу політичному впливові олігархів. Цей підхід є найголовнішим для майбутнього захоплених держав, у яких перетворення заблоковано, у яких капіталізм процвітає тільки для купки обраних осіб, які діють у неконкурентних і обмежених ринкових економіках. Відкриття ринків для новачків і створення однакового конкурентного середовища для великих і малих підприємств буде найпотужнішим важелем перетворення цих країн на справжні ринкові економіки з капіталізмом для всіх». / Гаврилишин Олег. Капіталізм для всіх чи капіталізм для обраних? Розбіжні шляхи посткомуністичних перетворень. – Переклад з англ. Андрія Іщенка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 334.

системі вислизає з їхніх рук. І вони, раніше чи пізніше, перестають володіти ситуацією й демонструють неефективне управління. Авторитарні особистості почувають себе в такій системі як риба у воді. **Але демократичний устрій де-юре, що передбачено Конституцією України, не надає можливостей у повному форматі утвердитись авторитаризму де-факто. От і виходить ні те ні се.**

Демократичний устрій суспільства з наповненням авторитаризму стає таким химерним спотворенням, яке веде не лише до деградації й розладу влади, а й розтління всього соціуму, який насичується свавіллям сили, соціальним паразитизмом, хаосом і безпросвітним майбутнім. Це твердження базується на тому прикрому й гіркому досвіді, який переживає український соціум за роки своєї державної незалежності. Демократичний устрій держави не дозволяє розгулятись так званій «сильній руці», як кажуть, «на повну котушку», що можливо в умовах диктатури. Авторитаризм не у своїй, природній для нього, тоталітарній формі, знаходячись у підвищеному стані, що створюється непередбачуваністю результатів виборів, які передбачено державним демократичним устроєм, нездатний на ту свою продуктивність у встановленні й наведенні на свій розсуд «суспільного порядку», як це досягається сильною рукою, що без альтернативи може повелівати й володарювати в соціумі без усіляких обмежень, протистоянь і заперечень, а головне, без обмежень у термінах перебування у владі. Тому, щоб створити належні умови для успішної реалізації необмеженої авторитарної влади, демократичний устрій як конституційна форма правління має бути або демонтованим, або брутально проігнорованим, використаним як камуфляж, щоб легітимно не порушувати демократію, яку сповідує впливовий на будь-який сучасний людський соціум цивілізований світ. Так буває й так може бути.

По-друге, хіба можна було створити демократію з допомогою переважаючого за своєю чисельністю в суспільстві населення, яке живе на одну лишень зарплату чи пенсію й повністю у своєму виживанні залежить від влади й владних суб'єктів? На яку громадянську позицію може бути здатна

людина, яка не впевнена не лишень у своєму майбутньому, а й буквально у завтрашньому дні, оскільки від неї це ніяким чином не залежить. Загнана в безвихідь людина заради виживання запобігає до конформізму й покори перед тими, від кого вона найбільше залежить. А принизливий стан у такій покорі не мотивує й не спонукає людину до відданості й вірності тим, хто її до цього довів та тримає на короткому мотузку й щоразу смикає за нього, коли вона хоче вільно виявити свою громадянську позицію.

А тепер доречно згадати, що не єдиним хлібом живе людина. Духовні цінності, якщо вони присутні у свідомості й душі людини як її світоглядні життєві орієнтири, здатні окрилити й підняти таку людину над суєтним і минулим, дріб'язковим і тлінним, возвеличити її духом людськості. Тим духом, який вирізняє й відділяє людину із тваринного світу, коли вона набуває здатності усвідомлювати, що **задоволення власної утроби – це лише мінімальний і найнижчий рівень потреб**, а щоб відбутись у власному житті людиною, треба прагнути до духовного збагачення. Критерієм духовного збагачення є не колекціонування витворів мистецтва й культури та церковних реліквій і антикваріату, не гуманітарна грамотність та загальна ерудиція, а особистісне духовне зростання людини як антипод аморальності, цинізму. До духовних цінностей відносяться совість, мораль, рідна мова, почуття людської гідності й національної самоповаги та громадянина своєї Держави, патріотизму та інших добродійностей, за браком яких важко сподіватись й розраховувати на вияв громадянської позиції. Саме тієї позиції, без якої неможливо розбудовувати, утверджувати й захищати власну державність. **На вияв такої позиції у першу чергу здатні духовно збагачені, духовно зрілі, духовно не зламані й незламні громадяни.**

Крізь призму духовності не можна зробити такої формальної стратифікації населення України, як то можливо здійснити за майновим цензом чи соціальним статусом. Така б статистика про чисельність духовно багатих і бездуховних громадян була б не лише некоректною, а й вульгарною, що суперечить самій природі духовності. Але неможливість формалізації критеріїв духовності

не означає, що цей феномен підлягає тотальному суспільному забуттю чи нехтуванню. Навпаки, в умовах техногенної цивілізації духовність набуває надзвичайної актуальності перш за все як безальтернативний фактор виживання всього людського роду, а не лише нашого, українського. Тому варто, щоб суспільна свідомість переймалась розмірковуваннями над станом і рівнем духовності в суспільстві й реальними загрозами для нього від ескалації бездуховності. **Якщо духовність важко формалізувати й виміряти, то результати й наслідки бездуховності в суспільстві доволі зримі, очевидні й конкретні.** Значущість духовності можна усвідомлювати через її антипод, точніше, результати бездуховності. Але чи варто чекати негативних наслідків і потім із ними боротися, коли це суспільне лихо можна локалізувати з упередженням, не забуваючи й дбаючи про духовне збагачення.

Духовність і бездуховність стають очевидними в діях людини, її поведінці, окремих вчинках, що засвідчують цінності, яким людина надає перевагу. Є очевидним, що в сучасному українському соціумі духовні цінності не є пріоритетними у світоглядних орієнтирах суб'єктів творення соціальної дійсності. **Рівень духовного багатства людини не корелюється з рівнем її матеріальних статків.** Хрестоматійним прикладом і підтвердженням цього твердження є український філософ Григорій Сковорода, який не був заможною людиною, але володів колосальним духовним багатством і щиро ним ділився зі всіма, кого зустрічав на своїй життєвій дорозі.

Отже, духовно багаті й духовно незламні громадяни України можуть бути серед усіх верств населення, які класифікуються за майновим цензом і соціальним статусом. Як серед багатих і представників середнього класу, так і серед незаможних, навіть матеріально й соціально знедолених громадян, які виштовхнуті в соціальний маргінес суспільства. **Проблема сучасного українського соціуму полягає в обмежених можливостях духовно багатих громадян реально впливати на творення соціальної дійсності.** Логічним розмірковуванням нескладно дійти висновку щодо усвідомлення й розуміння чинників, що утворюють своє-

рідний суспільний механізм породження такої проблеми, коли духовно багаті люди не можуть впливати на стан справ у своєму суспільстві, тобто перестають бути значущими суб'єктами творення соціальної дійсності, в якій вони проживають своє життя.

За яких суспільних умов може сформуватись такий механізм відсторонення духовно багатих людей від творення соціальної дійсності? Напевно, коли, з одного боку, духовність у суспільстві не затребувана, а, з іншого боку, духовно багаті люди відсторонені від значущої суспільної діяльності, яка може значимо впливати на об'єктивацію соціальної дійсності, визначаючи вектор її розвитку в напрямку духовного збагачення. І коли в суспільстві бракує духовної еліти, яка б, попри всі несприятливі для неї умови, була б здатною позитивно впливати на суспільну свідомість і формування недеформованого світогляду, в основі якого б зберігались людські цінності, а не утверджувалися б їхні антиподи. Споглядаючи крізь цю логічну матрицю на об'єктивацію соціальної дійсності сучасного українського соціуму в умовах його новітньої державної незалежності, із глибоким сумом доводиться констатувати, що в ньому наявні всі три несприятливі для утвердження й розвитку духовності, чинника: **незатребуваність духовності, відсторонення духовно багатих людей від творення соціальної дійсності й брак впливової духовної еліти в суспільстві.**

Спираючись на логіку, переходимо до здорового глузду й прагматизму, які підказують: щоб суспільству зійти із самовбивчого шляху бездуховності й вийти на людський суспільний розвиток, необхідно дбати про затребуваність духовності в суспільстві, зрощення духовності й утвердження духовних цінностей як пріоритетних світоглядних цінностей. Чи можливо це здійснити під проводом суб'єктів влади, для яких духовні цінності не є пріоритетними в їхньому світогляді? Неможливо. А як можливо?

Ідеалістичний, але, напевно, найбезболісніший для суспільства варіант виходу з духовної кризи, коли в лідерів чинної влади відбудеться світоглядне прозріння й розуміння того, що **так далі не повинно бути**, яке супроводжується їхньою громадянською й

політичною волею – віднині підпорядкувати державну політику не приватним, а суспільним інтересам. І **таке прозріння можливо-владців і політиків могло б наступити не альтруїстично, заради блага народу, а прагматично, заради утвердження й збереження Української Державності як запоруки свого владного й політичного майбутнього.** Чи здатні сучасні українські політики у разі їхнього світоглядного прозріння здійснити це самотужки, без опертя на своїх громадян, які керуються духовними цінностями у своїй життєдіяльності. Ні, не здатні. **Звідси має постати парадокс солідарності різнополярних за своїми світоглядними цінностями суспільних сил, яких об'єднують бажання й прагнення зберегти свою Державу й себе в цій Державі.** Із цього парадоксу виходить, що влада в збереженні своєї державності може найміцніше зіпертись на свою суспільну (не політичну) опозицію.

Це, у першу чергу, духовна еліта суспільства, яка за своєю природою критично сприймає й аналізує діяльність влади у цілому та її суб'єктів зокрема й не солідаризується з їхньою недолугою чи антинародною політикою. **Саме духовна еліта здатна формувати адекватний, недеформований, теоретичний рівень суспільної свідомості.** Крім духовної еліти, у суспільстві, навіть тяжко хворому, попри всі його негаразди, залишається багато духовно не зламаних громадян, які є носіями духовних цінностей і здатні на зважену громадянську позицію, щоб відділити зерно від полову. **Такі громадяни не розмінюють свої цінності на кіло гречки чи якусь іншу матеріальну вигоду. Вони не обміняють особисту невдоволеність доморощеною владою чи отриману від неї кривду на підтримку бездержавності України.**

Отже, здійснені вище логічні розмірковування стосовно з'ясування потенційного суспільного опертя для вітчизняних політиків у захисті ними Державної Незалежності України від зовнішньої експансії дозволяють на рівні експертного припущення вважати найбільш надійними в цьому сенсі громадян, які керуються духовними цінностями. Відкритим залишається питання: скільки в Україні таких громадян? Навіть

коли їх ще достатньо, щоб не згубити Державність України, не треба на цьому зупинятись та заспокоюватись, а негайно, не відкладаючи на майбутнє, дбати за духовне відродження в нашій Державі. **Духовне відродження не ототожнюємо із церковним відродженням**, вірніше, церковним бумом, який спостерігається на вітчизняних теренах в останні півтора десятиліття. Й за своїм перебігом більше нагадує запровадження церковних ритуальних послуг, які ставляться на міцну комерційну основу, аніж відродження духовності.

Але, окрім ідеалістичного варіанту українського духовного відродження, який гарантує Україні не лише збереження її незалежності, а й розквіт суспільства й благополуччя народу, а також світлу історичну пам'ять і вічну славу політиків, які вивели її на цей шлях, можливі альтернативні історичні сценарії песимістичного штибу. Малоімовірно, отже, і утопічно сподіватись, щоб у вітчизняних можновладців, які одержимі використанням можливостей безмежного збагачення, наступило світоглядне прозріння на користь українського народу. Тоді необхідно налаштуватись на невизначений період мордування й гноблення цього народу, доки суспільство не задихнеться в задусі бездуховності й не захлинить цинізмом, а в народі не обірветься терпець від свого приниження. Урешті-решт, влада свавільна у відносинах зі своїм народом до тих меж, до яких дозволяє це робити сам народ. **Це неписаний закон суспільного життя й негуманний та недемократичний шлях до світоглядного прозріння.** Але доки таке прозріння наступить, історичний шлях незалежної державності України може раптом обірватись. Що поробиш – кожен має заплатити свою ціну й отримати своє.

І от на такому підґрунті дуже хиткими видаються позиції вітчизняних панів, а тим паче суб'єктів влади. Але ж хіба матимуть вони моральне право звинувачувати знедолених і неодноразово обдурених та зраджених ними своїх співгромадян у зраді, коли ті в якийсь історичний момент, втративши віру й останню надію на краще й благополучне життя, не сподіваючись більше на людськість своїх чергових посланців у владу та

новоявлених на українській землі панів, здадуться на милість чужим панам, які їм можуть видатись більш цивілізованими та милосерднішими. А в підсумку це буде зрада як тих, так і других, своєї Свободи й Державної Незалежності.

Неминучим буде й вердикт історії, якщо таке трапиться. Ті, хто так і не запанував у рідній сторонці, можуть бути звинуваченими у втраті патріотизму, який вони розміняли на прагматизм, тобто на кращі умови для влаштування свого життя. Але тим, хто в повній мірі скористався державною незалежністю України й по-справжньому запанував на своїй землі й серед власного народу, доведеться прийняти від такого суду історії звинувачення не лише в не патріотизмі та зраді, але й у відсутності здорового глузду, що в нашому суспільному контексті означає – далекоглядного прагматизму. Адже під патронатом чергової метрополії вітчизняні пани втратять свій справжній статус і стануть васалами, а суб'єктам влади прийдеться задовольнятися суспільними ролями єфрейторів та сержантів і не мріяти про генеральські погони⁷⁵. **Так, принаймні, вчить історія нашого**

⁷⁵ «З унезалежненням України номенклатурна еліта, позбавлена наглядного згори (з Москви), розперезалася остаточно, ієрархія дозволеного деформувалася, тиск бюрократичної піраміди без партійної арматури послабився і т. д., отже, можна зневажати закон, красти, хамити не скільки кому дозволено, а скільки хто хоче. Суспільство почало нагадувати кримінальників, що вирвалися з в'язниці і влаштували собі «вольницю». Де тут до національної ідеї, до мови, до культури, до гідності! Тут би загребти якомога більше, набити шлунок і кишені, а решту заховати. А на душі без всесильної партії, без всезнаючого КГБ, без «народного контролю» якось незвично, неспокойно і незатишно, як собаці, що зірвалася з ланцюга і набігалася досхочу. Хочеться знову на ланцюг, хочеться коли не миски з помиями, то хоча б штурхана від хазяїна.

Люди холопського звання –

сущие псы иногда:

чем тяжелей наказание,

тем им милей, господа, -

писав ще в минулому столітті класик російської літератури, до речі, син українки». / Радевич-Винницький Ярослав. Україна: від мови до нації. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997. – С. 221.

народу. У цьому, власне, і полягає квінтесенція прагматизму, що може бути адресованим панам та владним суб'єктам, оскільки буденна свідомість не сприймає системний аналіз, а реагує на конкретні й очевидні реалії, з якими пов'язаний добробут власного життя. Якщо нас історія вчить тому, що вона нікому нас не вчить, то ми й матимемо те, що мали. За відсутності державної й політичної волі та відповідної громадянської позиції, можемо залишитись біля розбитого українського історичного корита. І продовжувати меланхолічно розводити руками, які, очевидно, не з того місця виростили, щоб творити себе й власну Державу. Та причитати, мовляв, що зробиш, коли ми такі непутящі, а наші руки загребущі.

*За межами України вітчизняні можновладці
приречені на політичне ніщо*

І на чужій землі, куди дехто прагне дременути, серед не свого народу українські можновладці будуть позбавлені суспільних почесей та шанобливості, бодай і під пресом конформізму, які вони мають зараз. Вони там приречені як мінімум у першому поколінні переселенців, на суспільну непершосортність і зверхність до них. Навіть від тих, хто їх обслуговує, запобігливо посміхаючись та кланяючись не їм, а їхнім грошам, якщо ті, хто обслуговує, є корінними громадянами цієї країни. І «косить бабки»⁷⁶ у такий спосіб, як наші можновладці звикли це робити в Україні, у демократичних і правових державах ніхто їм не дозволить. **Дехто вже дременує із багатьма награваними мільйонами з України. Ну й що із цього вийшло?** На батьківщині був поважною суспільною особою, а там, за кордоном, чи навіть за океаном, перевівся на біологічну машину споживання, травлення та утилізації продуктів харчування. Нехай ці харчі найліпші та й відхоже

⁷⁶ «косить бабки» – вислів з кримінального лексикону, що у перекладі на нормальну мову означає – здобувати гроші переважно протиправним або зовсім злочинним шляхом.

місце зроблене із чистого золота, але ж на результат це не впливає. **Тож чи варто заради багатства зраджувати Батьківщину й прирікати себе на такий результат?**

Якщо ж Батьківщина в розрахунок не береться, оскільки патріотизм і вірність є духовними цінностями, якими доводиться нехтувати, коли зрада стає стилем життя, що прокладає найкоротший шлях до матеріального збагачення, тоді все рівно виникає питання стосовно логіки й смислу життя як такого. Хоч круть, хоч верть, але логіку не можна обдурити. Отже, і знехтувати нею теж не можна. Її можна лише порушити, тобто втратити. Утрата логіки – це, у певній мірі, втрата здорового глузду. Сміслом власного (не чужого) життя можна знехтувати. **Але ж не можна, коли духовні цінності в розрахунок не беруться, ще й порушувати логіку марнославства багатіїв, яка полягає в тому, що після набуття багатства їм кортить отримати суспільних поважних статусів, визнання й слави.** Хіба можливо досягти такого визнання й тим паче слави в суспільній ізоляції, на яку себе прирікають ті, хто тікає зі своєї Батьківщини заради збереження накопиченого багатства? **Цілком очевидно, що логіка при цьому втрачається. А в чому ж тоді полягає смисл? Невже в досягненні того ж самого результату? Але за такий результат замість визнання, пошани й поваги в суспільстві, світлої історичної пам'яті свого народу, отримується лише одна «винагорода», ім'я якої ганьба...**

Як відомо, легко нажите багатство має здатність дуже швидко бідніти, оскільки із самого початку ним не навчилися дорожити й цінувати його. Якщо спритними в накопиченні первинного капіталу виявились батьки, то це ще не означає, що такими ж виявляться їхні діти чи онуки, які виростили в розкоші й гедонізмі. Багатство можна не лише прогуляти, але й прогавити за браком компетентності. Як це робиться в нас, достеменно знають ті, хто набув багатство або втратив його. У цивілізованому світі це робиться не так грубо, а більш вишукано й не так кримінально. Топ-менеджери, до послуг яких зазвичай запобігають власники капіталу, добре обізнані на цьому. Ці топ-менеджери можуть зіграти як на руку хазяїна, так і навпаки,

пошивши того в дурні. Особливо, коли вони відчують слабинку хазяїна й зрозуміють, що в того руки не доходять і кебети малувато, щоб дбати про своє багатство.

На відміну від учених, спортсменів, тренерів, музикантів, співаків, диригентів, акторів, режисерів, художників та інших митців, а також інженерів, кваліфікованих робітників, рівень професіоналізму яких дозволяє їм реалізуватись й бути самодостатніми в чужих країнах, політики позбавлені такої можливості. **Не серед свого народу, у чужій державі стати політиком за одні лише гроші неможливо.** Треба бути непересічною особистістю, щоб цього досягти. Хоча б таким, як А. Шварценеггер, який подбав не лише про розвиток своїх м'язів, а й власного інтелекту та опанував культурою людської поведінки й оволодів державною мовою тієї країни, де він вирішив зробити свою життєву кар'єру. **Вибуття з політики – це політичне небуття й забуття, тобто політична смерть. І цим усе сказано. Поза політикою, поза владою колишній політик чи керівник мусить шукати для себе інше амплуа, щоб реалізувати свій особистісний потенціал.** Наприклад, американські президенти та інші політики **не під час виконання, а після складання своїх повноважень**, коли покидають політику, переймаються облаштуванням ранчо, пишуть мемуари, захоплюються філантропією, меценатством, колекціонуванням тощо. Чув, як одного разу колишній республіканський керівник радянського періоду з розпачем зізнався, що для нього найстрашніше на пенсії, коли мовчить квартирний телефон. **Для того щоб не лякала політична чи керівна нікому непотрібність, потрібно знаходити себе в інших, крім політичної та керівної діяльності, справах. І бути здатним робити ці справи.**

Багатство дає владу. Влада дає багатство. Усе продається та не все купляється. Не можна купити здоров'я, розум, честь, совість і ту ж компетентність. І від смерті не відкупитись. Найявність багатства можна не демонструвати й навіть приховати. Але неможливо приховати німіч, низький розум, відсутність совісті, а також брак компетентності. І бідність як духовна, так і матеріальна теж очевидна. Убогість духовну не компенсуєш

матеріальними статками, навіть шаленим багатством. Навпаки, відсутність духовності в людини на тлі матеріального збагачення стає очевиднішою. Якщо духовно багата людина збагачує не лише себе, а й інших, то накопичення матеріального багатства може робитись за рахунок збіднення інших людей. **Останнє за визначенням і своєю суттю є соціальним паразитуванням.**

Межі в збагаченні немає, але вона є в бідності. Не варто вести до цієї межі свій народ. Адже за тієї межею народу втрачати вже нічого, але є що втрачати тим, хто до цього довів народ. Зокрема владу й усе, що з нею пов'язане. Щоб цьому запобігти, потрібно запроваджувати в соціальну дійсність суспільства політику, яка б дозволяла народу власною працею поліпшувати свою заможність і тих, хто ним править. Або ж своєчасно ділитись з народом накопиченими багатствами тим, хто ними володіє. Існує, правда, і третій спосіб вирішення зазначеної проблеми, зовсім недемократичний, нецивілізований і нелюдський – загнати підвладних у стійло. Як робочу худобу. І скасувати на деякий історичний час такий суб'єкт творення соціальної дійсності, як демос⁷⁷, залишивши в політичному лексиконі лише саме поняття «народ» як фіговий листок для прикриття гріховності влади. **Але чи може влада, яка запроваджується в суспільстві в такий спосіб, благословитись Богом? Навіть тоді, коли таку владу схвалює хтось із патріархів чи інших церковних ієрархів? Адже там, де скасовується справедливість, нехтується праведність. А праведність – це святість. Хіба може вселитись Божа Благодать у душу того, хто нехтує святістю? І чи може той, хто вірить у Бога, запобігати до таких способів влади або благословляти таку владу від імені Бога? Здавалося б, питання риторичні й не повинно знайти підстав, щоб дати схвальні відповіді на них. Але в соціальній дійсності трапляється, коли заради власної чи корпоративної вигоди грають у набожність. І спекулюють іменем Бога та виправдовують будь-які форми й способи влади. **Цинізм не визнає ніяких меж та перепон і нічого святого.****

⁷⁷ У Стародавній Греції раби не входили до демосу і прирівнювались до робочої худоби.

*Отже, творити українську соціальну дійсність
можна лише українською мовою*

Брутальне нехтування, нехлойське й навіть вороже ставлення до державної мови, до мови народу, який на своїй історичній Батьківщині розбудовує власну державність, в інших країнах, зокрема в Англії, Росії, Франції розцінили б як неповагу до своєї Держави, як ігнорування державністю, як небажання утверджувати цю державність, урешті, як загрозу самій державності⁷⁸. Чому ж в тих країнах така позиція сприймається

⁷⁸ «Та водночас украй важливо, друзі, щоб всі ми усвідомлювали: попри наявність у нашій державі десятків партій та рухів, попри відмінність різних політичних, економічних і соціальних орієнтацій, насправді, сьогодні маємо в Україні протистояння, непримиренність лише двох сил – українства й антиукраїнства. Всі інші види і типи протистоянь – менш присутні, менш істотні. І коли, скажімо, депутат Моїсєнко, той котрий одного разу так піднесено й з надривом прокричав у парламенті про «свершение великой октябрьской социалистической революции», що можна було подумати, нібито вона «свершилась» не в далекому 1917-му році, а ну прямісінько у момент того крику, так от коли цей депутат волає, що «бандеровщина не пройдет», то належить розуміти, що насправді тут мова не про якусь конкретну політико-партійну орієнтацію. Насправді, «бандеровщина» тут – синонім України, то усі ми з вами, українці. Отже – «Украина не пройдет», ми, свідомі українці, що живемо на власній своїй землі, не пройдемо – лише так належить це розуміти. А що значить «не пройде» Україна? Це значить – «не пройде» її державна воля, її самостійна міжнародна і внутрішня політика, її власна гідність, її власна честь, її культура, її мова. О, далеко то не випадково, що українофоби ні в парламенті, ні на багатьох державних посадах українською мовою – державною – не послуговуються. І оце, між іншим, є промовистий показник: немов той лакмусовий папірець, він виявляє глибинну зневагу цих діячів до України, до українського народу, до кожного з нас, браття-українці, а ми є, дякувати Богові, приблизно, ще раз нагадаю, в такому співвідношенні до неукраїнців в Україні, як французи до громадян інших національностей у Франції. Уявили депутата француза, котрий до переважаючої частини своїх співвітчизників звертався б з найвищої державної трибуни якоюсь іншою мовою? Ні, то неможливо. Бо означало б, крім усього іншого, наплывательство, зневагу. Я пригадую наразі, десь вичитав, що коли одну з депутаток англійського парламенту запитали, як би вона зреагувала, якщо б хтось із депутатів звернувся з парламентської трибуни не англійською мовою,

як норма, як належне, а в Україні – як прояв націоналізму, який інтерпретується шовіністами різного ґатунку не як природний вияв самодостатньої нації, що має й цінує власну національну гідність, а в їхніх вимірах як щось еквівалентне їхньому шовінізму, на кшталт фашизму?⁷⁹ Не викликає найменших сумнівів, що ті, хто здійснюють галас проти української мови й українського відродження та інкримінують українцям націоналізм шовіністичного ґатунку, не вболівають за майбутнє України як самостійної Держави⁸⁰. То ж, чи варто зважати на

то вона відповіла враз і найлаконічніше : «Убила б». / Погрібний, Анатолій. Розмови про наболіле, або Якби ми вчилися так, як треба... – К.: Видавничий центр «Просвіта», 2000. – С.52.

⁷⁹ «Український націоналізм слабкий і маловпливовий. Авторитет і сила його перебільшувалися ідеологами царської Росії і СРСР. Саме ці ідеологи створили «страшний образ українського націоналізму», хоча в своїй основі він цілком цивілізований і лояльний щодо інших націй і народностей. Бажання мати свою українську мову, розвивати українську культуру важко витлумачити як «контрреволюцію», «антиросійськість». Але ж витлумачували і витлумачують не тільки юродствующі політики, але й досить респектабельні «вчені», що претендують на об'єктивну інтерпретацію історії слов'ян. Становлення і розвиток української нації в етнічному, політичному, економічному і культурному аспектах неминуче призведе до очищення терміна «український націоналізм» від непритаманного йому значення, особливо ззовні, країнами, що не бажають державності України. Українська ідентичність логічно впишеться в європейську та світову систему народів». // Журавський В.С., Михальченко М.І., Михальченко О.М. Корупція в Україні – не політика. Монографія / Журавський В.С., Михальченко М.І., Михальченко О.М. – К.: Фенікс, 2007. – С. 20.

⁸⁰ «У «Праві жити» цей сюжет – про державу – зосереджений на критиці етатизму політичної ідеології КІРС, і тому не акцентується увага на утопічній обмеженості Марксової ідеї відмирання держави. Нині варто особливо наголосити на цьому, бо анархо-лібералізм шкодить соціальному самовизначенню і становленню посткомуністичної держави, а в сфері національній став ідеологією по-справжньому диверсійною. В Україні він має виразно антиукраїнську спрямованість. «Права людини» протиставляються праву нації, демократія – націоналізмові (Прим. Ю. Бадзьо – У «Праві жити» в поняття «націоналізм», відповідно до практики

голоси тих, хто не бажає добра ні Україні, ні українцям? І куди, в яке історичне майбутнє заведуть Україну ті, хто потрапляє у владу й не дбає за утвердження не лише мови, а й українства на історичній Батьківщині українського народу?⁸¹

А брутальна мова породжує брутальну дійсність

радянського слововживання, вкладається лише негативний зміст – як позначення шовінізму, тенденційного негативного ставлення до інших народів чи їхніх представників. Це суперечить європейській інтелектуальній традиції, яка надає поняттю «націоналізм» широкого значення – нейтрального, негативного чи позитивного (отже, щоразу конкретизується, про який націоналізм мова), позитивно тлумачить його, як національний патріотизм, як ідеологію та практику національно-етнічної самосвідомості й самоутвердження народу. До цієї традиції треба переходити й нам. У контексті української історії двадцятого століття це особливо актуально і важливо.). Начебто, є люди безнаціональні, позаетнічні, а українці зі своїми національними правами, потребами та почуваннями – не люди. Наче демократія – космополітична віра, а не спосіб організації суспільного життя на певній території, що має свого історичного власника. У цьому останньому – у праві власності на етнічній землі – міститься фундамент національних проблем суспільства і критерій справедливості розв'язання їх, тут основа прав нації, що зосереджується навколо питання про суб'єкт національно-політичного, державного самовизначення. Згідно з сучасними принципами світопорядку, легітимізованими і міжнародним правом, таким суб'єктом є корінний народ, який здійснює своє право власності на етнічну територію у формі національної держави. Це право – не що інше, як право на Батьківщину. Якщо право приватної власності священне, то ця його форма – **право на Батьківщину** – священна безумовно, без застережень. Вивищення прав людини над правом нації означало б обмеження чи навіть заперечення прав цілого народу – права людей, належних до нього, бути самими собою і самим розпоряджатися своєю долею. Суперечність між правами людини і правами нації позірна, вона існує лише як чинник політичної боротьби і легко усувається принципом справедливості. Скажімо, надання в Україні російській мові чи будь-якій іншій, крім української, статусу державної, офіційної або навіть прирівняння їх до державної української в локальних межах певної території означало б запровадження елементів російської (угорської, румунської тощо) державності на терені України і обмеження

А яка жахлива мова вселилась й запанувала в кабінетах і коридорах сучасної української влади, починаючи з її вищих ешелонів. І не лише там, а й у суспільстві в цілому⁸². Такої брутальної мови не було у радянські часи навіть на рівні колгоспного бригадира. А голова колгоспу взагалі прагнув утвердитись у своїй громаді як інтелігентна людина. І більшість із них досягали цього не формальним статусом начальника, а своїм відношенням до людей, поведінкою й способом життя.

законних історичних прав українців на свої етнічні землі, права на Батьківщину, права української нації на державне самовизначення. Сучасна Українська держава будується на українських етнічних землях. З цього фундаментального факту випливають права українців як корінного народу і права інших етносів як національних меншин українського суспільства (за винятком кримських татар, з якими ми ділимо історичні права на Крим)». / Бадзьо Юрій. Право жити Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму – К.: Таксон, 1996. – С. 11-12.

⁸¹ «Варто пам'ятати в цьому зв'язку, що за винятком дуже коротких періодів, вся історія царської і радянської імперій є історією постійної війни на знищення української мови. Під час Голодомору було припинено українізацію і започатковано наступ проти українського відродження і української мови. Такий наступ не припинився і після відновлення незалежності України, а лише набув нових масштабніших, небезпечніших і підступних форм. На це вказує потужна мовно-культурна експансія, яка нині здійснюється Російською Федерацією щодо України і яка, по суті, є якщо не прихованою формою, то прелюдією лінгвоциду. В разі відновлення російської неоімперії із включенням до неї України навряд чи відбудеться масове фізичне знищення українців, оскільки в умовах демографічної кризи в Росії, що посилюється, там відчувається і ще довгі роки відчуватиметься гостра потреба у людських ресурсах. Однак немає жодного сумніву, що сценарій застосування лінгвоциду до української мови з метою знищення української нації стане реальністю. Невід'ємним складником такого сценарію буде переслідування і винищення української еліти. Трагедія Голодомору є перепусткою, яка спонукає сказати рішуче «ні» кремлівським неоімперським планам. Тому відновлення і поширення історичної правди про український Голодомор викликає неприйняття і протидію офіційної Росії». / Василенко В. Голодомор 1932-1933 років в Україні як злочин геноциду: правова оцінка. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – С. 42.

⁸² «Не додає Україні престижу і мова її громадян та політиків. Про це буде в окремій розвідці, а зараз тільки скажу, що давні греки тих, хто погано

Автор це стверджує як очевидець. Як уже згадувалось вище, дитинство і юність пройшли в селі Донецької області. Пізніше довелось навчатись й працювати в Українській сільськогосподарській академії, що дозволяло мати достовірне уявлення про мовний та культурний рівень мешканців сільської місцевості.

Підняття й проникнення в українську владу неосвічених, некультурних суб'єктів з обмеженим чи взагалі кримінальним лексиконом, у якому матюки й жаргон превалюють над нормальними словами, зайвий раз підтвердило, що вгору йти тяжче, ніж котитись вниз. У даному разі говоримо про соціальну й мовну дееволюцію тих, хто мав би підтягнути на свій рівень неосвічених і некультурних суб'єктів, які опинились поряд із ними чи над ними. А спостерігається зворотний процес. Ті, хто говорив нормальною мовою, дуже швидко почали вживати матюки. Оскільки матюками говорять суб'єкти чинної влади, це стало нормою чи навіть модою в суспільстві. Брутальну мову вже можна чути в освітніх закладах, зокрема у вищих.

В українській мові є багато лайливих слів, але не брутальних, які вважаються нецензурними за етичними й літературними критеріями. Ті матюки, якими засмічена сучасна мова українців, не закладені в генетичній пам'яті українського народу. Це є наслідком примітивізації мови до технічного засобу комунікації із залученням слів із чужої мови. До речі, якщо проаналізувати словник матюків, які укорінились і найчастіше вживаються в лексиконі наших співгромадян, то їхній перелік буде меншим від словникового запасу Елочки-людоедки⁸³. **Це можна поіменувати убогістю убогої мови.** І коли у вимовленій

говорив по-грецьки, вважали варварами. В цьому сенсі у нас суспільство майже всуціль варварське. Ні справжньої української мови, ні російської. То якої ж другої *державної* прагнуть так звані «російськомовні»? Чи відомо їм, що їхню «другу державну» в західних наукових виданнях вже офіційно називають *суржиком*? Явище вимагає терміна і воно його одержало. Справді, «так історично склалося». Нечуваний тиск русифікації призвів до патологічних мутацій. Отже, потрібна не апологія цих мутацій, а їхня діагностика і лікування. Мова – це також обличчя народу, воно тяжко спотворене». / Костенко Ліна. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 1999. – С. 25.

мові половина слів складається з декількох матюків і похідних від них словесних потвор, це є очевидною ознакою примітивізму й убогості мислення суб'єкта такої «мови». Ця проблема потребує постійних досліджень і публічних обговорень у засобах масової інформації, щоб спонукати буденну свідомість до усвідомлення того примітивізму й брутальності, в які скочується суспільство, нехтуючи рідною мовою та культурою мовлення, яке починається з культури мислення. **Згадаймо сентенцію про добрі думки, добрі слова й добрі діла.**

Брутальна мова живить і підтримує нахабність, яка через неї утверджує себе в суспільному середовищі. Брутальність і нахабність є антиподами справжньої людської культури, завдяки якій людина возвеличується й піднімається над тваринністю в собі. Брутальність не дозволяє людині піднятися до критичного самоусвідомлення власних життєвих виявів, поведінки й у цілому стилю й способу життя. **Ось чому брутальна мова через мислення й дії людей породжує брутальну соціальну дійсність, що тотально заповонила сучасний український соціум.**

Матюками масово почали говорити етнічні українки, зокрема дівчата й молоді жінки. Цього ніколи не було в нашому українському роду. Якщо ми й надалі будемо так нехтувати українською мовою й культурою мовлення, то українські малюки почнуть вимовляти матюки раніше, аніж слово мама. Так материнська українська мова підмінюється «матерним язиком». У такий спосіб знищуються українці в етнічних українцях. Тому не буде дивиною, коли такі «матернозированые украинцы», для яких цей «язык» стає зручним засобом мислення й мовлення, запропонують надати йому статус ще однієї (третьої чи десятої) державної мови. **Для грубої, брутальної й вульгаризованої душі ніжність і пестливість, мелодійність і співучість**

⁸³ «Словник Віл'яма Шекспіра, за підрахунком дослідників, складає дванадцять тисяч слів. Словник негра з людоджерського племені «Мумбо-Юмбо» складає триста слів. Елочка Щукіна легко й вільно обходила тридцятьма.» С. 164. / Ильф И.А., Петров Е.П. Двенадцать стульев: Роман. – Каунас: Швиеса, 1998. – 310 с.

української мови не до снаги. Таким чином програмується примітивізація й вульгаризація буденної свідомості, яка стає нездатною до критичного аналізу й осмислення соціальної дійсності, у якій перебуває людина. **Нездатність людини до адекватного сприйняття соціальної дійсності, що є результатом світоглядної дезінтегрованості та дезорієнтації, робить її зручним знаряддям для маніпуляції з боку тих, хто зацікавлений у тому, щоб особистість девальвувалась до знеособленої людської маси.** А та, у свою чергу, була б якомога більш примітивною, бездумною, безликою, урешті деградованою, а звідси, і легко керованою. **Як вівці в отарі.**

Отже, мислення й спілкування стають можливими лише завдяки мові. Мова неможлива без слів. Багатство мови в її словах і смислах, які вони в собі несуть. Чим багатша мова людини, яка нею володіє, тим більше в неї можливостей для мислення, осмислення, усвідомлення себе й світу, у якому вона перебуває. **Теоретичний рівень як індивідуальної, так і суспільної свідомості формується завдяки науці й освіті, які оперують відповідним поняттєво-термінологічним апаратом.** Категорії, поняття, терміни певної науки чи навчальної дисципліни утворюють її своєрідну мову, без опанування якою унеможлиблюється як пізнання, так і адекватне мислення та спілкування в конкретній галузі знань. Певними поняттями й термінами позначається соціальна дійсність. Ці позначення можуть бути як адекватними, так і не зовсім такими, або зовсім не тими, що відповідають дійсності. Наприклад, коли чорне називають білим, а чисте й незаплямоване видають за брудне й непристойне. Якщо це робиться навмисно й усвідомлено, то це є не чим іншим, як виявом цинізму. Сучасний німецький філософ П. Слотердайк лаконічно і ємко визначив цинізм як «усвідомлену хибну свідомість»⁸⁴. Ескалації цинізму в умовах техногенної цивілізації потужно сприяє технократизм.

⁸⁴ Слотердайк П. Критика цинічного розуму: Пер. з нім. – Київ: Тандем, 2002. – С. 22

1.2. Технократизм як феномен знеособлених та знелюднених знань

Проблема технократизму не в знаннях, а в людині, яка ставить їх собі на службу: світоглядний аспект

Із самого початку фіксуємо увагу на висхідному положенні, що має концептуальний характер як у явищі технократизму, так і в тлумаченні його сутності, а саме – **основним і визначальним засобом технократизму є знання**. У міру збільшення кількості й потужності знань, що є наслідком науково-технічного прогресу, збільшуються масштаби і руйнівна сила технократизму людини. Очевидність такої залежності й тенденції, що можна розглядати як закономірність сучасної цивілізації, неможливо спростувати. На жаль, не дивлячись на таку очевидність, фетишизація й культ знань, безвідносно їхнього суб'єкта, себто людини, зростають і продовжують затьмарювати як суспільну, так й індивідуальну свідомість. **Таке затьмарення можна кваліфікувати як світоглядний технократизм. Що й буде обґрунтовано у цьому підрозділі.** А зараз лише акцентуємо деякі концептуальні світоглядні запаморочення від знань як результату їхнього культу. Зокрема, це спостерігається у спрощеному пропагуванні й сприйнятті суспільства знань та чергових завищених соціальних очікуваннях від освіти й науково-технічного прогресу безвідносно системи суспільних, в першу чергу владних відносин. Більше того, **технократичний підхід і світогляд проглядається у самій освіті, зокрема вищій, яка озброює нові покоління землян основним засобом світоперетворювальної практики – знаннями.**

Вища освіта як формально, так і реально легітимізується у суспільстві через знання і завдяки знанням, якими має володіти власник диплому, що засвідчує наявність у нього такої освіти за певним фахом. І скільки б ми не говорили і не розмірковували та не писали про те, що вища освіта як соціальний інститут

покликаний, крім знань, прищеплювати в особистість студента багато інших, не менш важливих складових та властивостей, все це, в кінцевому рахунку, залишається благим побажанням. Воно може бути в тій чи іншій мірі реалізованим, а може бути й проігнорованим. Перше нічого формально не додає до легітимного диплому про вищу освіту, а друге не стає реальною перешкодою для його отримання.

Безумовно, можна видавати бажане за дійсне, але це буде як мінімум лукавством чи лицемірством, а як максимум – цинізмом, що є антиподом моралі та інших цінностей, які має всотувати у себе особистість студента під час навчання у вищому навчальному закладі. Зрівняння між собою дипломів про вищу освіту, отриманої в денній, вечірній, заочній, а тепер вже і дистанційній формі навчання красномовно унаочнює таке лукавство. Але й соціокультурне середовище вищих навчальних закладів, яке в найбільшій мірі має сприяти гармонійному розвитку особистості студента денної форми навчання, що не віддалене від ВНЗ у якийсь райцентр, село чи хутір, є доволі проблематичним у виконанні зазначеної місії. Аналіз цієї проблематики сучасної вітчизняної вищої школи буде зроблено в останньому підрозділі цього розділу.

У цьому підрозділі автор має за мету актуалізувати проблему знань у знеособленому і знелюдненому вигляді, якими об'єктивується буття й якими воно нищиться. Є очевидними як позитивна, так і негативна роль знань. Явно позитивно, що завдяки знанням, тобто своїй грамотності, людство досягло за відносно короткий проміжок історичного часу незнаних у попередні епохи рівнів цивілізаційного розвитку. Вочевидь негативним є те, що, власне, від знань і через знання людству створена потенційна загроза самознищення, причому, значно раніше, аніж це відведено космічним часом для його можливого перебування на нашій планеті.

Автор не має намірів закликати до анафема знань і, тим більше, до відмови від них та повернення людини в архаїчні способи життя. Хоча й не виключає посилення як індивідуальної, так і колективної ностальгії серед людей за тими часами, коли людина жила у гармонії із природою й не відала про всі лиха та нещастя від

сучасних екологічних проблем, що є безпосередніми наслідками матеріалізації знань або інформації, з якої теж формується доволі потужний культ і яка все більше затьмарює свідомість людини.

Знання потребують не стільки сліпого обожнення, як усвідомлення розумом і душею поважного й зваженого використання їх. По суті проблема не в знаннях як таких, самих по собі, а в тих людях, тобто й у кожному з нас, які їх продукують, транслиують, опановують, використовують у своїй життєдіяльності. Тому дуже важливо, щоб у суспільній свідомості людства відбулося таке розмежування між поважним ставленням до знань самих по собі, як таких, що потенційно корисні для людини, й критично прискіпливим, із позицій власних розуму й душі, звіреного з людською мораллю та совістю ставленням до знань, які є виявами життєдіяльності людей.

Знання розширюють світоперетворювальні можливості людини, що дозволяє їй збільшити свою свободу в експансії буття за той час, коли вона після свого народження встигає побувати у цьому світі. На тлі збільшення населення землі це неминуче посилює напруження в суспільних відносинах, оскільки розширення у такий спосіб свободи як кожної людини зокрема, так і людських спільнот, об'єднаних певними інтересами, ущільнює соціальний простір людських соціумів та людства в цілому і цим посилює проблему врегулювання свободи людини.

Звідси має збільшуватись відповідальність людини, яка повинна бути сумірною зростанню можливостей її свободи за рахунок опанованих нею знань. А це означає не що інше, як актуалізацію відповідальності людини за продукування, репродукування та використання нею знань. **Принцип «Не нашкодь!» має бути наріжним у всіх життєвих виявах людини, яка володіє знаннями,** для того, щоб вони спрямовувались на добро, а не на зло, на продовження життя роду людського, а не на його скорочення шляхом надмірної експансії буття, за рахунок ще не народжених поколінь людей.

Науково-технічний прогрес все частіше демонструє парадоксальність, коли раціональна діяльність людини

призводить до ірраціональних результатів, що не лише руйнують буття людини, а й шкодять їй безпосередньо.

Сучасний цивілізаційний розвиток і особливо його результати та їхні наслідки, які почали програмуватись ще в епоху Просвітництва, коли було проголошено справжній наступ на природу для її підкорення за допомогою знань в ім'я потреб людини, вже не полишив вагомих аргументів, якими можна було б виправдати домінування технократичного підходу у світоперетворювальній діяльності людини. Сьогодні **осмислення катастрофічних наслідків домінування технократизму в життєдіяльності людства вже є не лише змістом і предметом філософських розмислів** окремих вчених та екстраполяційного моделювання ними завтрашнього дня сучасної цивілізації, а стало реаліями буденної свідомості пересічних мешканців планети Земля.

Всього лише за два останні століття інтенсивного, з постійним прискоренням, раціонального науково-технічного опанування природи людина пододала такий шлях, який був їй як істоті розумній невідчужимий за сотні тисяч років попередньої еволюції⁸⁵. Саме за цей короткий проміжок часу, який відносно періоду від народження життя й еволюції всього живого на нашій

⁸⁵ «В результаті своєї діяльності людство пошкодило від 1/3 до 1/2 усіх земель нашої планети. Втрачено 1/4 усіх птахів, що населяли Землю; використані і виснажені 2/3 основних запасів морських риб. Щороку зникає 27000 видів флори і фауни. Подібний рівень вимирання перевищує ті зміни, що відбулися за 65 млн. років. Ринкові економіки часто не враховують екологічних витрат. Жоден ринок не вважає загальними (приналежними усім жителям планети) такі ресурси, як ґрунтові води, якість атмосфери чи океану. Ще менше ринкова економіка схильна вважати проблемою рівних людських прав і соціальної справедливості такі «земні послуги» як регулювання клімату, дезактивацію відходів, забезпечення продовольством. Коли, наприклад, погіршується якість питної води, багаті люди можуть купити чисту воду, а малозабезпечені дозволити собі цього не можуть. Деградація навколишнього середовища, екологічна криза не тільки ставлять природні бар'єри економічному зростанню, а й загрожують самому існуванню людства». // Етос і мораль у сучасному світі / Аболіна Т.Г., Єрмоленко А.М., Кисельова О.О. та ін. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004. – С. 181.

планеті по день сьогоднішній є по суті миттевістю, людство осягнуло земні простори, раніше неосяжні для будь-якої живої істоти, в тому числі й людини, до таких меж, за якими зримо проглядається безодня Космосу⁸⁶. А в цій безодні, як відомо, місця для життя у його земних вимірах немає. Принаймні ще не знайдено. **Апокаліпсис**, який ще донедавна сприймався як фантазмагоричний образ майбутнього людства, змальований у минулому пророками, в сучасних умовах розвитку цивілізації **все більш реально асоціюється з фіналом нестримного технократизму людини в опануванні нею природи.**

З історії ми знаємо, що технократичний наступ на природу було започатковано в добу Нового часу під впливом світогляду, який визначально формувався завдяки бурхливому розвитку науки і тим можливостям, які вона відкривала людині у її світоперетворювальній практиці для задоволення власних потреб. В міру прискорення науково-технічного прогресу, що має стійку тенденцію протягом останніх століть, ця практика набула тотального характеру, негативні наслідки якої теж тотальні. Незважаючи на очевидний негативізм і катастрофізм технократизму людини у поводженні з буттям, наша цивілізація поки що не демонструє зменшення пресингу науково-технічного наступу на Природу до тих меж, які б їй дозволяли самовідновлюватись. **Вчені це пов'язують з тим, що ми до сих пір перебуваємо під впливом, тобто у полоні новочасового світоглядного простору**⁸⁷.

⁸⁶ «Цивілізація ХХ ст. з її величезними досягненнями і не менш вражаючими трагедіями створила можливості як для реалізації проектів справжнього гуманізму, так і для поглиблення дії кризових чинників, що ставлять під сумнів саме існування людства. Людина і Людство стоять перед вибором і мають його зробити». // Пазенок В.С. Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи. / Пазенок В.С., Лях В.В., Соболев О.М., Райда К.Ю., Єсипенко Д.М., Пархоменко Т.С., Федорченко В.К., Любимий Я.В. – К.: Український Центр духовної культури, 2001. – С. 69.

⁸⁷ Зокрема, В. Лук'янець, досліджуючи зі своїми колегами світоглядний інтрер'єр науки, зазначає, що «вже в середині ХХ ст. новочасовий мегапроект тотальної трансформації світу в склад ресурсів перетворився на джерело глобальних загроз буттю людини. Незважаючи на це, природознавство й у наші дні продовжує розгортатися в контексті

Технократизм неухильно супроводжує науково-технічний прогрес людства. Цей феномен сучасної цивілізації, яка створила ноосферу й змушена в ній довічно перебувати, усе частіше в різних контекстах згадується, але менше чи зовсім мало, інтерпретується адекватно. І в літературі не лише навчальній, а й у науковій поняття технократизму тлумачиться спрощено та однобоко. Тому доцільно зробити тлумачення цього підступного й дуже небезпечного явища, яке набуває все більш нищівного розповсюдження в умовах сучасної цивілізації. Це дозволить не лише глибше усвідомити концептуальну сутність цього вияву влади, а й побачити та зрозуміти механізм, що його породжує й розширено відтворює в умовах ноосфери.

Те, що **технократизм треба розглядати як вияв влади**, не викликає сумнівів. Адже друга частина цього слова в перекладі із грецького *kratos* означає влада⁸⁸. Що стосується першої частини слова, яке в грецькій транскрипції *techne* означає мистецтво, майстерність, то тут немає такого однозначного смислового сприйняття й тлумачення. Більше того, саме в цю першу частину, коли вживається слово «технократизм», найчастіше вкладається інший смисл, який не є синонімічним із поняттями мистецтва й майстерності, а навпаки, вважається певним примітивізмом, одновимірністю, недосконалістю чи недолугістю влади та управління.

Тому, щоб глибше усвідомити й зрозуміти сутність технократизму як негативного явища, що породила сучасна

«технократичного дискурсу». Інтегруючи природничі науки і всі інститути, що діють у межах техногенної цивілізації у своєрідний симбіоз, «технократичний дискурс» блокує всі інші стратегії розвитку цивілізації. Нині цей дискурс, який іменується неологізмом «технонаука», робить мультивекторний і далеко не завжди безпечний вплив на всі сфери життєдіяльності планетарного соціуму, включаючи сферу освіти і культурної комунікації, що формують нашу чуттєвість, мислення, дії». / Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. та ін. Світоглядні імплікації науки. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004 – С.14.

⁸⁸ Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с. (Б-ка держ. службовця. Держ. мова і діловодство).

цивілізація, доцільно вдатися не до спрощеного управлінського тлумачення цього поняття, а **з'ясувати цю проблему з позицій філософії.**

Традиційно й суто утилітарно технократизм сприймається як підпорядкування природи, буття у цілому, техніці, яка поставлена на службу людині для задоволення її потреб. Але задоволення потреб однієї людини чи навіть багатьох ще не свідчить про задоволення потреб усіх інших, особливо тих поколінь землян, які ще не народилися.

Техніка найбільш наочно уособлює в собі уречевлені, тобто об'єктивовані в бутті знання. Людина у своєму підкоренні природи за допомогою техніки та інших об'єктивованих знань так захопилась, що не встигла схаменутись, як сама стала жертвою власного технократизму, що в умовах ноосфери діє як самодостатній і самовідтворюваний механізм. Адже буття, яке зіткнуло й тепер уже постійно тчеться знаннями, до якого належить людина і якому вона водночас протистоїть як суб'єкт цих знань, власне, і утворює такий **механізм самодетермінованої експлуатації.** Насичення соціальної реальності знаннями та інформацією, яке має тенденцію до зростання, опосередковує суспільні зв'язки й робить суб'єкта такої експлуатації безадресним, тобто невидимим, а значить, і безвідповідальним, а саму експлуатацію конкретної людини, навпаки, зримою, жорстокою й цинічною.

Поширенню технократизму в значній мірі сприяє некритичне ставлення до ролі знань у житті людства. Для того щоб глибше усвідомити сутність цієї надзвичайно актуальної проблеми сучасної цивілізації, спробуємо дати відповідь на такі питання: **«Яких знань? Хто скористається знаннями? Заради чого будуть використані знання?».** Не повинно викликати заперечення те, що ми, прагнучи дати відповіді на поставлені питання, маємо розглядати й розрізняти знання в потенційності, процесуальності та реальності.

Зазвичай ми звикли сприймати й оцінювати знання як самоцінність у їхній потенційності, причому спрямованій виключно на благо. Те, що знання мають потенційну силу руйнації, творення зла, а не добра, навмисно чи рефлекторно витіс-

няється з нашої свідомості, що можна розцінювати, за З.Фрейдом, як своєрідний прояв психологічного захисту від неприємних переживань і думок. Саме таке зміщення акцентів в інтерпретації знань як потенційного блага-самоцінності є очевидним у пропагуванні суспільства знань.

Але ж не можна знехтувати тим, що **потенційність знань** як можливість використання їх для творення добра **може залишитись незатребуваною в суспільстві й не використаною в процесуальності**, яка в кінцевому рахунку легітимізується в соціальній реальності. **Тоді замість очікуваного від знань блага в бутті буде виявлятися дещо протилежне.** Зрозуміло, що в цьому знання самі по собі не винні, а причина в людині, яка їх використовує чи ставить собі на службу для задоволення якихось своїх потреб, інтересів, амбіцій чи забаганок. Масштаби об'єктивації знань у соціальному бутті залежать від можливостей суб'єкта, який ставить їх собі на службу, впливати на соціальний простір. Влада дає найбільші можливості для такого впливу. Тому **від суб'єктів влади визначально залежить, які знання будуть затребувані та заради чого**, тобто для досягнення яких цілей вони будуть використані.

Викладене вище дає підстави інтерпретувати технократизм у загальному вигляді як підпорядкування людини об'єктивованим у реальності знанням, що виступають у відношенні до неї знеособленим засобом пригнічення та експлуатації.

Тому **технократизм**, з огляду на те, яким чином від нього страждає сучасна цивілізація, слід розглядати не у звуженому, а широкому розумінні **як феномен знеособлених та знелюднених знань, що об'єктивуються в бутті.**

Знеособленість, тобто безадресність суб'єкта, який є визначальним у тому, щоб об'єктивація знань відбулась саме так, а не інакше, дозволяє цьому суб'єкту уникнути персональної відповідальності за негативні наслідки такого застосування цих знань, критерієм чого є вчинене зло, нанесена буттю чи заподіяна іншій людині шкода. Знеособленість має й інший вимір, що повернутий у сторону об'єкта, коли суб'єкт, який застосовує знання у своїх інтересах, не бачить і не знає конкретно того, хто від нього в результаті цього постраждає зараз чи в майбутньому.

Критерієм знелюдненості знань, які об'єктивуються в бутті, є негативні наслідки їхнього застосування. Адже, з одного боку, людина, яка запобігає до знань у своїх цілях у такий спосіб, вчиняє не по-людські, тобто не виявляє людськості. А із другого боку, коли в бутті, куди спрямовується застосування знань, усвідомлено нехтується інша людина, яка страждає чи терпить збитки від об'єктивованих у такий спосіб знань у дійсності, це дозволяє їх уважати також нелюдськими, оскільки такі знання викреслюють людину з реальності, що ними твориться.

Парадокс і трагедія сучасної цивілізації полягає в тому, що **технократизм дуже вигідний у задоволенні приватних інтересів**, оскільки завдяки йому як засобу знеособлення знань, що ставляться на службу власній вигоді, можна уникнути відповідальності за заподіяне зло. У цьому власне й полягає механізм ескалації технократизму на буття, у якому людина дедалі стає все більш безпомічною, не дивлячись на розуміння нею того, від чого їй доводиться страждати. **Але егоїзм людини на локальному рівні досягнення власної вигоди не дозволяє їй піднятися до рівня не лише усвідомлення, а й, головне, до реальної відповідальності за свої дії в планетарному масштабі.**

Оскільки технократизм у підкоренні природи в ім'я людини й для блага людини обернувся проти неї бумерангом, що в умовах ноосфери сприймається як беззаперечний факт, це актуалізує як ніколи раніше критерії людськості щодо процесуальності знань, які об'єктивуються в бутті й не повинні викреслювати з нього людину як Іншого у відношенні до суб'єкта об'єктивації цих знань. **Технократизм логічно розглядати в екстравертній та інтравертній формах.** На наш погляд, таке розведення чи то класифікація мають як науковий, так і практичний сенс.

Під екстравертним технократизмом ми розуміємо знання, спрямовані в зовнішній світ, тобто в їхній процесуальності й об'єктивованій реальності, коли нехтується буття, перш за все, у людських вимірах як безпосередніх, так і опосередкованих у просторі та часі. До різновидів цього технократизму можна також віднести будь-яке формальне застосування знань без урахування реалій ситуації, у якій вони об'єктивуються. Такий технократизм

зримий, очевидний своїми наслідками й результатами в бутті конкретної людини. Але не завжди є зримим суб'єкт екстравертного технократизму, що є об'єктивною передумовою як персональної, так і суспільної безвідповідальності та множення цього феномену сучасною цивілізаційною людською спільнотою.

Інтравертний технократизм спрямований у внутрішній світ людини, у її свідомість задля утвердження віри в знання як потенційного та можливого блага безвідносно суб'єкта об'єктивації знань у буття. Є очевидними принципові відмінності між екстравертним та інтравертним технократизмом, що підтверджує необхідність та правомірність їх розведення в окремі поняття.

Екстравертний технократизм легітимізується через процесуальність і реальність, тобто об'єктивацію знань у бутті, де людина, яка не є суб'єктом технократичного життєвого вияву, але потрапляє під його вплив, перебуває в ролі об'єкта, що в даному контексті означає – вимушеної та пасивної жертви. Тоді як **інтравертний технократизм** **плекає й культивує у свідомості людини віру в самоцінність, самодостатність, навіть всесильність знань у їхній потенційності**, що та має сприйняти як благо через власний вибір. А коли така віра вселяється, **це стає надбанням світогляду**, який виштовхує на периферію свідомості сприйняття й розуміння проблеми людини як суб'єкта потенційності, процесуальності й реальності знань. Звідси стає очевидним, що **такий світогляд як результат інтравертного технократизму** не здатний нейтралізувати **екстравертний технократизм**, який мотивований потребами та інтересами людини, а навпаки, може резонувати й посилювати його. Що, власне, й підтверджує науково-технічний активізм сучасної цивілізації за останні століття.

От і виходить, що **проблема суспільних негараздів не у відсутності тих чи інших знань, які необхідні для їхнього подолання, а в суб'єктах, які ставлять собі на службу ті чи інші знання і значимо впливають на об'єктивацію соціального буття**, у контексті якого перебувають інші люди, що позбавлені можливості адекватно протистояти негативним наслідкам застосування цих знань і стають їх вимушеними жертва-

ми. Вигода від можливостей експансії соціального простору затьмарює свідомість людини, витискує з її ества совість, відповідальність за долю інших людей та буття в цілому, інші доброді, штовхає її на нехтування і поспрання суспільної моралі та інших важливих норм, на яких базуються суспільні відносини. **А без влаштування нормальних суспільних відносин та їхньої оптимізації годі сподіватись на цивілізований суспільний розвиток**, без якого майбутнє такого соціуму стає примарним, невизначеним та непевним, оскільки всі, хто в ньому перебуває, стають заручниками свавілля.

Якби гармонізація та оптимізація суспільних відносин залежала від суми та якості знань, що невпинно і з прискоренням продукує людство, воно б мало вже давно здолати ті суспільні негаразди, кількість і масштаби яких чомусь не зменшуються, а весь час зростають. Не дивлячись на цю очевидність, **ілюзія з приводу сили знань перманентно культивується і підживлюється перспективами розвитку науки і тими обріями**, які вона весь час відкриває у пізнанні незвіданого. На зорі науково-технічного прогресу ці сподівання пов'язувались з паровою машиною і залізницею, потім – з електрикою та авіацією, пізніше – з атомною енергетикою, хімією та кібернетикою. Нині сучасна цивілізація переживає бум інформатизації та біотехнологій. Завтрашній день пов'язаний з очікуванням «манної небесної», яку мають принести нано-, піко-, пемтотехнології та одним махом розрішити всі проблеми, від яких потерпає сучасне людство.

*Технократизм є засобом безкарного здирництва
й несправедного збагачення, а тому
спричинює ескалацію цинізму*

А суспільні реалії нашого життя демонструють інші тенденції, які вражають своєю жорстокою парадоксальністю. Виявляється, що сучасні знання несуть благо не всім, а лише тим, хто має можливість поставити їх собі на службу. Ті ж знання, які

б мали принести благо й іншим, тобто широкому загалу громадян, який ототожнюється з народом, залишаються незатребуваними суб'єктами, що реально впливають на об'єктивацію соціального буття, оскільки це їм персонально не вигідно. Категоричність цієї тези підтверджують новітні результати суспільного розвитку сучасного українського соціуму, в якому є очевидним та беззаперечним застосування **технократизму як одного з основних засобів безкарного здириництва та несправедного збагачення.**

Щоб переконатись, яким безкарним в сенсі персональної відповідальності, а звідси і нездоланим для людства є технократизм, достатньо поглянути на гірку долю українського села, від якої воно потерпає на рубежі третього тисячоліття⁸⁹. Без перебільшень можна назвати цю долю трагічною. Беззаперечним підтвердженням того, що наше село стало жертвою технократизму як засобу задоволення приватних інтересів, є відсутність саме персональної відповідальності за це зло. І дійсно, кого можна сьогодні притягти до такої відповідальності за тотальну руйнацію українського села, яка відбулася у мирний час швидше, ніж би це могло бути в умовах війни, в тих селах, що не потрапляють під артобстріл чи бомбардування.

Минуло понад сімдесят років після голодомору, що був штучно влаштований в українських селах⁹⁰. Не дивлячись на таку

⁸⁹ Соціально-філософський аналіз цієї надзвичайно гострої і болючої проблеми сучасного українського соціуму висвітлено автором в окремому науковому виданні: Рябченко В.І. Технократизм і доля українського села: Занепад сучасного села як системна криза українського соціуму: Соц.-філос. аналіз проблеми. К.: Знання України, 2006. – 76 с.

⁹⁰ «У політичному звіті Консульства Німеччини в Києві від 15 січня 1934 р. зазначалось: «Стан українського питання цього року можна оцінити також лише в контексті масового голоду. Через цю катастрофу, відповідальною за яку народ вважає московську політику, давня прірва між українцями-поборниками самостійності та московським централізмом, природно, поглибилася. Прикметною для настроїв населення є досить поширена думка, що радянський уряд навмисно посилював голод, щоб примусити українців стати навколішки». Варто також процитувати документ «Чи є Україна українською», складений у травні 1936 р. анонімним автором після

значну віддаленість у часі, сьогодні ми можемо відшукати в архівах документи і знайти тих, кого можна персонально звинуватити у скоєному⁹¹. І це при тому, що попередній режим ретельно приховував будь-які прямі свідчення цього свого страшного злочину проти нашого народу.

Зрозуміло, що фізичне знищення ні в чому не винних людей є злочином, який не можна виправдати будь-якими мотивами і цілями. **А коли ж у нас наступить усвідомлення відповідальності за соціальне нищення людей і соціальний канібалізм⁹², які дедалі більше стають пересічним явищем сучасного українського соціуму?** Адже наші селяни скинуті у соціальне небуття як суспільний баласт, що заважає ефективному й прибутковому сільськогосподарському виробництву та аграрному бізнесу, які сьогодні забезпечуються найновітнішими технологіями як результатом об'єктивації сучасних знань у нашому соціальному бутті.

кількатижневої поїздки Україною. Автор цього документа, який зберігається в архіві німецького МЗС, зокрема, зазначає: «Українська Україна знищена. Від понад 30 млн. її населення, за приблизними розрахунками, п'ята частина, тобто 6 мільйонів людей, померли голодною смертю. Нині народ настільки слабкий, що не зможе встояти перед останнім ударом московського централізму... У майбутньому ретельне історичне дослідження, можливо, встановить що волю українського народу протягом 1932-1933 років було зломлено. Щонайменше на десятки років, а може й назавжди». / Василенко В. Голодомор 1932-1933 років в Україні як злочин геноциду: правова оцінка. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – С. 30.

⁹¹ Кушерець В. Через терни – до України / Кушерець В., Василяшко В. – К.: Знання України, 2006. – 152 с.

⁹² Соціальний канібалізм – надзвичайно небезпечна системна соціальна хвороба, яка не лише блокує успішний суспільний розвиток соціуму, а й руйнує його. Інтерпретація сутності соціального канібалізму викладена в розділі 2 цієї публікації.

У 1990 році, як свідчить офіційна статистика⁹³, у нашій сільській місцевості проживало близько 8 мільйонів працездатного населення, серед яких приблизно 5 мільйонів працювало в сільськогосподарському виробництві, а 3 мільйони – на підприємствах місцевої промисловості та в містах, поряд з якими вони проживали. А в 2007 році середньорічна чисельність працівників, задіяних у товарному сільськогосподарському виробництві вже складала 868 тисяч⁹⁴, у той час, як чисельність працездатного населення була понад 6 мільйонів осіб⁹⁵. У перспективі для високотехнологічного сільського господарства на теренах України, потрібно буде не більше півмільйона працівників. А якщо воно сконцентрується в латифундіях та зациклиться на вирощуванні й експортуванні сировини декількох монокультур, тенденція до чого спостерігається, тоді знадобиться ще менше тих, хто потрібен буде для такого господарства й господарювання на українській землі.

За такої антинародної аграрної політики в українських селах підрубано основний стрижень – віковичний соціальний ритм селян і села як громади. Через відчуження селян від землі й роботи по суті знищені сільські громади як остів демократії у сільській місцевості. Українське село приречене на соціальну деградацію й вимирання. Чи усвідомлюють сучасні українські політики, що в результаті їхньої політики деградує й відмирає природний резерват генетичного фонду української нації, який зберіг у собі протягом тривалих століть бездержавності не лише мову, а й, власне, українство, з якого завжди живилось місто?

⁹³ Народне господарство Української РСР у 1990 році: Статистичний щорічник. – Мін-во ст-ки УССР: відп. за вип. В.В. Савченко. – К.: Техніка, 1991. – С. 20, 28.

⁹⁴ Статистичний щорічник України за 2007 рік /Державний комітет статистики України: за редакц. Осауленка О.Г., відповід. за вип. Забродський П.П. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2008. – С. 386 (табл. 17.28.).

⁹⁵ Там же – С. 368 (табл. 17.2.).

Політики попередньої системи влади чітко усвідомлювали, що значить українське село для збереження України, а тому й молотили його, як тільки й могли, перетрощили мільйони українських селян, пропустивши їх через лещата колективізації, голодоморів, масових переселень і виселень на чужі землі. Сьогодні, на початку XXI століття, сотні тисяч українських селян пересіли з тракторів і комбайнів та іншої техніки на коней і повернули голоблі до архаїчного сільського господарства, щонайбільше кінця XIX століття, і копірсаються у своїх присадибних ділянках у такі способи, як це робили наші пращури в епоху Трипільської культури. За такого «господарювання» не є дивиною, коли експортується з Китаю гречка – основний продукт мережевого маркетингу вітчизняних виборчих компаній. Промисловість, окрім підприємств галузі лісового господарства, у сільській місцевості тотально зруйнована. Але нині вже занесена сокира і над підприємствами лісового господарства у вигляді реформи, яка може виштовхнути у безробіття не один десяток тисяч мешканців сільської місцевості.

Ось і вийшло, що сьогодні мільйони українських селян реально викинуті на узбіччя суспільного розвитку, набули статус безпросвітних маргіналів і доживають у своїх селах, мов індіанські племена в резерваціях. А ті, хто здатні до праці та не хочуть миритись з таким соціальним положенням, розбрелись по білому світу в пошуках кращої долі. Хтось подався на заробітки в столицю та інші міста й місцевості України, але дуже багато працюючих і метикуватих українських селян опинились за кордоном. Ціною таких, віддалених від рідних домівок, заробітків стали розбиті та зруйновані сім'ї, покинуті без материнської ласки й батьківської опіки діти, які за живих батьків набули статус соціальних сиріт.

Кожен, хто сьогодні став заможним за рахунок українського села, якщо йому висунути звинувачення в руйнації цього ж села, розведе руками й скаже, мовляв, усе робилось в межах чинного законодавства, моя хата скраю і я нічого не знаю, нікого персонально не грабував. Правда, дехто при цьому може

знититись чи потупити очі. Але ж знайдуться й такі, що почнуть розказувати про верховенство законів, а не моралі, у світі, який сповідує індивідуалізм та свободу й захищає приватну власність безвідносно того, у який спосіб вона роздобута та здобувається. **Це і є конкретний образ сучасного цивілізаційного технократизму з нашим національним лицем, яке здатне при цьому ще й нахабно та цинічно посміхатись.**

Технократизм захищає того, хто коїть зло, оскільки опосередковує дії й не дозволяє його схопити за руку й притягти до відповідальності, але він залишає після себе беззаперечні докази й свідчення скоєного, тобто свої нелюдські результати. А цього в історії народу не приховаєш і не викреслиш. **Трагічною долею українського села, що спіткала його в умовах державної незалежності народу, який у ньому зберіг своє ество й вийшов із його лона, унаочнюється шлях, що веде людство до самознищення, якщо воно не буде здатним подолати технократизм як один із найлегших і найнесправедливіших засобів досягнення власної вигоди в умовах ноосфери. А нездоланим технократизм стає завдяки законам без моралі.**

Доки політика буде приваблювати як найприбутковіший бізнес, мораль буде видавлюватись пресом цинічного права, коли громадяни в такому суспільстві змушені навіть не сіре, а очевидне чорне вважати за чисто біле й навпаки. Лише тому, що так прописано в чинних законах і комусь це персонально вигідно. У суворій відповідності до вписаних законів дурні можуть видавати себе за розумних, а насправді розумних своїх співгромадян сприймати як своїх антиподів. **Коли людський соціум випадає з лона моралі, він приречений летіти в безодню цинізму.**

Отже, є очевидним, що знання про те, яким чином найліпше влаштувати суспільні відносини та оптимізувати суспільний розвиток соціуму на засадах моралі, праведності, справедливості та інших загальнолюдських цінностей, не можуть виступати реальним чинником об'єктивації соціального буття, якщо вони не затребувані реальними суб'єктами, які визначально впливають на цю об'єктивацію. Тому віру в силу знань, якими має наповнюватись та зміцнюватись суспільство, безвідносно

суб'єкта знань, тобто самої людини та суспільних відносин, від яких безпосередньо залежить – на добро чи зло спрямована ця сила, **логічно розглядати як вияв світоглядного технократизму**. Така сліпа, тобто без застережень на вказані вище визначальні чинники віра в знання тотожна сцієнтизму. Звідси, суспільство знань, в яке треба вірити як у виключне благо, сприймається метаморфозою сцієнтизму технократичного штабу, що є ознакою спрощеності, а значить, і примітивізму такої віри.

*Долати технократизм треба збалансуванням
свободи людини її адекватною відповідальністю*

Егоїзм, прагнення до влади людини весь час штовхають її до експансії соціального простору через пригнічення, експлуатацію інших людей та витіснення з нього зайвих людей. Знання в процесуальності все більше слугують цьому основним інструментом. **Є очевидним, що проблему олюднення знань слід вирішувати через збалансування свободи людини адекватною відповідальністю**. А це залежить від суспільних відносин, в яких діє суб'єкт знань⁹⁶. **Звідси логічно слідує**

⁹⁶ «Соціальна життєздатність суспільства потребує певної відповідності між прагненнями-сподіваннями і досягненнями-здійсненнями, між мріями і реальністю, усвідомленнями своїх прав і їх реалізацією. Соціальна природа людини зумовлює те, що все назване залежить від стосунків між людьми на різних рівнях структури суспільства. Стосунки, у свою чергу, формуються під впливом переконань-цінностей, що відповідає усталеним потребам і уявленням про справедливість. Політичні інституції діють або не діють залежно від приналежності до влади, від того, як вона використовується у зв'язку з розподілом ресурсів, регулюванням взаємовідносин, а також від того, чи сприймається її функціонування законним і справедливим, насильно нав'язаним чи добровільно визнаним. А все це визначається характером політичної влади. Докладніше обговорення умов економічної ефективності дозволить дійти висновку, що суспільний лад виступає основною детермінантою суспільної ефективності». // Гаврилишин Богдан. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові / Б. Гаврилишин; упоряд. В. Рубцов. – Вид. 3-тє, допов. – К.: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. – С. 20.

ВИСНОВОК, що не знаннями визначається якість суспільства, а навпаки, суспільство визначально впливає на якість знань і, головне, їхню затребуваність та спрямованість, у вимірах добра і зла, в об'єктивації соціального буття як реальності⁹⁷.

В міру затребуваності суспільством здобутків науки і того, що вигідно репрезентувати в соціальній дійсності під знаком науки, **істина** як самоціль чи вища мета науки відходить на другорядний план і **перестає бути універсальною цінністю світогляду вчених та інтегральним критерієм корпоративної культури наукових співтовариств. Зрощення науки з політикою, бізнесом, виробництвом перетворило її в утилітарний засіб задоволення потреб, експансію соціального простору в угоду чийось приватних особистих чи корпоративних інтересів.** За таких умов наука стає все більш спекулятивною, а істина і правда як продукт справжньої науки не завжди є вигідними для суб'єктів, що експлуатують науку і вчених у своїх приватних інтересах. Залежність вчених від влади, політики й суспільства спонукає їх до конформізму й зради істині та правді, особливо про соціальну дійсність.

Звідси актуалізується проблема надзвичайної відповідальності суб'єктів, які, використовуючи знання, мають змо-

⁹⁷ «Уявімо собі на хвилинку, що Гітлер перемиг би, німецький фашизм перемиг би. Можна не сумніватися, що вони створили б блискуче і «процвітаюче» суспільство, яке досягло б усі ті наукові та інші досягнення, які знаємо й ми. І певно, безсловесні раби фашизму згодом «освоїли» б космос і літали б на інші планети репрезентувати людство й земну цивілізацію. І цей режим усе б зробив для того, щоб утвердити свою «правду», щоб люди забули, якою ціною куплено такий «прогрес», щоб історія виправдала або ж забула безмірні злочини, щоб нелюдське суспільство здалося людям нормальним і навіть найкращим у світі. І вже не на руїнах Бастилії, а на осквернених, утрамбованих товстим шаром піску і забуття місцях народних трагедій стояв би офіційний напис: «Тут танцюють». Тому ми повинні судити про те чи інше суспільство не за його зовнішніми технічними досягненнями, а за тим, яке місце займає і що значить у ньому людина, як ціняться в ньому людська гідність і людська совість». / Дзюба І.М. Україна у пошуках нової ідентичності: ст., виступи, інтерв'ю, памфлети / Вступ. слово М.В. Поповича. – К.: Україна, 2006. – С. 789-790.

гу об'єктивувати соціальну дійсність сучасного українського соціуму. Особливо значимими, як підтвердив досвід державної незалежності України, є юридичні знання, якими розбудовується наш правовий простір, від чого залежить запровадження соціальної справедливості й збереження невідчужуваних прав у всіх громадян соціуму.

Сучасність українського соціуму, тепер уже в умовах новітньої державної незалежності, в черговий раз унаочнила й зафіксувала, якою страшною й нещадною соціальною зброєю є знання в умовах ноосфери, коли вони стають на службу задоволення інтересів, які нехтують і перекреслюють мораль як саморегулятив суспільних відносин, право як міру свободи й відповідальності та справедливість у суспільстві.

Пошук, висвітлення можливих шляхів позитивного розв'язання зазначеної проблеми з кожним роком набуватиме все більшої актуальності. Цим змушені будуть довічно перейматись не тільки керівники держав, політики, вчені, а й пересічні громадяни. Адже земний простір настільки ущільнився людською спільнотою не стільки через суттєвий приріст чисельності населення, скільки через матеріалізацію знань, що **локальне нелюдяне, нелюдське використання знань у своїй життєдіяльності будь-яким землянином зачіпає вже зараз життєвий простір інших мешканців Землі.** І не лише людей, а й їхніх братів менших і все суще у бутті людини. Зрозуміло, що життєвий простір людства має стійку тенденцію до ще більшого ущільнення. І проблеми гармонізації співжиття людей на планеті Земля у зв'язку з цим будуть лише загострюватись, а не послаблюватись.

Тому введення табу на використання знань, що загрожують буттю людини, мають стати нормами моралі сучасного й майбутнього людства, які повинні захищатись у чинному правовому просторі. Відповідальність за користування знаннями має бути превентивною, **оскільки раніше чи пізніше може наступити такий момент, коли після вчиненого з допомогою знань не буде ні винуватця, ні того, хто мав би притягувати його до відповідальності.**

Людство в процесі свого цивілізаційного розвитку, створивши ноосферу та ввійшовши в епоху знань, для того щоб зберегти статус-кво в ній і не бути відкинутим до своїх витоків чи взагалі не довести себе до самознищення та підтримувати поступальні тенденції у своєму прогресі, **змушене постійно вирішувати двоєдину проблему олюднення знань**, а саме: у їхньому відтворенні через свідомість кожної зокрема людини, що народжується, і у використанні знань у життєвих виявах людини без шкоди для неї, у всіх поколіннях можливого космічного часу, що відведений у Всесвіті для життя людства. **При цьому друге є пріоритетом по відношенню до першого**, що має означати і передбачати певні обмеження, аж до введення мораторію і навіть табу на продукування нових і відтворення вже напрацьованих знань, якщо людство буде безсилим у користуванні ними без шкоди і загрози самознищення.

Ця проблема має займати чільне місце серед тих задач, на вирішення яких спрямовані процеси глобалізації, що є теж одним з характерних виявів сучасного цивілізаційного розвитку людства.

Цим мають опікуватись вчені як основні конструктори виводу сукупної науково-технічної діяльності людей, що актуалізує як ніколи раніше етику науки й етичний кодекс науковця.

У зазначеному сенсі є актуальними перегляд і внесення необхідних коректив у місію вищої освіти як соціального інституту і процесу, що оживлюють знання в кожному новому поколінні людей і дають їм можливість здійснювати подальший науково-технічний прогрес. Адже, як показує здійснена у цьому підрозділі актуалізація проблеми технократизму та інтерпретація його сутності, утилітарне відношення до знань, що традиційно легітимізує вищу освіту, ще в лоні вищої школи закладає каркас технократичного світогляду у власників дипломів про вищу освіту.

1.3. Цинізм як породження деформованого світогляду й основне джерело зла в суспільстві: аналітичний погляд крізь призму моралі й права

Цивілізаційний цинізм як основне джерело зла сучасного людства

Технократизм є різновидом цинізму, причому, в одній із найпідступніших, а тому й дуже небезпечних його форм. Зазвичай у більшості випадків **цинізм** продовжують тлумачити чи інтерпретувати у **вузькому сенсі**, коли його ототожнюють із відвертою брутальністю чи позірним нехтуванням і протиставленням якогось суб'єкта чи групи суб'єктів усталеним нормам моралі та культури всього суспільства чи окремого соціального середовища. Але **такий цинізм можна сприймати як дитячі вибрики на тлі сучасного цивілізаційного цинізму**, який вуалює себе респектабельністю, позірною моральністю й посідає панівні статуси й чільні місця в локальних суспільних і глобальних цивілізаційних відносинах. Більше того, як це парадоксально не сприйметься, але відвертий цинізм, зокрема у життєвих виявах представників школи кініків і її чи не найяскравішого представника Діогена Сінопського⁹⁸, постать якого за два з лишком тисячоліття стала міфологізованою, у відкритості своєї

⁹⁸ Актуальною у контексті системної кризи сучасної цивілізації, що пов'язана з вичерпаністю природних ресурсів, залишається одна з притч Діогена Сінопського: «Один володар незчисленних багатств скликав на банкет гостей зі всіх земель, всіх народів і мов, всякого звання, статі й віку. Будучи щедрим, він виставив перед гостями пишні угощення й кожного наділив тим, що йому всього корисніше. Запрошені насолоджувались й дякували господаря. Але ось знайшовся серед них один, кому виявилось мало того, що призначалось йому, і він став захоплювати те, що призначалось для його сусідів, навіть не подумавши, що віднімає в тому числі у слабих і хворих і навіть у малих дітей. І став він відняти хапати й пхати собі в пельку до тих пір, доки його нутро не виригнуло це назад!.. Так ось, щедрий володар багатств – це природа, гості на її банкеті – всі люди і народи світу, а зажерливі – це багатії, які віднімають у всіх, хто слабкіший них!». / Таранов П.С. 120 філософов: Життя. Судьба. Учення. Мисли: Универсальный аналитический справочник по истории философии: В 2 т. – Симферополь: «Реноме», 2002. – С. 176.

позиції, не дивлячись на її епатажну форму, заслуговує на певну повагу саме за свою незалежність, відвертість і визначеність у поведінці. Такий цинізм відкрито протиставляється суспільству й суспільному, чим власноруч проводить демаркаційну лінію між нормативністю суспільства й власними нормами чи відсутністю останніх та виставляє себе за поріг суспільного співжиття. Тому він не несе такої загрози суспільному життю, як цинізм завуальований, від якого суспільство не може відгородитись чи відмежуватись, оскільки він стає нормою життя й суспільних відносин, підміняє й витісняє з них ті норми й цінності, які співвідносяться з недеформованою суспільною мораллю й справжніми людськими добродіями.

Звідси постає надзвичайної значимості концептуальна вимога щодо адекватного тлумачення сутності понять і термінів, які вводяться в обіг і формують суспільну свідомість, яка має біле визнавати білим, чорне – чорним, а не навпаки. І не кінізм, від якого походить термін цинізм, переплутав чорне з білим⁹⁹. Той аж занадто категорично, що й дратує до сього дня так званих «респектабельних» громадян, які ототожнюють себе із суспільною елітою, підкреслював і підкреслює чорноту чорного в суспільних відносинах та людській природі. Кініки стверджували, що справжню людину важко знайти, навіть, днем з вогнем¹⁰⁰.

⁹⁹ «Де Діоген висловлює «бажання», щоб йому не затуляли сонця, саме там адепти сучасного цинізму прагнуть «місця під сонцем». На думці у них нічого, окрім цинічної боротьби – відкритої та беззастережної – за приємні блага, на які Діогеніві було начхати. І те, що для них тут придатний буквально кожен засіб, навіть вбивство цілого народу, грабунок земних надр, розорення суходолу й морів, знищення фауни – показує, що зі своїм інструментальним ставленням вони дійсно опинилися потойбіч добра і зла». / Слотердаєк П. Критика цинічного розуму: Пер. з нім. – Київ: Тандем, 2002. – С. 200.

¹⁰⁰ Таку категоричність унаочнює одна із життєвих історій Діогена Сінопського, яку по-різному переповідають. Якогось сонячного дня люди побачили, що Діоген із запаленим ліхтарем, щось ретельно розшукує. Коли навколо нього зібрався натовп зацікавлених спостерігачів, які почали запитувати його, що він шукає, Діоген відповів: «Не заважайте мені, я шукаю людину, а не негідників».

Саме цивілізаційний цинізм є основним джерелом зла, яке постає в суспільному житті, оскільки він маскується під мораль і джерело добра, вульгарно маніпулюючи поняттями й смислами в цьому сенсі, коли хиба видається за істину, а істина тлумачиться як хиба. Тому цинізм є потужною соціальною зброєю зла, а не добра. Проблема протистояння добра й зла – це вічна проблема, яка не може бути вирішеною одноразово, якогось одного прекрасного дня – на користь добра, або в якусь трагічну мить – в угоду зла. Ця проблема має вирішуватись повсякчасно у відносинах людей, які мають спиратись на суспільні норми, в основі яких закладені адекватні оціночні критерії, що вбезпечувало б соціум від фатальної підміни понять і смислів, наслідком чого є затуманення суспільної свідомості й світоглядна дезінтеграція та дезорієнтація, коли людина втрачає чи не набуває цінностей як смислових життєвих орієнтирів. Адже людина без цінностей у життєвому морі – це все рівно, а можливо, й значно гірше, що човен без руля й вітрил у розбурханому океані. Людські цінності виводять у люди, а нелюдські життєві орієнтири заводять до нелюдів – у таке соціальне середовище, що позбавлене людськості й людських відносин.

З'ясуємо сумірність моралі й права: чому неможливо підмінити мораль законами

Щоб підтвердити, наскільки життєво важливими є сформульовані вище твердження, звернемось до соціальної дійсності, у якій ми живемо. Наприклад, з'ясуємо, до яких наслідків може приводити підміна якісних оціночних критеріїв кількісними характеристиками в юриспруденції. Звернемо увагу на етимологію (походження) українських слів «злочин» і «злочинець» чи «злодій» та їхніх російськомовних відповідників у юриспруденції «преступление» і «преступник», які мають інше мовне походження. За своїм смислом україномовні визначники асоціальних явищ орієнтують на якісні характеристики й оцінку їх за суспільними нормами моралі, російськомовні – на кількісні показники й визначення факту за

формальними, суб'єктивно визначеними критеріями. При цьому треба зауважити, що семантично та етимологічно еквівалентними українським «злочину» і «злочинцю» в російській мові слід уважати такі слова, як «злодеяние» та «злодей». Але вони не використовуються в сучасному формально визнаному юридичному лексиконі й скоріше сприймаються в ньому як мовні архаїзми, щось на зразок наших «лиходійства» та «лиходія», які не є ключовими поняттями в офіційній термінології української юриспруденції.

Через українську мову ми сприймаємо за смыслом «злочин» однозначно, як антипод зробленого добра, тобто вчинене зло. Звідси й «злочинець» чи «злодій» має сприйматись й оцінюватись як суб'єкт, що вчинив чи заподіяв зло, а не добро. Таким чином, в українській мові через ці ключові визначення порушників законів, ми не можемо побачити тих розбіжностей, які насправді є між мораллю й формальним правом як регуляторами людських учинків, поведінки, взаємовідносин у соціумі.

Більше того, якщо це питання розглядати з позицій неригористичної (некатегоричної) формальної етики, то можна дійти висновку, що в українськомовному визначенні «злочин» і «злочинець» семантично передбачається верховенство права, у тому числі й над мораллю. Не шляхом її підміни, а своєю всеосяжністю як суспільного регулятора. Адже ми знаємо, що в реальному суспільному житті люди часто чинять зло й діють зле. Але більшість таких учинків і дій не підпадають під склад злочину не лише формально вписаного, а й природного, тобто неписаного права, яке формується в конкретному соціумі. Серед людей немає безгрішних. Кожен із нас протягом життя усвідомлено чи ні вчинює зло, яке не підлягає кримінальній відповідальності, але заслуговує морального осуду. Власне цим і визнається, що в життєвих виявах людини не може бути лише одне добро, яке претендує на абсолютне визнання й схвалення, або його антипод – зло у своєму крайньому вираженні, що потребує лише правових санкцій. Життєдіяльність людини не буває абсолютно білою чи навпаки.

Між цими межами, коли те, що вчинює людина, у загально визнаних суспільних вимірах конкретного соціуму, сприймається без заперечень як добро або без сумнівів як зло, що потребує правових санкцій, переважають дії та життєві вияви, які так категорично й однозначно не можуть оцінюватись соціальним оточенням. У суспільному житті людей часто трапляється, коли один і той же вчинок людини хтось з її оточення сприймає як добрий, а комусь він може здатись злим. Але можуть бути й такі, що вбачатимуть у такому вчинку як добре, так і зле. При цьому хтось може сприймати й убачати більше добра, а комусь у ньому може здатись більше зла.

Ми розуміємо, що все це зле й зло як в інтенціях (намірах, задумах), так і в діях людей, що стають їхніми життєвими виявами в соціальному середовищі, покликане зводити нанівець совість як внутрішній саморегулятив, коли людина адекватно оцінює можливі вияви зла у своїх діях і упереджує їх, або мораль як зовнішні суспільні санкції через несприйняття, осуд, заперечення таких дій, а можливо навіть, і соціальне відторгнення індивіда, що їх вчинив. І лише коли зло сягає своєї крайньої межі, тобто стає суспільно небезпечним, загрожує буттю людини, тоді воно підлягає правовим санкціям. Звідси логічним є висновок, що право повинно мати верховенство над мораллю. Це підтверджується й семантикою українських слів «злочин» та «злочинець», які юридично визначають заподіяне зло в його крайньому прояві, що знімає добро.

Насправді у житті ми часто спостерігаємо, **коли право не охоплює, а підміняє мораль у звуженому обсязі**, що й породжує в сучасних суспільствах тотальне нехтування мораллю й, зокрема, зневажливе ставлення до **«золотого правила»**¹⁰¹ як прадавнього й провідного морального імперативу людства, що вивів його з печер

¹⁰¹ **«Золоте правило»** – одна з найдревніших моральних заповідей, яка відображена у народних прислів'ях, поговірках і т. п.: **не роби іншим того, чого не бажаєш, щоб вчиняли тобі**. Висловлювалась давньосхідними й давньогрецькими мудрецами, ввійшла в Євангеліє. Кант видозмінив її у своєму вченні про категоричний імператив. // Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989 – С. 200.

і провів через декілька тисячоліть цивілізаційного розвитку. Доки не розпочалась бурхлива формалізація природного права, яка шляхом рецептурного розписування в законах поведінки й можливих дій людини поступово, але все більше й більше заміщує якісні, оціночні показники вчинків людини кількісними, структурованими критеріями. Такі критерії апіорі не можуть ніколи бути всеосяжними й передбачати заздалегідь, що може вчинити людина, яка озброєна сучасними знаннями й тим паче тими знаннями, які ще мають з'явитись в майбутньому.

Адже найвидатніші інтелектуали людства, серед яких Сократ, Платон, Аристотель ще до народження Ісуса Христа, а потім Августин Блаженний і Тома Аквінський, які, кожен по-своєму, осмислювали й робили внесок у розробку концепцій божественного, природного й позитивного права, а пізніше Кант і Гегель, котрі доклали свій розум у концептуальне формування абстрактного права, не могли передбачити, що в епоху знань для того щоб неймовірно збагатитись одним, а збідніти іншим, не треба проводити багаторічних війн і тривалих завойовницьких походів для загарбання півсвіту, а достатньо використати грамотно вибудовані «кидкові» схеми, за допомогою яких у сучасних фінансових системах знеособлене знаковими вираженнями багатство дуже швидко, в межах чинного правового простору, перекочувало з одних рук в інші та набуло в них, як і у попередні близькі та далекі епохи, натурального вигляду й адекватної своїм розмірам могутності.

І коли в сучасних людських соціумах, де проголошено верховенство права, трапляються такі випадки, тоді й можна побачити не вдавану, а щирі запитально негативну реакцію ошуканих громадян стосовно сумірності моралі та чинного права. Мовляв, як так може бути, коли тебе в такий віроломний спосіб, за визначенням неписаних норм моралі, пограбували й навіть відомо хто, а тобі кажуть, розводячи руками, що треба заспокоїтись й змиритись із цим, оскільки все зроблено в межах чинного правового простору. **Саме такими випадками унаочнено висвітлюється очевидна вузькість, обмеженість чинного права у відношенні до суспільної моралі.** Таким чином, коли людський

індивід за крайнім визначенням моралі є злочинцем, а у виписаному правовому просторі виправдовується тим, що він не переступив жодного діючого закону, а тому не підлягає притягненню до відповідальності, цим підтверджується, що сучасній юриспруденції, не лише українській, семантично відповідними є російськомовні визначення «преступление» та «преступник».

Доки немає закону, який би забороняв дії, що визнаються за моральною оцінкою злочинними, нічого переступати, тобто порушувати, а це означає, що не може бути й злочину та того, хто його вчинив, тобто злочинця. Грамотні фахові юристи можуть заперечити цей висновок, апелюючи до судового прецеденту й можливостей у такий спосіб притягнути до відповідальності істинного злочинця за аналогією вже діючих законів та раніше прийнятих судових рішень. Не занурюючись у полеміку, що неминуча в межах цієї гострої проблеми, якої ми торкаємось, погодимось з такою можливістю чинного права, але лишень частково. І не тому, що пошук аналогів у діючому законодавстві для притягнення до юридичної відповідальності залежить від суб'єктивної волі конкретного судді, його особистісної моральності, справедливості, мужності, спрямованості його ініціативи в бік надмірного покарання чи необгрунтованого виправдання, помилування та ін. Проблема коріниться значно глибше й пов'язана не лише з відсутністю законів, якими не охоплені ті чи інші суспільні відносини та не визначені можливі злочинні дії громадян у їхніх життєвих виявах, для санкціонування яких треба запобігати до судових прецедентів.

Ця проблема проглядається й у діючих законах. Реальне сучасне життя унаочнює її не лише для професійних юристів як носіїв правових знань, а й для широкого загалу громадян, яких у правовому відношенні можна вважати безграмотними чи малограмотними. Але це не заважає власним розумом, без юридичної освіти, підніматись до бачення того, що чинний правовий простір навіть у сталих суспільствах, які еволюціонують, а не перебувають у перехідному трансформаційному стані радикальної модернізації, дозволяє багатьом громадянам уникати юридичних санкцій за неправомірні й злочинні дії, якщо вони опосередко-

вані своїм суспільним виявом, не мають безпосереднього персоніфікованого взаємозв'язку між тим, хто спричинив злочин і тим, хто постраждав, коли склад злочину неможливо підтвердити прямими та побічними беззаперечними доказами й свідченнями, тобто за формально встановленими кількісними критеріями.

Адже в повсякденному житті ми є свідками того, що в сучасному людському світі, не лише нашому суспільстві, неухильно підлягає юридичним санкціям, притягненню до відповідальності той, хто вчинив незначну крадіжку, не сплатив податки навіть у незначних сумах, учинив дрібне хуліганство. А на тлі цього люди, причетні до управління соціальними системами, приймають хибні або навмисно вигідні для когось у персональному чи корпоративному сенсі рішення, законодавці упроваджують у життя несправедливі закони, у результаті чого виникають гуманітарні катастрофи, страждають фізично, морально, матеріально мільйони людей, навіть не поодинокі, а інколи масово гинуть. І за все це чинно вибудований правовий простір не передбачає ні санкцій, ні адекватної відповідальності.

Загально визнано в людських соціумах, що **право є мірою свободи людини до тих меж, коли та не починає здійснювати експансію свободи іншої людини**. І коли людина, потерпаючи від свавілля інших, не знаходить і не бачить, як цьому протидіяти в чинному правовому просторі, вона змушена або терпіти й зносити це знущання, або протистояти й відповідати на насилля в такий же спосіб. Традиційне, можна сказати, у дечому архаїчне право налаштоване на врегулювання й розведення по «кутках» та справедливе санкціонування винної сторони в безпосередньо контактних конфліктах і суспільних суперечках. Але не все так однозначно, коли сторона, що здійснює експансію свободи інших людей та чинить свавілля, має віртуальний образ.

Людство сьогодні в багатьох ситуаціях демонструє свою неспроможність локалізувати й урегулювати вияви безмежної свободи, яка трансформується у свавілля не віроломно й відкрито, а завуальовано, коли не можна винного «схопити за руки» й знайти можливості притягнути його до відповідальності в правовому просторі. Саме такій завуальованій експансії чужої свободи спри-

яють знання людини. **Знання – це, дійсно, не лише сила, а й соціальна зброя, яка багато в чому випала з етичної системи регуляторів і залишається в значній мірі невловимою для традиційного права**, накладаючи на нього в цьому сенсі ознаки архаїчності, тобто невідповідності сучасним вимогам урегулювання суспільних відносин, які опосередковуються й вуалюються знаннями.

Усвідомлюючи цей факт, з іншим розумінням сприймаєш той парадокс, що в міру розбудови правового простору людства **масштаби життєвих виявів свавілля сучасної цивілізованої людини не зменшуються, а зростають**, і це нею ретельно маскується в прямих діях, але девуалюється (відкривається) через масштаби їхніх негативних наслідків, зокрема злиденного життя більшості громадян нашої планети. Тому й не можна вважати безпричинними або дивними свавільні протестуючі акції знедолених людей, жертвами яких дуже часто в сучасних умовах стають випадкові й невинні інші люди. Як по-сучасному спотворений лицемірством, багато в чому за допомогою знань, у т.ч. юридичних, безликий світ утискує людину, так та без адреси й бореться за відстоювання своїх невідчужуваних громадянських прав, не маючи сподівань відновити справедливість у законний спосіб.

*Атрибути людськості й атрибути цивілізації:
проблема в нетотожності*

Людство необачно розпрошалося з мораллю як з архаїзмом чи анахронізмом у контексті сучасної цивілізації, яка насправді є атрибутом (невід’ємною властивістю) людськості, а зробило ставку на закони, що є атрибутом цивілізації, яка у свою чергу розцінюється як модус (тимчасова властивість) людства на незначному відрізку його еволюційного шляху.

За різними джерелами, суперечлива інформація щодо визначення періоду виникнення та еволюції людини від первісного людиноподібного до її сучасного стану – в межах від 100 до 500 тис. і навіть до 1 млн. й більше років. Визначенішим є період

цивілізаційного розвитку людства – від 7 до 10 тис. років. Сучасна Західноєвропейська цивілізація веде відлік свого віку від так званого (за визначенням К. Ясперса) Осьового часу світової історії – VI-V ст. до Р. Хр. **Саме через з'ясування атрибутів доцивілізаційного й цивілізаційного людства можна осмислено визначити, в чому полягає сутність власне цивілізаційного.** У період, який передував цивілізації, людина розвинула інтелект, здатний до творення мови й адекватного мислення, що дозволило їй виділитись у природі як істоті розумній, а також совість як атрибут людськості. Первісні людські соціуми започаткували мораль і природне (неписане) право як запоруку запровадження справедливості у влаштуванні суспільного життя. Тому **інтелект людини, її совість** як внутрішній регулятор, що допомогли їй відділитись від тваринного світу, а також **користь, тотем, табу, мораль, природне право**, що сформувались як суспільні регулятори у первісних соціумах, **немає підстав вважати атрибутами цивілізації.**

Безумовно, що з позицій епохи знань ми можемо доволі скептично сприймати інтелект, совість, мораль людини у первісних соціумах і розглядати їх як примітивні. Але **це не спростовує факт існування цих феноменів у життєвих виявах людини, яка не пізнала, що таке цивілізація.** Навпаки, представники первісних соціумів можуть давати уроки добра, моралі й честі цинічним представникам цивілізації. Це з усією очевидністю було продемонстровано при зіткненні індіанських племен із завойовниками їхніх земель, які звалились у свій час на них із Західноєвропейської цивілізації. **Індіанці були шоковані** не скільки технічними досягненнями, зокрема зброєю, до чого вони швидко адаптувались, як **цинізмом** підступності, підлості, безчесності, безпринципності й нелюдськості **їхніх завойовників.** **Цивілізаційний цинізм так і залишився для них нерозгаданим явищем**, до якого вони не могли адаптуватись, оскільки це суперечило їхній соціальній природі. Вони виявились безсилими проти цинізму, який принесла на їхні землі цивілізація.

До цивілізаційних атрибутів можна відносити лише те, що з'явилося завдяки цивілізації, зокрема цінності як вищі від

користі життєві орієнтації людини, структуровані й систематизовані в окремі науки знання, писемність, державу, закони (формально виписане право), демократію, техніку, технологізацію виробництва й життєвої діяльності, в цілому цивілізаційну культуру та інші набутки, детальний перелік яких на концептуальному рівні не має принципового значення.

Але, попри значимість всіх цивілізаційних здобутків, у цілому цивілізація є лише модусом людства, оскільки останнє зародилось і розвивалось тривалий період поза нею. Тому логічно вважати, що втрата окремою людиною, певним соціумом чи, у цілому людством атрибутів цивілізації є поверненням, відступом у первісність у тій мірі, яка визначається, тим чи іншим не набутих або втрачених атрибутами у масштабах особистості, окремого соціального середовища, суспільства чи всієї земної людської спільноти.

Зважаючи на непересічне значення для сучасного людства будь-якого з цивілізаційних чинників, ми маємо визнати, що **людина, навіть втративши всі чи не набувши жодного з атрибутів цивілізації, все одно залишиться людиною, якщо у неї будуть базові засади, якими вона відрізняється від тварин – людський інтелект, совість, мораль.** Підтвердженням цієї тези є людство у свій доцивілізаційний період, яке тривалий час визрівало у своїй еволюції до цього етапу свого розвитку, а не вистрибнуло раптово з тваринного світу у цивілізацію.

Не викликають сумнівів щодо людськості й наші сучасники, що мають інтелект і совість та керуються у житті мораллю, але яких, за відсутністю у них необхідних атрибутів, не можна вважати цивілізованими людьми. На жаль, вони не здатні підтримувати і тим більше забезпечувати подальший цивілізаційний розвиток людства.

Але чого варті ті наші сучасники, які оволоділи набутками цивілізації, виступають суб'єктами реального суспільного розвитку, завдяки своїм статусам значимо впливають на об'єктивізацію соціальної дійсності, але не засвоїли, відмовились чи навмисно нехтують базовими засадами людськості – совістю та мораллю, і

не переймаються розвитком власного інтелекту, сподіваючись на експлуатацію інтелекту інших людей, які їм підпорядковані.

Тому мораль ніколи не може бути підміненою законами, скільки б їх не творилось. Хоча б тому, що **норми моралі живуть у совісті кожної людини й автоматично регулюють будь-який її життєвий вияв через суспільно визнану загальнолюдську оціночну шкалу між добром і злом, правдою й кривдою, справедливістю й несправедливістю, рівноправністю й дискримінацією та іншими людськими добродіями й їхніми антиподами**¹⁰².

А те, що не заборонено законом, а значить, дозволене в чинному правовому просторі, дуже часто, як підтверджує життя, випадає з норм моралі й множить неправедність у людському світі, **що плодить на землі юристів за арифметичною, а сучасний цивілізаційний цинізм – за геометричною прогресією**¹⁰³.

¹⁰² «Однією з найзагальніших характеристик істинних моральних чеснот є їх універсальність і постійна відтворювальність в культурному житті, навіть надзвичайно складних, деструктивних, регресивних соціальних станах, складних життєвих колізіях. Людське життя як моральнісний за своєю суттю процес перетворює цей потенціал в дійсність шляхом збереження єдиної лінії розвитку людства, незважаючи на зміну його форм, їх багатоманіття. Об'єктивізація моральнісної культури передбачає активну цілепокладаючу діяльність людини під час взаємодії із зовнішнім світом (природою, суспільством, іншими людьми) чи у безпосередньому повсякденному спілкуванні і повсякденній практиці. Сукупність цих зв'язків утворює межі життєвого світу людини. На цій основі виникає ставлення до світу, природи, іншої людини, розрізнення між Я і не-Я. Самосвідомість, що дає можливість людині виокремлюватись, з необхідністю передбачає знання про світ, розуміння його». // Аболіна Т.Г. Етос і мораль у сучасному світі / Аболіна Т.Г., Єрмоленко А.М., Кисельова О.О. та ін. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004. – С. 64.

¹⁰³ «Найефективнішою реакцією на перехід від «ковбойської економіки» до сприйняття землі як космічного корабля була б зміна деяких переконань і поведінки у напрямі більшого самоконтролю, добровільної дисципліни і схильності до співпраці. Але такі зміни потребують часу. Натомість слід було повернутися до закону, оскільки США є країною, де «править закон, а не особа». Тому зрозумілим стає інстинктивне звертання до законодавчих засобів. Ухвалено закони, створено органи для нагляду за їх дотриманням і

Із цього треба зробити відповідний висновок: якщо навіть усі земляни згодом стануть юристами, моральність людства від цього не зросте. **А без моралі людство приречене на самознищення.**

Цинізм породжується не лише тоді, коли якісні критерії підмінюються кількісними, а й тоді, коли кількість видається за якість

Наведемо ще пару прикладів затуманення суспільної свідомості через підміну понять. Але тепер уже маємо справу із ситуаціями, коли кількісні критерії видаються за якісні, що, за визначенням застосовуваних у даному разі понять, має сприйматись свідомістю лише як суцільний позитив. Мова йде про застосування й культивування в суспільній свідомості таких понять, як «еліта» взамін «істеблішменту» та «священик» взамін «церковного служителя».

«Еліта» у перекладі із французької означає **добірне, найкраще**¹⁰⁴. За дуже короткий період, якихось 10-15 років, це слово закріпилось в нашому лексиконі як визначник представників влади й можновладців. Ще не в такому далекому радянському

постійно випробовуються нові «правила гри» та обмеження шляхом судових справ із метою необхідного стримування індивідуумів, корпорацій, організацій. Результатом стало майже торжество системи «законодавство – управління – судочинство». Показовим є існування в США 600 000 юристів: на душу населення це втричі перевищує показник більшості країн Західної Європи і вдесятеро – Японії. Якщо це не причина, то, зрештою, – наслідок названого законодавчого «розгулу». В результаті виникла диспропорція між сукупністю зусиль, що поглинаються діяльністю, яка ні примножує запаси товарів, послуг, розваг і відпочинку, ні підвищує економічну конкурентоспроможність у порівнянні з іншими країнами, які можуть спиратися більше на самодисципліну і самоконтроль, а не на обмеження, встановлені законодавчо і, отже, бюрократичним шляхом». Гаврилишин Богдан. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові / Б. Гаврилишин; упоряд. В. Рубцов. – Вид. 3-тє, допов. – К.: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. – С. 106.

¹⁰⁴ Інтерпретація дефініцій «еліти» й «елітного» дається в другому розділі.

минулому суб'єктів, які обіймали поважні посади чи посідали значущі суспільні статуси, іменували партійно-державно-господарською номенклатурою (службовцями, призначення або затвердження яких входить до компетенції якогось вищого органу влади), що було цілком адекватним з точки зору смислу застосовуваного поняття в конкретному суспільному контексті. У сучасну суспільну свідомість українського народу це поняття не могло перекочувати, принаймні із двох причин.

По-перше, воно вже на прикінцевому етапі історичного шляху СРСР, за дистанціювання влади від народу, через створення нею для своїх номенклатурних працівників пільг, набуло ознак одіозності в суспільній свідомості радянського народу.

По-друге, це поняття автоматично стало архаїзмом, як тільки зійшла з історичної арени та система, що породила цей соціальний феномен. Зараз не одна, а близько 150 політичних партій зареєстровано на вітчизняних теренах. Чисельність тих, хто займає панівні статуси, не лише в структурах державної влади, особливо в співвідношенні до пересічних громадян, суттєво зросла.

У сучасному суспільному контексті коректним було б застосування в цьому сенсі поняття **«істеблішмент»**, що в англomовному середовищі позначає державні, економічні, суспільно-політичні інститути та організації, які мають владу й вплив у суспільстві. На наш погляд, це досить емке за змістом і чітке за критеріями визначення тих, хто приналежний до владних інституцій і структур у суспільстві. Цей термін у вітчизняному інформаційному просторі, взагалі-то вживається, але не так широко, як **«еліта»**. А найголовніше, що він не усвідомлюється суспільною свідомістю як коректна альтернатива некоректному й зовсім неадекватному вживанню поняття **«еліта»** й **«елітного»** стосовно можновладців, які за визначенням, хто б до них не потрапив, мають сприйматись як найдобірніші та найкращі представники свого народу.¹⁰⁵ Якщо людина за наявністю у неї

¹⁰⁵ «Насамперед еліта має бути компетентною і відповідати потребам епохи у низці показників: фізичному і розумовому розвитку, здатності використовувати новітні досягнення технологій людського суспільства, жити відповід-

статусу або багатства, безвідносно наявності людських якостей і чеснот, сприймається як найкраща, у неї зникає мотивація до того, щоб прагнути бути чи залишатись реально, у людських вимірах, елітною. Навіть та людина, яка чесно набула своє багатство й чесно здобула владний статус у суспільстві, не може за визначенням цих критеріїв співвідноситись з елітою, якщо вона не витримала випробувань на людськість своїм багатством і своєю владою й згодом стала безчесною й цинічною. З позицій філософії цьому є просте пояснення – кількість (статус, багатство) не може ототожнюватись з якістю (добром, мораллю, совістю, чесністю, порядністю та іншими добро чинностями). Звідси, кількісні показники не можуть підмінити якісні, оціночні критерії.

Ще за два з лишком тисячоліття до нашого часу **Цицерон**, спостерігаючи за суспільним життям і державницькою діяльністю однієї з найпотужніших світових імперій, красномовно висловився щодо того, **якою суспільна еліта не може бути за визначенням і якою вона має бути за своїм суспільним призначенням**¹⁰⁶. І коли у Римській імперії були порушені

но до норм людського співжиття і т. д. Якщо вона не є такою, тобто нездатна кваліфіковано і морально виконувати свою роботу, то перед нами всі ознаки псевдоелітності. Скільки людей у світі «добирається» до вищих органів влади, не будучи компетентними і моральними. Своєю некомпетентністю й аморальністю псевдоеліта підриває природний стан суспільства, руйнує національний організм, якщо навіть це зло вона робить несвідомо. Недаремно в Україні говорять, що ініціативний дурень гірший ворога». / Михальченко Микола Іванович. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. – С. 248.

¹⁰⁶ «Тому що багатство, знатність, впливовість – при відсутності мудрості та вміння жити й повелівати іншими людьми – призводять лише до безчестя і чванливих гордошів, і нема потворнішої форми правління, ніж та, при якій найбагатші люди вважаються найкращими»... «А що може бути прекрасніше від становища, коли державою править доблесть? Коли той, хто повеліває іншими, сам не перебуває в рабстві жодної з пристрастей? Коли він перейнявся всім тим, до чого привчає і закликає громадян, і не нав'язує народові законів, яким не буде підкорятися сам, але своє власне життя подає своїм співгромадянам як закон?». Цицерон, Марк Тулій. Громадянські чесноти і республіка // ДЕМОКРАТІЯ: Антологія /

основоположні принципи справжньої соціальної селекції та був запущений механізм соціального відбору навиворіт, який почав піднімати на суспільні верхи всяку соціальну непотріб, не людей, а людців, що позбавлені будь-яких людських цінностей і чеснот, тоді це глобальне цивілізаційне утворення почало з прискоренням деморалізуватись, розтліватись, занепадати, деградувати і, врешті-решт, зійшло навічно з історичної арени людства.

Тепер звернемо увагу на нетотожність понять «**церковний служитель**» і «**священнослужитель**». Церковний служитель – це лише номінальний статус, який не завжди можна ототожнювати з поняттям священнослужитель. Щоб називатись священиком, церковна особа має це підтверджувати й заслуговувати реальним способом власного життя й служінням Богу, а не дияволу. Зробимо обґрунтування правомірності цієї тези, обіпершись при цьому на тлумачення сутності праведності. Як відомо, праведність – це святість. Той, хто сповідує правду й справедливість, уважається праведником, що семантично означає святим. Коли людина йде до церкви, щоб спокутувати свою гріховність як антипод святості, а відповідно, правди й справедливості, вона повинна усвідомлювати, що таке святість, а що таке гріховність. Адже для того щоб просити Бога простити, а прагматичною мовою не зовсім моральної людини це може звучати як списати гріхи, то, напевно, треба усвідомлювати, що ти просиш. Хоча б із Богом у цьому житті треба поводити себе чемно. Не можна ж просто дати гроші церковним церковним служителям, а вони нехай заочно відшкрібають та очищають твою грішну душу. Тим більше, якщо довірив цю справу не праведнику, а звичайному грішнику, що рясою й церковним саном не приховаєш, якщо в душі не той зміст, у голові не ті помисли, а в діяннях гріх. Адже Бог відрізняє праведність від гріховності за критеріями Небесної Правди, а не земної, юридично влаштованої дійсності, що видається за істину в останній інстанції.

Протиріччя між церковним формалізмом, який нічого спільного не має зі святістю та духовністю, і праведністю

Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 235.

можна проілюструвати на прикладі життєвої долі видатного й всесвітнього визнаного українського філософа Г. Сковороди. Надзвичайний розум й енциклопедична ерудиція та висока моральність і духовність Г. Сковороди вражають і захоплюють. Але вони не відповідали унормованій релігійною доктриною грамотності тогочасної православної Росії. Український праведник, якого без перебільшень можна вважати совістю не лише нашого народу, а й всього людства, був брутально відлучений від викладацької роботи за невідповідність канонізованим знанням, тобто церковній грамотності. До того ж Г. Сковорода вів надзвичайно помірний і здоровий спосіб життя, який не був до снаги його церковному оточенню¹⁰⁷.

Показовим є й той адепт, що стояв на сторожі ортодоксальної грамотності та відправив з торбою по світу Г. Сковороду за його праведність і справжню духовність. В єпископа Порфирія Крайського, що позбавив Григорія Сковороду права викладати у Харківському колеґіумі, після його смерті у 1768 році описували особисте майно й не виявили жодної книги. Зате було 10000 рублів і багато матеріальних цінностей¹⁰⁸. Тільки за накопичені в

¹⁰⁷ «Сковорода любив фрукти й овочі, не їв ані м'ясного, ані рибного, вживав тільки молочне; їв один раз на день, після заходу сонця; спав чотири години, щоранку подовгу гуляв околицями, був худорлявий, підтягнутий і завжди бадьорий і доброзичливий – словом, виглядав як виклик і докір ласим до смачного і до чарочки монастирським». // Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи / Худож. оформ. О. Білецького. – К.: Майстерня Білецьких, 2007. – С. 136.

¹⁰⁸ «Красномовно характеризує о.Порфирія Крайського опублікований свого часу А.С. Лебедєвим список майна єпископа, складений після його смерті 1768 року: десять мішків із золотими і срібними монетами по 1000 руб. кожен, три золоті годинники, ланцюги, позолочений срібний посуд, у великій кількості шуби, рясни, підрясники, каптани, душоґрійки, величезна кількість штук різних матерій, карета, цуг вороних коней, четвірка гнідих, двоє верхових, в погребі – 20 бочок горілки, вино, наливки, пиво в бочках, пляшках, штофах, бутлях; на льодовику – 18 спинок осетрових, 11 білорибних, 80 в'ялених чабаків, щуки, сазани, гуси, шинки 21 окіст, сало, масла 4 діжки, лимонного соку 2 бочки – і так далі. І жодної книжки». // Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи / Худож. оформ. О.

єпископа гроші, що залишилися після його смерті, за тогочасними цінами можна було купити 25000 баранячих туш. Виявляється, церковний служитель може нехтувати тими принципами й цінностями, які він проповідує, що суперечить не лише праведності, а й церковній грамотності, тобто не відповідає вимогам компетентності до особи, яка має обіймати цей статус. Адже православна релігійна доктрина засуджує користолюбство, надмірність у споживанні й користуванні матеріальними благами, закликає у цьому сенсі до помірності. На подібних прикладах видно, що церковна особа, навіть та, яка посідає високий церковний статус, не завжди може бути духовною й відповідати критеріям святості, від якої походить слово «священик» і якій (святості) вона повинна служити. Саме з огляду на усвідомлення глибинного смислу сутності компетентності церковних служителів й зроблена інтерпретація дефініції «компетентності», що подається у другому розділі.

Таким чином, ми бачимо, що введення понять і термінів, які позначають дійсність, формування тезаурусу¹⁰⁹ з певної галузі знань є надзвичайно відповідальною справою. Адже цим забезпечується не лише коректне позначення світу, у якому ми живемо, а й адекватне сприйняття та розуміння його нами на рівні індивідуальної та суспільної свідомості. Особливого значення термінологія набуває в позначенні соціального буття, тобто того буття, у якому проживає людина і яке змінюється, твориться в результаті її життєвих виявів. **Творення й зміна соціального буття багато в чому може залежати саме від того, як, ким і чим воно позначено або названо.**

Білецького. – К.: Майстерня Білецьких, 2007. – С. 141.

¹⁰⁹ Тезаурус (від грец. thesauros – скарб) – 1) тип словника, що подає лексичний склад мови в повному обсязі; 2) в інформатиці – повний систематизований набір даних у будь-якій сфері знання, який дозволяє людині або комп'ютеру орієнтуватися в ній. // Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с. (Б-ка держ. службовця. Держ. мова і діловодство).

1.4. Інтерпретація сутності істини, правди, справедливості

Деформація соціальної дійсності розпочинається з цинічної підміни понять, якими вона позначається

Будемо продовжувати спиратись у нашому дослідженні на зрозумілі без особливих доведень і обґрунтувань, відомі та неспростовні опорні положення, які можна прочитати не у вузько спеціалізованій науковій літературі, а в підручниках, посібниках, енциклопедичних словниках, якими користуються студенти, здобуваючи не наукові ступені, а звичайну вищу освіту.

Як це не парадоксально, але із зазначених вище опорних понять **складніше всього, виявляється, знайти визначення й тлумачення правди**. Звідси постає питання – чому? Можливо тому, що правда вона на те й правда, коли все мусить бути очевидним і зрозумілим без жодних визначень, додаткових пояснень та неоднозначних підтекстів. А якщо це є симптомом того, що у світі людей не так просто й легко віднайти правду, а шлях до неї вкритий терном? Тоді чи не є таке замовчування сутності правди гріхом старшого покоління перед молодшим, яке здобуває освіту, успадковує знання, культуру, соціальний досвід, щоб бути у подальшому дієвим суб'єктом розвитку праведних суспільних відносин у своєму соціумі, де має утверджуватись і домінувати справедливість. Чи, можливо, ми дійсно свідомо уникаємо такого серйозного для себе іспиту, як тлумачення поняття правди перед дітьми та юнацтвом, щирість і максималізм яких не дають шансів нам злукавити та уникнути відповідей, коли те, що є неправдивим і несправедливим у нашому житті, треба назвати брехнею і кривдою.

Це дійсно цікавий аспект вічної проблеми: яким чином у дітей з'являється нещирість і коли вони починають посправжньому, тобто по-дорослому брехати. Він потребує постійного дослідження та висвітлення. Наша ж задача в руслі

дискурсу полягає у визначенні позиції, до якої ми схиляємось у сприйнятті й розумінні правди в понятійному полі філософії.

Найближче за смыслом до поняття правди можна розглядати поняття істини, тлумачення якого без проблем можна знайти в літературі. Хоча ми добре усвідомлюємо, що істина це не зовсім правда з огляду на те, як і коли вживається одне й друге поняття. Але у нашому контексті необхідно зафіксувати увагу також і на понятті істини, оскільки ми досліджуємо проблему знань, визначальним показником яких є їхня достовірність. Тому спочатку нагадаємо, який основний смисл ми вбачаємо у понятті істини, й що в ньому має бути принципово важливим, як опертя для нашого дослідження.

Обминаємо вічну суперечку різних філософських напрямків і шкіл навколо питання про характер відповідності знання й дійсності та самої можливості повної ідентичності думки й об'єкта, тобто навколо того, що, власне, й складає основну сутність поняття істини. Для нас важливо звернути увагу на те, що істина фіксує об'єктивний зміст людських знань, визначає межі їхнього збігу з дійсністю. Абсолютність істини співвідносно дійсності слід сприймати лише в межах пізнаного, а це значить – умовно. Якби була встановлена абсолютна істина відносно світу, в якому ми живемо, то припинився б і сам процес пізнання як такий, що вичерпав себе. А це не може трапитись до тих пір, поки людина має здатність дивуватись і сумніватись. Хоча й важко уявити, чим може людина себе здивувати не через тисячу, а навіть через сто років. Але те, що сумнівів на все космічне життя роду людського вистачить, у цьому, даруйте тавтологію, можна не сумніватись, підтвердженням чому є хоча б ті ж самі суперечки філософів, що точаться протягом тисячоліть навколо з'ясування сутності, власне, поняття істини. Тому, коли людина видає свої твердження як абсолютні, це має як мінімум насторожувати стосовно її щирості чи далекоглядності, а як максимум – свідчити про її лукавство, а можливо, навіть і банальну брехливість. Абсолютно **так**, а не інакше, не може бути у бутті. А тим більше у світі людей. Як, між іншим, не може бути й абсолютно **не так**.

У загальному вигляді з'ясуємо наше розуміння істинності знань та можливостей маніпулювати ними, видаючи хибні знання за істинні або навпаки. **Постулюємо, що легше довести й підтвердити істинність знань природничих, технічних наук, оскільки вони віддзеркалюють об'єктивну дійсність. І значно тяжче зробити теж саме стосовно знань гуманітарних, юридичних наук, тому що вони відображають соціальну дійсність, яка об'єктивується життєвими виявами людей, тобто суб'єктивно.** Відповідно, можливості маніпулювання хибними знаннями природничих і технічних наук суттєво обмежені у порівнянні з тим діапазоном, що можливий у сфері гуманітарних і правових знань. Цю тезу важко спростувати навіть тому, хто вирішить стати на позиції радикального апологета. Ми ж не будемо закривати очі на очевидне.

У з'ясуванні й цього питання будемо, як і раніше, апелювати до простого й зрозумілого. Наприклад, коли ми чуємо слово верблюд як видову назву у зоологічній класифікації тварин, у нашій уяві постає саме ця тварина, а не, скажімо, слон. І коли ми бачимо цю істоту, навіть без горбу, в нашій свідомості ми подумки ідентифікуємо її зі словом «верблюд», а не якимось іншим поняттям чи терміном. Розгортаємо нашу уяву в цьому відношенні далі.

Трапляється такий курйоз, що дитина якимось чином, чи то з подачі дорослих, чи за легшої вимови, засвоїла називати верблюда слоном. У нормальних людських умовах таке помилкове знання згодом виправляється, коли дитина починає усвідомлювати неадекватність реакції соціального оточення на використання нею утвердженого й визнаного поняття не за призначенням. А якщо б це було у сиву давнину й дитина була нащадком єгипетського фараона, який володів абсолютною владою над всім, що мешкало тоді під сонцем у тій древній цивілізації, будучи примхливою й амбіційною особистістю, ставши повелителем, не захотіла обтяжувати себе переучуванням засвоєних раніше понять. Єгипетські фараони мали таку необмежену владу, що могли за бажанням примусити своїх підданих перевчитись і називати верблюдів слонами, тобто тими поняттями, які вони засвоїли.

Якби така колізія трапилась у науковому співтоваристві, коли б знайшовся «прогресуючий» зоолог, який вбачає справжню науку не в дослідженні сутності дійсності, а в підміні понять, якими позначається ця дійсність, та зміг переконати вчених у галузі зоології віднині йменувати слонем ту тварину, яка раніше називалась верблюдом, а верблюдом називати ту істоту, яку до сих пір знали як слона, то ця проблема вирішувалась би з позицій конвенціоналізму. Це щось на зразок того, коли вулиця називалась одним іменем, а потім депутати зібрались і, за чийось поданням, своїм рішенням перейменували її. Покоління, яке народжується засвоює вже нову назву, а старші люди, ще довго плутаючись, зберігають у своїй пам'яті стару.

Що від цього, крім знаків-понять, якими була означена дійсність, міняється? Вулиця як була, так і залишилась на тому самому місці. Слон як був слонем, так і залишився ним, не перетворившись на верблюда й не підозрюючи навіть, як його класифікують і називають у зоологічній систематиці. Не змінилась дійсність, не помінялись знання про неї, а змінилось лише позначення цих знань, що не може впливати на їхню істинність.

Але у світі людей, там, де проявляється у бутті соціальна дійсність, далеко не все так однозначно з критеріями істинності знань, які дають про неї уявлення. І мабуть недаремно у народі кажуть: «Називай мене хоч горшком, лишень у піч не став». Це можна тлумачити як принцип-засторогу, що визначає своєрідну демаркаційну лінію між тим, що називається забавою, грою слів у понятійному полі, які не шкодять дійсності, та тим реальним соціальним простором, запровадження в який надуманих понять, хибних знань, спотворює, деформує людський світ. Раніше, коли в людських соціумах ієрархія вибудовувалась за природним правом, хто був сильнішим, брав «рогача» й орудував «горшками», а коли він слабшав, цей інструмент (владу в соціумі) перехоплювали міцніші руки. В сучасному світі людей це все може робитись на інших засадах і не в такий спосіб. Визначальну роль у влаштуванні людського соціуму відіграє не реальний стан його дійсності, а те, чим і як позначена ця дійсність, тобто інформацією й знаннями, поява яких інколи передусе виникненню

самої соціальної дійсності. Звідси актуалізується проблема суб'єктивної ролі того, хто цю інформацію й знання продукує та використовує.

Щоб бути послідовними, опираємось і далі на взятий раніше за основу приклад, користуючись езопівською мовою, стисло проілюструємо зазначену вище тезу. У житті людей цілком реальною може бути ситуація, коли оте **маленьке собача**, що вискакує з кущів і гавкає на слона, **може стати суспільним слоном і зайняти відповідне ієрархічне місце в соціумі**, коли воно стає володарем відповідного чи то мандата, чи диплома, а може просто сертифіката чи посвідчення. Взагалі, різновид документу принципового значення не має. Важливо, щоб чорним по білому було написано, що саме оця моська є слон. І обов'язково стояла легітимна печатка. В зоопарку, якщо хтось поміняє таблички між стійлом верблюда й кліткою зайця, це не вплине на відповідну зміну раціонів харчування цих тварин. А в людських соціумах, де можуть діяти хоч і надумані, але виписані закони, якщо заєць став володарем документу, який засвідчує, що він верблюд, раціон харчування може змінюватись автоматично. Байдуже, що в реальній дійсності верблюда немає й не може бути за всіма неписаними законами природи. Зайцю добре. Якщо навіть харч і не підходить, зате його багато, можна виміняти на щось їстівне для себе. Але ж **приреченість верблюда очевидна, коли йому виписують довідку, яка засвідчує, що він значно менша звірина**.

Коли у такий спосіб істинна соціальна дійсність підмінюється неістинною, тобто вдаваною або просто брехливою й несправедною, людина, що стає на цей шлях, робиться перевертнем, оскільки видає себе за того, ким вона насправді не є й не може бути. Якщо в соціумі це трапляється поодиноким чи локально, це дозволяє більшості нормальних людей відчувати себе самими собою, тобто не деформувати свої особистості й підтримувати цим самим людські умови для суспільного життя. Але якщо спотворення соціальної дійсності набуває ознак тотальності, то найтяжче в такому соціумі людям, які не хочуть ставати і бути перевертнями, оскільки перевернутий таким чином людський світ запрограмований на формування, продукування й затребування

людських індивідів, які сприймають істину у її зворотній сутності. **У такому деформованому соціальному середовищі успішнішим стає той, хто впевненіше та переконливіше бреше.**

Правда більш всеосяжне поняття, аніж істина

Таким чином, з врахуванням того, що нам вдалося з'ясувати у тлумаченні сутності поняття істини, **ми можемо тепер перейти до інтерпретації поняття правди.** Коли ми заглянемо у чинний орфографічний словник української мови¹¹⁰, то зможемо там крім слова «**правда**» побачити похідні від нього слова: **правдивий, правдорець, правдолюб, правдомовець, правдоподібний, правдошукач, праведник, праведність, правий, правильний.** Що стосується попередньо розглянутого нами поняття, то в цьому ж словнику можна побачити лише такі слова, як істина, істинний та істинність. Звертаючись до груп антонімів, знаходимо такі слова: **неправда, неправдивий, неправдоподібний, неправедний, неправий, неправильний; кривда, кривдження, кривдити, кривдний, кривдник, кривдниця; брехня, брехання, брехати, брехач, брехливий, брехун, брехунка; хибний, хибність; помилка, помилковий, помилковість.**

Не претендуючи на те, що під силу професійним лінгвістам, обмежимося у тлумаченні сутності правди, якою вона відрізняється від поняття істини, доступним для широкого загалу розумінням. Відштовхуємося від того, що має сприйматись без доведень. **У нас немає підстав стверджувати, що поняття правди та істини зовсім нетотожні або, навпаки, повністю ідентичні між собою.** Ми, без сумнівів, сприймаємо їх, як близькі, але не у всіх випадках як синонімічні слова. Після введення у контекст нашого дослідження розуміння сутності істини нам залишається, спираючись на це підґрунтя, з'ясувати, що має

¹¹⁰ Орфографічний словник української мови: Близько 120 000 слів / Уклад.: С.І. Головашук, М.М. Пешак, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. – К.: Вид-во "Довіра", 1994. – 864 с.

належати лише поняттю правди, як нетотожне істині, а що залишається в обсязі поняття останньої, як притаманне лише їй.

Спочатку визначимось, яке з двох порівнюваних понять більше за своїм обсягом. Не повинно бути принципових заперечень стосовно того, що **правда більш всеосяжне поняття, аніж істина**. На користь такого твердження свідчить наявність значно більшої кількості похідних від правди слів та їхніх антонімів, що семантично не можуть бути протиставлені смислу поняття істини. Зокрема, кривда й похідні від неї слова не можуть розглядатись як антоніми істини. Це наштовхує на розуміння того, що правда як поняття може охоплювати й те, що сприймається як істина, й простиратись далі, зокрема у царину моралі, почуттів, життєвих принципів, позицій людини. Істина ж обмежується знаннями про дійсність, достовірність яких залежить від пізнавальних можливостей людини на момент їх здобуття чи знаходження.

Класичними прикладами в цьому відношенні є знання, які вважались істинними протягом тисячоліть стосовно будови Всесвіту, центром якого розглядалась Земля, навколо якої обертаються небеса, Сонце та інші небесні світила. Ці знання на початку нової ери Птоломеем були теоретично розгорнуті в спеціальну систему, яка закріпилась в історії людства під його ім'ям. Істинність цієї теорії не піддавалась спростуванню аж до Нового часу, коли з'явилися відкриття й вчення Коперніка, Кеплера, Галілея, Ньютона. Другим яскравим прикладом відносності достовірного віддзеркалення об'єктивної дійсності можуть слугувати знання класичної фізики та їхнє сприйняття як істинних до епохальних відкриттів теорії відносності, квантової теорії й критичний перегляд їхньої достовірності у новітній період.

Чим важливі ці та чисельні інші приклади, якими вибудований людський шлях пізнання навколишнього світу, у цьому контексті нашого дослідження? До Коперніка вчений, який вивчав зоряну карту неба, спираючись на концепцію Птоломеевої системи, роблячи свій внесок у скарбницю знань астрономії, утверджував хибну істину про дійсність, але говорив правду, коли репрезентував свої знання, оскільки він вірив у коректність загальноновизнаної базисної теорії про будову Всесвіту

та істинність добутих ним знань. Джордано Бруно, який вже по-іншому розглядав Світобудову, був вірним як істині, так і правді про цю істину, які, на жаль, були на той час несприйнятливими для інквізиції, що жорстоко стояла на сторожі теологічного вчення, яке схоласти обіперли на Птолемеєву систему. Галілео Галілей залишився вірним істині, але зрадив правді, що дозволило йому, хоч він і втратив зір під час тюремного заточення, уникнути страти.

Так було, так є й так, на жаль, буде, що **для людини легше встановити істину, аніж відстояти правду у світі людей.** Трапляється, що науковець може бути наполегливим і безкомпромісним у здобутті нових знань, запекло доводити й відстоювати їхню істинність перед науковим співтовариством, але водночас буде цинічно безпринципним і брутально брехливим у реальному житті серед людей. І це може виходити далеко за межі розсудливого й зваженого компромісу, яким можна виправдати вчинок Галілея й яким міг би врятувати своє життя Бруно, залишившись при цьому вірним своєму новому науковому світобаченню, в істинності якого він був переконаний. А чи може бути виправданим, власне, сам компроміс у подібних радикальних життєвих ситуаціях? З точки зору збереження людини від передчасної смерті можна дати ствердну відповідь. Але ж якби людство час від часу, тоді від Джордано Бруно, ще раніше на дві тисячі років від Сократа¹¹¹, не отримувало таких та подібних

¹¹¹ «Тепер, як правило, визнають, що Аніт – демократичний ватажок, котрий підтримував обвинувачення – не мав наміру зробити з Сократа мученика. Його метою було вигнання Сократа. Проте цей намір зруйнувала Сократова відмова піти на компроміс зі своїми принципами. Я не вірю, що Сократ хотів померти чи що йому подобалася роль мученика. Він просто боровся за те, у справедливість чого вірив, а також за справу свого життя. Він ніколи не мав наміру шкодити демократії. По суті, він намагався дати їй нову віру, якої та потребувала. Зрада його колишніх друзів подала Сократову працю та його самого у такому світлі, що змусила його жорстоко каратися. Він, можливо, навіть вітав судовий розгляд як нагоду довести, що він завжди був відданим рідному місту. Сократ дуже ретельно пояснив таке своє ставлення, коли йому надали можливість втекти. Якби він скористався цим шансом і став вигнанцем, то всі б вважали його ворогом демократії. Тож він залишився і

уроків безкомпромісного відстоювання правди й жертовності в її ім'я, чи не атрофувалось би в нього відчуття й почуття правди. Й чи не потонуло б воно до цього часу у брехні, що плодять аж надміру компромісні та конформістські люди, зазвичай, у якихось своїх корисних цілях, а не лише з метою самозбереження, коли людський індивід потрапляє на межу виживання.

Тепер зробимо тлумачення поняття правди через інтерпретацію нашого розуміння правди не лише в основному, а і в похідних від цього поняття словах. Паралельно визначимось, в яких випадках доречно ставити поряд як синоніми істину та похідні й супутні їй слова. Інтерпретація відповідних антонімів має допомогти глибше зануритись у розуміння сутності правди.

Правдивість зазвичай ми сприймаємо й як те, що може виступати синонімом істинності знань, фактів, інформації тощо, так і те, що розглядається як риса характеру людини, дуже важлива властивість її особистості, синонімом якої є чесність. Коли ми говоримо, що це нечесна людина, то розуміємо, що вона неправдива, тобто брехлива. Якщо мова йтиме про наукові знання, які визнаються неістинними, ми можемо також називати їх неправдивими, помилковими, хибними до тих пір, поки їхня неістинність не усвідомлена тим, хто їх здобував чи репрезентував. Коли ж той, хто репродукував ці знання, навмисно їх робив неістинними або усвідомлює, що вони неістинні, але транслює їх у своїх життєвих виявах, тоді у нас з'являються підстави визнавати такі знання нечесними, що означає в даному випадку й брехливими.

виклав свої міркування. Це пояснення, його останню волю можна знайти в Платоновому «Критоні». Усе просто. Якщо я втечу, каже Сократ, то порушу закони держави. Такий вчинок поставив би мене в позицію до законів і довів би мою нелояльність. Цим було б завдано шкоди державі. Тільки залишившись, я зможу поставити поза сумнівами мою лояльність до держави, її демократичних законів і довести, що я ніколи не був її ворогом. Не може бути кращого доказу моєї лояльності, ніж моя готовність померти за цю демократичну державу. Сократова смерть – остаточний доказ його щирості». Карл Попер. Відкрите суспільство та його вороги. Том I. / Перекл. з англ. О. Коваленка. – К.: Основи, 1994. – С. 217-218.

Інтерпретуючи слово **правдоборець**, спочатку відмежуємось від патологічних суспільних виявів боротьби за правду, коли людина весь навколишній світ сприймає в чорних, затемнених кольорах і на кожному кроці робить зауваження цьому світові. Мовляв, він недосконалий, неправдивий і взагалі несправжній. У таких випадках залишається лише поспівчувати як людині, що тотально невдоволена білим світом, а значить, своїм життям, так і тому соціальному оточенню, де безпосередньо здійснюються вияви такої «боротьби за правду». Але й нехтувати такими виявами не можна, особливо, коли вони набувають широкого й тим більше масового розповсюдження, що має сприйматись як очевидна ознака неблагополуччя суспільства.

Абсолютної чи якоїсь універсальної правди у людському світі, як відомо, немає, не може бути та й не повинно бути. Інакше людське життя мало б стати або рафіновано правильним, а це значить – чітко визначеним, структурованим, передбачуваним, запрограмованим, одномірним, прісним, сірим від своєї прозорості, або люди давно повбивали б один одного у безкомпромісній війні за правду. Особливо якби кожен воював за свою правду. Моторошно навіть уявити, коли б люди знали абсолютно всю правду, в тому числі й ту, що сидить у голові кожного з нас. Недаремно ж, мабуть, кажуть у народі, що краще мати декількох недругів, які погано думають і говорять про тебе, аніж одного друга, який доносить тобі ці думки та розмови.

Тому в нашому дослідженні ми розглядаємо зваженого правдборця, який у боротьбі за правду принципово відстоює загально визнані людські чесноти, коли вони в соціальному середовищі брутально зневажаються або переслідуються. В цьому відношенні, на наш погляд, логічна й більш зрозуміла інтерпретація сутності правди з позицій антоніма, який у даному випадку не можна назвати якимось одним словом. Адже не прижилися в українській мові «кривдоборець» чи «брехнеборець», що як слова-антоніми легалізували б у суспільстві реально існуючих і постійно відтворювальних суб'єктів, які породили й породжують необхідність існування такого феномену й поняття,

як правдоборець. Це слід розглядати наслідком виявів названих антонімів, які можна подати лише в описовій формі.

Дійсно, якби в суспільстві панувала правда, а не її антиподи – брехня й кривда, якби не було тих, хто чинить опір правді, нехтує нею, топчеться по ній, переслідує її, то не було б потреби і в правдоборцях. Тепер звернемо увагу на те, перед ким треба так відстоювати, утверджувати правду, щоб це могло називатись власне боротьбою. Напевно, що не в сім'ї і не перед рівнозначними за своїм соціальним статусом колегами чи простими громадянами. На побутовому рівні, правда частіше всього утверджується або в дискусіях чи в суперечках, або незалежною власною поведінкою чи окремим вчинком.

Відстоювати правду шляхом боротьби виникає потреба перед тими суб'єктами, які наділені силою влади або грошей чи просто фізичною силою. Значно ускладнює, а може й робити таку боротьбу безперспективною, коли всі сили суміщаються в одному суб'єкті – особі, структурі чи системі. За таких умов боротьба за правду з відкритої переходить у латентну, що не робить її менш безпечною, оскільки людська енергія невдоволення нікуди не виходить, а пара, яка постійно у котлі накопичується, як відомо, рано чи пізно має властивість зривати котел. У цьому контексті маємо на увазі «суспільний котел».

Якщо таке явище має системне розповсюдження, то недалеко радянська історія свідчить, що влада може знаходити радикальні засоби нейтралізації невдоволення громадян навіть на побутовому рівні, а не лише на суспільному, щоб не допустити протирежимного бродіння у народних масах. Пригадаємо лишень розселення по комунальних квартирах, тотальні нагляди, стеження, доноси, а далі – перепроводження по етапах у віддалені місця всіх, хто бажав, а може, вже й перехотів, чи навіть передумав боротись за правду.

Радує те, що ми не з'єднані адміністративно з тими просторами, де є віддалені місця. Завдяки тому, що Україна є незалежною Державою, тепер її громадян не зможуть запроторити туди, куди неможливо ні літаком долетіти, ні на оленях доїхати. А в межах України маємо сподіватись і прагнути

до правдивого й праведного майбутнього. Важливим, а для демократії й визначальним критерієм такого майбутнього можна розглядати суспільну незатребуваність на правдоборців. Але нехай обов'язково буде побільше борців за істину в науці й освіті, що має свідчити про розвиток цих визначальних для суспільного розвитку галузей діяльності, а також і в політиці, що має підтвердити зрілість демократії, яка базується на правді, а не на брехні. **З цього маємо зробити висновок, що борець за правду й борець за істину не зовсім синонімічні поняття.**

Коротко зупинимось на інтерпретації **правдолюбства**. Автор не переконаний у доречності розгляду як синоніму того, хто любить істину. І не тому, що некоректним здається словосполучення «істинолюб», а тому, що не знаходиться достатнього смислового наповнення, яке б дозволяло підтягнути цей словесний витвір до синоніму правдолюбця. Істину можна сприймати або відторгати, поважати або нехтувати нею, визнавати або спростовувати. Якщо це істина, а людина її не сприймає, нехтує нею у своїх життєвих виявах лише тому, що вона їй не подобається, тобто вона її не любить, така поведінка в певних ситуаціях може розцінюватись як неадекватна. А це вже може розцінюватись соціальним оточенням такої людини як симптом сумного для неї діагнозу.

Знов таки, смисл слів **правдолюб** і **правдомовець** краще зрозуміти через описовий образ їхніх антонімів. Це може бути той, хто не любить правди, потурає брехні, надає їй перевагу. Легше уявити правдолюбця, який може говорити неправду, аніж людину, яка звикла до брехні, щоб вона любила правду. Ближче до істини, коли правдолюб каже: «Я брешу», аніж те, коли його антипод каже: «Я говорю правду». Особливу недовіру може викликати фраза у передвибірній риторичі «Я говорю абсолютну правду!», синонімами якої можна розглядати похідні фразеологізми, щось на зразок «Я абсолютно впевнений!» чи «Я абсолютно переконаний у своїй правоті!» Але до найвищих бруталних і цинічних виявів пошання правди можна віднести, коли брехлива людина, без будь-яких внутрішніх сумнівів, не вдавано, а по-справжньому

широ каже: «Я говорю ширу правду!», тверезо калькулюючи в цей же час у своїй свідомості протилежну сутність.

Цей парадоксальний феномен нашого сучасного суспільно-політичного життя, який значно ширше розповсюдився, аніж в часи брежневського застою, й набув при цьому більш витонченого цинізму, не піддається якомусь однозначному логічному поясненню. Здоровий глузд сприймає амбівалентність людини, але не існування в ній водночас двох протилежних особистостей. Все ж таки щось має домінувати, а щось повинно бути підлеглим. В яких випадках людина може широко називати правдою те, за чим прихована брехня? Перш за все тоді, коли вона наївно помиляється, не відаючи і навіть не підозрюючи, що це неправда. Або коли людський індивід позбувся комплексу моральності, подолав його, як швидкісний літак – бар'єр звуку, й широко любить брехню, вірить в нею, як в правду, зрозуміло, що вигідну для себе. І от така правдоподібність, доведена у своєму цинізмі ширості до свого абсолюту, зі значним випередженням від своєї істинної суті, як літак-фантом з'являється у соціальному просторі, причаровує своїм ширим летом думок. Аж ген потім, зі значним відставанням, докочується карколомний і віроломний грохот брехні й кривди, який у вигляді матеріалізованого звуку й спотвореної соціальної дійсності підтверджує істинну сутність нематеріальних думок-фантазій, продемонстрованих широко мовленими словами правди, що прилетіли зі значним випередженням у свідомість наївних громадян, які довіряються такій «правді». Таким чином, не скільки логіка, як алегоричний образ літака-фантома й головне, власна інтуїція дозволяють нам зробити не лише певну інтерпретацію цього парадоксу, а й висновок про те, що **наївно можуть помилятися і казати широко неправду як правду, діти. Можуть також наївно помилятися пересічні громадяни, які широко вірять брехні, що видається за правду політиками. Але не самі політики, які брехню видають за свою ширу правду як абсолютну істину, що за визначенням не підлягає спростуванню**¹¹².

¹¹² «...Ліг спати. А воно гримить, чадить – уже с космосу. Весь світовий простір стугонить... І стогне... Спершу якийсь нерозбірливий гул – не то

Таким чином, від з'ясування смислу правдолюбства ми непомітно перейшли до **правдомовності**. Це чи не найбільш неоднозначне, в суперечливості своїх проявів, поняття із похідних від «правди» слів та її сполучників, під яким частіше всього може приховуватись правда та маскуватись брехня. Як правдоборці, так і правдолюбчи запобігають до правдомовності для того щоб озвучити, сповістити, донести світу правду. Але ж і їхні антиподи теж запобігають до правдомовності. Щоб досягти своїх цілей, вони змушені наряджатись, маскуватись, прикриватись одягом правди. Правда приховується, коли вона підмінюється брехнею, яка видається за правду. Тому **семантично правдомовність можна трактувати як суспільні плацдарм, майдан, трибуну, врешті рупор, які можуть займатись, наповнюватись, озвучуватись або правдою, або брехнею чи їхньої сумішшю, де може переважати як перше, так і друге**. Це саме той випадок, коли доречно сказати, що святе місце порожнім не буває, але зробивши при цьому відповідний

«нари», не то «Канари», «з тіні», «в тінь», «в Європу», «в Азію»... А потім понеслось: «Я, Брехуненко-Врунов, голова Партії Чесно Награбованого Майна, присягаю на Біблії, на Конституції та на своєму партквитку, що забезпечу кожному громадянину України вже з січня 2007 року місячну заробітну плату не менше десяти тисяч доларів... Ми і тільки ми!» «Я, Врунов-Брехуненко, голова Партії «Було Ваше, стало Наше», присягаю на Біблії, на Конституції та на своєму партквитку: Ми забезпечимо кожному громадянину України вже з другої половини 2006 року місячну зарплату двадцять тисяч доларів! Ми і тільки ми!» «Я, Сморд-Осатанелов, голова Партії Крутого Братерства, інформую багатосотнаціональний народ України, що очистивши нашу рідну землю від їхньої бандерівської і запровадивши китайську мову, ми здобудемо довіру великого братнього Китаю та дістанемо необмежений доступ до його безплатної продукції, як-от: чаї чорний і зелений, креветки, морська капуста, очерет, шовк, перламутрові гудзики, а також нафта, газ, золото, алмази і твели для атомних електростанцій»... А далі щось зовсім рідне: «Я, Максим Семитуз, почесний глашатай Експрес-Рятувальної Команди «Ніяк», радий доповісти українському народові й усьому прогресивному (тьху ти! Вибачайте) людству, що ми і тільки ми знаємо, як зробити ТАК, що було НЕТАК, а НИЯК. Ми вже це робили і знов готові». / Дзюба І. Порнократія на марші: статті, фейлетони, памфлети. – К.: Смолоскип, 2007. – С. 29-30.

наголос. Коли мовиться правда, це місце дійсно святе. Коли правда змовкає чи взагалі мовчить, тоді голосом правдомовності користується її антипод. І воно перестає бути святим, а стає гріховним.

Коли правда мовить на весь голос і не змовкає, це не дає гарантій, щоб брехня зовсім щезла. Але це є запорукою того, що остання не може розперезатись і вести себе у суспільстві чи певному конкретному соціальному оточенні нахабно й брутально. В таких умовах, **коли звучить впевнено слово правди, брехня змушена говорити пошепки, нишком, крадькома**. Тому принципово важливим у людському світі є те, щоб не змовкав голос правди. Лише тоді можна сподіватись на праведність цього світу. Людина, опинившись у білому світі, має постійно у своїх життєвих ситуаціях визначатись, як їй особисто скористатись правдомовністю – в ім'я правди чи заради брехні. Поряд з цим протягом життя людині доводиться постійно вирішувати проблему, як їй відрізнити слово правди від брехні з усього того, що мовиться іншими людьми. Від таких власних самовизначень та результатів розв'язання зазначеної проблеми повсякденно й повсякчасно залежить, що ми робимо у білому світі: чи множимо й стверджуємо правду, чи плодимо й розповсюджуємо брехню, чи підтримуємо правду, чи потокаємо брехні.

І в цьому зв'язку доречно звернути увагу ще на такі слова, як «**правдоподібність**», «**неправдоподібність**», «**напівправда**», за якими може бути як правда, так і не зовсім така. А це потребує від людини додаткових зусиль, щоб углядіти істинну суть того, що приховується в таких феноменах, коли вони виникають у реальному житті. Але ці слова цікаві ще й тим, що вони унаочнюють очевидність нетотожності смислу правди та істини як окремих понять.

Адже ми сприймаємо істинність як достовірність того що є або чого немає. Коли ми апелюємо до правдоподібності як того, що описує чи віддзеркалює певний факт дійсності, то маємо усвідомлювати, якщо схоже на правду чи подібне до правди не є в дійсності правдою, то воно неістинне. В той же час у неправдоподібності як антиподу правдоподібності, може бути реальний

факт дійсності, що дає підстави вважати її у цьому сенсі істинною. Правдоподібність неможливо спростувати чи скасувати, оскільки це відноситься до чуттєвої сфери людини – її світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння й світобачення. Коли ж мова йде про подібне до істини, це є не що інше, як гіпотеза, яку можна або підтвердити, або спростувати, використавши коректний для неї метод пізнання, що гарантує достовірність. Підтверджена гіпотеза набуває статус істини, а непідтверджена скасовується й визнається хибою. Отже, некоректно вважати синонімами «правдоподібний» і «подібний істині».

Напівправа, у якій губиться правда, трансформується у суцільну брехню¹¹³. Зазвичай та й за логікою у слові «напівправа» ми скоріше вбачаємо не повністю висловлену правду, аніж наявність прямої брехні наполовину неказаної правди. Але в будь-якому випадку те, що є правдою у напівправді, то істина. А якщо напівправа не несе в собі брехні, то вона в усьому своєму обсязі істинна.

Правдошукацтво можна розуміти й тлумачити по-різному, оскільки семантика цього словосполучення вказує на відсутність очевидності, що зумовлює й неоднозначність. Але визначальне слово очевидне, його, на відміну від правди, не треба шукати. Тому з цього й розпочнемо нашу інтерпретацію. Шукається те, чого зразу не бачиш. Людині доводиться займатися цією процедурою доволі часто, розпочинаючи з пошуку речей повсякденного користування. Потім шукається те, що потрібно придбати, колекціонувати, стяжати і т. д. Шукаються утаємничені віками скарби. Шукають археологи, шукають геологи. У пізнанні людина здійснює пошук істини. А шукання правди для людини може виявитись чи не найскладнішим з усіх можливих пошуків. **Людину цей білий світ може так затуркати, що вона, проживши життя, так і не розбереться ні в собі – на що вона була здатна й де була її**

¹¹³ «В Україні політики співають часто з одного голосу, і громадяни настільки звикли до напівправди, що вже не помічають того, як їх обдурюють». / Горбулін В.П. Без права на покаєння. – Харків: Фолио, 2009. – С. 55.

правда, ні навколо себе, так і не вгледівши – де і з ким була правда, а хто їй втовкмачив брехню як правду.

*Правду неможливо знайти там,
де губиться справедливість*

Для підтвердження такої тези проілюструємо декілька прикладів з нашого суспільного життя. Як сьогодні українському громадянину віднайти правду в тому, що водночас говориться з декількох десятків партійних рупорів? За якими ознаками й критеріями визначитись – з ким правда, а за ким сунеться брехня, якщо всі обіцяють одне й те ж – успішне, світле й щасливе майбутнє для нашого народу? Можливо, за ознаками того, хто гучніше кричить і переконливіше та впевненіше мовить «щирю правду». А якщо всі аж занадто кричать і однаково переконливо брешуть, в чому ти переконаний? Що тоді, нікого не обирати і всіх, хто бреше, розпустити? А що далі?

У суспільному бедламі значно тяжче розшукати правду, аніж щось потрібне у безпорядку речей і предметів. Але ж і в умовах надзвичайного суспільного порядку, коли запроваджується одна правда правителя, марна справа шукати свою правду. В недалекій історії для мільйонів людей маршрут пошуку правди проліг через радянські й фашистські концентраційні табори. А для багатьох з них там і завершився. Лише тому, що люди знехтували своєчасним пошуком правди не лише своєї особистої, а й загальної, суспільної, довірили свою долю носіям брехні, заручниками й жертвами якої вони потім і стали. Тому людина приречена на пошук правди. Коли ж вона відмовляється від такої мороки, як пошук правди, за неї це будуть робити інші. Але то вже буде не її правда. І не завжди правда.

Вище ми з'ясували, що істина й правда у відображенні об'єктивної дійсності збігаються й можуть розглядатись як синоніми. Вчений, який шукає істину, досліджуючи об'єктивну дійсність, з її встановленням знаходить і утверджує правду про цю дійсність. А чи так це відбувається у пошуках істини про суб'єктивно-об'єктивну дійсність, тобто про, наш з вами, світ

людей? Візьмемо простий, але характерний для нашого суспільного життя приклад. Інспектор-податківець покликаний шукати й відстоювати істину, яка передбачена вписаними чинними законами та іншими нормативними актами. Не будемо робити наголос на чисельності регламентуючих суспільну діяльність документів, оскільки вже й школярі знають, що їх аж занадто багато. Приймаємо це як беззаперечний факт суб'єктивно-об'єктивної дійсності нашого суспільства й зримо сутність, яка нас цікавить у даному контексті дослідження. У нашій уяві не новачок, а досвідчений компетентний інспектор, який знає досконало свою справу, а значить вміє шукати і встановлювати істинний стан діяльності суб'єкта, якого він обрав чи йому визначили зверху як об'єкт перевірки.

В одному випадку йому трапилось перевіряти дрібного підприємця, який правдами й не зовсім правдами ледве підтримував беззбитковою свою справу, що була єдиним джерелом забезпечення власної сім'ї. Щоб зводити кінці з кінцями, він змушений був вдаватись до певних порушень тих встановлених державою нормативних вимог, у разі дотримання яких його справа стала б збитковою. Компетентний інспектор без особливих інтелектуальних напружень встановив факти порушень, визначив штрафні санкції, що передбачені чинним законодавством як складовою нашої суб'єктивно-об'єктивної дійсності. В результаті цього акту віднаходження істини підприємець став банкрутом, заліз у борги, позбавився офіційного джерела забезпечення себе й сім'ї, став об'єктом соціальної турботи держави, яка пустила його з торбою по світу. Інспектор за встановлення істини отримав премію. Не будемо підраховувати, скільки держава виграла на штрафі, з якого треба вирахувати премію інспектора, а скільки програє на соціальній підтримці, а можливо і реабілітації, збанкрутілого, з її «ласки», підприємця та його сім'ї й перейдемо до другого прикладу.

Цього разу перед нашим інспектором стояла задача значно складніша. Йому довелось перевіряти «крутого» бізнесмена, для якого мільйон доларів туди чи сюди – це менші гроші, аніж десять гривень для підприємця у попередньому випадку. Цей суб'єкт був налаштований під схеми діяльності, що забезпечувались відповід-

ними поблажками, що зараз для солідності іменується преференціями, які підкріплювались необхідними разовими законами й підзаконними актами. Це у чинно вибудованому правовому просторі забезпечує легітимність обхідних шляхів як запоруки для процвітання бізнесу, а не його животіння, що було зафіксовано у попередньому прикладі. Не дивлячись на це, наш професіонал докопується і тут до істини, знаходить те, що в умовах полегшеного життя недогледіли менеджери разом з юристами цього недоторканого й пільгового бізнесмена. Ситуація у раніше вибудованому правовому просторі, виявляється, змінилась, ексклюзивні закони й супроводжуючі їх підзаконні акти, на яких базувався успішний бізнес підконтрольного об'єкту, скасовані. Влада помінялась. Інспектор знову на висоті. На цей раз у державну казну повернено стільки коштів, що їх вистачить на окремі програми підтримки розвитку дрібного й середнього бізнесу та соціального патронату збанкрутілих дрібних підприємців.

Те, що допитливий і прискіпливий інспектор в обох випадках докопався до істини, а в нашій термінології означає, що він її знайшов, сумнівів немає. А чи знайшов він правду? Щоб відповідати на таке питання, треба спочатку визначатись з критерієм правди, що в соціальній дійсності не завжди співпадає з критерієм істини цієї дійсності. Це дуже принциповий момент у нашому дослідженні в цілому, а не лише в конкретному контексті, тому будемо уважними. Якщо ми підійдемо до вибору такого критерію формально, візьмемо за основу верховенство права, як це й належить робити у правовій і демократичній державі¹¹⁴, то в обох випадках інспектор знайшов разом з істиною

¹¹⁴ «Драматизація історії древньогрецького права являє нам підсумок одного з великих завоювань афінської демократії: історію процесу, в ході якого народ оволодів правом судити, правом говорити правду, правом направляти істину проти власних хазяїв і судити тих, хто ними править. Це велике завоювання древньогрецької демократії – право свідчити, направляти істину проти властителів – визріло у тривалому процесі, що розпочався й остаточно встановився в Афінах у V в. до н. е. Право протиставляти істину, позбавлену опори на владу, владі, яка не відає істини, сприяло появі ряду крупних культурних утворень, характерних для грецького суспільства». / Фуко Мишель. Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи,

й правду. А чи буде це справжньою людською, а не на папері виписаною правдою? Напевно, що ні, коли ми згадуємо справедливість. **Адже не можна знайти правду там, де губиться справедливість.**

У першому випадку явно несправедлива держава у відношенні до підприємця, а в другому – несправедливі стосунки бізнесмена у відношеннях з державою. Очевидною в розглянутих прикладах є й штучність соціальної дійсності, що створюється суб'єктивною волею людини. Одному вона створює нестерпні умови, які ледве придатні для виживання, а інший, не змінюючи нічого у своїй діяльності, вчора був у правовому просторі, а сьогодні випав з нього. Тому й марно у народі здавна кажуть, що закон мов дишло, куди повернув, туди й вийшло. Але ж правда не може робити такі круті віражі, бути сьогодні однією, а завтра іншою. **Звідси критерії істини соціальної дійсності не можна робити визначальними для пошуку правди. Навпаки, правда повинна бути критерієм істинності соціальної дійсності, яку творять люди.**

Отже, чим делікатніше добро, тим нахабніше зло. Коли мовчить правда, на її місці з'являється брехня. Критерієм істини в соціальній дійсності є правда. **І коли правда про соціальну дійсність замовчується чи взагалі нехтується, цим спотворюється істина.** Якщо така спекулятивність є в політиці, то це не повинно бути в науці й освіті, які мають прагнути до істини й сповідувати її та формувати адекватний теоретичний рівень суспільної свідомості. У протилежному разі наука й освіта стають різновидами політики. **Коли науки, які переймаються дослідженням соціальної дійсності, стають спекулятивно угодними політиці, така політика, завдячуючи цим наукам, стає сліпою й неадекватною, оскільки із втратою істини, вона втрачає орієнтири в соціальному просторі й часі, де розповсюджується її вплив.**

Істину як відповідника соціальної дійсності, тобто того, що діється в соціальному просторі, та соціальної реальності як

выступления и интервью. Часть 2 / Пер. с франц. И. Окуневой под общей ред. Б.М. Скуратова. – М.: Праксис, 2005. – С. 78.

того, що вже відбулося й зафіксовано в соціальному бутті, можна метафорично порівняти із дзеркалом, у якому, відображаючись у вимірах людської моралі, постає добро й зло, що йде з життєвих виявів людей як суб'єктів об'єктивної соціального буття. **Якщо істина не хибна, тоді таке дзеркало не викривлене й у ньому добро відображається в пристойному вигляді, а зло – у потворному.** Коли ж навпаки, то це світ кривих дзеркал, де краса й добро стають спотвореними, а потворність зла набуває благопристойного вигляду¹¹⁵.

Зло в політиці не виставляється напоказ, а маскується під одежі добра на кшталт того, як вовк рядиться в овечу шкіру. Щоб потворність зла не замаскувалась в пристойні одежі та зло не видавало себе за добро, його треба роздягати в дзеркалі істини про соціальну дійсність. **Тільки таким чином можна запобігти дифузії понять добра й зла як у політичній, так і**

¹¹⁵ «Річ у тім, що коли американці свого часу запускали з мису Канаверал дослідну станцію з якимсь особливо потужним телескопом, що мав прецизійну (високоточну) систему дзеркал, то, виявивши в останній момент дефект головного дзеркала, призупинивши запуск, усунули дефект і лише тоді запустили цей телескоп на орбіту. В переносному значенні таким телескопом, з такою системою дзеркал у кожній нації, в кожному суспільстві повинні бути весь комплекс гуманітарних наук, з літературою, освітою, мистецтвом, – і в складному спектрі цих дзеркал і віддзеркалень суспільство може мати об'єктивну картину самого себе і давати на світ не викривлену інформацію про себе, сфокусованому в основному дзеркалі. Ефект головного дзеркала, точність його оптики, грають вирішальну роль. У нас же цей телескоп давно застарів, ніколи не модернізується, його обслуговування часом не дуже й грамотна, а часом і недоброчесна й упереджена, так що нація відбивається не в системі розумно встановлених дзеркал, фокусується не в головному дзеркалі, а в шкельцях некоректно поставлених лінз і призм, що заломлюють її до невпізнання. Маємо не ефект, а дефект головного дзеркала, місцями воно розбите, уламки розкидані по світу. Та й взагалі цей телескоп встановлений не нами. Запрограмований на систему анахронічних уявлень, він умисно спотворює обличчя нації. В той час, коли справжня дослідна станція з потужним нашим телескопом давно вже повинна пролітати над світом, вивчати світ об'єктивно, і об'єктивно ж віддзеркалювати світові нас». / Костенко Ліна. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 1999. – С. 12-13.

громадянській свідомості, що має зберігати мораль у суспільстві, а совість у душах людей, які в ньому живуть.

Установлювати істину про соціальну дійсність покликані, даруйте тавтологію, істинні вчені, а не політики, які за природою влади не схильні до об'єктивної самооцінки й, зокрема, критичного аналізу власних життєвих виявів, від яких значимо залежить об'єктивна соціальної дійсності¹¹⁶.

1.5. Філософський зміст і логіко-гносеологічна сутність понять «розсудок», «розум», «інтелект» та «інтелектуальна діяльність»

Адекватність тлумачення та розуміння понять і термінів, якими позначається дійсність – запорука встановлення істини й віднайдення правди

Смисли істини постають у поняттях і термінах, тобто в науковій мові. Якщо ця мова адекватно віддзеркалює дійсність, тоді це істина, а не хиба. Введення понять і термінів є вигідним і зручним для спілкування, оскільки одне слово може охоплювати собою великий зміст. Для того щоб запроваджені поняття й терміни були взаємно зрозумілими й несуперечливими у своїх інтерпретаціях, їх сприйняття, визнання може досягатись **шляхом конвенціоналізму**, тобто на основі довільної угоди або конвенції між ученими в певній галузі знань. Але часто трапляється й таке, коли одне й те ж поняття може тлумачитись по-різному й нести в собі декілька смислів, тобто є неоднозначним у сприйнятті та розумінні. У таких випадках той,

¹¹⁶ «Обов'язок інтелігенції – усвідомити становище й пояснити його. А далі – організувати націю для дії. Історію творять люди – такою, які вони самі. А люди такі, якими їх створила історія. Пам'ятаючи про цю колізію, треба шукати надійний шлях до остаточної перемоги нашої правди». / Бадзьо Юрій. Право жити Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму – К.: Таксон, 1996. – С. 13.

хто запобігає до вживання неоднозначного поняття чи терміну, має сформулювати смисл, який він у нього вкладає¹¹⁷.

Як звичайна, так і наукова мова, розвиваючись, поповнюються та збагачуються новими словами й новими смислами. **Нові слова чи мовні звороти**, що з'явилися для позначення нового або вже усталеного поняття, **називають неологізмами**. Збагачення мови може здійснюватись й **зворотним шляхом, коли в її обіг повертаються давно забуті слова та мовні звороти, що йменуються архаїзмами чи історизмами** або слова, які з певних причин були вилучені із цієї мови. **Навмисне чи надмірне захоплення відновленням у мові архаїзмів, називається її архаїзацією**, деякі симптоми якої спостерігаються в препаруваннях української мови на сучасному етапі її розвитку. Не вступаючи в полеміку щодо доцільності того чи іншого вилучення, нововведення чи повернення зі знавцями української мови й тими, хто ініціює та здійснює цей процес, зробимо лише застереження, щоб у цьому не було упереженості та надмірності. Не викликає заперечень, щоб українська мова після століть чужомовного та ідеологічного деформування, піддалась кваліфікованій ревізії та реставрації. Але у вилученнях або чистці української мови не можна допускати ситуацій на кшталт тієї, коли з водою виплескується й дитинча. Керуючись

¹¹⁷ «Розглядаючи елементарний комунікативний процес, можна визнати, що структура судження (синтаксис) формує зв'язок уявлень, а сенс та зміст розкриваються через чуттєво оформлені асоціативні переживання. Тому сенс одного висловлювання для різних людей буває різним. Тобто синтаксис дає послідовність, передається повторюваністю, а семантика – сенс, який людина розкриває для себе за допомогою власного досвіду. Саме відмінність сенсу одного переказу для різних людей філософи намагаються зняти за допомогою рефлексивного міркування, від якого вимагається зупинити безмежність можливих асоціацій. Такої зупинки семантичної плинності не досягнути впровадженням одних лише синтаксичних правил. Практично це здійснюється впровадженням аксіом, основоположень, які підвладні правилам синтаксису, але розкривають себе виключно за допомогою семантичної однозначності, що умоспоглядається, стає нібито «оче-видною» (видною очима). Якщо очевидність для різних суб'єктів дискурсу не наявна в однозначній формі, тоді ці суб'єкти ніколи не знайдуть спільної мови, ніколи не зрозуміють одне одного». Чуйко В.Л. Рефлексія основоположень методології філософської науки: Монографія. – К.: Центр практичної філософії, 2000. – С. 26-27.

лише патріотичними почуттями або категоричним несприйняттям певної мови, не доцільно вилучати зі своєї мови слова, з якими втрачаються концептуально важливі смисли, в наслідок чого виникає чи створюється семантичний вакуум або бар'єр. Щось подібне відбулося в українській мові зі словом **«розсудок»**.

У чинному орфографічному словнику¹¹⁸, який був покладений в основу комп'ютерного редактора української мови, слово **«розсудок»** відсутнє. Немає його й у сучасному орфографічному словнику іншої групи авторів¹¹⁹. У великому зведеному орфографічному словнику¹²⁰ це слово з'явилося. Але у великому тлумачному словнику¹²¹ на 250 000 слів цієї ж групи авторів **«розсудок»** подається як слово, що рідко вживається й означає те ж саме, що й **«розум»**. У цьому ж тлумачному словнику **«інтелект»** інтерпретується як розум, здатність людини до мислення особливо до його вищих теоретичних рівнів, позначає рівень розумового розвитку. Не введено поняття **«розсудок»** і в психологічну енциклопедію сучасного українського видання¹²², яка містить 2185 статей.

В офіційній російській мові присутні слова **«разум»** і **«рассудок»**, які різняться за своїм смислом. Але в сучасних

¹¹⁸ Орфографічний словник української мови: Близько 120 000 слів / Уклад.: С.І. Головашук, М.М. Пещак, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. – К.: Вид-во «Довіра», 1994. – 864 с.

¹¹⁹ Сучасний орфографічний словник української мови: 180 000 слів / Уклад.: В.В. Дубічинський, Н.Я. Косенко. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2007. – 1024 с.

¹²⁰ Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Уклад.: гол. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 896 с.

¹²¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та СД) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.: іл.

¹²² Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с. (Енциклопедія ерудита)

українсько-російському¹²³ та російсько-українському¹²⁴ словниках в українській мові цим словам подається один відповідник «розум» і похідні від нього інші слова, які в смисловому сенсі «разум» і «рассудок» тлумачать як одне поняття. А це суперечить загальновизнаному у філософії розведенню нетотожних між собою понять «розуму» і «розсудку», що позначають різні типи чи рівні мислення людини.^{125,126,127} На підтримку правомірності такого розведення нижче здійснимо з позицій синергетичного підходу певну інтерпретацію взаємодії розуму й розсудку. Зараз же зробимо критичний логічний аналіз зазначеної плутанини, що є **концептуальною проблемою** не лише в площині конвенціоналізму, а й в адекватному тлумаченні інтелектуальної діяльності людини.

Зіпремось при цьому на положення, що не потребують особливих доказів. Є очевидним, що мислення й пам'ять не нетотожні між собою. Пам'ять не мислить, а лише зберігає інформацію, яка час від часу стає актуалізованою в цілеспрямованому чи спонтанно асоціативному мисленні людини, що постає у свідомості людини. Таким чином, є несуперечливим висновок, що без пам'яті адекватне мислення й, у цілому, інтелектуальна діяльність людини унеможлиблюється. Якщо ми станемо на позицію ототожнення «інтелекту» й «розуму» як рівнозначних за

¹²³ Українсько-російський словник / Уклад.: Г.П. Їжакевич та інші. – К.: Наукова думка, 2004. – 1008 с.

¹²⁴ Російсько-український словник / Уклад.: Н.Є. Лозова та ін. – К.: Наукова думка, 2004 – 1216 с. – (Словники України)

¹²⁵ Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. – Минск: Харвест, М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 800 с.

¹²⁶ Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА – М, 2003.– 576 с.

¹²⁷ Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – 815 с.

сміслом понять, а **«розсудок»** взагалі виключимо з лексики або будемо тлумачити його як відповідник **«розуму»**, що в цьому випадку дорівнює й поняттю **«інтелект»**, тоді постає логічна суперечність у словосполученні **«інтелектуальна діяльність людини»**, оскільки воно своїм обсягом не досягає **«пам'ять»**. Щоб несуперечливо позначити діяльність людини, яка включає взаємодію її мислення й пам'яті, потрібно залучати якийсь третій термін, який би охопив своїм смисловим наповненням **«пам'ять»** як окреме поняття та **«інтелект»** і **«розум»** як слова-синоніми. Коли ж цього не зробити, тоді для того, щоб бути коректним у понятійному апараті, цю діяльність треба позначати в описовій формі на кшталт **«взаємодія розуму (інтелекту) і пам'яті людини»**.

А щоб вирішити цю колізію в полі конвенціоналізму, не треба мудрувати. Достатньо розвести між собою **«інтелект»** і **«розум»** як не тотожні між собою поняття. Інтелект слід сприймати як узагальнююче поняття, що досягає не лише розсудок, розум, а й пам'ять. Крім цього, інтелект органічно поєднаний у психіці людини з її емоційною та в цілому сферою відчуттів, що забезпечують світовідчуття, без чого неможливі адекватні взаємодії людини із зовнішнім середовищем, її емпатія, світосприйняття та світорозуміння. Але ми не будемо заглиблюватись у цей бік проблеми. Зроблений вище аналіз дозволяє несуперечливо визначитись в розумінні смислового наповнення словосполучення **«інтелектуальна діяльність людини»**.

Далі обґрунтуємо неправомірність чи некоректність ототожнення понять **«розуму»** й **«розсудка»**. Наше дослідження не може оминати знання як продукт і предмет інтелектуальної діяльності людини. Адже вища освіта легітимізується у суспільстві в першу чергу знаннями. І соціальне буття сучасної цивілізації, у контексті якої функціонує вища школа, визначально об'єктивується знаннями. **Звідси постає проблема людини компетентної, тобто розумної й грамотної, яка була б адекватною рівнем свого розуму й освіти буттю, що твориться інтелектом.**

З'ясуємо сутність розсудку й розуму через інтроспективний аналіз нашого мислення

Поняття «розумний» і «грамотний» теж нетотожні між собою. У першому наближенні цю тезу можна підтвердити тим, що людина переважаючий час свого існування еволюціонувала й стверджувала себе в природі як окремий вид власним розумом, будучи при цьому неграмотною й неписьменною істотою. Більше того, навіть зараз, в епоху знань, в умовах ноосфери мільйони землян є неграмотними людьми. **Грамотність людини** як володіння нею вже існуючими структурованими й систематизованими знаннями за своїм змістом **ближче до компетенції й сфери розсудка**.

Як відомо, розсудок є первинним, нижчим рівнем мислення людини. Завдяки розсудку людина через свої відчуття сприймає інформацію про реально існуючий світ, осмислює та інтеріоризує¹²⁸ її, оволодіває досвідом, знаннями, формалізує, структурує, схематизує, приводить їх у сприйнятливую для власного використання систему, вирішує з допомогою набутих знань стандартні, стереотипні, формалізовані, структуровані, алгоритмізовані життєві та професійні задачі. Як бачимо, **розсудок створює фундаментальні засади для інтелекту людини**. Можна сказати, що він у взаємодії з пам'яттю оперує знаннями, якими вже оволоділа людина. На думку автора, **розсудок і пам'ять людини найбільше відповідають прототипу штучного інтелекту**. Адже штучний інтелект позбавлений розуму та емоційної сфери людини. Вільний політ мислення та емоції людини, які вона виявляє в конкретних життєвих ситуаціях, неможливо алгоритмізувати й формалізувати заздалегідь. У цьому полягає концептуальна обмеженість штучного

¹²⁸ Інтеріоризація – процес формування внутрішніх структур психіки, зумовлений засвоєнням структур і символів зовнішньої соціальної діяльності. Глумачиться як перетворення структури предметної діяльності в структуру внутрішнього плану свідомості. // Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. – Минск: Харвест, М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 800 с.

інтелекту в порівнянні з людським, тобто справжнім інтелектом, який здатний на інсайт та інтуїцію.

Розвинений розсудок, який здатний опановувати й оперувати великим масивом знань є потужним надбанням конкретної людини у визначених, напрацьованих, чітко детермінованих ситуаціях, основна суть, зміст яких не виходять за межі набутої й апробованої її компетентності. Але **розсудок безсилий у нестандартних ситуаціях**, які потребують оригінальних, нетривіальних підходів і варіантів вирішення, коли треба не тільки здійснювати складну, значить творчу комбінацію вже наявних у людини знань, а й виходити за їхні межі. Тобто у відповідності до вимог конкретної ситуації творити власні ідеї, знання.

Лише за допомогою розуму людина проникає у світ, якого ще немає, який можна створити, вибудувати, змінити. Завдяки розуму вона комбінує, творчо, нетривіально й нестандартно використовує вже наявні знання й творить нові знання адекватно конкретній ситуації. Але діапазон діяльності розуму людини буде звуженим за умов браку знань або наявності вузьких знань у неї. Наш дискурс розгорнувся у таку площину, коли мимоволі починають виникати одне за другим цікаві питання, на які людина завжди буде шукати відповіді, що ніколи не будуть вичерпними. Адже вони торкаються незвідного під будь-який спільний знаменник неповторних і унікальних розсудку й розуму, тобто внутрішнього світу кожної людини, яка будь-коли народжувалась чи народиться, вже відбулась у своєму неповторному житті чи ще відбудеться.

У нашому дослідженні можна претендувати лише на певні розмірковування з цього приводу, які б допомогли глибше розкрити суть визначеної і, на наш погляд, актуальної проблеми. Почнемо з ключових питань, за якими потягнуться інші: **«Як мають співвідноситись розсудок як осереддя знань і розум у людини? Чого більше бракує сучасній людині, а відповідно, й людству сьогодні – знань, які опановані й оперуються розсудком, чи розуму?»**

Природне почуття гармонії підсвідомо диктує відповідь, що має бути сумірність і відповідність між знаннями, опанованими

розсудком, і розумом у людини. А логіка розмірковувань суперечать такому твердженню, якщо така рівновага передбачається перманентною у житті людини, оскільки це прямий симптом того, що вона призупинилась у розвитку власного інтелекту. Це пряма ознака того, що людина набула певного обсягу знань, зайняла якусь нішу у професійному, соціальному житті, де здійснюється якась повсякденна діяльність, що не потребує постійного вдосконалення, творчого розвитку. Вона з цим змиралась, і з нею змирились. У такій стабільно одноманітній діяльності, в силу різних життєвих обставин, приречені перебувати багато людей, серед яких хто в меншій, а хто в більшій мірі здатний на творчий підхід до виконання своїх службових обов'язків.

Напевно, в меншій мірі потенційно здатна до творчості людина, коли вона засвоює знання в обсягах, що значно випереджають можливості її розуму продуктивно й творчо використовувати набуті нею знання. Якщо розум людини не здатний до самостійного розпорядження знаннями, які вона засвоює, то така людина в більшій чи меншій мірі, але все ж потрапляє у підлеглисть до цих знань. Наявні сьогодні у людини знання по відношенню до того, що має відбутись в її житті завтра, несуть у собі інформацію вчорашнього дня. Тому, якщо людина не в змозі бути адекватною кожній новій життєвій ситуації комбінаторним застосуванням уже наявних у неї знань та творчим виявом власного розуму у продукуванні чи залученні нових знань, вона змушена керуватись чужими думками або своїми, але вчорашніми.

Стан творчості людина може по-справжньому глибоко переживати лише тоді, коли її розум працює над розв'язанням проблем, задач, завдань, питань за умов дефіциту вже наявних систематизованих і структурованих знань, тобто тих знань, які людина може без проблем актуалізувати у своїй свідомості за допомогою розсудку. В таких ситуаціях розум людини змушений відправлятися у творчі подорожі пошуку ідей, оригінальних варіантів рішень, які майже ніколи не розпочинаються з нуля або чистого аркуша. Як правило, знаходження опорних точок такого творчого пошуку, а водночас і розвитку розуму, розпочинається з тотальної ревізії та селекційного відбору за актуалізованими

критеріями вже наявних і очевидних текстів знань та набутого раніше досвіду із заглибленням у їхні неочевидні підтексти та контексти. І що характерно для початкової стадії творчого пошуку, спонтанно здійснюється залучення нових знань.

Кожен із нас, проаналізувавши свій стан свідомості, почуттів під час виконання творчої інтелектуальної задачі, дійде висновку, що наш розум є відносно самостійним і, дійсно, вищим по відношенню до власного розсудку типом мислення хоча б тому, що він на нього опирається, відштовхуючись, коли хоче здійснити свій творчий політ, та «приземлюючись» час від часу, щоб звірити курс і не збитись на манівці у своїх творчих, відірваних від розсудку подорожуваннях.

Суперечливість взаємодій між розумом і розсудком особливо парадоксальна на першому етапі творчого процесу. Саме на цьому етапі ми маємо можливість спостерігати найтісніші контакт та співпрацю нашого розуму й розсудку, коли здійснюється аналіз ситуації, проблеми, задачі, яка підлягає творчому вирішенню, з'ясовуються й ревізуються під цим приводом наявні знання, визначаються опорні та відправні точки розуму для його творчого пошуку. Далі починають розгортатись уява, комбінування наявного з уявним і навпаки, пошук оригінальних ідей та варіантів рішень. Перший етап творчого процесу завершується апогеєм цих усіх переплетінь у нашій свідомості, які кожного разу можуть бути оригінальним сюжетом нової картини сюрреалізму¹²⁹, тобто того напрямку мистецтва, де поєднується непеєднане з точки зору логіки, і твори якого не підлягають осмисленню й тлумаченню безпосередньо з позицій розсудку, що й засвідчує значну віддаленість у цей час від нього розуму.

¹²⁹ Сюрреалізм [франц. *surrealisme*, букв. – надреалізм] – авангардистська течія, яка виникла спочатку в літературі, потім поширилась на малярство, скульптуру та інші мистецтва. С. проголосив джерелом мистецтва сферу несвідомого (інстинкти, сни, галюцинації), а методом обрав розрив логічних зв'язків, які замінювалися суб'єктивними асоціаціями. // Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с. (Б-ка держ. службовця. Держ. мова і діловодство)

Перший етап творчого процесу цікавий у контексті нашого дослідження ще й тим, що в ньому просліджується **динаміка співвідношення розуму й знань**, яка унаочнює й підтверджує наявність цього феномена і його основну сутність у життєдіяльності людини. **На початку творчого акту**, спрямованого на вирішення якоїсь проблеми, **знань бракує**. У противному разі, коли б їх було достатньо, ця проблема вирішувалась би проторованими шляхами, стандартно чи стереотипно, за якимось раніше відомим алгоритмом чи програмою. Але не творчо. Потім розум у процесі розгортання своєї творчості, яка цілком природно протікає в спонтанному режимі, починає, у відповідності до потреб розв'язання актуалізованої задачі, залучати додаткові знання та продукувати свої ідеї й гіпотези. Як правило, до тих пір, поки творчий процес не почне переходити у свій наступний етап, основною ознакою чого є народження якоїсь провідної ідеї чи сюжетної лінії напрямку руху до розв'язання поставленої проблеми, що інколи може бути результатом інтуїції чи інсайту, таке хаотичне накопичення інформації, знань стихійно буде продовжуватись.

Таким чином, **на заключній стадії першого етапу творчого акту накопичуються надлишкові знання співвідносно потребам розуму для вирішення актуалізованої проблеми**. Причому такий надлишок інформації, знань може сягати критичної межі, коли розуму стає проблематичним добратись до потрібних знань та ідей. І це саме та ситуація, коли чим далі більше знань, тим тяжче розуму виборсатись з під них на поверхню, щоб можна було вміло, а головне, вдало ними розпоряджатись. В такому контексті знайомий вислів **«знання за плечима не носити» може сприйматись дещо в іншій інтерпретації**.

Коли ж надibaється чи вималюється стрижнева ідея в хаотичному нагромадженні знань та ідей у ракурсі розв'язання актуалізованої проблеми, кружляння розуму переходить у висхідний рух по спіралі навколо цієї інтегруючої ідеї з невпинним наближенням до неї як до своєрідного епіцентру творчого процесу. На цьому етапі творчого акту розум усе частіше починає апелювати до свого розсудку, звіряти через критерії здорового глузду та істини своє творче конструювання, підпорядковуючись логіці, залучає до

свого творчого витвору лише необхідні знання, відсікаючи зайві. **З максимального віддалення на завершальній стадії першого етапу творчого акту розум взаємно зближується з власним розсудком у процесі його другого етапу.**

Важливим критерієм продуктивної роботи розуму і творчого акту як такого є, дійсно, взаємне зближення з власним розсудком, а не повернення розуму до розсудку як на круги своя, тобто ні з чим. **Якщо творчий акт відбувся, це значить, що розум упорався зі своєю місією й вирішив проблему оригінально, а не стандартно, збагативши своєю творчою діяльністю власний розсудок новими знаннями й досвідом, а не скориставшись його попередніми надбаннями.** За такими результатами напруженої роботи розуму останній не тільки розвивається сам, а й розвиває свій розсудок, тобто спонукає його до зближення із собою.

І от саме на завершальному етапі творчого акту, локально в межах вирішення окремої проблеми, ми можемо спостерігати бажану сумірність розуму й знань та розсудку як їхнього осереддя. Позитивний результат оригінального вирішення проблеми чи якоїсь певної задачі є своєрідною точкою перетину на вершині реалізованої оригінальної ідеї у вигляді логічно вибудованої конструкції необхідних знань, де не тільки зустрічаються, а й досягають консенсусу розум і розсудок.

Це є й моментом істини, й миттю щастя для людини, яка здійснила творчий акт, та водночас, і перемир'ям між її розумом і власним розсудком із приводу проблеми, що вже розв'язана. Для людини, яка перебуває в стані постійної творчої діяльності, це лише короткочасне перемир'я її розуму з власним розсудком як осередком наявних у неї знань. Відчуття щастя перемоги (а у творчому акті це, перш за все, перемога над собою) людина довго переживати не може. Тим більше, людина в стані активізованої творчості, для якої тривала задоволеність своїми досягненнями рівноцінна відмові від подальшої творчої діяльності. Напевно, що найбільше можливостей перебувати в стані постійної інтелектуальної творчості є у діючих учених та тих, хто переймається інноваціями в будь-яких сферах діяльності.

Але реалії сучасного життя та його темпоритми, що мають тенденцію до прискорення, ставлять більшість людей у такі умови, де у них залишається мало можливостей для власного творчого вияву. І такий стан тривалого перебування людини у ролі працівника при «конвеєрі» повсякденної суєти раніше чи пізніше робить її діяльність стереотипною, яка входить у фундаментальне протиріччя зі швидкоплинністю та мінливістю сучасного й, тим більше, майбутнього світу, для якого нештатні, нестандартні, оригінальні ситуації є основними ознаками його мінливості.

Таким чином, інтроспективний аналіз взаємодії розсудку й розуму людини дозволили нам не лише зняти можливі сумніви, а й зайвий раз переконатись у справедливості філософського й психологічного розведення їх як двох не тотожних типів чи рівнів мислення людського інтелекту. Це створює необхідне підґрунтя для більш осмисленого й логічного занурення у зазначену вище проблему грамотного й розумного втручання у функціонування, розвиток та управління соціальних систем, тобто тих систем, де визначальною й невід'ємною складовою є сама людина.

Крім цього, ми переконались, що ототожнення слів «розум» і «розсудок» є концептуальною семантичною перешкодою у дослідженнях проблем, пов'язаних з інтелектуальною діяльністю людини, зокрема пізнавальною й творчою. Наочним прикладом такої перешкоди може слугувати щойно здійснена з позицій синергетичного підходу інтерпретація взаємодії розуму й розсудку у процесі творчого інтелектуального акту, яка в українській мові не може вважатись легітимною.

Охоплюючи чи позначаючи мислення людини одним поняттям «розум», ми ставимо знак рівності між мисленням людини грамотної й неграмотної, коли вона виконує буденну, стереотипну, повсякденну, звичну діяльність і тоді, коли здійснює наукові відкриття, коли опановує наявні знання й тоді, коли сама продукує нові знання.

Отже, треба утвердити в чинній українській мові слово «розсудок» як таке, що має самостійний смисл, який не дає підстав ототожнювати його зі словом «розум» чи розглядати його як синонім останнього. У свою чергу слово «розум»

некоректно ототожнювати зі словом «інтелект», яке осягає більший смисл, зокрема мислення й пам'ять людини. У противному разі закладається смислова колізія у поняття «інтелектуальна діяльність».

У зв'язку з цим є доречним дати короткі дефініції розглянутих понять.

Розсудок – нижчий рівень мислення людини, що оперує вже наявною інформацією, яка поступає ззовні або тією інформацією, що зберігається в пам'яті у вигляді окремих даних, набутого досвіду, структурованих й систематизованих знань, які вже опановані людиною. Є складовою інтелекту й актуалізується у свідомості людини.

Розум – вищий рівень мислення людини, що тісно пов'язаний з її розсудком й спирається на нього, але виходить за межі наявної інформації, досвіду, знань, спрямований на їх творче використання та продукує оригінальні ідеї, гіпотези, знання, забезпечує адекватність людини у нестандартних, нестереотипних ситуаціях її життєдіяльності, у тому числі професійної. Є складовою інтелекту й актуалізується у свідомості людини.

Інтелект укорінений у тіло людини, зокрема у мозок, нервову систему, органи відчуття, є складовою психіки людини, органічно взаємопов'язаний з її емоційною сферою, включає пам'ять, розсудок як нижчий і розум як вищий рівень її мислення. Актуалізується у свідомості людини.

Коли людський індивід не набуває або втрачає здатність адекватно мислити, то перетворюється у твариноподібну істоту.

Проблема розумного і грамотного в життєвих виявах людини як проблема виживання людського роду

А тепер акцентуємо увагу на визначенні й тлумаченні сутності та ознак **грамотного** й **розумного** у відношеннях людини не тільки до соціальних систем, а й до всього навколишнього світу, тобто буття. **Запорукою** цьому має стати **критерій**, за

яким визначається грамотне й розумне відношення людини до світу. Тому пошук відповіді на актуалізоване питання здійснюється через вибір і легалізацію такого критерію.

Проміжні критерії, через які оцінюється будь-яка усвідомлена людська діяльність, **мають підлягати генералізації** її кінцевою метою, тобто головним або генеральним критерієм цієї діяльності. У протилежному разі, коли обраний чи визначений критерій суперечить кінцевій меті діяльності, через який вона оцінюється, ним необхідно знехтувати як хибним. Або якщо він доцільний, то треба переглядати повністю чи частково зміст кінцевої мети цієї діяльності. Тільки таким чином може втримуватись логіка і взаємна узгодженість між процесом, що контролюється проміжними критеріями і його бажаним результатом, тобто метою.

У людства завжди було, є й буде дуже багато глобальних і суттєво більше локальних проблем, розв'язання кожної з яких можна визначити як окрему, відповідного порядку мету його життєдіяльності. Але, напевно, всі глобальні й локальні цілі перекриває **надглобальна у просторі та часі мета, що орієнтує людство на максимально можливу в космічних вимірах тривалість його життя.** У безперервному ланцюгу якого кожне покоління людей не виживає, а живе повноцінним, посправжньому людським життям, для досягнення чого кожна людина, врегульовуючи своє земне співжиття, керується древнім **«золотим правилом»**, що передбачає не робити іншим того, чого не бажаєш, щоб учиняли тобі. Саме це правило, з одного боку, підкреслює суперечливість положення й стосунків людини з буттям, якому вона водночас протистоїть і до якого вона приналежна й від якого залежна. А з іншого боку, це є дороговказом того, як позитивно вирішити таке протиріччя, щоб воно не стало згубним як для окремої людини, так і для всього людства¹³⁰.

¹³⁰ «Золоте правило» ініціює дію, спрямовану на побудову відносин з іншими людьми на основі свідомої позиції, що випереджає дію. Лише на цьому фундаменті можна виокремлювати в царині загального етосу культури специфічний етос моральності. Таке розведення дає змогу пояснити, чому потяг до життєво-інтуїтивної орієнтації на єдність може викликати до життя антигуманну діяльність церкви, сваволлю авторитар-

Доки буде існувати людство, кожне покоління людей буде відшуковувати свою відповідь на вічне в межах життя роду людського питання, куди цей рід рухається, куди він іде й де опиниться у своєму майбутньому. Нікому з представників роду людського не дано дати вичерпної відповіді на це сакраментальне питання. Який би універсальний інтелект не брався давати таку відповідь, вона завжди буде обмежена його баченням можливостей людини влаштовувати свій світ як у контексті того історичного часу, в якому цей інтелект проживає, так і, тим паче, рівнем його прогностичності таких можливостей людства у майбутньому. На сучасному етапі цивілізаційного розвитку стало очевидним, що з кожним роком світ людей стає все менш передбачуваним і прогнозованим, у першу чергу через прискорене набуття людством нових знань, які є визначальним чинником ускладнення буття та примноження у ньому опосередкованостей, невизначеностей, хаосу.

А до цього ще треба додати непередбачуваність вчинків людини, її помилок у своїх життєвих виявах, що в сучасну епоху знань може мати фатальні наслідки не лише в локальних, а й глобальних вимірах, та суттєво впливати на весь перебіг подальшого цивілізаційного розвитку людства й робити невдячним будь-який прогноз щодо подальшого шляху й руху по ньому роду людського. **Врешті, кожна людина, яка з'являється в цьому світі, має право і відповідальність вирішувати, як і заради чого жити, як розпорядитись своїм життям, а не бути заручником чийхось раніше визначених прогнозів і, тим більше, планів. Відповідно, кожна людина не має права позбавляти таких прав ще не народжених людей.**

Тому логічно розглядати пошук відповідей на питання, куди йде людський рід і заради чого живе людина, сенсоутворюючими початками життя кожної людини й людського покоління у

них, тоталітарних держав, духовно-культурне буття – співіснувати з легітимацією насильства і вбивства. Лише етос свідомої моральності є абсолютно несумірним з такими формами соціальної практики». // Аболіна Т.Г. Етос і мораль у сучасному світі / Аболіна Т.Г., Єрмоленко А.М., Кисельова О.О. та ін. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004. – С. 66.

конкретному соціумі, що кожен раз є унікальним і неповторним. Знайдені відповіді не повинні імперативно нав'язуватись майбутнім поколінням як цілі розвитку людства, оскільки вони позбавляють пошуку сенсу свого життя людей, які мають народитись¹³¹. Людству й кожній людині у своєму розвитку через власні самовизначення залишається керуватись тільки апіорними принципами. **Очевидним є те, що людський рід йтиме і буде мати можливість обирати свій неповторний шлях до тих пір, поки не припиниться його життя.** А доки він рухатиметься, завжди буде можливість у кожного покоління людей здійснити своє життя у тому сенсі, як його представники знайдуть для себе відповідь на питання: «Заради чого та як жити?».

І коли людина у своєму житті керується принципами на кшталт «після мене нехай і трава не росте» або «після мене хоч потоп», це є грубим порушенням зазначеного вище наріжного й керівного принципу розвитку людства, щоб його рід ніколи не припинився.

Звідси у нас з'являються підстави визначати, коли людина застосовує у своїй діяльності знання й розум, то грамотними й розумними слід вважати такі її дії, які як мінімум не суперечать, а як максимум – найліпшим чином сприяють реалізації, зазначеної вище головної мети людства. І навпаки, неграмотними й нерозумними слід вважати такі дії людини, які як мінімум не

¹³¹ «Однак з усіх людських ідеалів найнебезпечнішими є саме ті, що ними надихаються, аби зробити людей щасливими. Такі ідеали неминуче призводять до спроб нав'язати іншим нашу шкалу «вищих» цінностей, щоб вони усвідомили, що □ саме, на нашу думку, є найзначущим для їхнього щастя, щоб, так би мовити, порятувати їхні душі. Все це приводить до утопізму і романтизму. Ми всі відчуваємо, що кожен міг би бути щасливим у чудовому і досконалому світі наших мрій. Зрозуміло, що якби ми могли любити одне одного, то небо опустилося б на землю. Проте, як я вже зазначав у розділі 9, спроби створити рай на землі привели до створення пекла. Такі спроби викликають нетерпимість. Вони призводять до релігійних війн і до спасіння душ через інквізицію». / Карл Попер. Відкрите суспільство та його вороги. Том II / Перекл. з англ. О. Коваленка. – К.: Основи, 1994. – С. 256-257.

узгоджуються з глобальною метою життєдіяльності людства, а як максимум – є деструктивними чи згубними для його буття.

Якщо людина володіє достатнім обсягом знань і рівнем розуму для того, щоб бути адекватною ситуації, проблемі, яку вона може розв'язати у відповідності з **«золотим правилом»**, а вона цього навмисно не робить із якихось своїх особистих чи інших інтересів, це питання слід розглядати, аналізувати у площині людської моралі, яка має верховенство над знаннями й розумом.

На наш погляд, у цьому контексті **доречно зробити наголос на важливості своєрідної екстраполяції у просторі й часі «золотого правила» як морального імперативу (за І. Кантом)**, яке вважається основним внутрішнім законом, можна сказати, особистою конституцією кожної людини, що має бути домінуючим чинником саморегуляції, гармонізації її відношень, взаємодії не тільки у її локальному, видимому просторі, а й у глобальних вимірах невидимого нею навколишнього світу, який є за її життя й який буде після її смерті, й не лише з людьми, а й з усім сущим у бутті. Така потреба є актуальною вже сьогодні, а ще більше вона загостриться у майбутньому.

Основною причиною цієї потреби є все ті ж знання, завдяки яким дії людини у локальному просторі стають значимими за тридев'ять земель, тобто у глобальних масштабах і впливають на буття інших людей, яких вона ніколи не бачила й не побачить протягом свого життя. У свою чергу конкретна людина зазнає впливу наслідків дій тих людей, із якими вона ніколи не перетиналася, безпосередньо не взаємодіяла.

Знаменням сучасних поколінь людей є все більш помітніше захоплення й використання ними життєвого простору своїх нащадків. Особливо загрозливим для майбутніх поколінь є те, що такі зазіхання з кожним роком посилюються. А це значить, що **сучасна людина краде своє майбутнє у самої себе**, закладаючи тенденцію до скорочення земного життя людства. У попередні епохи в умовах неосвоєного повністю земного простору подібні проблеми мали локальний характер і розв'язувались, як правило, шляхом кочування племен і народів. Тепер і в майбутньому, коли за допомогою знань здійснена тотальна експансія

земного простору, людство може вийти з цього тупика лише шляхом сталого, точніше, збалансованого розвитку, оскільки кочувати через космос поки що нікуди й нічим.

А для цього потрібна грамотна й водночас розумна діяльність людей усіх країн і народів. Як нинішніх, так і всіх наступних поколінь у відповідності з головною метою людства – жити якомога довше й краще в кожному своєму наступному поколінні. Ця глобальна проблема людства не може бути розв'язаною одноразово і якимось окремим суб'єктом – чи вождем якогось туземного племені, чи президентом супердержави.

Це перманентна сукупна задача всіх землян, які вже є й які будь-коли ще народяться, як результат їхньої гармонізованої взаємодії у межах свого покоління та між поколіннями завдяки особистісному самоусвідомленню й саморегулюванню **«золотим правилом»** співжиття людей. Це правило як ідеальна модель гармонії людського співжиття ніколи не була й не буде в абсолюті досяжною для жодного зі смертних, й, тим більше, для цілих поколінь і всього людства. Але саме завдяки подібним моральним орієнтирам і регуляторам людина поступово олюднилась. Вибралась з печер, позбавилась від такого явища як канібалізм, шляхом накладання табу на ці та інші, ганебні для неї дії саме як людини, а не як ненажерливої істоти.

Культ знань, який з благословення великих просвітників сформувався за останні сторіччя у суспільній свідомості людства, все більше засліплюючи, інколи аж до затьмарення, розум і мораль сучасної людини у її життєдіяльності, актуалізував як ніколи раніше потребу введення в систему моральних цінностей людства табу на нерозумне, бездушне, нелюдське використання знань людиною як зараз, так і (тим більше!) в майбутньому. **Адже такі грамотні, але нерозумні та бездушні дії сучасної цивілізованої людини інколи безпосередньо, а частіше опосередковано, призводять до людських жертв, які за своїми масштабами й перебігом значно жахливіші, аніж у безграмотного печерного людожера.**

Для того щоб критично відноситись до знань у собі та їхнього вияву в інших, треба опиратись на відповідні критерії, за

допомогою яких можна було б, як із древності кажуть, відділяти зерна від полови. Кожний з нас через свої світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світобачення, керуючись мораллю та власною совістю, здійснює це повсякденно у своєму житті, в тому числі відрізняє грамотне від неграмотного, розумне від нерозумного як у своїй життєдіяльності, так і в життєвих виявах інших. Власне через призму цих критеріїв **«грамотне – неграмотне»** та **«розумне – нерозумне»** й логічно розглядати зазначену проблему.

У нас може розгорнутись більш менш визначена палітра характеристик відношення людини до буття, якщо поглянемо на це через можливі варіанти критеріїв, що утворюються комбінаціями з цих двох дихотомій: **«грамотне й розумне»**; **«грамотне, але нерозумне»**; **«неграмотне, але розумне»**; **«неграмотне й нерозумне»**. Наше ставлення до навколишнього світу може виявлятися в окремих діях і життєвих виявах, тривалій будь-якій діяльності й у цілому в життєдіяльності, тобто у стилі й способі життя.

Найбільш сприйнятливим і бажаним для забезпечення гармонійного співжиття людей і продовження роду людського є грамотне й водночас розумне відношення людини до буття у всіх виявах своєї життєдіяльності.

Антиподом згаданій вище парі характеристик є **неграмотне й нерозумне** ставлення людини до світу, що має розцінюватись, як найбільш небезпечне.

Людина неграмотна, але розумна – це характеристика тієї людини, яка прожила без сучасних цивілізаційних катаклізмів усе своє доісторичне життя, що обчислюється десятками, а можливо, й сотнями тисяч років. Така людина не здатна зробити подальший цивілізаційний прогрес, але вона не завдасть і тотальної шкоди, оскільки у неї достатньо розуму, щоб змовчати там, де вона щось не знає чи не розуміє, щоб не братись за справу чи діяльність, у якій вона некомпетентна. Критеріями наявності розуму людини здавна вважаються чемність, тактовність, толерантність, інтуїтивне відчуття й адекватність ситуаціям, в яких вона перебуває. Звідси, розумна людина більш обачлива у

тому, щоб не зробити помилки, на відміну від людини грамотної, в якій бракує розуму, щоб вносити необхідні поправки у свої алгоритмізовані й запрограмовані дії в залежності від умов та обставин, що кожного разу змінюються.

На глибоке переконання автора, **після грамотних і розумних (з точки зору формальної логіки) дій людини, які вона усвідомлено, а не помилково вчинює за межами моралі, brutally нехтуючи її нормами, на другому місці за ступенем загрози людству й продовженню роду людського, слід розглядати проблему грамотної, але нерозумної діяльності людини.**

Щоб таке переконання не виглядало як безапеляційне нав'язування суб'єктивної точки зору, наведемо декілька доказів та зробимо певні обґрунтування, які дозволять підтвердити не лише реальність цього феномену, а й його цивілізаційну загрозу.

Грамотні й розумні життєві вияви за межами норм моралі й права трапляються у будь-яких сферах діяльності людини, коли утворюється потужна мотивація її власної вигоди й відсутня адекватна відповідальність, яка була б спроможною знівелювати таку мотивацію.

Феномен «грамотного дурня» – реальна цивілізаційна загроза існуванню людства

Грамотні, але нерозумні життєві вияви, напевно, найчастіше трапляються у державному управлінні, юриспруденції, соціальній, гуманітарній та інших сферах діяльності, які базуються на суб'єктивно створених і легітимізованих знаннях, законах та інших правових і нормативних актах, зокрема, наказах, інструкціях, формальне дотримання яких у службовій діяльності дає підстави вважати грамотними дії її суб'єктів¹³².

¹³² «Відбувається доволі примітивна підміна права як об'єктивного феномену суспільного життя взагалі і громадськості зокрема, в тому числі невідчужуваних прав і свобод громадянина довільно виданим державою законом. Це, в свою чергу, означає, що саме антинародна, антигуманна й антидемократична, накінець, антиправова дія державно-політичних структур, втілена державною владою навіть у форму антиконституційного

Така грамотність у реальному житті людей може поставати в різних варіаціях. Але її можна звести до декількох найбільш типових варіантів. Це дозволить спростити наше обґрунтування й тлумачення сутності зазначеного соціального феномена.

Перший варіант, напевно, можна визнати найбільш людським, коли **суб'єкт формально грамотних дій** власним розумом, душею й серцем усвідомлює їхню неадекватність конкретній ситуації, переживає емоційно це як розходження з власною совістю й людською мораллю, але нічого не може вдіяти, оскільки є заручником системи, в якій перебуває на службі та мусить виконувати її легітимні вимоги. Така людина, знаходячись у будь-якій сфері службової діяльності, не схильна творити зло й зле людям за власною ініціативою. Навпаки, прагне використати всі легітимні, тобто дозволені, а також незаборонені можливості, щоб бути адекватною у власних життєвих виявах за критеріями розумності та моральності. Принаймні така людина нездатна, навіть за відсутності позитивного результату в своїх діях, принижувати гідність інших людей, бути брутальною й нахабною. Вона схильна до емпатії.

Другий варіант можна співвіднести з **формалізмом та байдужістю**, коли суб'єкт формально грамотних дій не усвідомлює власним розумом своєї неадекватності конкретній ситуації, не переживає емоційно за страждання інших, а тому й не відчуває себе співпричетним до творення зла, яке породжує його діяльність, що складається з окремих життєвих виявів, які є сумнівними у суто людському вимірі. У таких байдужих виявах совість не пробуджується. Не можна тут розраховувати й на емпатію.

Третій варіант ідентифікується з цинізмом, коли суб'єкт усвідомлено прикривається грамотними діями, які не закону, підзаконного акту або відомчої інструкції, стає виправданою, справедливою, необхідною суспільству й громадянину. Закони, таким чином, з результатів волевиявлення народу, опосередкованого державою, із втілення громадянських прав і свобод людини перетворюються в безпосередній продукт бюрократичного апарату державного управління й дуже швидко вироджуються в адміністративний диктат». / Розова Т.В., Барков В.Ю. Специфика становления гражданского общества в Украине: Монография. – Одесса: Юридическая литература, 2003. – С. 231.

витримують критики ні з позицій розуму й здорового глузду, ані, тим більше, у вимірах людської моралі, правди, справедливості та інших людських добродітностей. Як уже згадувалось вище, сучасний німецький філософ П. Слотердайк визначив цинізм як «усвідомлену хибну свідомість»¹³³. Таку свідомість за визначенням можна вважати деформованою. Це стає можливим тоді, коли людина втрачає совість і не сповідує праведність як святість. Тому про совість та емпатію суб'єктів цинічних життєвих виявів некоректно згадувати, оскільки вони відсутні.

Апелюючи до соціальної дійсності, можна розлого інтерпретувати кожен із зазначених варіантів грамотних, але нерозумних дій людини. Ми ж зупинимось на з'ясуванні сутності тих концептів, від яких визначально залежить людське у людині як результат формування у неї недеформованої свідомості, базисом чого слугує світогляд, що сповідує людські цінності.

Більшість з того, що в життєвих виявах людини може вважатись неграмотним і нерозумним не може, та й не повинно санкціонуватись юридично. Адже в такому контексті не розглядається проблема обмеження неграмотних людей, які роздобувають якимось чином фальсифіковані дипломи про освіту й отримують таким чином допуск до здійснення певної фахової діяльності, у якій вони некомпетентні. Тим паче, не маємо на увазі клінічні прояви нерозумності й безрозсудності людини.

Мова йде про неграмотність і нерозумність, які потенційно, в тій чи іншій мірі, присутні в кожній нормальній людині. Навіть універсальні геніальні інтелекти ще задовго до нашої епохи знань не могли претендувати на всезнайство і всерозуміння, а зараз і поготів нікому таке не дано. Кожен з нас періодично, а в сучасних умовах ноосфери – доволі часто може потрапляти в ситуації, коли доводиться переживати відчуття браку наявних знань чи власного розуму, щоб бути адекватним цим ситуаціям. Проблема полягає не у внутрішньому переживанні своєї неадекватності через брак знань чи розуму, що є цілком

¹³³ Слотердайк П. Критика цинічного розуму: Пер. з нім. – Київ: Тандем, 2002. – С. 22

природним для людини, яка з'являється у білому світі, адаптується до нього, соціалізується, розвиває свою особистість, прагне у своєму житті до самореалізації. Це має сприйматись як мотиваційний механізм для саморозвитку та самовдосконалення, розширення своїх пізнавальних можливостей, а в кінцевому рахунку – підвищенню рівня власної компетентності, яка б відповідала новим умовам та вимогам.

Більшість нормальних людей, які можуть доволі часто про себе називати себе дурнем чи телепнем, проживши життя, не дадуть підстав у своїх життєвих виявах, щоб так про них думали інші люди. А це і є не чим іншим, як виявом розумності і моральності людини, коли вона самодостатня в адекватній оцінці своєї можливої неадекватності, яку саморегулююче, заздалегідь локалізує у собі й не дозволяє їй якимось чином вирватись зовні та об'єктивуватись у бутті.

Феномен «грамотного дурня» внутрішнє присутній в сучасній цивілізованій людині, і це треба сприймати як невідворотний результат того ж таки цивілізаційного розвитку. Актуальність проблеми полягає в тому, щоб це явище було локалізовано у внутрішньому світі людини й не розповсюджувалось в її життєвих виявах. У правовому просторі ця проблема не може бути вирішеною апріорі, оскільки мова йде про врегулювання життєдіяльності і відносин серед нормальних людей, а не санкціонування соціальних девіацій. А для того щоб включались саморегуляції через совість кожної зокрема людини і суспільні моральні, а не юридичні, санкції, треба про цей феномен говорити не про себе, а вголос. Говорити не шляхом публічного самознищення через самокритику і не нашим ментальним тиканням один на одного пальцями, мовляв, хтось дурний, а я розумний, а як про небезпечне суспільне явище, висвітлюючи його в реальних вимірах тієї загрози, що воно з собою приносить у нашому ноосферному бутті.

Публічний перманентний дискурс з цієї проблеми має сприяти формуванню в індивідуальному свідомому й колективному несвідомому цивілізованих людей **архетипу «грамотного дурня»**, який би посів місце в оціночній шкалі сучасної

людини серед негативних образів як своєрідне мірило для власного самоконтролю й саморегуляції у всіх своїх життєвих виявах, а також для критичного сприйняття нерозумного застосування знань іншими.

Автор солідаризується зі всіма, хто вважає, що сучасні й майбутні, глобальні й локальні проблеми людства успішно можуть вирішуватись перш за все в лоні моралі, де людина набуває ознак і властивостей людськості. Але одна справа проповідувати мораль, а зовсім інша – її дотримуватись у своїх життєвих виявах і цим самим утверджувати мораль у суспільному житті та совість у власній душі. У цій розбіжності полягає одна з фундаментальних проблем цивілізації. Здійснимо аналіз актуалізованої проблеми на прикладі сучасного українського соціуму, що висвітлюється у наступному підрозділі.

1.6. З'ясування сутності праведності, святості, совісті як визначальних засад недеформованої свідомості

*Чому з розбудовою церков не зростає моральність
сучасного українського соціуму: актуалізація
гострої суспільної проблеми*

Про обмежені можливості християнської етики у поліпшенні моральності нашого суспільства, що деформоване цинічним прагматизмом, свідчать дві очевидні й водночас суперечливі тенденції – бум церковного будівництва¹³⁴ й

¹³⁴ З 1996 до 2008 року кількість релігійних організацій в Україні зросла від 17045 до 32018. Із кількості зареєстрованих релігійних організацій на початок 2008 р. налічувалось: православних – 17017, католицьких 4736, протестантських – 8907, громад іудейського віросповідання – 290, громад мусульман – 525, організацій східних культів – 89, інших організацій – 454. Крім того, діяли 1823 незареєстрованих релігійних організацій. //

зникнення суспільної моралі, суб'єктами якої у першу чергу мають бути можновладці та церковні служителі. Адже у цьому сенсі є очевидним протиріччя, яке не піддається логічному спростуванню, навіть якщо комусь при цьому захочеться апелювати до упереджено усвідомленої хибної свідомості, тобто цинізму. Але науковий аналіз спонукає абстрагуватись від упередженості в сприйнятті й тлумаченні очевидних фактів, ознак і тенденцій соціальної дійсності. **Сформулюємо відправні положення**, які дозволять нам зробити коректну оцінку того феномена, який ми розглядаємо й аналізуємо.

Постулюємо, що в суспільстві, де культивується атеїзм, у стосунках між людьми, їхній поведінці, в цілому в суспільних відносинах повинно бути більше безчесності й аморальності, аніж це може бути у соціумах, де сповідується віра у Бога. Де ті (можновладці), що визначально впливають на творення соціальної дійсності, у першу чергу суспільних відносин, і ті (церковні служителі), що формують релігійну свідомість у своїх прихожан, критерієм чого є віра у Бога, є реально віруючими у Бога людьми. Якщо вірити тому, що сучасні українські можновладці у своїй переважній більшості (за їхнім особистим публічним позиціонуванням, а не за чийсь стороннім визначенням) на відміну від колишніх радянських номенклатурних працівників є віруючими людьми, то поряд з цим мала б демонструватись у їхніх вчинках, поведінці, стилі й способі життя вища моральність і, безумовно, совість, аніж це спостерігалось у життєвих виявах радянських начальників, які були атеїстами. **Але ж український народ, на жаль, не спостерігає такої тенденції. Й отримують зиск та здобувають багатство у його сучасному суспільному житті цинічним шляхом, брутално нехтуючи мораллю. Зовсім не так, як це вбачалося Макс Веберу і передбачалось у його концепціях**¹³⁵.

Статистичний щорічник України за 2007 рік. / Державний комітет статистики України: За ред. О.Г. Осауленка, відповід. за вип. П.П. Забродський. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», – 2008. – С. 22.

¹³⁵ «Ринкові відносини людських цінностей не відмінюють. Вони лише змінюють форму її самовияву. Як писав у свій час німецький філософ Макс

Тому не повинно виникнути заперечень щодо **наступного твердження, коли ми вважаємо, що визначальним критерієм релігійного відродження має слугувати вселення Бога у людську душу, ознакою чого є совість людини.** Коли совісті немає, то про Бога згадувати все – це святотатство. Це стосується як тих, хто без совісті переступає церковний храм для позначення своєю присутністю здійснення релігійних практик, так і тих, хто ці практики відбуває, тобто церковних служителів, якщо вони живуть не за совістю. Така категоричність не повинна тлумачитись як завуальований атеїзм чи прихована позиція адепта якоїсь окремої релігійної доктрини.

Автор стоїть на позиції аналітика, який не претендує на критичний аналіз будь-якої з релігійних доктрин, хоча б тому, що ірраціональне не піддається раціональному аналізу¹³⁶. **Атеїзм у цьому потерпів фіаско.** Огульно заперечуючи й нещадно критикуючи будь-яку з релігій, він скотився у своїй раціональності до ірраціонального, оскільки безапеляційно захищав позиції комуністичної ідеологічної доктрини, яка не підлягала раціональному й критичному аналізу, а мала сприйматись на віру від її адептів. Воістину, святе місце порожнім не буває. Заперечення будь-якої з релігійних доктрин як менш переконливої чи не достатньо об-

Вебер, бути моральним в умовах ринку вигідно, бо це приносить прибуток. А це означає, що ми маємо розвернутися у бік загальнолюдських цінностей у вихованні, сформувані глибоку чуттєву культуру та духовність, за якими живуть розвинені народи Європи і світу. Віра, надія і любов – ось камертон духовності, яку ми маємо передати дітям. На жаль, на сьогоднішній день цей камертон стає величиною віртуальною. Моральна і духовна криза поглиблюється. І лише вчитель залишається тим останнім рубежем оборони, за яким розпочинається спекуляція й остаточна втрата духовності, а за нею – загибель людини як самостійної, творчої, зрештою, вільної особистості». / Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю. – К.: Знання України, 2004. – С. 327-328.

¹³⁶ «Для релігійного світогляду не потрібне раціональне «останнє обґрунтування» моральних настанов, оскільки він апелює до віри. Віру можна поділяти, можна не поділяти, але її безглуздо заперечувати раціонально». // Мулярчук Е.І. Етос і мораль у сучасному світі / Аболіна Т.Г., Єрмоленко А.М., Кисельова О.О. та ін. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004. – С. 40.

ґрунтованої, на думку автора, є метаморфозою атеїзму, до якої скочуються теологи, що відстоюють свої позиції у такий войовничий спосіб, заперечуючи право на існування іншої релігії.

У кінцевому рахунку перемагає та релігійна доктрина, яка веде людину до Бога, вселяє реальну віру в нього, що постає в душі людини як совість, з якою людина звиряє своє життя й життя інших людей. Та ж релігійна доктрина, яка насаджується авторитарно, силоміць, а в результаті не приводить до віри у Бога, множить у соціумі лицемірство й безсовісність, деморалізує людей. І її домінанта в релігійній свідомості є ілюзорною. В атеїстичному соціумі люди не були поголовно безсовісними. У невіруючих людей совість формується й утверджується шляхом раціонального осмислення й усвідомлення праведності, необхідності сповідання засадних людських принципів, добродійності та розуміння людської гріховності. Підтвердженням цьому є наявність совісті в радянських громадян і у першу чергу тих громадян, які займали у суспільстві значимі соціальні статуси, що слугувало прикладом для наслідування. В міру деформування моралі й совісті начальників деформується мораль і совість у тих, хто знаходиться під їхнім впливом. Ця залежність просліджувалась у попередній системі суспільних відносин. Ще більш очевидною вона є у новітній історії українського соціуму¹³⁷.

¹³⁷ «На довгому і вигадливому шляху своєму людство, як відомо, скуштувало багато різних «кратій»: аристократію (владу благородного п'ястука), охлократію (владу чесних горлохватів), плутократію (владу безкорисливої мошни), партократію (владу розуму, честі й совісті), бандократію (модифікація попереднього), а подекуди й демократію (владу соціально виплеканих речників народу). Схоже, все це відпливає в світле минуле, і чи не настає епоха порнократії – влади безстидства? Історично першим відчуттям, що прокинулося колись дуже давно в Божому творінні, було відчуття сорому. Адама і Єву як свідчить Біблія, збентежила їхня голизна, коли поласували яблучком з дерева пізнання добра і зла та освідомилися, і вони поквапилися прикрити свій срам фіговим листочком. Так з безтурботних VIP-осіб Едему народився homo sapiens, чий незмірний шлях у тисячоліттях позначений нескінченими моральними муками з будьяких приводів – що великих, що дрібних. Але, здається, людству (чи певній його частині) це досить сприкрилося, і воно твердо стало на шлях визволення від внутрішніх стримів. Правда, історики й філософи кажуть,

Для того, щоб бути коректним у раціональному аналізові сфери релігійного, необхідно визначитись з тим, що відноситься до реального і раціонального й може бути предметом наукового дослідження, та вивести за межі цього аналізу власне ірраціональне. До реально існуючого, що може підлягати науковому аналізу, логічно віднести віруючих людей, віру як соціальний феномен релігійної свідомості людини, що репрезентується її життєвими виявами, церкву і церковних служителів, які є носіями й адептами певної релігійної доктрини. Бог і конкретні релігійні доктрини знаходяться у сфері ірраціонального. Тому вони не підлягають раціональному аналізу. Сприймаємо їх як соціальні феномени через свідомість і поведінку віруючих людей та церковних служителів як адептів релігійних доктрин.

Така позиція дозволяє не лише толерантно ставитись до віруючих людей, а й поважати право свободи совісті, до якої людина торує шлях за власним вибором, а не під чийось диктатом. Цей шлях може пролягати через церковний храм. А може й бути суто особистісним і проходити мимо конкретної церкви. **Принципово важливо, щоб совість була у свободі, а не являлась свобода без совісті.** Коли є совість, тоді людина відповідальна у своїй свободі. Біда, коли совісті немає¹³⁸. Тоді в

що таке вже бувало, і не раз. Наприклад, при розкладі Римської імперії; в передчутті різних світових катаклізмів. Тобто вивищення безстидства знаменує фінал певної цивілізації, яка цим урочисто маніфестує свою вичерпаність». / Дзюба І. Порнократія на марші: статті, фейлетони, памфлети. – К.: Смолоскип, 2007. – С. 17.

¹³⁸ «Коли ми говоримо про формування ідеалів «української людини», потрібно враховувати українську психічну культуру, яка визначається як «кордоцентричний персоналізм», а також моральну позицію вітчизняної духовності, основою якої є філософія людиноцентризму. Наприклад, Г. Сковорода впевнений, що людське щастя нерозривне з моральністю і посправжньому може бути щасливий лише той, у кого совість, як кришталь; а джерело всіх нещастя і негараздів людини – дефіцит совісті, моральна нерозбірливість, відступ перед натиском грубої зухвалості. Ліками від цього є забута потреба зазирнути у власні «сердечні схованки», тобто повернутися до прагнення пізнати смисл своїх дійсних, а не надуманих, вигаданих проблем.

реальності постає не свобода, а свавільність, від якої страждає оточуючий світ. І якщо ті, хто наділені статусами церковних служителів, позиціонують свою прихильність до свавільних суб'єктів, у душі яких совість і не ночувала, а суспільна мораль і право для них нічого не означають, тоді годі очікувати на справжнє релігійне відродження. Тобто, те відродження, яке можна ототожнити з відродженням духовності. Якщо церква виявляє свою прихильність очевидним безбожникам лише за те, що вони її підтримують матеріально, то на яке майбутнє така церква може розраховувати.

*Компетенція церкви і компетентність
церковних служителів крізь призму їхньої
суспільної місії та ролі*

Під компетенцією у цьому контексті дослідження ми розуміємо не лише коло повноважень, а й місію та суспільну роль церкви як важливого соціального інституту в забезпе-

Урешті це не так і важко, оскільки акт самосвідомості є лише «неадекватною символізацією» (Г. Марсель) особистісної присутності. Тобто той, хто знає себе й уміє керувати своїми бажаннями, уже не залежить ні від кого і ні від чого. Секрет щастя невідомий більшості людей (або ігнорується ними); він полягає в тому, що щастя, як повітря і сонце, скрізь і завжди дарується, і його можна лише відчувати «внутрішнім», осмислити через «серце». Адже причина бідності нашої полягає в тому, що ми, зануривши все наше внутрішнє багатство (серце) у здобуття світу і в «море» тілесних потреб, не маємо часу вникнути всередину себе, «очистити й опікувати саму господиню тіла нашого, душу нашу» (Г. Сковорода). Дотримання мудро сформульованих правил виводить на «шлях світу», примирює з «внутрішнім моїм господарем», тобто із самим собою. Усе це допомагає зберегти моральну чистоту, здобути душевний спокій, який є для філософа синонімом щастя, а для кожної людини – ідеалом життєвого устрою». / Кремень В.Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. – Вид. переробл. – К.: Грамота, 2010. – С. 276.

ченні моралі й злагоди в суспільстві. Це має бути запорукою як подолання цинізму влади, так і розбрату серед громадян та забезпечення соціальної стабільності як підґрунтя успішного суспільного розвитку. На наш погляд, інтегральним критерієм того, наскільки успішно церква вирішує проблему власної компетенції, є вселення Бога або, як тлумачать Святі Писання, Божої благодаті в душу людини, яка за допомогою чи під впливом цієї церкви здійснює релігійні практики й набуває глибокої віри в те, що Бог всюдисущий, бачить всі її життєві вияви й знає її помисли як праведні, так і грішні. Відчуття відповідальності перед Богом за свої грішні дії й думки пробуджує совість людини, а значить, породжує людину в людському індивіді.

Віруюча людина набуває здатності до покаяння, що дозволяє їй тримати свою совість у тонусі й очищати власну душу від гріховності. Совість виступає внутрішнім регулятором. Людині, в якій пробуджена совість, не треба наглядачів з батогами, які б чинили фізичні чи правові санкції щодо асоціальних відхилень у її вчинках. Така людина самодостатня в особистій відповідальності, щоб самостійно вносити корективи у власну поведінку¹³⁹. Віруюча людина не заходить у церкву як у гастроном чи лазню, де можна щось придбати для споживання тілом або фізично відмити це тіло за певні кошти. **Лише циніки можуть ходити у церкву в такий спосіб.**

Компетентність церковних служителів логічно визначати через їхню здатність привернути до Бога – у першу чергу себе, а потім своїх прихожан. Церковний служитель, який не є по-справжньому віруючою людиною, за визначенням не може вважатись компетентним, як би він глибоко не володів церковною грамотністю. Адже невіруюча людина в сані церковного служителя – це

¹³⁹ «Тільки людина здатна за власним бажанням, свідомо «забирати» себе з-під впливів зовнішнього світу й за допомогою Божої благодаті («внутрішня», душевна інтенція), надавати своїм вчинкам дійсно людського спрямування. Водночас цей процес, спрямування до добра та істини є і процесом творення людиною самої себе, своєї індивідуальності». / Кремень В.Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. – Вид. переробл. – К.: Грамота, 2010. – С. 343.

лицемір і лицедій. Церковний служитель, який творить несправедні справи, демонструє усвідомлено схиблену релігійну свідомість, тобто цинізм. **Церковний цинізм є значно більшим гріхом, аніж світський цинізм.** Якщо цинізм до певного часу можна приховувати від прихожан, то його неможливо приховати від Бога. Той, хто вважає, що це можливо, не вірить у Бога.

Звідси виходить, що **церковний служитель – це лише номінальний статус, який не завжди можна ототожнювати з поняттям священнослужителя.** Щоб називатись священником, церковна особа має це підтверджувати реальним способом власного життя й служінням Богу, а не дияволу. Зробимо обґрунтування правомірності цієї тези, оскільки вона є принциповою в усвідомленні компетенції церкви й компетентності церковних служителів.

Коли належне видається за дійсне, якого немає, це може бути різновидом цинізму як антиподу моралі. Злагоду не можливо вибудувати на нетерпимості. Церква повинна вести людину до Бога, а не затуляти й не перегороджувати до нього шлях. Ця теза стосується й кожного зокрема церковного служителя. Дорога, що веде до певного церковного храму, не завжди веде до Бога. Бог один, а релігій та церков багато. Церкви не повинні виборювати монополію в соціальному просторі, через експансію в будь-які способи фізичного простору та доктринальним диктатом, з претензією на безроздільне володарювання релігійною свідомістю людей, які опиняються волею долі у цьому просторі¹⁴⁰. На

¹⁴⁰ «Новітні засоби комунікації адекватні єдності світу, ідеалам демократії, раціональній організації співіснування, відкритості й діалогу держав, націй, груп і інтересів, не відповідають монологічній позиції замкнених локальних етнічних і релігійних спільнот. Ця невідповідність матеріальних і духовних світів, причому значну роль в останніх відіграє чинник релігійної віри, релігійних традицій, створює реальні соціальні проблеми. Ситуація ускладнюється й згаданим незбігом офіційного рівня доктрин, в тому числі релігійних, з реальними нормами й цінностями соціальних та етнічних груп. У сучасному світі релігії мають універсальні ідеали добра (принаймні, це можна сказати про основні світові релігії), без яких неможливе вдосконалення людського співтовариства. Водночас, як і в середні віки, в традиційних спільнотах вже ХХІ ст. релігія, ознака віри є протиставлення в опозиції «свій – чужий», «добрий – злий»,

насилстві й аморальності церкву не розбудуєш, оскільки що посієш, те й пожнеш.

Для того, щоб церква не загнивала через соціальне паразитування своїх служителів і їхнє розтління, вона повинна підтримувати свій тонус в умовах конкуренції за здобуття прихильності до неї прихожан. Без праведності, отже святості таку прихильність не отримаєш. **Праведність, святість набувається не у жируванні плоті, а в аскезі, у сповідванні правди, а не брехні, у підтриманні справедливості, а не кривди, в істинному служінні Богу, а не в імітації цього служіння.**

В умовах монополії церкви її служителям не треба щоденно підтримувати прихильність громадян й демонструвати своїм стилем і способом життя людські добродієвності. За таких умов плоть завжди перемагає душу. І тоді замість істинної церкви, яка веде до Бога, постає ритуальна служба, яка імітує присутність церкви, що веде у нікуди. Приводить чи заводить у ту порожнечу, яку називають бездуховністю¹⁴¹, де у кращому випадку присутня

«той, хто заслуговує на наше ставлення, як до самого себе» і «той, хто не має з нами рівної вартості». // Мулярчук Е.І. Етос і мораль у сучасному світі / Аболіна Т.Г., Ермоленко А.М., Кисельова О.О. та ін. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004. – С. 47.

141 «Але зневажливе ставлення до духовності, котра є ціннісно-сисловою формою організації буття людини у світі, стало одним із чинників того, що людина «загубилася» в бутті, її особистість перетворилася на порожню оболонку, бульбашку, що гойдається на хвилях простору й часу без фіксації і без орієнтирів. Сучасна людина, переживши і осмисливши всю згубність обоження розуму, усвідомлюючи, що розум зовсім не є єдиною специфічною здібністю, котра виводить людину зі світу тварин, що раціональність це і є розум, увібраний у певну духовну форму, так і не прийшла до позарелігійної реабілітації поняття «духовність», а ті спроби, котрі здійснюються у даному напрямку по суті не виходять за межі нормативної, врешті-решт християнської модальності. Звідси і той трагічний парадокс, який ми можемо спостерігати сьогодні. Системна криза культури ХХ століття і криза людини в сучасній культурі осмислюються як витискування духу із буття людини, по суті як криза духовності. Але саме поняття «духовність» для осмислення шляхів подолання цієї кризи в посткласичній філософії не застосовується. В західноєвропейській філософії

квазірелігія й відповідна їй деформована чи вдавана релігійна свідомість. Таке жирування особливо небезпечне на стадії відродження церков, коли утрачені традиції реального духовенства. Адже за таких умов у церквах будуть абсорбуватись нероби й сумнівні суб'єкти, що мають схильність до соціального паразитування. А в такому соціальному субстраті відродити святе неможливо.

У розумінні автора, **соціальне паразитування – це коли той, хто живе за рахунок суспільства, не виконує належним чином своєї суспільної ролі й не відповідає за критеріями компетентності зайнятому соціальному статусу.** Більш поглиблено з'ясування сутності соціального паразитизму здійснено у другому розділі.

Вдавана набожність – це цинізм, яким стелеться дорога до диявола

Оскільки немає позитивної кореляції між будівництвом церковних храмів, створенням церковних общин, зростанням чисельності церковних служителів та підвищенням суспільної моралі, яка б нівелювала цинізм у життєвих виявах громадян сучасного українського соціуму, то актуалізуються питання щодо адекватності церкви й церковних служителів своїй суспільній ролі. Чи займаються наші сучасні церкви тим, чим належить їм перейматись за своїм призначенням, тобто тим, що входить до їхньої компетенції? Чи відповідають своїм статусам і суспільній

це поняття сприймається як таке, яке належить до парафії релігії. Ті ж філософи, особливо це стосується пострадянського простору, які застосовують дане поняття, переважно відтворюють його християнські конотації. А в такому вигляді воно просто не спроможне описати увесь драматизм і трагізм буття сучасної людини в соціумі та культурі. Усі спроби застосувати християнську понятійну модель духовності для обмірковування положення сучасної людини в сучасному світі виглядають як анахронізм та/або як моралізаторство, як проповідь». // Степаненко І.В. Культурно-історичні трансформації духовності / Степаненко І.В. // Науковий вісник. Серія «Філософія» / Харк. Держ. Пед. Ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків: «ОВС», 2002. – Вип. 13. – С. 84-85.

ролі церковні служителі, починаючи з вищих ієрархів і закінчуючи тими, хто служить у сільських приходах? Це питання не лише компетенції, а й реальної компетентності як церкви, так і церковних служителів, їхньої відповідності соціальному інституту, що покликаний підтримувати мораль і злагоду в суспільстві.

Адже неозброєним оком видно, що ті, хто проповідують релігійну етику, не з народом і праведниками, а з можновладцями. Вшановують тих, хто чи не найбільше завинив перед своїми співгромадянами та народом, нагороджують їх високими церковними нагородами, віддають всілякі церковні почесні й хвалу. **Спостерігається цинічна гра у набожність. Ті, хто найбільше грішать, зненацька стають віруючими.**

На жаль, поки що на теренах України церковне відродження має більше ознак номінального та ритуального, а не реального характеру. Окремі церкви й багато церковних служителів демонструють себе прислужниками можновладців, а не служителями Бога. На проблему подібного лицемірства в контексті розбудови демократії свого часу у XIX столітті звертав увагу А. де Токвіль¹⁴². Тих, хто

¹⁴² «Серед нас іще трапляються ревні християни, чії душі полюбують підкріплювати релігійну віру істинами потойбічного життя; вони, безперечно, з гарячим запалом підтримають ідею людської свободи як джерела будь-якої моральної величі. Християнство, яке проголосило рівність перед Богом, не повинно перешкоджати бачити рівність усіх громадян перед законом. Однак за дивним збігом обставин релігія подеколи перебуває в союзі з тими силами, що їх поборює демократія, і тому релігії часто доводиться відкидати милу їй серцю рівність і проклинати свободу як свого ворога, тимчасом як, узявши її за руку, вона могла б благословити цю рівність у всіх її прагненнях. Поряд з такими побожними людьми я бачу інших, погляди яких спрямовані не стільки до неба, скільки до землі. Це – поборники свободи, вони відстоюють її не тільки тому, що бачать у ній джерело найвищої людської шляхетності й доблесті, а особливо тому, що розглядають її як засіб здобуття максимальних вигод. Вони щиро бажають допомогти їй утвердити свою владу для того, аби люди скуштували її добра. Я вважаю, що цим останнім слід було б мерщій звернутися по допомогу до релігії, бо вони мусять знати, що царства свободи не можна домогтися без панування моральних засад, так само, як не можна зробити високоморальним суспільство без віри». / Токвіль, Алексіс де. Про демократію в Америці. У двох томах. (Переклад з французької Григорія

брутально й нахабно обкрадає український народ, принижує людську гідність, множить несправедність і несправедливість в нашому суспільстві, що є очевидним для громадян України, наші церкви вшановують публічно високими церковними нагородами. Декому уже не вистачає грудей і живота, щоб ці нагороди розвішати. Це засвідчує, що такі церковні служителі потурають владному цинізму, а не засуджують його. Адже ціна незаслужених нагород як державних, так і церковних тотожна цинізму, що привселюдно й публічно себе репрезентує в особах тих, хто нагороджує, й тих, хто без докорів совісті їх незаслужено отримує чи купляє.

Ще не у такому далекому радянському минулому кепкували з того, що декому для розміщення державних нагород треба збільшувати грудну клітку. Тоді таке кепкування було не зовсім чемним, оскільки насміхались над фізично нездоровою людиною. Але нинішній маразм, що ототожнюється не з фізичним безсиллям, а з духовним виродженням, не викликає співчуття. Навпаки, збурає сарказм та іронію. Адже сучасні суспільні нагороди перетворилися на посміховисько, бо девальвовані тим, кому, за що і як вони вручаються¹⁴³.

На феномені праведності як дивакуватості зробимо наголос. Г. Сковорода за свою праведність, якою він вирізнявся на тлі цинізму влади й церкви, отримав статус дивака¹⁴⁴. З «легкої руки» церковних служителів чверть століття поневірявся з торбою по чужих хатах, сіючи зерна мудрості у свідомість і пам'ять

Філіпчука та Михайла Москаленка). Передмова Андре Жардена. – К.: Видавничий дім «Всесвіт», 1999. – С. 29.

¹⁴³ «Сьогодні ніхто не стане заперечувати, що роль нагород в українському суспільстві девальвована. Занадто часто ми стаємо свідками кричущого фарсу. Наші вітчизняні герої і кавалери інколи навіюють сумні думки про тих, хто ці нагороди роздавав. На жаль, тут Л. Кучма і В. Ющенко як брати-близнюки – постарались здорово, щоб перетворити ордени і звання в політичну біжутерію». / Горбулін В.П. Без права на покаянне. – Харьков: Фолио, 2009. – С. 268.

¹⁴⁴ Попович М. Цитована праця.

українського народу¹⁴⁵. Згодом, після смерті філософа, народ увічнив ім'я свого праведника-мудреця у національній пам'яті. Це справедливо й морально. Але цинічно, коли сьогодні, в умовах незалежної України, а не метрополії, праведники сприймаються як диваки. І якщо непошану до праведників з боку влади можна пояснити її цинічною природою, то церква не повинна у цьому відношенні уподібнюватись владі, а тим більше солідаризуватись з нею в цинізмі. Чи праведникам ніколи не судилося бути шанованими за життя навіть церквою? **Але ж нешанування праведності – це нехтування святістю, отже потурання гріховності. А шанування святості заднім числом, без наслідування їй у реальному житті – це лицемірство, отже цинізм**¹⁴⁶.

¹⁴⁵ «Ми, українці, народ глибокої духовної традиції. Світогляд наших предків мав надзвичайну життєздатну, життєстверджуючу силу, дозволяв нашому народу відроджуватись з попелища та хаосу в найтрагічніші часи його історії. Зразком творчого підходу до наявних у світі духовних цінностей, використання їх для потреб українського народу може бути подвижницька діяльність нашого видатного мислителя Григорія Сковороди. Його твори перегукуються з Платоном і кініками, біблійськими текстами і середньовічною патристикою (особливо Августіном), Спинозою і багатьма іншими мислителями усіх часів. Пафос його творів спрямований саме на просвітництво рідного народу, на дороговказ і шлях до земного щастя. Зрозуміло, що створити сьогодні науковий світогляд, який би дав відповіді на жагучі проблеми людського життя – завдання не з легких. Але його потрібно вирішувати. Досвід показує, що не лише марксизм-ленінізм неспроможний виконувати роль дороговказу у нашому поступі. Не менш безпосередньо, на жаль, є традиційна ортодоксальна релігія з її проповіддю нікчемності людини, марності їх творчих зусиль, заклику до індивідуального спасіння через аскезу з її пасивним несприйняттям оточуючої реальності, непротивлення злу, турботами лише про потойбічне життя тощо». / Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю. – К.: Знання України, 2004. – С. 189.

¹⁴⁶ Євангелія від Сьв. Маттея. Голова 23.: «28. Так і ви зверху являєтесь людям праведні, в середині ж повні лицемірства та беззаконня. 29. Горе вам, письменники (книжники – прим. авт.) та Фарисеї, лицеміри! що будете гроби пророків та украшаєте пам'ятники праведників, 30. і мовляєте: Коли б ми були за часів батьків наших, не були б спільниками їх

Тому, що новоявлені, хто з компартійно-комсомольсько-господарської номенклатури, а дехто із соціального дна, українські можновладці зненацька стали «набожними», є банальне пояснення – вигода. **Саме вигода можновладців у набожності** не стільки своєї, скільки підвладного їм населення, у впливі на церкви й церковних служителів як пастирів цього населення, є основним локомотивом нинішнього церковного буму в Україні¹⁴⁷. Українська влада споріднюється з більшовицькою владою цинізмом, але вона докорінно від неї відрізняється своєю безідейністю. В Україні немає не лише ідеології, а будь-яких ідей, які б консолидували суспільство й народ у державотворенні й визріванні та зростанні українських громадян у політичну націю, визначальним критерієм чого є успішна Держава для всього народу, а не держава як інструмент збагачення для купки обраних з нього. Те, що проголошується з олімпу чи підмостків влади є цинічним популізмом, оскільки першими дискредитують і зраджують ідеї ті, хто їх проголошує. Навіть національна ідея, яка б мала згуртувати народ у незалежній Україні, теж була девальвована, зганьблена й сплюндрована спекулятивним використанням у виборені влади

у крові пророків. 31. Сим же свідкуєте самі себе, що ви сини тих, що вбивали пророків». / Святе письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською. Перекл. П.О. Куліша, І.С. Левицького, І. Пулюя. – К.: Видавництво «Рада», 2000 – С. 27.

¹⁴⁷ «Цинічний розум вже не наївний, він у парадоксальний спосіб постає просвітненою хибною свідомістю: чітко усвідомлюючи хибність, усвідомлюючи, що за ідеологічними універсальями криються приватні інтереси, він аж ніяк не збирається відмовлятися від цих універсалій. Він давався взнаки в радянській бюрократії, представники якої не вірили вже в ідею, а використовували її в своїх інтересах. Такий цинізм проступає і в сучасній ситуації тероризму, коли лідери терористичних акцій, які ідентифікують себе з новоевропейською суб'єктивністю, використовують традицію для своїх приватних цілей. Вони захищають релігію не тому, що вірять в її істинність, а тому, що релігія і пов'язана з нею субстанційна моральність може бути використана з метою маніпуляції народом. І така соціологічна інструменталізація релігії ще небезпечніша, ніж відкрита її критика». // Єрмоленко А.М. Етос і мораль у сучасному світі / Аболіна Т.Г., Єрмоленко А.М., Кисельова О.О. та ін. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004. – С. 35.

для власного, а не загальнонаціонального блага. **Ідеї не оволоділи масами в Україні в пострадянський період тому, що не було, власне, ідей.** Влада виявилась нездатною на продукування конструктивних ідей. Ще більшу неспроможність вона продемонструвала у продуктивній реалізації будь-яких ідей, окрім деструктивних для суспільства та народу й вигідних для себе проєктів та схем. **Але можновладцям треба володіти масами. Ось тут і знадобились церкви.**

З'ясуємо можливі наслідки й небезпеки для цивілізаційного розвитку від симбіозу влади й церкви, коли пріоритетом стають не служіння Богу й народу, а персональна вигода владних суб'єктів і церковних служителів будь-яких конфесій, а не лише православної.

Виходимо з того, що в сучасній техногенно й технократично цинічній цивілізації релігію можна розглядати як своєрідні бастион, форпост, ар'єргард і редут суспільної моралі й моральності людини. Адже на відміну від світського життя, де мораль підмінюється законами, які у своїй сутності, а ще більше, в юридичних інтерпретаціях можуть бути цинічними, релігійне життя передбачає шлях людини до Бога лише через мораль і совість. **Поза мораллю й совістю дійти до Бога неможливо.** Релігія репрезентується церквами та їхніми служителями. Той, хто стає церковним служителем, займає певну нішу чи місце в релігійній діяльності, яке за визначенням повинно бути святим. Звідси постає моральна відповідальність церковної особи, яка зайняла відповідне місце у церковній ієрархії. Якщо вона займає місце церковного служителя заради вигоди й зиску та ситого й заможного життя, безвідносно того, як досягнення цього узгоджується з мораллю й совістю, можна констатувати, що місце в релігійній діяльності зайняте неправедною людиною. Індикатором чи ознакою їхньої неправедності у суспільному оточенні є те, коли церковні служителі позиціонують свою прихильність і підтримку суб'єктам, які здійснюють неправедні життєві вияви. За таких умов те місце, де має бути святе, займається його антиподом. Доки там буде інше, святому на це місце зась. Коли таке трапляється випадково, це є проблемою

локального рівня, яка врегульовується системою церковної інституції. Але коли це набуває системного характеру, то на місці справжньої релігії з'являється квазірелігія.

Отже, неприйняття праведності як святості в життєвих виявах людини за критерій істинної релігійної свідомості, результатом чого є віра у Бога, створює передумови у суспільстві для псевдо чи вдаваної набожності, яка посилює й резонує цинізм влади, особливо, коли та безідейна. Для безідейної влади вдавана набожність дуже зручний засіб маніпулювання масами через вплив на їхню релігійну свідомість. А можливість управляти масами через їхню релігійну свідомість мотивує владних суб'єктів до безідейності, принаймні конструктивної, тобто раціональної. Адже для генерування конструктивних, раціональних ідей, реалізація яких може забезпечити ефективний суспільний розвиток, треба, по-перше, напружуватись у компетентності й бути відповідним їй, а по-друге, виявляти ще вищі компетентність та зусилля, щоб проголошені ідеї втілити у життя. Й по-третє, що найбільш невігідне для можновладців, поступатись власними інтересами заради суспільного блага. Безідейність вигідна для влади, оскільки ідейність, на відміну від популізму, треба підтверджувати зримими результатами своєї діяльності, що забезпечують наближення до проголошених ідеалів¹⁴⁸.

¹⁴⁸ «Справді, кожен ідеал спрямований на далеку перспективу. Одначе він цілком придатний для того, щоб бути критерієм оцінки стану справ уже сьогодні. Це одна з причин «непотрібності» ідеології для сучасної української влади. Можновладці також картають Українську Ідею за її вимогливість організовуватись, напружитись. І тут також немає нічого дивного – це ж бо так контрастує з ментальною розніженістю, етичною розмитістю й духовними лінощами, що продовжують домінувати в коридорах влади. Складається враження, ніби влада боїться навіть підступатися до цієї проблематики, адже ідеологія констатує необхідність стратегічного мислення й перспективних суспільних трансформацій, а сучасні розпорядники владних посад функціонують за принципом *carpe diem* (Буквально «зривай день», тобто користуйся сьогоднішнім днем за Горацієм)». / Михальченко Микола, Самчук Зореслав. Україна доби межичасся. Блиск та убозтво куртизанів. Видавнича фірма «Відродження», 1998. – С. 33.

Вдавана набожність, коли у суспільстві зневажається праведність і нехтується мораль, не піддається публічному спростуванню й звинуваченню у популізмі та обмані. По-перше, сповідання тієї чи іншої релігії – це особиста справа, а не суспільна, й свобода совісті не підлягає сторонньому контролю й підзвітності. По-друге, будь-яка релігійна доктрина ірраціональна за своєю сутністю й не підлягає раціональному аналізу, а тим паче критиці, як то можливо у відношенні до проголошуваних владою ідей. За те, що написано у Святих Писаннях, ніхто відповідальності не несе. Це сприймається як даність. Церковні служителі виконують роль трансляторів, інтерпретаторів, проповідників релігійних текстів та настанов. Тому тим, хто вдає з себе віруючого, не потрібно напружуватись, щоб усвідомити сутність віросповідання, з яким він себе ідентифікує. І не треба звітувати перед народом за втілення релігійної доктрини. Достатньо проголосити себе віруючим й імітувати це, необов'язково регулярно й систематичним відвідуванням церковних храмів й участю у релігійних практиках. Бажано не плутати конфесії. Але в умовах сучасного українського соціуму це не є принциповим. У нас в залежності від політичної кон'юнктури міняються як партії, так і церкви. Більше того, в одній особі одночасно може вміщуватись як багатопартійність, так і багатоконфесійність. **Коли сповідується цинізм, тоді продається все, але спершу – совість.**

Імітована набожність дозволяє публічно висловлювати будь-яку нісенітницю й не нести за це ніякої відповідальності, оскільки віра сприймається на віру. У першу чергу тими, хто вірить і сприймає лицемірство за реальну набожність. Звідси постає проблема релігійної свідомості прихожан конкретних церков та храмів. Адже громадяни, які відвідують церковні храми з поваги чи за традицією або взагалі туди не ходять й раціонально аналізують те, що відбувається в нашій соціальній дійсності, здатні до критичного сприйняття вдаваної набожності. Таке населення незручне для маніпулювання свідомістю й управління. Зазвичай щиро, а не лицемірно невіруюча людина починає звертатись до Бога не в благополучні часи свого життя, а тоді,

коли це життя стає скрутним або взагалі нестерпним. Більшість громадян України увійшли в пострадянський період невірними. І те, що багато з них почали торувати дорогу не лише у свята, а й у будні дні до церковних храмів, є ознакою саме їхньої життєвої скрути. Для церковних служителів і влади чим більше прихожан, тим краще. Тут проглядається мотивація до знедолення громадян у тих, хто цинічний у своєму життєвому прагматизмові й заради власної вигоди готовий знехтувати праведністю, моральністю й навіть іменем Бога. **А це союз з дияволом.** Від правди нікуди не втечеш і правду нікуди не сховаєш. Як перше, так і друге можна лише до певного часу імітувати, але ж шило з мішка, раніше чи пізніше, починає виглядати.

Адже не підлягає спростуванню факт у новітній історії України, що масове знедолення її населення є наслідком гіпертрофованого збагачення неправедним шляхом невеликої чисельності осіб перш за все через використання влади у суспільстві. Зараз ці особи позиціонують себе, хто у більшій, а хто у меншій мірі, набожними людьми. У престольні свята фігурують на телеекранах зі свічками у руках й смиренними обличчями, які не здатні приховати цинізм та бездуховність душі. Регулярно здійснюють чартерними чи іншими рейсами паломництво у святі місця й, безумовно, до Гроба Господня. Там демонструють ще більшу смиренність. Виступають щедрими меценатами будівництва та утримання церковних храмів, що у реальності є спонсорством, а точніше, інвестиціями у церковні бізнес-проекти. Дають жалюгідні подачки у вигляді благодійних обідів та наборів продуктів знедоленим ними ж громадянам, що широко популяризується у масовій свідомості й рекламується у суспільстві як богоугодна справа. Навідуються в інтернати й приюти до сиріт і покинутих напризволяще дітей, що є результатом соціального знедолення їхніх батьків цими ж можновладцями. Такі та інші разові благодійні акції з величезною помпою на широкий суспільний загал репрезентуються як альтруїзм і пожертвування можновладців й часто здійснюються у супроводженні церковних служителів. Реально злиденне й невлаштоване по-людськи життя знедолених дітей і немічних дорослих з їхніми повсякденними стражданнями залишається за кадрами публічних благодійнь.

Але ж моральні діяння як богоугодні справи, які нарочито виставляються напоказ для самореклами чи нарощування власного політичного капіталу, що у нашій соціальній дійсності тотожно реальному капіталу, перестають бути такими за визначенням. Адже **моральним вважається той вчинок**, коли добродійність здійснюється не лише усвідомлено й добровільно, а й без розрахунку на визнання та винагородження¹⁴⁹. Цьому вчив і наставляв Ісус Христос¹⁵⁰. Пізніше І. Кант зазначав, що **істинною нагородою за добродійність є сама добродійність**.

З'явивсь сьогодні Месія перед такими «набожними» циніками, які відвідують його гроб, вони б виставили перед ним праведника як грішника й забили б його камінням, якби той сказав: хто вважає себе негрішним, першим кинь у грішника каменем¹⁵¹. **Воістину цинізм обділений совістю**. А солідаризація у

¹⁴⁹ «Відсутність всякої егоїстичної мотивації – ось, дійсно, критерій морально-цінного вчинку». // Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность / Общ. ред., сост., – вступ. ст. А. А. Гусейнова и А. П. Скрипника. – М.: Республика, 1992. – С. 202. «Якщо будь-який вчинок має мотивом егоїстичну ціль, то він не може мати ніякої моральної цінності; якщо за вчинком треба признати моральну цінність, то його мотивом не може бути ніяка егоїстична ціль, безпосередня або опосередкована, близька або віддалена». Там же. – С. 204.

¹⁵⁰ Євангелія від Сьв. Маттея. Голова 6.: «Остерігайтесь подавати милостиню вашу перед людьми, щоб вони вас бачили: а то не мати мете ніякої нагороди від Отця вашого, що на небі. 2. Тим, коли подаєш милостиню, то не труби в трубу перед собою, як роблять лицеміри по школах та по вулицях, щоб здобути слави в людей. Істино глаголю вам: Мають вони нагороду собі. 3. Ти ж, як подаєш милостиню, то нехай ліва рука твоя не знає, що робить права: 4. щоб твоя милостиня була потайна; а Отець твій, що бачить потайне, віддасть тобі прилюдно. 5. І коли молиш ся, не будь таким, як лицеміри; бо вони люблять молитись, стоячи в школах та по розсідних улицях, щоб їх бачили люде. Істино глаголю вам: Мають вони нагороду собі». / Святе письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською. Перекл. П.О. Куліша, І.С. Левецького, І. Пулюя. – К.: Видавництво «Рада», 2000. – С. 7.

¹⁵¹ Євангелія від Сьв. Йоана. Голова 8.: «Ісус же пішов на гору Оливну. 2. Вранці ж ізнов прийшов у церкву, і всі люде приходили до Него, й сівши

гріховності резонує зло, що в умовах ноосфери постає страшною руйнівною силою, яка здатна знищити не лише праведність, а й людство. Це підтверджується нашою соціальною дійсністю, коли циніки звинувачують в аморальності й гріховності праведників та своїми корпораціями руйнують суспільство, що як мінімум може призвести до втрати Україною державності.

Можна, обіпершись на концепти чи окремі положення релігійних доктрин, виправдати будь-яку гріховність людини з огляду на її первородний гріх та нездатність до безгрішності за своєю природою. **Але чи буде це утвердженням праведності як святості, коли у такі способи виправдовується цинізм й ховається у білі одежі чорнота зла.** Адже така позиція церковних служителів нічим не відрізняється від софістики й словоблуддя юристів, які за гроші роблять очевидних злочинців постраждалими, а їхніх жертв винними. І така позиція затуляє дорогу до Бога.

*Про роль християнської етики в підвищенні
моральності сучасного українського соціуму:
проповіді безсилі, коли в суспільстві
сповідується цинізм*

навчав їх. 3. Приводять же письменники (книжники – прим. авт.) та Фарисеї до Него жінку, схоплену в перелюбі, і, поставивши її посередині, 4. кажуть Йому: Учителю, сю жінку схоплено в перелюбі, на самому вчинку. 5. В законі ж Мойсей нам звелів таких каменувати; Ти ж, що кажеш? 6. Се ж казали, спокушуючи Його, щоб мали чим винувати Його. Ісус же, схилившись до долу, писав пальцем по землі. 7. Як же не переставали питати Його, піднявшись рече до них: Хто з вас без гріха, нехай первий кине камінь на неї. 8. І, знов, схилившись до долу, писав по землі. 9. Вони ж, почувши й докорені совістю, вийшли один за одним, почавши від старших та аж до останніх; і зоставсь один Ісус та жінка, стоячи посередині. 10. Піднявши ся ж Ісус і нікого не бачивши, тільки жінку, рече їй: Жінко, де ж ті винувателі твої? ніхто тебе не осудив? 11. Вона ж каже: Ніхто, Господи. Рече ж їй Ісус: І я тебе не суджу: йди, і більш не гріши». / Цит. праця. С. 99.

У сучасному українському соціумі не припиняються дискусії щодо доцільності введення в освітні заклади християнської етики як навчальної дисципліни про мораль і християнські цінності. Не будемо занурюватись в аналіз цієї дискусії, а зупинимо увагу лише на принципових положеннях. Ініціатори й прихильники цієї суспільної пропозиції аргументують таку доцільність тотальним падінням моральних засад у суспільстві, з чим неможливо не погодитись, і необхідністю формування у свідомості підростаючих поколінь вищих духовних цінностей, що теж не викликає заперечень, які репрезентує християнська етика. Остання теза й є чи не найбільш дискусійною, що дає підстави опонентам звинувачувати ініціаторів цієї пропозиції в дискримінаційному підході до освіти на релігійному ґрунті, який не враховує інші віросповідання громадян України. Є й інші контраргументи, які перебувають за межами будь-яких конфесій і спираються на раціональне та правове підґрунтя. Одні вважають, що не можна допускати в освітніх установах симбіозу раціонального, яке дає освіта, та ірраціонального, що пропонує релігія, знання, оскільки це буде деформувати свідомість учнів у процесі становлення й розвитку їхніх особистостей. Інші апелюють до чинного законодавства, зокрема Конституції України, що передбачає відокремлення освіти як державної інституції від церкви як релігійної інституції.

Не пристаючи до жодної із зазначених позицій, хотілося б звернути увагу на інтегральний аргумент і водночас контраргумент, який чомусь залишається поза увагою в цій дискусії. **Мораль неможливо, як еліксир, виділити із суспільних відносин у якусь окрему субстанцію, розлити в посудини і, як мікстуру, порціями, дозуючи каплями чи ложками (можливо для декого й діжки буде мало – прим. авт.), роздавати аморальним чи не зовсім моральним суб'єктам соціуму.** Мораль неможливо завчити і завдяки лише цьому стати моральним. Мораль, як і її антипод – цинізм, пронизує наскрізь все суспільство й кожного, хто в ньому проживає. Суспільна мораль живе й підтримується в совісті кожної людини. **Коли совість людини перестає бути цінністю в суспільстві, а**

шанується цинізм, цим перекреслюється мораль і суспільною нормою стає аморальність.

І проповіді, не лише християнські, цьому не зарадять. Тим більше, коли в селах поряд із школами, що руйнуються й закриваються, розбудовуються церкви за кошти меценатів та спонсорів, які спричинили занепад цих сіл і суспільної моралі та розбагатіли на цьому. Що це саме так, знають не лише батьки, а й їхні діти, що мають долучатися до моралі у такий спосіб. Чи додасться моралі в наших душах на тлі такого лицемірства й блюзнірства? Питання риторичне.

Навіть першокласник не повірить у мораль, що мовиться у проповідях і повчаннях, якщо вона не буде підтверджуватись у його реальному житті. Він прагматично зметикуює, виходячи з наших суспільних реалій, що той, хто смиренно притримується моралі, до якої його закликають, приречений на жебрацький рівень життя, а по-справжньому розкошує той, хто її нахабно й цинічно порушує.

А особистим покаяттям та спокутуванням власних гріхів перед Богом, що є запорукою очищення душі людини та відродження в ній сумління, яке в миру називається совістю, як виявляється у наших «релігійно-етичних» вимірах, не треба перейматись. Це справа намісників божих, а точніше – церковних служителів. Достатньо дати «на будівництво храму», й гріхи твої будуть списані. Чим більше даси, тим більші гріхи можна у такий спосіб списати. А щоб більше давати, треба більше мати. Те, що дається, затьмарює мораль і совість, які б мали зважати, а звідки ж воно і в який спосіб береться¹⁵².

¹⁵² «Внаслідок проведеної приватизації в Україні не сформувався чесний і ефективний приватний власник. Його місце переважно зайняв напівкримінальний (а іноді й цілком кримінальний) менеджерсько-власницький сурогат. Він діє двоїсто: а) підтримує довірені йому підприємства «на плаву»; б) бере за основу власний інтерес і всі сили спрямовує на використання підприємств для збагачення себе особисто і груп, кланів, що перебувають при владі. Яка грань діяльності переважає, вченим і пересічним громадянам відомо». / Михальченко Микола Іванович. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. –

Арифметика такої «моралі» дуже проста, й тому вона наштовхує наших учнів і студентів не на роздуми про Всевишнього й високе покликання людини у земних справах, за які воздасться у потойбічному житті, а на прагматичні висновки щодо коротких шляхів до солодкого гріховного земного життя, яке явно випадає з лона справжньої людської моралі. Адже з нашого суспільного контексту слідує, що на моралі можна не лише спекулювати, пропихаючись у політику, а й мати успішний бізнес, який не гірше політики гарантує сите земне життя.

В одну й ту ж саму річку не можна зайти двічі, але можливо багато разів наступати на одні й ті ж самі граблі. То ж чи варто прагнути до нездійсненого й повторювати помилки? Адже доктринальний досвід влаштування суспільного життя багаторазово в історії людства підтвердив, що благими намірами може стелитись дорога до пекла земного¹⁵³. На архаїці у майбутнє не потрапиш. А ерзац-архаїка нездатна відтворити й минуле. Й автентичний та непідробний цинізм веде людство не в світле майбутнє. Зазначені сентенції не втрачають своєї актуальності й у вітчизняному церковному відродженні, яке за ознаками свого перебігу в меншій мірі нагадує розбудову інституцій, що утверджують праведність, моральність, духовність і злагоду в

Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. – С. 132.

¹⁵³ «Висловлення Великого Інквізитора водномить відкриває нам, де оці надзвичайно добрі цілі – які все виправдовують – відшуковують: в історичному майбутньому. Наприкінці «історії» землю заселять «тисячі мільйонів щасливих дітей» – примушені до щастя й зтягнуті в рай тими небагатьма, що будуть панувати над ними. Однак до цього ще довгий шлях, який мають супроводжувати незлічені вогнища аутодафе. А оскільки мету вважають абсолютно правильною, здається, що її слід досягти за будь-яку ціну. Коли мета – абсолютно добра, то її блага мають забарвити потворні засоби, які треба застосовувати на шляху до неї. Тут – тотальний інструменталізм, там – утопія; такою виступає форма нової, цинічної теодицеї. Разом з тим, людське страждання – це стратегія, зауважмо, страждання у формі заподіяння страждання іншим (інквізиція); стратег страждає остільки, оскільки знає, що він свідомо ошукує». / Слотердайк П. Критика цинічного розуму: Пер. з нім. – Київ: Тандем, 2002. – С. 197.

суспільстві, а в більшій мірі асоціюється із запровадженням засобу експлуатації українського народу, який з кожним роком все щільніше й міцніше припасовується на його шиї. Можновладці щедро діляться з церквами награваним з радянського доробку, що отримано Україною у спадщину, та набутками від поточної експлуатації народу. Йдуть з ближнього й віддаленого зарубіжжя потужні інвестиції в розбудову церков на українській землі, які не обтяжують себе утвердженням моралі й, тим паче, злагоди в нашому суспільстві й не переймаються долею українців та українством взагалі, а мають зовсім протилежні цілі та інтереси. Церкви та їхні служителі не потерпають від матеріальної скрути так, як інші важливі соціальні інститути, зокрема: культура, освіта, наука, охорона здоров'я. Ситий голодного не зрозуміє. Ця сентенція особливо актуальна для тих, кого грабують, експлуатують й ошукують. На даному історичному етапі вона повчальна й для українського народу, який не шанує власну гідність і дозволяє так брутально знущатись над собою.

Але ж це шлях в історичне нікуди. Суспільство, у якому сповідується цинізм, разом із владою, яка його породжує, приречені на політичне й історичне фіаско та на неприкаєне блукання в цивілізаційному контексті й загальному річищі розвитку людства. Народ, який дозволяє не лише затримуватись на своїй шиї недолугим у компетентності можновладцям, а й поганяти себе, як робочу худобу, демонструє свою неадекватність можливостям і тому шансу, які надала йому історія для влаштування й полегшення свого становища та утвердження себе як самодостатнього суб'єкта у розпорядженні власною долею. Нездатність народу самостійно творити свою історію й розпоряджатись на власну користь своєю незалежністю можна кваліфікувати як його некомпетентність, що обертається для нього приниженим становищем і брутальною експлуатацією – не стільки фізичною, як морально-психологічною. **Якщо нас історія вчить тому, що вона нічому нас не вчить, то ми й маємо те, що маємо.**

Тут доречно ремарка щодо позиціонування автора у відношенні до українського народу як об'єкта здійснюваного дослідження в сучасному цивілізаційному контексті. Автор не

відокремлює себе від народу й не виносить себе як суб'єкта аналізу за межі об'єкта дослідження й тим більше не протиставляє себе власному народові. Наш народ – це всі ми, у тому числі й суб'єкти влади. І те, що вихідці з народу у владу відвертаються й не повертаються до нього, це проблема не влади, а народу. Вірніше, спочатку народу, а потім і влади, яка втрачає своє оперття й перестає бути владою. **Без суверенного народу не може бути й незалежної держави, отже української влади.** Науковий аналіз – це перш за все критичний аналіз, оскільки він має сенс тоді, коли є проблемність, яку необхідно досліджувати. Немає проблеми – немає й предмету дослідження. Ще від Сократа вважається, «що духом науки є критика»¹⁵⁴. Тому критичний аналіз соціальної дійсності, у якій ми живемо і яку творимо, через моральний вимір нашої відповідальності як співучасників цього творення, автор усвідомлює і як самокритику.

На підставі здійсненого аналізу нашої соціальної дійсності мусимо зробити висновок, що той, хто спекулює такими поняттями, як мораль, совість, праведність, святість, духовність, не лише деформує власну й суспільну свідомість, а й робить великий гріх. Чинить зло, а не добро. Це є вірним за визначенням як Небесної Правди, про яку нам сповіщають Святі Писання, так і земної правди, про яку відаємо ми, оскільки здатні порівняти дійсне з Належним.

1.7. Освіта, навчання, виховання й соціалізація як поняття і процеси та межі осягнення ними особистості

¹⁵⁴ Карл Попер. Відкрите суспільство та його вороги. Том I. / Перекл. з англ. О. Коваленка. – К.: Основи, 1994. – С. 208.

Сучасна вітчизняна вища школа перебуває в полоні традиційної парадигми навчально-виховного процесу, що гальмує її розвиток

Деформована цинізмом суспільна свідомість орієнтується на великі, вірніше, перебільшені соціальні очікування й сподівання щодо підтримання у суспільстві високих моральних засад за допомогою таких соціальних інститутів як сім'я, школа, вища школа, які в інструментальні чи технологічні способи мають приживляти підростаючим поколінням найкращі людські цінності. Ця технократична ілюзія є результатом не лише цинізму, який заповонив сучасний український соціум, а й, до певної міри, світоглядно-методологічної облуди, що сформована й підживлюється в суспільстві на теоретичному рівні свідомості. Місія й суспільна роль науковців й освітян полягає у формуванні адекватної теоретичної свідомості в суспільстві, яка має базуватись на критичному аналізі дійсності та застерігати державу від подібних соціальних ілюзій і міражів на шляху суспільного розвитку, який визначально залежить від запровадженої системи суспільних, у першу чергу владних відносин, а не від кількості зроблених моралізаторських проповідей та настанов.

Є очевидним, що вітчизняна вища школа знаходиться у полоні традиційної парадигми навчально-виховного процесу¹⁵⁵.

¹⁵⁵ «Дослідники освіти одностайні у визначенні стану класичної парадигми як кризової. По-перше, тому, що вона є, на думку представників Римського клубу, «підтримуючою освітою», переважно зорієнтованою на репродуктивне знання. Процес навчання зводився до здобування знань, умінь, навичок шляхом поступового накопичення матеріалу, до шаблонного його застосування у різних видах діяльності... По-друге, її сциєнтичний, раціоналістично-знанневий, технократичний характер суперечить потребам гуманізації, «олюднення» знання в сучасному суспільстві. Ситуація в світі ускладнюється так званим «інформаційним бумом» і спричиненою ним інформаційною кризою... По-третє, поряд із раціоналізмом як однієї з провідних засад класичної парадигми освіти «великих втрат» зазнала ідея про універсальність європейських цінностей та форм життя. І головним чином під впливом глобалізації комунікативної

Причому такого процесу, який має тенденцію до спрощення й примітивізації, що є наслідком його бюрократизації, формалізації, технологізації, віртуалізації. Це багатоаспектна проблема, яку неможливо осягнути й всебічно висвітлити у форматі однієї публікації.

Тому нижче зосередимо увагу на одному з цих аспектів, який стосується концептуальних засад діяльності вищої школи, що мають світоглядно-методологічний характер. На наш погляд, саме **через усвідомлення сутності цих засад**, а саме освіти, навчання, виховання, соціалізації як понять і процесів та їхньої здатності осягнути особистість, яка постає й розгортається як соціальний феномен у просторі й часі в межах життя людини, і **можна побачити не лише вузькість та обмеженість педагогічної парадигми вищої школи, а й розбіжності між належним і дійсним результатом цього надзвичайно важливого й безальтернативного соціального інституту суспільства, що функціонує в умовах ноосфери.**

Для здійснення системного аналізу зазначеної проблеми сформулюємо основні питання, які потребують з'ясування, зокрема:

1. Ступінь розмежування й ототожнення розбіжностей у дефініціях та інтерпретаціях сутності понять «освіта», «навчання», «виховання» і «соціалізація».

2. Часові й просторові межі розгортання процесів освіти, навчання, виховання, соціалізації стосовно особистості людини протягом її життя.

3. Концептуальні засади особистості, які мають бути визначальними в дослідженні та розв'язанні зазначеної проблеми.

4. Сутність і межі контексту особистості та соціокультурного середовища ВНЗ та їхня сумірність у часово-просторових вимірах.

практики людства... По-четверте, пошук нових моделей освіти зумовлений необхідністю розробки механізмів адаптації людини до мінливого світу, а також зростанням розбіжності між відносно сталими пізнавальними можливостями і світом, що все більше ускладнюється». // Філософські абрисы сучасної освіти: Монографія / Авт. Кол.: Предборська І., Вишинська Г., Гайденко В., Гамрецька Г. та ін.; За заг. ред. І. Предборської. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – С. 13.

5. Можливості осягнення особистості студента та здійснення впливу на її розвиток з позицій педагогічної парадигми.

6. Визначення шляхів розширення меж осягнення особистості студента та можливостей впливу на її розвиток.

*Ступінь розмежування й ототожнення
розбіжностей у дефініціях та інтерпретаціях
сутності понять «освіта», «навчання»,
«виховання» й «соціалізація»*

Актуальність першого питання поза сумнівом. Адже й до сьогодні має місце **плутанина** не лише у застосуваннях, а й у дефініціях таких концептуальних понять, як **«освіта», «навчання», «виховання» і «соціалізація»**. Причому це спостерігається як на рівні буденної, так і в теоретичній свідомості. Для того щоб у цьому переконатись, достатньо пересічного погляду на чисельні публікації, які присвячені освіті й розвитку особистості. Більше того, проблема розмежування й ототожнення сутності цих понять актуалізується у понятійно-термінологічних словниках і навіть енциклопедіях¹⁵⁶. А це вже є ознакою і симптоматикою облудності теоретичної свідомості, яка визначає й задає відповідний формат суспільної свідомості. Крізь таку плутанину, як павутину наша свідомість споглядає, сприймає й рефлексує оточуючий світ. Якщо це павутиння не знімати своєчасно зі свідомості, то розуміння світу, в якому ми живемо, навряд чи буде адекватним. А як відомо, від світорозуміння й світобачення залежить ставлення людини до світу.

¹⁵⁶ Цю проблему системно й ретельно, але з інших позицій, досліджує В. Луговий, що віддзеркалюється в серії його публікацій, зокрема: В.І. Луговий «Освіта, навчання, інформація, компетентність: канонізація понять (теоретико-методологічний дискурс)». // Модернізація вищої освіти в Україні і світі: десять років наукового пошуку: колектив. моногр. / Акад. пед. наук України; Ін-т вищої освіти України; за заг. ред. В.П. Андрущенка, В.І. Лугового, М.Ф. Степка. – Х.: Вид-во НУА, 2009. – С. 178-210.

Попри такий критичний заспів, треба віддати належне, що з виходом у світ сучасної української Енциклопедії освіти¹⁵⁷ в цьому відношенні з'явилися окреслені відповідні демаркаційні лінії між зазначеними поняттями. Можна сказати, що у цьому сенсі почало розвиднятися, але до ясного світанку поки що справа не дійшла. Це очевидно не лише зі статей, які не стосуються інтерпретації зазначених понять, але є певні суперечності у самих дефініціях «освіти», «виховання», «соціалізації». Стаття «навчання» в енциклопедії відсутня. Але є стаття «навчальна діяльність», яку слід сприймати й тлумачити як синонім поняття «навчання». Принаймні, на це орієнтує ремарка у контексті цієї статті, зроблена її автором¹⁵⁸.

Не будемо запобігати до детального аналізу з виокремленням фраз чи словосполучень з різноманітних контекстів та посиленням на конкретних авторів, щоб проілюструвати існуючі суперечності чи розбіжності у тлумаченні й сприйнятті освіти, навчання, виховання, соціалізації як понять і процесів. Коли це системне й типово явище, його немає необхідності аналізувати на прикладах декількох авторів, оскільки це як мінімум некоректно. А запобігати до аналізу сотень чи навіть тисяч публікацій, щоб підтвердити очевидні типові суперечності, безглуздо. Тому проілюструємо ці суперечності найбільш типовими словосполученнями й фразами, які кожен за бажанням може побачити в сучасних наукових публікаціях, зокрема: «освіта і навчання»; «освіта і виховання»; «освіта і соціалізація»; «освіта – це навчання в системі навчальних закладів»; «освітньо-виховний процес»; «освітньо-виховні ідеали»; «вищий навчальний заклад»; «навчання і соціалізація»; «виховання і соціалізація»; «функції освіти органічно поєднуються з функціями навчання – освітньою, розвивальною і виховною»; «функції освіти і навчання»; «викладання, навчання і виховання»; та ін.

¹⁵⁷ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

¹⁵⁸ Там же. С. 536.

Достатньо не поглибленого, а дотичного логічного аналізу, щоб переконатись у наявних і очевидних суперечностях та розбіжностях у сприйнятті й використанні понять «освіта», «навчання», «виховання», «соціалізація».

Наприклад, словосполучення **«освіта і навчання»** засвідчує рівнозначність і нетотожність цих понять, що передбачає їхнє смислове протиставлення чи розмежування. Аналогічна смислова колізія закладається і в словосполученні **«освіта і виховання»**. А в цілому з цих лише двох словосполучень випливає, що **«освіта» є третє поняття, яке не включає в себе «навчання» і «виховання»**. Таке твердження, як **«освіта – це навчання в системі навчальних закладів»** зрівнює між собою в обсязі й ототожнює в смисловому наповненні поняття «освіта» і «навчання». А назва **«вищий навчальний заклад»** передбачає, що поняття «навчання» має не лише більший обсяг і смисл ніж «освіта» і «виховання», а й включає їх у себе як складові елементи. Якщо словосполучення **«навчально-виховний процес»** не викликає сумнівів щодо своєї коректності й відсутності смислового протиріччя, то цього не можна стверджувати стосовно визначника **«освітньо-виховний процес»**. Адже останній зводить освіту до одного лише навчання. Вживання терміну **«викладання»** на одному рівні з поняттям **«навчання»** як відокремленого поняття виводить його за межі останнього і **робить «навчання» синонімом «учіння»**, тобто того, що позначає діяльність учня або студента. У свою чергу, розчленування поняття **«навчання»** на дві складові – **«викладання» й «учіння»**, з одного боку, є логічним, оскільки позначає два цілком різних за суб'єктами види діяльності. З другого боку, це розрізнення потребує додаткової акцентуації у визначенні та інтерпретації таких понять, як **«самоосвіта», «самовиховання» і «самонавчання»**. Адже у цих процесах зовнішній суб'єкт викладання і виховання відсутній. Звідси постає логічне питання – **як у самонавчанні розмежовується в одній особистості суб'єкт «викладання» і суб'єкт «учіння»?** Якщо все зводиться до одного лише учіння, тоді поняття **«самонавчання»** є некоректним. Аналогічна смислова суперечність закладена і в поняттях **«самоосвіта» і**

«самовиховання», особливо з огляду на окреслення предмета педагогіки, до з'ясування якого ми звернемося трохи нижче.

А тепер про не повністю педагогічний процес – соціалізацію, яка педагогікою сприймається за пасинка. Це не лише метафора, а й реальність. Насправді, у педагогічній літературі як науковій, так і навчальній просліджується тенденція урізання й обрізання смислового наповнення поняття «соціалізація», яке позначає процес, що не вміщається у предметний простір педагогіки й виходить далеко за його межі. Автор не має підстав стверджувати, що це робиться у педагогіці навмисно, але звертає на себе увагу певна залишковість змісту, який вкладається педагогікою у поняття «соціалізація». Складається таке враження, що до соціалізації відноситься лише те, що не здатні собою осягнути виховання і навчання. В педагогічних інтерпретаціях просліджується підпорядкованість «соціалізації» «вихованню» і «навчанню» як більшим за обсягом поняттям і процесам, що мають цільове покладання й керованість з боку стороннього суб'єкта у відношенні до особистості, яка виховується й навчається. Принаймні, у педагогічній літературі не визнається виховання і навчання складовими соціалізації особистості. **Саме у цій суперечності, на наш погляд, полягає не лише смислова, а й методологічна колізія, без усунення якої неможливо вибудувати системний підхід до розвитку особистості, оскільки виховання і навчання як поняття і процеси не дають змогу осягнути її у соціальному часі й просторі.**

Часові й просторові межі розгортання процесів освіти, навчання, виховання, соціалізації стосовно особистості людини протягом її життя

Тому перейдемо до другого питання й з'ясуємо часові та просторові межі розгортання процесів освіти, навчання, виховання і соціалізації стосовно особистості людини за період її життя. Спираємося у нашому аналізі на очевидне й неспростовне,

тобто на те, що не потребує доказів. Особистість людини постає й розгортається як соціальний феномен у часі, що обмежується її народженням і смертю, й у просторі соціального буття, під впливом якого особистість перебуває і з яким вона взаємодіє як суб'єкт творення цього буття, здійснюючи повсякчас ті чи інші життєві вияви. Особистість у своєму започаткуванні, становленні й подальшому розвитку зумовлюється й постає як реальна індивідуальність під впливом власного генотипу, а також соціального, природного й техногенного середовища, інших значущих у цьому сенсі факторів, що втручаються в контекст її простору протягом життя. Особливо значуще зовнішнє середовище впливає у перші роки життя людини, коли започатковується особистість, й у період її становлення. **Інтегральними ознаками особистості є її цілісність як системна властивість і автономія як здатність робити власний індивідуальний вибір у здійсненні своїх життєвих виявів, а не бути пасивним об'єктом впливу зовнішніх чинників.**

На першому етапі життя людини в започаткуванні її особистості вирішальну роль відіграє виховання як основна педагогічна концепція, що передбачає цільове покладання й керування з боку суб'єктів виховання, якими у відношенні до дитини виступають батьки та інші члени родинного оточення. **Саме на цьому етапі виховання як визначальне педагогічне поняття й як процес може претендувати на найбільше осягнення особистості.** На етапі започаткування особистості, що відбувається у ранньому дитячому віці, виховання підпорядковує навчання й до певної міри соціалізацію. Вирішальне значення в цей відрізок життя відводиться сімейній педагогіці, яка постає у більшій мірі практикою, що спирається на досвід та інтуїцію.

Але починаючи з раннього віку, особистість дитини вже потребує автономії й можливостей для набуття власного соціального досвіду й пізнання оточуючого її світу. **А це передбачає відхід від прямого керування вихованням і навчанням дитини й перехід на опосередковане керівництво цими процесами,** створюючи цим самим сприятливі умови для індивідуального виявлення можливостей особистості у своєму

становленні. Продуктивними у цьому сенсі мають бути такі педагогічні концепти, як **виховне середовище і виховальні відносини** та **виховуюче навчання**, які мають створювати суб'єкти виховання та підкріплювати їх власним прикладом, стилем і способом життя.

І ось на цьому, найбільш ранньому, етапі життя людини, коли особистість лишень зароджується, **логічно поставити сакраментальне питання відносно меж ототожнення, розмежування й сумірності виховання, навчання і соціалізації як понять і як процесів**. При всій повазі до виховання й виховуючого навчання за їхню визначальну значимість у започаткуванні особистості, недостатньо логічних підстав, для того щоб підводити під визначення цих понять ті процеси, які здійснює малюк самостійно, без стороннього втручання й керування дорослих, пізнаючи оточуючий світ на свій лад, буквально на власні дотик, відчуття, бачення, коли він перероблює цей світ на власний розсуд без усвідомленого власного, а тим паче, без стороннього педагогічного цільового покладання.

Адже всім достеменно відомо, що дитина здійснює колосальний обсяг такої власної діяльності. Саме тієї діяльності, без якої становлення її особистості унеможлиблюється, скільки б досвідчених і професійних вихователів не взялося за її виховання. І цю діяльність дитини не можна позначити такими поняттями, як «самовиховання», «самонавчання» чи «самоосвіта» в академічно-педагогічному тлумаченні їхніх дефініцій. **Залишається лише одне поняття, яким можна коректно й адекватно позначити самостійну, невпинну діяльність дитини – це «соціалізація»**. Для когось це слово може здатись лайливим, оскільки воно співзвучне із соціалізмом. Якщо комусь саме слово «соціалізація» не подобається, тоді з позицій конвенціоналізму треба залучити інше поняття для позначення процесу, який охоплює весь життєвий цикл людини. Але чи варто до цього запобігати. Адже, щоб бути послідовними у цьому сенсі, тоді треба буде відмовитись від багатьох слів, де коренем є «соціал».

Щоб зійти з позицій авторитарної педагогіки, яку ми теж засудили, від народження людини пріоритет треба віддавати

особистості дитини й під неї лаштувати концептуальні педагогічні поняття й терміни. Якщо розуміти під соціалізацією процес, у якому особистості як цілісності відводиться роль не пасивного об'єкта, а активного суб'єкта, який користується своєю автономією й через власний вибір сприймає зовнішнє середовище і його впливи, тоді **треба надати перевагу поняттю «соціалізація» й розглядати виховання та навчання як засоби й складові соціалізації**. Соціальна значущість педагогіки як практики і теорії від такого компромісу не зменшиться, а, навпаки, зросте, оскільки у неї з'являться шанси ввійти в більший соціальний контекст, а не обмежувати цей контекст і себе своїм предметним полем.

Таким чином, **логіка ієрархізації концептуальних понять педагогіки стає очевидною, починаючи з огляду на ранню вікову стадію людини, коли започатковується її особистість**. На наш погляд, для підтвердження цієї логіки немає потреби запобігати до інтерпретації співвіднесеності виховання, навчання, соціалізації як понять і процесів у різних стадіях віку, зокрема: дошкільному, молодшому шкільному, підлітковому і ранньому юнацькому. Достатньо екстраполяції у цьому сенсі, щоб переконатись у тому, що з віком роль виховання, яке передбачає цільове покладання та керування у безпосередній взаємодії вихователя з вихованцем, зменшується і зводиться до спорадично епізодичних безпосередніх впливів не системного й не систематичного характеру у вищому навчальному закладі, коли особистість переходить у пізній юнацький вік. Між іншим, ця екстраполяція є коректною, на відміну від екстраполяції моделі дошкільного чи раннього шкільного виховання у вищу школу.

З віком зростає автономія особистості та її простір, яким вона взаємодіє із зовнішнім світом. У цей же період становлення особистості суттєво зростає роль навчання, яке у керуванні з боку вчителів і батьків має тенденцію до послаблення. Особистість студента є вже сформованою, і продовження її навчання, особливо виховання здійснюється на інших концептуальних засадах, аніж це робиться у школі. Тому у вищій школі **навчання і виховання** як поняття і процеси в академічній

педагогічній парадигмі є куцими, як і колишні шкільні штанці, в яких ходили вчорашні школярі – нинішні студенти. Особистість студента випадає з цих двох понять і процесів, оскільки вони не здатні її осягнути. **Спираючись лише на ці два поняття, що позначають навчально-виховний процес, неможливо вибудувати системну роботу зі студентами.** Навіть за умови, якщо цей процес буде вдосконалюватись, а не формалізуватись, спрощуватись і примітивізуватись, тенденція до чого спостерігається у вітчизняній вищій школі. Але це поки що передчасний висновок. Нижче буде зроблено обґрунтування цього твердження.

Особистість не автомобіль – її неможливо змонтувати із запчастин

А зараз **перейдемо до з'ясування третього питання.** Особистість – це опорне поняття не лише педагогіки, а й інших соціально-гуманітарних наук. Не будемо запобігати до цитування чисельних дефініцій цього поняття¹⁵⁹, оскільки це не є завданням здійснюваного аналізу. Зробимо лише акцент на тому, що зазвичай у багатьох публікаціях, де центральне місце відводиться особистості, залишається поза увагою, так би мовити, за кадром дослідження, чим часто нехтують у сприйнятті особистості. **Саме нехтування інтегральними властивостями особистості й породжує методологічні суперечності й колізії в освіті в цілому та педагогіці зокрема.**

Наприклад, **концептуальною є суперечність між визнанням, а точніше декларуванням цілісності особистості та функціоналізмом, фрагментарністю, інструменталізмом, технологізмом, врешті технократизмом у розробці методів і підходів до її розвитку через навчання і виховання.** Якщо інструменталізм і

¹⁵⁹ Наприклад, з доволі розлогим переліком авторських концепцій особистості й різних визначень її сутності можна познайомитись у монографії: Надія Скотна. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії. – Львів: Українські технології, 2005. – С. 130-168.

технології є неминучими й доцільними методами у навчанні, то функціональність, фрагментарність і дискретність у вихованні особистості студента викликають великі сумніви щодо своєї результативності. Але позначення такої «виховної роботи» у ВНЗ створює переконання, що виховання особистості можна здійснити таким собі функціонально спеціалізованим способом, на кшталт підготовки водія автомобіля. Якщо зануритись у незчисленні публікації різних обсягів і форматів, що присвячені вихованню студентської молоді, то особистість студента асоціюється, власне, з самим автомобілем, яку можна зібрати із запчастин, розібрати на окремі деталі, модернізувати, щось у неї залити чи засипати, підкрутити, загвинтити, викрутити, зробити в залежності від бажання і мети необхідний тюнінг тощо.

Друга концептуальна суперечність просліджується між декларуванням автономії особистості, її свободи вибору та інтенцією чи навіть проголошенням установки на керуваність її виховання з боку вихователя, що у своїй сутності зберігає традиції авторитарної педагогіки, від якої ми вже начебто відхрестилися, принаймні, публічно. На практиці, у сучасній вищій школі такі виховні заходи мають, як правило, не індивідуальний та систематичний, а фронтальний і спорадично-епізодичний характер. Якщо навіть задатись цілю індивідуалізованого особистісно-орієнтованого виховання студентів у відповідності з педагогічними концепціями, то у вищому навчальному закладі його неможливо забезпечити хоча б тому, що не знайдеться достатньої кількості суб'єктів такого виховання.

Сутність і межі контексту особистості та соціокультурного середовища ВНЗ: визначення їхньої сумірності в часово-просторових вимірах

Ці та інші суперечності методологічного характеру, які мають місце в сучасній вищій школі через неадекватне сприйняття особистості студента, **актуалізують розгляд четвертого питання** нашого аналітичного дослідження. Традиційна педаго-

гічна парадигма вищої школи орієнтує на розгляд особистості студента в контексті соціокультурного середовища, яке має впливати на її розвиток. Але ми рідко уявляємо, ще рідше теоретично чи суто гіпотетично розглядаємо і зовсім не враховуємо у розгортанні практичної діяльності **концепцію соціокультурного середовища ВНЗ у контексті особистості студента**. Правомірність такої концепції легко, логічно й переконливо обґрунтовується в часово-просторових параметрах.

Особистість студента як поняття за визначенням дійсне у житті людини приблизно 4-5 років. Вічних студентів не буває. Тому в часі свого перебування до вступу у ВНЗ і після його закінчення особистість виходить за межі контексту його соціокультурного середовища. І в просторі як фізичному, так і, ще більше, соціальному, особистість студента теж виходить за межі соціокультурного середовища ВНЗ. Більше того, навіть перебуваючи у фізичному і соціальному просторі (у гуртожитку, навчальному корпусі) свого ВНЗ, особистість студента може бути як під позитивним, так і негативним впливом інших соціальних середовищ і взаємодіяти з ними.

Вихід з традиційної педагогічної парадигми вищої школи дозволяє дещо під іншим кутом зору подивитись на проблему розвитку особистості студента. Через часовий вимір більш окреслено актуалізується порівняння: з яким особистісним потенціалом студент приходить у соціокультурне середовище ВНЗ, як це середовище сприяє актуалізації й розвитку його особистості і з яким рівнем розвитку чи деградації власної особистості він покидає це середовище. **Є беззаперечним лише одне надбання особистості студента – це знання, уміння, навички за певним фахом. Все ж інше залишається під знаком питання**¹⁶⁰.

¹⁶⁰ «Захопившись дійсно вражаючими досягненнями науки і техніки в ХХ столітті, сфера освіти практично в усіх країнах світу зайнялась і займається донині головним чином трансляцією з покоління в покоління суто прагматичних даних різних наук, передачею націлених на швидку віддачу достатньо вузьких, по суті, фрагментарних, технократично зорієнтованих знань, умінь і навичок. З цією своєю задачею освіта справляється більш

Зазвичай ми дуже багато говоримо й пишемо про гармонійність особистості студента, яка має розвиватись всебічно шляхом актуалізації під впливом соціокультурного середовища вищого навчального закладу. Але це, по-перше, не є юридичною нормою, за невідповідність якій особа позбавляється можливості отримати диплом про вищу освіту. А по-друге, у цьому сенсі ми кривимо душею й грішимо номінальністю, а скоріше декларативністю, коли належне видається чи проголошується як дійсне. Щоб зняти маску такого лицемірства щодо можливостей актуалізації гармонійного розвитку особистості студента, аргументів більш ніж достатньо. Але обмежимося лише декількома.

Розростання ринку освітніх послуг все частіше дистанційоє навчальний процес далеко за межі соціокультурного середовища ВНЗ, який їх надає. Заочна освіта, визнання дистанційної вищої освіти як рівноцінної тій, що отримується за денною формою навчання, де-факто підтверджують необов'язковість гармонійного розвитку особистості студента, яким начебто переймається вища школа. Адже освітні послуги, що надаються у таких формах, зводяться до одного лише навчання, яке до того ж у наших суспільних умовах може спрощуватись до примітивізму.

Критичний аналіз власне самого соціокультурного середовища, його інфраструктури в наших вищих навчальних закладах, де постійно перебувають студенти денної форми навчання, лише

або менш успішно. Саме на це направлені основні зусилля педагогів, цій же задачі підпорядкований педагогічний процес, методичні матеріали, що розробляються, різноманітні, хоча й далеко не завжди продумані з психолого-педагогічних позицій, новітні засоби комп'ютерної та інформаційної техніки і т. д. Що ж стосується формування у тих, хто навчається, цілісної картини оточуючого людину матеріального й духовного світу, яка сприяє усвідомленню приналежності кожного з них до єдиної людської спільноти, трансляції з покоління в покоління цінностей духовних, культурних, моральних у їхньому національному й загальнолюдському розумінні, то ці освітньо-виховні, гуманітарні по своїй природі цілі в кращому випадку лише декларуються на популістському, лозунговому рівні, а в гіршому – ігноруються взагалі». / Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных концепций). М., 1997. – С. 30-31.

підтвердить його обмеженість у цьому сенсі. Крім декількох стандартних формально заорганізованих творчих колективів чи то студентських клубів за інтересами та спортивних секцій, якими охоплено незначний відсоток студентів, реально широкий загал студентів позбавлений можливостей актуалізувати свою особистість іншими (крім навчальної) видами діяльності, які б сприяли їхньому розвитку.

А з витісненням діалогу з навчання у сучасній вищій школі, для тих студентів, які за межами навчального процесу більшу частину свого часу проводять у гуртожитку чи поряд з ним, домінуючими стають кімнатно-кухонно-коридорні та вулично-барні соціокультурні комунікації в колі їхніх референтних груп. За таких умов у наших вищих навчальних закладах на виховання студентів через актуалізацію їхніх особистостей за межами розкладу занять може мати більш значимий вплив культура коменданта гуртожитку, в якому вони проживають, ніж культура їхнього ректора. З огляду на рівень культури, вихованості, толерантності, взагалі особистісного потенціалу комендантів наших студентських гуртожитків, де студенти можуть перебувати як в резервації під їхнім тотально-авторитарним наглядом, за такої залежності не тяжко скласти уявлення про можливості актуалізації особистості студента у широкому розумінні, яка передбачає за роки навчання у ВНЗ максимальну реалізацію його особистісного потенціалу на шляху всебічного розвитку.

Тому перед нашою вищою школою **поряд із задачею-максимум**, що передбачає гармонійний розвиток особистості студента, **актуалізується задача-мінімум** – як вберегти молоду людину, що поступає до вищого навчального закладу від деградації за межами навчального процесу.

Але і навчальний процес у сучасній вищій школі, враховуючи ті системні зміни, які в ньому відбуваються під приводом чи прикриттям всіляких реформувань, стає все менш здатним потужно впливати на актуалізацію, а значить, і на розвиток особистості студента. Зокрема, тестування знань студента, яке у нашому виконанні запроваджено у вищих навчальних закладах під прапором Болонського процесу, є тому наочним прикладом.

За таких умов наші студенти будуть не лише «німими» в навчальному процесі, але можуть розучитися й писати, а будуть лише вгадувати відповіді й мати фрагментарні знання, якими мають володіти системно. Особливо згубними такі процедури є в опануванні гуманітарними дисциплінами.

Фахівцям з навчальних технологій відкрилось широке проблемне поле досліджень і з'ясувань, як досягти того, щоб наші тестування відповідали тим тестуванням, звідки ми їх калькуємо. Але навіть якщо ми і досягнемо цього, то змінити наші ментальність і соціокультурне середовище, у контексті яких вони застосовуються, навчальні технології, бодай і самі досконалі, не зможуть. А якби таке чудо й трапилось на шляху нашого суспільного розвитку, то все рівно ми цим нововведенням не компенсуємо те, що втрачає наша вища школа. Адже не лише ми, а й західний цивілізований світ визнавав певні переваги радянської вищої школи над їхніми університетами, під які ми зараз лаштуємось. **До концептуальних засад, на яких базувалися ці переваги, без сумніву, можна віднести фундаментальність, системність, діалогічність навчального процесу,** якими традиційно у кращу сторону вирізнялася у світі вітчизняна вища школа. Зазначений спектр проблем автором висвітлений окремо¹⁶¹
162 163

¹⁶¹ Рябченко В.І. Фундаментальність підготовки фахівців у вищій школі як передумова випереджувальної модернізації суспільства. // ПЕРСПЕКТИВИ. НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ 2 (34) / Серія: філософія, історія, соціологія, політологія. – Одеса, 2006. – С. 137-143.

¹⁶² Рябченко В.І. Концептуальні перешкоди своєчасного оновлення змісту підготовки фахівців у вищій школі: управлінський аспект проблеми // Вища освіта України. – Додаток 3 (3). – 2006. – Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до Європейського освітнього простору». – С. 228-236.

¹⁶³ Рябченко В.І. Проблема діалогу як засобу актуалізації особистості студента в сучасній вищій школі. Вища освіта України №4 (додаток 1(4)). – 2009. – Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до

Тому погляд на соціокультурне середовище ВНЗ в контексті особистості студента дозволяє по-іншому подивитись і на навчальний процес як такий. Зазвичай управління цим процесом у ВНЗ вибудовується з огляду на обсяг і специфіку робіт, які виконує викладач, виходячи з його навчальних дисциплін та чисельності студентів, з якими тому доводиться працювати. Але в цьому управлінні зовсім не береться до уваги, з якою кількістю викладачів доводиться мати справу студенту за період свого навчання, які, проходячи транзитом через його особистість, скидають у його свідомість фрагменти, у кращому випадку – підсистеми знань, які він має інтелектуально «переварити» і синтезувати в систему знань за фахом. Адже саме це й є реальним результатом діяльності вищої школи – знання, опановані випускником ВНЗ. А не знання у своїй потенційності, коли вони розгорнуті у відповідних підручниках, посібниках чи коли їх носіями є викладачі.

Те, що відбувається у цьому сенсі, в сучасній вітчизняній вищій школі можна назвати неконтрольованою й нерегульованою стихією, яка мала б бути в предметному полі педагогіки і психології вищої школи як надзвичайно актуальна проблема для дослідження та її практичного врегулювання. За останні півтора десятиліття кількість навчальних дисциплін у навчальних планах у межах ОКР «Бакалавр» і «Магістр» у порівнянні з навчальними планами рівня «Спеціаліст» зросла від 40-50 до 80-100, тобто подвоїлась. Тенденція цього зростання зберігається. У погоні за формою, а не за змістом і тим більше не за системністю цього змісту, а також за обсягами кафедральних навантажень здійснюється необґрунтоване множення та штучне запровадження надуманих навчальних дисциплін, які не мають чітко окресленого й відмежованого самостійного предмета, оскільки є фрагментами чи розділами більших і самостійних дисциплін.

Таке корпоративне втручання в структуру навчальних планів спеціальностей (а це значить – систему фахових знань) не є епізодичним, спонтанним, ненавмисним. Воно хоча й має, на перший погляд, стихійний характер, але це є дією певного європейського освітнього простору». – С. 254-262.

механізму, який за багато років сформувався у наших вищих навчальних закладах і функціонує об'єктивно, незалежно від доволі ясного усвідомлення основними суб'єктами діяльності ВНЗ його існування та негативної оцінки наслідків його дій.

Саме цей механізм чи не найбільше сприяє штучному збереженню застарілих знань, невиправданому збільшенню навчальної інформації, при ому не завжди актуальної. Основна суть і рушійна сила цього механізму полягає у штатно-фінансовому забезпеченні кафедр, яке перебуває в прямій залежності від закріплених за ними обсягів педагогічного навантаження. І чим більше навчальних дисциплін введено до навчального плану, чим більше кафедр залучено до підготовки фахівця, тим сильнішим буде цей негативний вплив при такій залежності.

Доки буде зберігатись ця пряма залежність, зазначений механізм буде існувати й виконувати гальмівну функцію у всіх процесах, що пов'язані з реструктуризацією змісту навчального процесу як необхідною умовою вивільнення простору і часу для нових актуальних знань. Іншими словами, цей діючий механізм у вищому навчальному закладі слід сприймати як наявну системну властивість, що суттєво посилює інерцію ВНЗ як соціальної системи в процесах, пов'язаних із заміною та осучасненням знань. Цей же системний фактор зумовлює перетримування студентів у пасивному стані сприйняття знань, а не їх здобування, оскільки в основі зазначеного механізму закладені кількісні критерії, що вимірюють обсяг навчальної роботи не студента, а викладача, який змушений його виконувати й тримати в цей час біля себе студента переважно у ролі об'єкта свого впливу, а не суб'єкта взаємодії в навчальному процесі.

Актуалізація особистості студента в навчальному процесі в умовах сучасної вітчизняної вищої школи визначально залежить від викладача й системи контролю знань, яку той застосовує, оскільки науково-пошукова діяльність, робота за майбутнім фахом, мотивація досягнення в навчанні не мають системного впливу на широкий загальний наших студентів. За таких умов те, що й як дає та вимагає в навчанні викладач від студентів, коли ті вивчають його дисципліну, є тією програмою-мінімум і

програмою-максимум, за якою актуалізується особистість студента не лише в навчальному процесі, а, можна вважати, і в цілому в нашій вищій школі.

Викладач виступає як основний суб'єкт взаємодії зі студентом. Тому від професіоналізму й актуалізації його особистості в навчальному процесі залежить, наскільки актуалізованою буде особистість студента. Адже на широкий загальний наші студенти (що є самоочевидним у сьогоднішній день) не вмотивовані вимагати щось більше, аніж те, що пропонує в їхньому навчанні вищій навчальній заклад, і, тим паче, не прагнуть знати понад те, що вимагають від них викладачі.

Проблема професіоналізму, вмотивованості, актуалізації особистості викладача є надзвичайно гострою й актуальною для сучасної вітчизняної вищої школи. Вона теж багатогранна й потребує окремого висвітлення¹⁶⁴. Парадокс ситуації полягає в тому, що всезростаючі вимоги до професіоналізму викладача сучасної вітчизняної вищої школи відбуваються на фоні зниження його мотивацій та зменшення можливостей бути адекватним цим вимогам. Тому гармонізацію мотиваційного механізму життєдіяльності викладача у відповідності із сучасною місією вищої школи слід розглядати як одну з ключових соціально-етичних проблем державної політики й вузівського менеджменту, успішне вирішення якої створить передумови до подолання інших проблем, що з нею у тій чи іншій мірі пов'язані. Ця ключова проблема вищої освіти не може бути вирішеною педагогічним просвітництвом і вихованням тих суб'єктів, від яких залежить її успішне вирішення.

*Можливості досягнення особистості студента
та здійснення впливу на її розвиток з позицій
педагогічної парадигми*

¹⁶⁴ Рябченко В.І. Викладач як основний суб'єкт взаємодії зі студентом у вищій школі: проблема професіоналізму // Гілея. – 2006. - № 6. – С. 202-217.

Ми підійшли до з'ясування п'ятого питання. Традиційна педагогічна парадигма зациклена своїм предметом на двох процесах – навчанні та вихованні, які передбачають цільове покладання і керування. Якщо в навчанні вища школа має свої науково-педагогічні традиції й за соціальною інерцією прагне зберегти свої форми й методи, то у вихованні ситуація розгортається по-іншому. Від того, в яких формах і якими методами здійснюється виховання студентів у сучасних вітчизняних вищих навчальних закладах, складається враження гібриду моделі комуністичного виховання й екстрапольованого на вищу школу шкільного виховання, до того ж не старшокласників.

Не у 70-80 роках ХХ століття, у радянській епосі, а в першому десятилітті третього тисячоліття, в умовах конституційно демократичної й незалежної України, не адептами комуністичної ідеології, а професійними педагогами у вищих закладах запроваджуються та схвалюються виховні заходи в таких формах і такими методами, як це у свій час робилося у відповідності з комплексними планами комуністичного виховання радянської молоді. Тоді відповідно до розкладу в академічних студентських групах чи на лекційних потоках щотижня проводились політінформації, до яких крім наставників залучався потужний загін викладачів з кафедр суспільно-політичного спрямування. Зараз професійних ідеологів немає, оскільки в Україні відсутня ідеологія. Адміністративна відповідальність за виховання студентів покладена на наставників, заступників деканів з виховної роботи й відділ виховної роботи на рівні ректорату.

Як і в минулі часи, наставник один раз у тиждень протягом години має фронтально всім студентам групи за тематичним планом виховної роботи, відповідно до мети конкретного виховного заходу прижити якусь конкретну, частіше не одну, а комплекс добродійностей. Наприклад, мета організаційно-виховної години «Формування патріотизму, громадянської гідності, прихильності до загальнолюдських цінностей» передбачає, що за одну годину із застосуванням ура-патріотичних закликів чи моралізаторських настанов або, в кращому випадку, методами просвітництва

викладач має сформувати в особистостях 25-30 підопічних студентів визначені властивості.

Те, що виховна робота в сучасних вітчизняних вищих навчальних закладах розгортається саме таким штибом, має системний, а не винятковий характер. Тому було б некоректним з боку автора висмикувати із загального контексту чиюсь одну методичну розробку у вигляді посібника чи то журналу наставника студентської групи й цитувати конкретних авторів, що може сприйнятись не лише як критичний аналіз загального стану виховання студентської молоді у вітчизняній вищій школі, а й конкретна критика певного ВНЗ та його представників. **Коли сформована й запроваджена система, суб'єкти цієї системи стають її заручниками.** За таких умов конкретна критика втрачає сенс, оскільки вона відволікає увагу від головного – критичного аналізу самої системи, що, власне, й є предметом дослідження. Тому **заглибимось у системний аналіз актуалізованої проблеми** в тих межах, які дозволяє формат цієї публікації. **Традиційна педагогічна парадигма передбачає цільове покладання й керування у вихованні.**

Стисло назвемо такі цільові покладання фронтальних виховних заходів, які нині проводяться у вітчизняних вищих навчальних закладах, коли за розкладом відповідно до визначеної мети кожного зокрема заходу в особистість студента **інструментально та рецептурно керованим у ручному режимі вихованням «вживлюються»** моральність, патріотизм, відданість національним ідеалам, гордість за свою батьківщину, чесність, порядність, альтруїзм, активна громадянська позиція та національна самосвідомість, політична, правова та естетична культура, гідність, мужність, правосвідомість та законослухняність, дисциплінованість та відповідальність, працелюбність, господарність, екофілія, здоровий спосіб життя, повага до старших, почуття добра й краси, духовність, толерантність, державний оптимізм, професійна компетентність, критичне мислення, прихильність до загальнолюдських цінностей та інші добродійності. Ті, хто на такі заходи потрапляють, перебувають у ролі слухачів чи глядачів, де характер актуалізації їхньої особистості мало чим відрізняється

від того, якби вони були на черговій лекції. **Тому такі заходи лише номінально можна вважати виховними.**

Але наявність таких тематичних планів виховних заходів з конкретною метою виховання вигідна адміністрації вищого навчального закладу. З одного боку, є чим звітувати перед будь-якими представниками вищих інстанцій та демонструвати системну виховну роботу перед колегами з інших ВНЗ та установ. А з іншого боку, (і це чи не найголовніше) таким штибом створюється можливість знаходити крайнього й відповідального за відхилення у поведінці будь-якого студента, що розцінюється як невихованість. **Наявність функціонерів, відповідальних за виховання студентів, знімає цю відповідальність з усіх інших суб'єктів реального виховного впливу, починаючи з ректора й закінчуючи рядовим технічним працівником ВНЗ.** Зняття відповідальності за виховання студентської молоді дозволяє всім іншим викладачам не лише усунутись і дистанціюватись від питань і проблем виховання, але й не дбати про власну поведінку, стиль і спосіб життя та про міжособистісні взаємини з колегами і особливо зі студентами. **А саме це й справляє реальний виховний вплив на особистість студента.** Як кажуть у народі – з ким поведешся, від того й наберешся.

Так зване, **виховуюче навчання** як один з концептів педагогіки є зручним способом позначати виховну роботу у вищому навчальному закладі, що дозволяє реально нехтувати нею. Можна під час лекції або іншого заняття висловити декілька сентенцій студентам чи взагалі витратити аудиторний час на моралізаторство та вважати це вихованням. А який у цьому сенс, коли це набуває форми менторських настанов і не підкріплюється власним прикладом викладача, адміністратора чи будь-якого працівника закладу освіти, який запобігає до такого повчаючого виховання. **І найголовніше, що студентська молодь не бачить прикладів для наслідування в суспільному контексті,** зокрема від тих, хто реально робить політику в державі й визначально впливає на об'єктивізацію соціальної дійсності, з якої виринають усі наші суспільні реалії. Від тих, кого у суспільстві чи конкретному соціальному середовищі вважають можновлад-

цями, а церковні служителі називають сильними світу цього й прагнуть нівелювати їхній цинізм християнською етикою.

Для можновладців вигідно, нічого не поліпшуючи у власній поведінці, стилі та способі життя, покласти відповідальність за мораль і виховання підростаючих поколінь у суспільстві на сім'ю, школу, вищу школу, церкву та інші соціальні інститути й служби. А такого не буває, щоб у вовчому середовищі запанував гуманізм і співали не так, як його пастирі.

Знання про добро ще не означає добро. Той, хто володіє знаннями про добро, не завжди добро робить. Оволодіння гуманітарними знаннями не робить автоматично людину гуманною. Знання етики як науки про мораль, якими володіє людина, ще не означають, що ця людина моральна. Тому етична компетентність є сумнівним концептом. Церковний служитель, який досконало знає християнську етику, але не сповідує моральні принципи у власному житті, за визначенням не може вважатись компетентним. Адже нехтування мораллю є ознакою відсутності совісті у людини. Людина аморальна й безсовісна – це несправедна людина. Відсутність праведності – це відсутність святості. Людина, яка нехтує праведністю, тобто святістю, не веде до Бога, а затуляє дорогу до нього. А це суперечить релігійній доктрині, зокрема православної.

Соціальна дійсність підтверджує правомірність висловлених вище тверджень. Якби одними лише гуманітарними знаннями й християнською етикою можливо було радикально покращити суспільне середовище та суспільні відносини, ми б спостерігали певні позитивні кореляції. Зокрема, у гуманітарних вищих навчальних закладах мало б бути значно менше соціальних девіацій і вищий рівень вихованості студентів, ніж це має місце у технічних і технологічних ВНЗ, де гуманітарна складова значно менша. Але разючих відмінностей у цьому сенсі не спостерігається. Асоціальні явища й відхилення в поведінці студентів є однаковою проблемою як для гуманітарних, так і негуманітарних закладів освіти. Ідеально вихованими мали б бути студенти педагогічних спеціальностей, оскільки вони найкраще в порівнянні з іншими студентами володіють теорією

виховання. Оскільки такого феномену не спостерігається, це свідчить про недовіру чи низьку ефективність навчаючого виховання й **підтверджує некоректність розгляду виховання як складової навчання.**

Зацикленість у межах чи рамках педагогіки не дозволяє системно підійти як до дослідження всього комплексу проблем вищої освіти, так і, тим більше, до їх адекватного практичного вирішення. Як педагогіку не можуть підмінити інші науки, так педагогіка не може дати адекватних відповідей та рішень на питання й проблеми, які знаходяться за межами її предметного поля. Але до тих пір, поки педагогіка декларує готовність давати відповіді на будь-які виклики, що постають в освітньому просторі, зокрема вищої школи, в суспільстві будуть житись ілюзії щодо педагогіки як панацеї від усіх суспільних проблем і негараздів. На підставі таких ілюзій формується в суспільній свідомості відповідальність, яка покладається на педагогіку й педагогів не лише за знання і вміння, якими мають володіти громадяни соціуму, а й за їхню вихованість, моральність, патріотизм, загальнолюдські цінності, що ті повинні сповідувати і т. д.

Тим, хто має вирішальний вплив на об'єктивізацію соціальної дійсності, яка своїми антивиховальними відносинами й середовищем може нанівець зводити всі зусилля як теоретиків, так і практиків педагогіки, від дошкільного рівня до вищої школи, вигідно підтримувати у суспільній свідомості такі ілюзії та соціальні очікування. Адже цим підтримується можливість звалити чи перекласти на «стрілочників» власну провину перед народом, суспільством, окремим колективом чи соціальним середовищем, на які розповсюджується їхній негативний, антипедагогічний вплив.

На переконання автора, педагогіка стала заручницею власних амбіцій як у теорії, так і в суспільній практиці.

*Визначення шляхів розширення меж осягнення
особистості студента та можливостей
впливу на її розвиток*

Переходячи до з'ясування шостого питання, зазначимо, що визначення шляхів розширення меж осягнення особистості студента та можливостей впливу на її розвиток спонукає, спираючись на філософію людиноцентризму¹⁶⁵ та здійснений аналіз, не вступати у суперечність з педагогікою, що має свій окреслений предмет. Необхідно вийти за межі її предметного поля, як із своєрідного полону обмеженої теоретичної свідомості, й вибудовувати у цьому сенсі системний підхід у форматі предметного поля соціальної філософії, оскільки й філософія освіти – завузька наука, для того щоб осягнути проблематику розвитку особистості, яка транзитом проходить через соціокультурне середовище вищої школи. Це дозволить інтегрувати теоретичні й практичні надбання не лише педагогіки, психології, соціології, філософії освіти, а й інших наук та бачити й тримати у полі зору проблеми розвитку особистості студента не у вузьких рамках навчального процесу, а в суспільному й загальноцивілізаційному контекстах.

Розширення меж бачення й осягнення особистості мають стати запорукою зміни філософії діяльності вищої школи як соціального інституту, що передбачає в першу чергу наявність академічних свобод і можливостей для вільного виявлення й розвитку особистості не лише студента, а й викладача як основного суб'єкта його взаємодії. Концептуально ця філософія має

¹⁶⁵ «Філософія людиноцентризму не є спеціальною дисципліною, яка повинна замінити традиційне освітнє знання. Її завдання – вирішувати проблеми, які не вкладаються в парадигму педагогічної науки і потребують філософського аналізу. Аналіз із позицій людиноцентризму у сфері освіти повинен існувати не замість теоретико-педагогічного (спеціально-наукового), а поряд з ним. Цей взаємозв'язок рельєфно простежується у вирішенні головного завдання всього освітянського процесу – людини. Кожен об'єкт/суб'єкт навчання – як у школі, так і в університеті, повинен прагнути стати творчою особистістю. Необхідною умовою є нерозривність зв'язку креативної діяльності й активності суб'єкта, спрямованої на перетворення світу. Тут і виявляє себе одвічна проблема «душі» і «духу», яку сьогодні можна визначити як дискусію про роль і призначення інтелігенції». // Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В.Г. Кремень. – 2-ге вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – С. 458.

вибудовуватись з огляду на цілісність, автономію й свободу вибору особистості. Те, що соціокультурне середовище ВНЗ не осягає особистості студента, яка підпадає під негативний вплив зовнішніх чинників, не означає, що треба йти шляхом тотального контролю, табу і т. ін. Це шлях у нікуди. Заборонений плід завжди буде здаватись солодким. Але й постійне вкушання гіркого плоду може ввійти у звичку, притупити смаки і стати нормою. Для того щоб цинізм, соціальний бруд і брутальність не ставали нормою, потрібна альтернатива, в якій студенти могли б відчувати себе людьми і з цих позицій їм самим ставало б гидко й бридко від цинічного й негативного соціального середовища.

Такою альтернативою може ставати соціокультурне середовище конкретного вищого навчального закладу. Щоб це відбулося, треба вийти з традиційної парадигми й крім навчального процесу тримати у полі зору все соціокультурне середовище ВНЗ. І тоді стане зрозумілим, що у вітчизняних ВНЗ більшість студентів за межами аудиторних занять перебувають у стані ентропії, тобто у тому стані, коли їхні особистості не знаходять конструктивної актуалізації, а енергія їхнього особистісного потенціалу розсіюється ні на що. **Звідси актуалізується системний підхід до управління соціокультурним середовищем ВНЗ, що має опосередкувати вплив на розвиток особистості студента і дозволити відійти від ручного управління цим процесом з позицій авторитарної педагогіки.**

Молодіжне, особливо студентське середовище є дзеркалом свого суспільства, в якому ті, хто творять його соціальну дійсність, можуть побачити своє відображення. І нічого грішити на дзеркало, коли маєш власне потворне ество, та звинувачувати молодь у тому, що вона невихована й цинічно прагматична у своїх життєвих виявах. Те, що твориться у суспільстві, віддзеркалюється в підростаючих поколіннях. У цьому власне й полягає як історична, так і моральна відповідальність старших поколінь перед молодшими, яка невідворотно настає за принципом «що посієш, те й пожнеш».

Продуктивними мали б бути такі концепти педагогіки як «виховне середовище» та «виховальні відносини». Але їх

неможливо створити штучно якимось способами і прийомами, зокрема педагогічними.

По-перше, вищий навчальний заклад не дитячий садок, а студенти не маленькі діти, яким можна задурити голову ігровими чи іншими методами. Навіть дітлахи зараз не є ізольованими від суспільного й загального цивілізаційного контексту, особливо від глобального інформаційного простору. А тому, сімейна й дошкільна педагогіка стає все менш спроможною нівелювати негативний виховний вплив зовнішнього соціокультурного середовища на дітей.

По-друге, виховне середовище – це з самого початку соціальне середовище, яке визначально залежить від суспільних відносин, які й є реально виховальними для суб'єктів, котрі в них перебувають. Щоб соціальне середовище й суспільні відносини змінити на краще, **треба вийти за межі педагогіки, психології та зокрема соціології і зайти в предметне поле філософії**. Адже будь-яка інша наука теж обмежена своїм предметом, щоб осягнути соціальне буття.

Соціокультурне середовище вищого навчального закладу, хоча й неможливо відгородити «китайською стіною» від негативного впливу суспільного контексту, але воно, на відміну від освітніх закладів нижчих рівнів, має потужний потенціал, щоб до певної міри нівелювати негативізм зовнішніх по відношенню до нього чинників. У цьому сенсі **може продуктивно спрацювати такий концепт як «університетський дух»**, який асоціюється із духовністю та академічними свободами класичних університетів¹⁶⁶.

¹⁶⁶ «Демократія – ранкова зірка людської цивілізації. Вона омріялась і оспівувалась віками, однак, лише на рубежі нинішніх століть стає більш-менш зрозумілою реальністю світового масштабу. Демократія змінює стиль життя, поведінку й самопочуття людини і суспільства. Жити в умовах демократії не просто. Цьому потрібно вчитися. Й освіта має стати своєрідним культурним полем навчання демократії, формування громадянських пріоритетів, яких повинен дотримуватись кожен, хто робить крок у XXI століття. Змістовною лінією демократичної освіти є фундаментальні цінності, організаційною – вміння і потреба вибирати, внутрішнім стрижнем – здатність і сміливість користуватись власним

Ще Арістотель наголошував, що **доброчинності не можна завчити і завдяки цьому стати доброчинним**. Людина може всотувати у свою особистість доброчинності лише через добродієне соціальне середовище, в якому вона перебуває. Новітній досвід суспільного розвитку українського соціуму підтвердив, що людина схильна до втрати раніше набутих добродієностей, коли вони не сповідуються у соціальному середовищі її знаходження. Тому розраховувати на тотальне запровадження добродієностей у масштабах нашого суспільства, тим більше з врахуванням того стану, в якому воно перебуває, є утопізмом платонівського стибу¹⁶⁷.

Людина не може переробити світ на свій копил у відповідності до бодай найсвітліших у вимірах добра ідеалів та помислів. Але **справжня людина здатна зберегти такі ідеали як власні життєві цінності в собі, якщо навколишній світ їх не сприймає й відторгає чи навіть засуджує**. Тому, попри всі наші суспільні негаразди, на локальному рівні в межах соціокультурного середовища вищого навчального закладу, за бажань і прагнень сповідувати таку філософію своєї освітньої стратегії вузівський колектив здатний до певної міри зберегти у своєму осередку мораль і людськість та демократичні засади й толерантність у міжособистісних відносинах¹⁶⁸. Саме цього

розумом. Освіта ХХІ століття має бути демократичною і за змістом, і за формами її організації. Ми ж з Вами повинні бути не лише готовими до демократичних нововведень, але прискорювати процес їх впровадження в практику». / Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю. – К.: Знання України, 2004. – С. 326-327.

¹⁶⁷ Карл Поппер. Відкрите суспільство та його вороги. Том I. / Перекл. З англ. О. Коваленка. – К.: Основи, 1994. – 444 с.

¹⁶⁸ «Освіта і суспільство невідділимі. Це – одна система, й істинні масштаби цієї системи нами поки що не усвідомлюються сповна. Ясно одне: будь-які скільки-небудь глобальні проблеми, з якими стикаються суспільство, соціум, цивілізація в цілому, неминуче позначаються і на стані сфери освіти. І, разом з тим, саме сфера освіти, відкликаючись на ці суспільні й цивілізаційні проблеми, будучи чутливою до них, здатна й зобов'язана здійснювати свій суттєвий вплив на розвиток тих або інших

бракує нашим громадянам у реальному житті українського соціуму на відміну від сучасних знань, які вони можуть опанувати дистанційно, не занурюючись у соціокультурне середовище вищого навчального закладу.

Годі сподіватись та очікувати, коли представники нашого істеблішменту наситяться можливостями влади для задоволення власних потреб, «запакують» не лише себе до глибокої старості, а й своїх дітей, онуків, родичів, челядь та почнуть давати студентській молоді уроки моральності, патріотизму, відданості національним ідеалам, порядності, чесності, толерантності та інших добродітностей, без яких життя людей перестає бути людським¹⁶⁹.

На наш погляд, **справжній, а не віртуальний вищий навчальний заклад своїм соціокультурним потенціалом доволі самодостатній запропонувати студентам спрямованість на користь добра**, створити умови, щоб вони не через повчання та менторські настанови, а своїми світовідчуттям, світосприйняттям, світорозумінням і світобаченням за роки навчання у такому альтернативному (до негативних реалій соціуму) середовищі

тенденцій в суспільстві, підтримувати або, навпроти, гальмувати їх, знаходити свої специфічні можливості рішення глобальних або локальних соціальних проблем, упереджувати небажаний розвиток подій». / Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных концепций). М., 1997. – С. 20.

¹⁶⁹ «За даними ряду соціологічних досліджень, проведених Всеукраїнською соціологічною службою в 2006-2007 рр., більше половини респондентів впевнені в тому, що виходу України з кризи і переходу до сталого суспільного розвитку перешкоджають управлінська й економічна еліти України. Головною причиною корупції 40 % опитуваних (з 2400 осіб) назвали неефективність держави й недовість законів. Найбільш корумпованими структурами громадяни вважають владу, правоохоронні органи, судову систему, освіту, систему охорони здоров'я. Більше за третину опитаних вважають, що корупцією вражено все суспільство. 75% опитаних хоч раз на рік вступали в корупційні відносини з органами влади й держави (сюди входять також державна освіта й охорона здоров'я)». // Журавський В.С., Михальченко М.І., Михальченко О.М. Корупція в Україні – не політика. Монографія / Журавський В.С., Михальченко М.І., Михальченко О.М. – К.: Фенікс, 2007. – С. 5.

змогли відчути себе людьми, через власні самовизначення й вибір дійти до усвідомлення в цьому відчутті найвищої цінності, яка б слугувала їм мірилом і дороговказом у проектуванні та здійсненні свого життя.

*Актуалізація особистості студента
як дієвий фактор розвитку вищої школи
не може бути задіяним в умовах суспільної
незатребуваності компетентності*

Основним механізмом, який здатний рухати вищу школу в режимі саморозвитку, є взаємодія викладача і студента за умови, що студент прагне до більшого, ніж пропонує і вимагає від нього викладач. Ця умова може бути забезпеченою, якщо особистість студента буде актуалізована на такий запит¹⁷⁰. Фактичний стан сучасної вітчизняної вищої школи засвідчує, що актуалізація особистості студента не задіяна як фактор її розвитку. Доки цей фактор не буде системно задіяний, посилюватимуться адміністративний пресинг і бюрократизація вищої школи як важелі активізації викладачів та студентів. А це ще більше буде її штопорити й робити нездатною до саморегуляції й творчого саморозвитку.

Щоб вийти з такого замкнутого кола проблем, які можна ототожнити з внутрішніми системними путями нашої вищої школи, **необхідно системно активізувати соціокультурне середовище ВНЗ, яке б за межами навчального процесу конструктивно актуалізувало особистість студента, де б він ставав реальним суб'єктом діяльності та змістовних соціокультурних комунікацій, які сприяють його розвитку, а не деградації.** Такий підхід потребує докорінного перегляду традиційної парадигми навчально-виховного процесу у вітчизняній вищій

¹⁷⁰ Рябченко В.І. Актуалізація особистості студента як фактор розвитку вищої школи / В.І. Рябченко // Вища освіта України. – 2007. – № 4 (дод. 1.). – С. 79-87.

школі, яка передбачає інструменталізм і рецептуру у взаємодії зі студентом та орієнтує на сприйняття його особистості як цілісності лише суто теоретично, тобто номінально, а не реально.

Але визначально вища школа залежить від суспільного контексту. Будь-які спроби змінити системно вищу школу у цивілізаційному вимірі приречені будуть на фіаско, якщо у цьому сенсі не будуть кардинально мінятися суспільні відносини. **Як не може церква виконувати суспільну місію інституту моралі в цинічному середовищі, так і вища школа не здатна підвищити компетентність у суспільстві, яке цієї компетентності не затребує**¹⁷¹. Тим паче, вища школа не повинна створювати ілюзії суспільній свідомості своїми можливостями виховати особистість, яка буде докорінно відрізнятись у кращу сторону від тих суб'єктів, які реально творять сучасну соціальну дійсність соціуму. **Інструментально й технологічно сформувати моральну особистість у цинічному суспільному середовищі неможливо.** Більше того, виховання моральності шляхом настанов і моралізаторства без підтвердження цих установок реальним життям теж є різновидом цинізму. **Такий цинізм шкідливий подвійно. З одного боку,** у відношенні до учнів і студентів, оскільки їм даються уроки відвертого лицемірства. **А з іншого –** підтримує ілюзії у можновладців щодо можливостей розв'язувати проблеми моральності суспільства в такий інструментально-технологічний спосіб, що знімає з них зобов'язання бути моральними й відповідальними за свій цинізм. Скільки не говори «халва», в роті солодко не стане. Скільки б не напружувались науковці у віднаходженні й конструюванні виховних технологій, це все сізіфова праця, коли у реальному повсякденному житті такі теоретизування не закріплюються життєвими виявами, стилем і способом життя тих, хто є успішним у житті й слугує прикладом

¹⁷¹ В.І. Рябенко. Номінальна вища освіта як актуальна проблема на шляху забезпечення реальної компетентності в сучасному українському соціумі. // Модернізація вищої освіти України і світі: десять років наукового пошуку: колектив. моногр. / Акад. пед. наук України; Ін-т вищої освіти України; за заг. ред. В.П. Андрущенко, В.І. Лугового, М.Ф. Степка. – Х.: Вид-во НУА, 2009. – С. 133-156.

для наслідування. Коли в суспільстві життєвий успіх приносить цинізм, а не мораль, то це є альфою й омегою реального виховання. Оскільки моральним у цинічному середовищі бути не вигідно, то не мораль, а цинізм мотивує волю людини до аморальних дій і вчинків, стилю й способу життя.

Соціальна дійсність сучасного українського соціуму підтверджує, що мораль неможливо запровадити технологічно за допомогою якихось окремих інституцій, зокрема церкви, школи, вищої школи, у тому суспільстві, де матеріальний добробут, у цілому життєва успішність досягаються цинічними, а не праведними способами. Категоричний моральний імператив – це не живець культурної рослини, який можна технічними прийомами приживити до дички¹⁷². **Мораль і гуманізм неможливо запровадити у**

¹⁷² «Моральний імпульс, як всякий рухаючий волю мотив, неодмінно повинен сам себе сповіщати; тому він повинен бути позитивно діючим, тобто реальним; а так як для людини реальністю володіє лише емпіричне або, в крайній мірі, гадане в якості можливої емпіричної наявності, то моральний імпульс насправді повинен бути емпіричним і у вигляді такого сповіщати себе, являтися до нас з власного почину, не очікуючи наших пошуків його, сам собою нав'язуватися нам, притому так владно, щоб він був у стані, у крайній мірі, в можливості, подолати супротив діючих егоїстичних мотивів, при всій їхній величезній силі. Бо мораль має справу з дійсною поведінкою людини, а не з апіорною побудовою карточних будиночків, результати якої нікого не зацікавлять серед нагальних житейських турбот, так що дію цих результатів перед натиском страстей можна порівняти з дією струменю клізми при пожежі. Як я згадував вже вище, Кант бачить велику заслугу свого морального закону в тому, що він заснований виключно на абстрактних, чистих поняттях а ргіогі, тобто на чистому розумі, завдяки чому він має силу не тільки для людей, але і для всіх розумних істот як таких. Тим більше доводиться жалкувати, що, в крайній мірі, людей чисті, абстрактні поняття а ргіогі без реального змісту і без будь-якої б то не було емпіричної основи ніколи не зможуть привести в дію; про інших розумних істот я не можу судити. Тому другий недолік кантівської основи моральності – відсутність реального змісту. Недолік цей до сих пір не був помічений, тому що в ясно описаному вище справжньому фундаменті кантівської моралі видавали собі ґрунтовний звіт, вірогідно, лише зовсім мало з тих, хто його прославляв і пропагував. Отже, другий недолік полягає у цілковитій відсутності реальності, а тому і дієвості. Фундамент цей висить у повітрі, як павутина далеких від

суспільстві, де на п'єдестал пошани й подіум суспільного визнання виставляють цинізм, а на праведність дивляться з іронією та презирством.

Висновки до першого розділу

1. Повноцінне мислення й спілкування стають можливими завдяки мові. Мова неможлива без слів. Багатство мови в її словах і смислах, які вони в собі несуть. Чим багатша мова людини, яка нею володіє, тим більше в неї можливостей для мислення, осмислення, усвідомлення себе й світу, у якому вона перебуває. Мову слід сприймати не лише як засіб комунікації, а і як культурний код нації та засіб творення соціальної дійсності. Оскільки це положення брутално нехтується в сучасному українському соціумі, то для формування в ньому недеформованої суспільної свідомості актуалізується відома сентенція про добрі думки, добрі слова й добрі діла, результатом чого постає відповідна думкам, словам і ділам соціальна дійсність. Неадекватна мова спотворює світосприйняття, світорозуміння, світобачення, урешті, деформує світогляд і свідомість. Примітивізація, убогість мови робить мислення людини примітивним та убогим. Брутальна мова живить і підтримує нахабність, яка через неї утверджує себе в суспільному середовищі. Тому брутальна мова через мислення й дії людини породжує брутальну соціальну дійсність. Цим програмується примітивізація й вульгаризація буденної свідомості, яка стає нездатною до критичного аналізу й осмислення соціальної дійсності, у якій перебуває людина. Нездатність людини до адекватного сприйняття соціальної дійсності робить її зручним знаряддям для маніпуляції з боку тих, хто зацікавлений у тому, щоб особистість девальвувалась до знеособленої

реальності, найбільш за змістом понять, ні на що не спирається і тому нічого не може підтримати, нічого привести в рух». // Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность / Общ. ред., сост., вступ. ст. А.А. Гусейнова и А.П. Скрипника. – М.: Республика, 1992. – С. 154.

людської маси. А та, у свою чергу, була б якомога більш примітивною, бездумною, безликою, а звідси і легко керованою.

2. Теоретичний рівень як індивідуальної, так і суспільної свідомості формується завдяки науці й освіті, які оперують відповідним поняттєво-термінологічним апаратом. Категорії, поняття, терміни певної науки чи навчальної дисципліни утворюють її своєрідну мову, без опанування якою унеможлиблюється як пізнання, так і адекватне мислення та спілкування в конкретній галузі знань. Для адекватного опанування відповідною науковою мовою важливе не механічне запам'ятовування визначень понять і термінів, а розуміння їхньої сутності, що досягається шляхом інтерпретації дефініцій. Адекватність таких інтерпретацій забезпечується, у першу чергу, звертанням до реальної соціальної дійсності в межах конкретного соціального простору й часу, у яких автор проживає і які він особисто відчуває, переживає та осмислює, а вже потім апелюванням до чужих думок, які коректно підтверджують те, що інтерпретується. Механістичне вилучення із чужих контекстів (соціальних, історичних, наукових, літературних) цитат і залучення їх у свій контекст, який не має авторської позиції, логіки та інтерпретації, може призводити в дослідженні до такого ж результату, як трансплантація чужорідних органів в організми, що їх не сприймають за своєю природою. Хисткою виглядає й концепція власного дослідження, яке спирається на чужі думки й точки зору. Зроблені зауваження актуальні для наук, які досліджують соціальну дійсність, оскільки вона твориться й досліджується суб'єктивно. Поняттєво-термінологічний апарат у певній галузі знань, а простіше кажучи, мова окремої науки, як і звичайна мова, не виникає водночас і не запроваджується в обіг якоюсь однією людиною, бодай найрозумнішою у світі. Як мова певного народу зароджується, живе й розвивається в його середовищі, так і наукова мова йде своїм шляхом еволюції, бере витоки й набуває розвитку в певному науковому співтоваристві. Доки таке співтовариство живе й розвиває свою науку, а цим самим розвиває й себе, доти розвивається й мова цієї людської спільноти. Будь-яка мова за межами свого первинного природного

середовища спочатку консервується, потім архаїзується й мертвіє, а згодом примітивізується, деградує й вироджується. Це стає очевидним з огляду на стан і рівень розвитку мов та національних культур в діаспорах, які відірвались своїм корінням від рідної землі й власного народу.

3. Для того щоб український етнос зберігся й уберігся від поглинання та асиміляції іншими етносами, необхідно дбати про збереження й розширене відтворення україномовного середовища та розвиток української мови, перш за все у російськомовних анклавах, що виникли на теренах України в результаті русифікації, а також у місцях проживання українців за кордоном, особливо в Росії. Як підтверджує історичний досвід, найшвидше українці втрачають свою національну ідентичність через русифікацію, оскільки російська мова, стаючи для них єдиною мовою спілкування, отже, і мислення, надзвичайно швидко витісняє зі свідомості рідну мову. Тому утвердження російської мови в статусі другої державної мови України легітимізує процес русифікації українців на їхній історичній території. Спочатку через закріплення статус-кво російської мови як основної в російськомовних анклавах, а потім, шляхом поступового й цілковитого витискування української мови із соціального простору України. У цьому полягає реальна загроза існуванню українського етносу, який згодом може повністю розчинитись в російськомовному середовищі, що об'єднує конгломерат етносів, багато з яких уже втратили свою ідентичність. Механічний приріст чисельності російського народу за рахунок українського, який спостерігається протягом останніх століть, підтверджує цей висновок.

4. Русифікації українців на їхній історичній території потужно сприяє інтервенція гуманітарної сфери України з боку Росії. Цей процес здійснюється багатьма напрямками, серед яких можна виділити основні, зокрема: мовний, літературний, церковний, інформаційний, історикознавчий, культурознавчий, естрадно-театральний або сценічний та ін. Для того щоб нейтралізувати чи якимось чином знівелювати цю інтервенцію, необхідна в цьому сенсі

визначена позиція української держави як політичного інституту влади, у якій би як мінімум не було сприяння цій інтервенції, а як максимум була розгорнута системна державна регулятивно-стримуюча політика захисту гуманітарної сфери від захоплення її іншими державами з одночасною державною регулятивно-стимулюючою політикою проукраїнського розвитку вітчизняної гуманітарної сфери. Одними лише заборонами в цій делікатній справі успіху не досягнути. Необхідно дбати й стимулювати розвиток конкурентоспроможної української гуманітарної сфери, щоб вона була у своїх багатогранних виявах більш привабливою й дешевшою для громадян України, аніж іноземні та чужорідні зразки. У першу чергу це стосується підвищення конкурентоздатності україномовних книговидаць, періодичних видань, радіо й телепрограм та у цілому українського культурного продукту. Й тут є чому повчитись в Росії. Без системної й цілеспрямованої підтримки з боку української держави, самотужки гуманітарна сфера України не встоїть проти чужоземної інтервенції, яка здійснюється за сприяння потужних держав та інвестування крупних капіталів. Особливого державного врегулювання потребує церковна експансія релігійного простору України іноземними суб'єктами.

5. Пасивність української держави у відстоюванні інтересів України та захисті від експансії її життєво важливих суспільних сфер із боку інших держав зумовлюється перш за все через світоглядну обмеженість вітчизняних політиків та недостатній рівень їхньої компетентності, коли вони, переслідуючи свої вузько корпоративні партійні та приватні інтереси, нехтують суспільним благом, не дбають за перспективу утвердження й розвитку Української Державності. Зрощення бізнесу й політики, яке має міцне кримінальне коріння, утворило в Україні надзвичайно небезпечний механізм, який загрожує її Державності. З кожною ротацією «політичних» сил, які приходять до державної влади в Україні, до цієї влади залучається все більше людей, далеких від розуміння сутності політики та її суспільного призначення. У суспільній свідомості сформувався й утвердився цинічний стереотип щодо сприйняття держави як інструменту

особистого збагачення тих, хто цією державою володіє. Цей стереотип закріплюється у свідомості громадян України як світоглядний життєвий орієнтир. Той, хто взяв його на озброєння, сповідує цинізм, переступає через совість та мораль і брутально топчеться по них. Тому в перших лавах прагнучих потрапити в політику й державну владу знаходяться ті, хто розглядає інвестиції в здобуття влади як найбільш вигідні для себе бізнес-проекти. Чим більші інвестиції вкладаються в здобуття влади, тим більше влада використовується для покриття таких «капіталовкладень» та отримання від них приватного зиску. Спостерігається катастрофічна тенденція відчуження влади від народу. Громадянам із кожним роком стає все тяжче в такому суспільстві відстояти свої невідчужувані громадянські права. Про впровадження та утвердження суспільної справедливості в сучасному українському соціумі громадянам України залишається хіба що мріяти. У цьому, власне, і полягає механізм корупції, який неможливо знищити доти, доки не буде розрубано симбіоз бізнесу й політики. Коли політика підпорядковується інтересам бізнесу, тоді державні інтереси здаються в угоду приватним, і держава як інститут влади, окупована такими «політиками», стає перманентним загрозливим джерелом національної безпеки суспільству й Державі у цілому. Зрада заради влади все більше утверджується як суспільна норма в сучасному українському соціумі. Принаймні, зради вже не соромляться в нашому суспільстві. На декому уже ніде буде поставити нової (старої) партійної печатки, коли тому в черговий раз заманеться перескочити в інший «політичний» чи партійний табір. У сучасному українському соціумі домінує «окопно-пакувальна» свідомість та «ховрашиний» світогляд. А коли на суспільній ниві орудує популяція ховрахів, то годі очікувати на врожай, оскільки його заздалегідь трощать на корені та розтаскують у персональні нори.

6. Те, що сучасний український соціум вражено системними соціальними хворобами, які мають тенденцію до поглиблення й розростання в межах його соціального простору, є наслідком світоглядної кризи як суспільної, так індивідуальної свідомості.

Якщо в суспільстві не буде відбуватися світоглядного прозріння та кардинальної зміни світогляду, який би дозволив громадянам України і в першу чергу, її владним суб'єктам виборсатись з полону «окопно-пакувальної» свідомості й випростатись над «ховрашиним» світоглядом, тоді воно приречене скніти в постійних кризах та соціальних хворобах і тонути в багні цинізму доти, доки соціальні протиріччя та напруження, породженні несправедливістю, дійдуть своєї критичної межі, за якою неминучий суспільний вибух зі всіма негативними наслідками деструкції та руйнації. З огляду на сучасну соціальну дійсність українського соціуму без перебільшень можна стверджувати, що він зайшов у світоглядний тупик. Як відомо, вихід із тупика один – рух у зворотному напрямку. У світогляді це означає кардинальний розворот від одних життєвих орієнтирів до інших. Необхідно повернутись до людських цінностей, які виводять у люди, усупереч нелюдським життєвим орієнтирам, які заводять до нелюдів – у таке соціальне середовище, що позбавлено людськості й людських відносин, у таке суспільне життя, де живуть за «законами джунглів». Для того щоб така кардинальна зміна стала можливою, має відбутись світоглядна революція. Краще раніше революція в головах, аніж пізніше – на вулицях та майданах.

7. Як би кому не кортіло уникнути, чи на довше відтягнути світоглядне прозріння українського народу та його влади, цієї проблеми не оминати. Чим довше ми будемо жити у світоглядних сутінках, сповідуючи «страусову» політику та плекаючи в суспільній свідомості ілюзії щодо гараздів і успіхів нашого суспільного розвитку, тим більш проблемними й не прогнозованими будуть віражі такого «розвитку», де вірогідними можуть бути хіба що піке й штопор. Тоді характеристика вітчизняного суспільного життя буде все більше уподібнюватись сюжету відомої пісеньки, де рефреном є «...А в остальном, прекрасная маркиза, все хорошо, все хорошо!...». Непересічна суспільна роль у світоглядному прозрінні народу належить його духовній еліті, творчій, науковій, освітянській інтелігенції, що

покликані адекватно сприймати, усвідомлювати та критично аналізувати соціальну дійсність, яку вони реально проживають. Й у відповідності з реаліями життя окреслювати й утверджувати в суспільній свідомості дороговкази до поліпшення цього життя як світоглядні орієнтири. Непохитна, принципова, неупереджена громадянська позиція й постійний публічний конструктивний суспільний дискурс зі злободенних питань і проблем суспільного життя, у якому домінує слово правди – це ті основні засоби, якими справжня суспільна інтелігенція завжди володіла, які в неї ніхто не може забрати за умови, коли вона сама їх не віддасть. Той, хто віддає чи здає ці засоби в угоду цинізму, втрачає одну з атрибутивних властивостей інтелігентної людини, а саме моральність. Бути високоінтелектуальним ще не означає бути високоморальним. Отже, інтелектуал – це ще не інтелігент, коли він сповідує цинізм. Саме цими засобами інтелігенція здатна знімати як з індивідуальної, починаючи із власної, так і із суспільної свідомості світоглядну облуду, що формується шляхом утвердження в суспільстві псевдоцінностей за допомогою брехні та цинізму. На жаль, випробування «політикою», що одержима «золотою лихоманкою», зрідили ряди вітчизняної як духовної еліти, так і в цілому суспільної інтелігенції, суттєво розхитали й похитнули її позиції. Багато представників інтелектуальної еліти залучені до послуг політиків. Тому вони не в змозі підняти над політикою й політиками у своїх судженнях про суспільне життя, оцінках соціальної дійсності, оскільки змушені відпрацьовувати кон'юнктурно свій заробіток і «співати» чи «танцювати» під певну партійну та політичну «дудку». Знакові, відомі, публічні люди, зокрема представники творчої інтелігенції, слово яких є авторитетним для формування суспільної думки, теж не залишилися осторонь партійно-політичної кон'юнктури. Багатьох із них розсмикали по партійних таборах для використання в передвиборчих цілях, деякого навіть включають у так звані партійні списки. Це небезпечний симптом суспільного організму. Адже духовна еліта покликана виконувати роль своєрідного імунітету суспільства, оберігати його від враження соціальними хворобами. Для цього вона мусить бути авторитетною,

незаангажованою під будь-які та будь-чії політичні забаганки, впливовою суспільною силою, основними складовими якої є висока моральність та потужний інтелект.

8. В ідеалі, для того щоб духовна еліта реально виконувала оздоровчу роль суспільного організму, вона має бути в опозиції до діючих політичних суб'єктів і чинної влади та перебувати з ними в постійному конструктивному діалозі, який спрямований на критичний аналіз соціальної дійсності, вирішення проблем та поліпшення суспільного життя. На відміну від політичної опозиції, яка прагне отримати реванш над своїми опонентами та взяти владу у свої руки, суспільна опозиція, яка знаходиться в громадянському суспільстві, не може мотивуватись принципом «чим гірше суспільне життя, тим краще для політичної опозиції», що дає вагомі аргументи останній для дискредитації та усунення чинної влади. Навпаки, вона зацікавлена в стабільності та благополуччі суспільства, оскільки це є запорукою того, щоб духовна еліта й народ, який вона репрезентує й захищає, не потерпали від утисків та не страждали від суспільних проблем і потрясінь, а кожен у суспільстві залюбки займався своїми справами. Опонування духовної еліти здійснюваної у суспільстві політиці має сприйматись як цілком нормальне явище, що виконує роль суспільної експертизи, у першу чергу на предмет правильності й справедливості цієї політики. У цивілізованих країнах зі сталими демократіями й правовими державами громадська експертиза й оцінка рішень та інновацій влади, які та впроваджує в життя суспільства чи окремих громад, застерігає й оберігає суспільство в цілому й кожную місцеву громаду зокрема від хибної та несправедливої політики. Така перманентна й конструктивна дискусія-співпраця зі злободенних проблем і питань суспільного життя сприяє підтриманню тону суспільства, для того щоб воно було здатним своєчасно локалізувати осередки соціальних хвороб і не дозволити їм розростись до масштабів соціальних епізоотій, які можуть уразити весь суспільний організм. У кінцевому рахунку від такої конструктивної взаємодії, виграють усі, у тому числі й влада, яка

зберігає вотум довір'я в суспільстві та співпрацює із громадянським суспільством і не заганяє народ чи місцеві громади в деструктивну опозицію, що називається «по іншу сторону барикад».

9. Отже, спочатку було Слово. І це Слово – Правда та Правди слово. Бо якби була брехня, то не було б і світу. Адже брехня позначає те, чого насправді немає. З нічого не може виникнути щось. Тому реальний світ й істинне життя можна пізнати лише через правду, а не через брехню. Й усвідомлення брехні приходить лише тоді, коли вона правдиво визнається такою. Світ не надуманий, не ілюзорний, не утопічний, не хибний, світ існуючий, такий, який він є, постає із правди. Через правду він стає зримим і зрячим. Реальний світ не виникає із брехні, але він у брехні зникає й губиться. Чим більше ми запобігаємо до брехні або брехні віримо, тим далі ми віддаляємося від реального світу. Отже, не треба боятися правди як кінця світу, оскільки правда в існуючий світ повертає, правда цей світ породжує. Мовлене вище не гра словами, а розмірковування над смислами універсалій, на яких тримається світ, у тому числі світ людей. Люди, знехтувавши цими універсаліями, можуть позбавити свій світ фундаментальних опор, зробити його хистким, крихким, непевним, приреченим на руйнацію. Урешті, вони свій світ можуть згубити повністю, якщо не повернуться до фундаментальних світоглядних цінностей. Але реальний світ, у якому людина з'явилась як його часточка, залишиться й буде існувати завжди, оскільки він не залежить від брехні. Правда несе світло, а брехня насилає темряву. Правда – сутність Бога, а брехня – диявола. Правда, праведність, справедливість тотожні святості, а брехня, цинізм, кривда – гріховності. Правда служить добру, а брехня – злу. Отже, хто глумиться над правдою й праведниками, влаштовує на них гоніння й оголошує їм анафему, той чинить гріх і зло, служить не Богу, а дияволу. Тож шануймо правду. Захистимо й відстоїмо правду у цьому світі, то й збережемо у собі людей, а значить, і

добро у наших душах та життєвих діях. У цьому запорука збереження й продовження людського роду.

2. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДЕФІНІЦІЙ ДЕЯКИХ ПОНЯТЬ, ЩО ПОЗНАЧАЮТЬ СОЦІАЛЬНЕ БУТТЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЖИТТЄВИХ ВИЯВІВ ЛЮДИНИ

2.1. Сучасний український соціум соціально хворий: адекватний соціально-філософський аналіз не вирок, а запорука оздоровлення суспільства

У встановленні діагнозу та переліку соціальних хвороб апелюємо до очевидного в сучасній соціальній дійсності, що не потребує доказів

Соціальна дійсність твориться суб'єктивно. Тому те із сотвореного, що влаштовує одних, може зовсім не влаштовувати інших. **Звідси актуалізується вічний рух до знаходження того, що йменується суспільною справедливістю**, на основі чого можна досягти злагоди, порозуміння, солідарності, консолідації, єдності, миру й соціального спокою в суспільстві. **Це той соціальний базис, на якому можна щось збудувати. І навпаки за відсутності такого фундаменту, будь-яке суспільне будівництво стає ризиковим, непевним, хистким і нетривким.** Те, що в соціальній дійсності не відповідає суспільній справедливості, не повинно видаватись за істину, тим паче, в останній інстанції. Несправедливий у суспільному вимірі, запроваджений у життя закон не повинен ототожнюватись з верховенством права, оскільки він праву суперечить і підлягає скасуванню. **Правда не може бути знайденою там, де губиться справедливість.** І коли ми апелюємо до формально встановленої чи прописаної норми в соціальній дійсності, що суперечить

справедливості й праву, як до істини, що не піддається сумніву, тоді ми нехтуємо правдою й породжуємо кривду.

Для того щоб долати кривду й наблизитись до справедливості, необхідно апелювати до правди. Коли мовчить правда, на її місці з'являється брехня. **Критерієм істини в соціальній дійсності є правда.** І коли правда про соціальну дійсність замовчується чи взагалі нехтується, цим спотворюється істина. Якщо така спекулятивність є в політиці, то цього не повинно бути в науці, яка має прагнути до істини. Оскільки тоді вона перестає бути наукою, а стає різновидом політики. Коли науки, які переймаються дослідженням соціальної дійсності, стають спекулятивно угодними політиці, така політика, завдячуючи цим наукам, стає сліпою й неадекватною, оскільки із втратою істини, вона втрачає орієнтири в соціальному просторі й часі, де розповсюджується її вплив.

Істину як відповідника соціальної дійсності, тобто того, що діється в соціальному просторі, та соціальної реальності як того, що вже відбулося й зафіксовано в соціальному бутті, можна метафорично порівняти із дзеркалом, у якому, відображаючись у вимірах людської моралі, постає добро й зло, що йде з життєвих виявів людей як суб'єктів об'єктивації соціального буття. Якщо істина не хибна, тоді таке дзеркало не викривлене й у ньому добро відображається в пристойному вигляді, а зло – у потворному. Коли ж навпаки, то це світ кривих дзеркал, де краса й добро стають спотвореними, а потворність зла набуває благопристойного вигляду.

Зло в політиці не виставляється на показ, а маскується під одежі добра на кшталт того, як вовк рядиться в овечу шкіру. Щоб потворність зла не замаскувалась в пристойні одежі та зло не видавало себе за добро, його треба роздягати в дзеркалі істини про соціальну дійсність. Тільки таким чином можна запобігти дифузії понять добра й зла як у політичній, так і громадянській свідомості, що має зберегти мораль у суспільстві, а совість у душах людей, які в ньому живуть. Чим делікатніше добро, тим нахабніше зло. **Сучасний український соціум соціально хворий. Адекватний соціально-філософський аналіз не вирок, а запорука оздоровлення суспільства.**

Апелюємо до очевидного в соціальній дійсності, що не потребує доказів та не підлягає спростуванню. Це дає можливість у дослідженні не запобігати до номотетичного методу, а скористатись ідеографічним методом.

Номотетичний, або кількісний, метод потребує емпіричних даних і несуперечливих теоретичних побудов у доведенні й установленні тих чи інших закономірностей, тенденцій, які характеризують суспільний розвиток та його вади. Для того щоб дослідити проблеми в масштабах відкритого суспільства, яке функціонує в контексті сучасного глобалізованого світу, кількісні, теоретичні методи вимагають значних масивів емпіричних даних і громіздких теоретичних моделей, що не гарантує відповідності отриманих у такий спосіб результатів досліджень стану соціальної дійсності. Але при цьому створюються передумови, щоб **сліпа віра в наукові методи пізнання, яка називається сцієнтизмом**, уводила в оману й давала підстави для всіляких навколонукових спекуляцій та маніпуляцій суспільною свідомістю, коли вигідно бажане видавати за дійсне, спираючись на авторитет науки, яка забезпечила такі результати.

Ідеографічний, або описовий чи оповідальний, метод, якщо він спирається на очевидні та неспростовні факти, ознаки, тенденції, якими характеризується суспільство та його розвиток, що сприймається без заперечень не лише пересічними громадянами, а й тими політиками й ученими, які зацікавлені упереджено захищати спотворену істину, дозволяє логічно аргументувати, коректно здійснити науковий аналіз та вийти на несуперечливі висновки, узагальнення, пропозиції щодо оцінки соціальної дійсності та її поліпшення.

Обґрунтуємо критерії, спираючись на які можна діагностувати сучасний стан українського суспільства з огляду на очевидні тенденції в його розвитку. Із цією метою **введемо оціночну шкалу, за якою можна було б експертним методом, у першому наближенні, здійснити діагностику соціального стану суспільства**, зокрема: абсолютно здорове суспільство; здорове суспільство; хворе суспільство; тяжко хворе суспільство; безнадійно хворе суспільство. Опишемо визначення кожному із зазначених станів суспільства.

Абсолютно здоровим суспільством логічно вважати, коли в ньому відсутні будь-які соціальні хвороби. Таких суспільств не існує в природі, принаймні у світі людей, оскільки вони грішні. Тому й Україна априорі не може претендувати на таку оцінку.

Здоровим логічно вважати таке суспільство, де мають місце соціальні хвороби, але в ньому діють захисні механізми, які не дозволяють їм розповсюджуватись до масштабів соціальних епізоотій, локалізують та нейтралізують їх у стадіях, коли вони ще не створюють реальної загрози для благополуччя громадян та суспільного розвитку в сучасних цивілізованих вимірах.

Хворим суспільством логічно визнавати за таких умов, коли в ньому соціальні хвороби мають системний характер і не локалізуються за відсутністю відповідних механізмів нейтралізації чи збалансування та стають хронічними з тенденцією до розростання в масштабах соціуму.

Тяжко хворим суспільством логічно вважати, якщо воно системно вражено хронічними соціальними хворобами, які розростаються й поглиблюються в соціальному просторі соціуму без тенденцій до їхньої локалізації та системного лікування.

Безнадійно хворим суспільство виглядає, якщо воно деморалізується, розтлівається соціальним паразитизмом, а також іншими соціальними хворобами і має стійку тенденцію спотворення, деградації його основних інститутів, зокрема держави, права, моралі, сім'ї, школи, науки, освіти, коли в ньому тотально культивується конформізм громадян та відсутні ознаки системних модернізацій суспільних відносин, які б дозволили соціуму вийти з такого стану, що може оцінюватись як його системна криза.

Тепер із позицій очевидності та неспростовності визначимось із критеріями факту, ознаки, тенденції, системності соціальної дійсності, за якими має діагностуватись наявність у суспільстві того чи іншого соціального феномену, зокрема соціальної хвороби.

Під очевидним фактом соціальної дійсності слід розуміти будь-який феномен соціальної реальності як результат життєвого вияву людини, наявність якого в суспільстві неможливо заперечити чи спростувати.

Очевидна ознака охоплює собою сукупність схожих, однорідних чи споріднених фактів соціальної дійсності й сприймається як беззаперечна й неспростовна характеристика суспільства.

Тенденція сприймається як **очевидна**, коли є беззаперечні й неспростовні зміни в наявних фактах й ознаках соціальної дійсності суспільства в сторону їхнього збільшення або зменшення, погіршення або поліпшення.

Соціальні хвороби можна вважати системними, якщо їхнє походження, породження, розповсюдження зумовлено недоліками, вадами, деформаціями, спотвореннями механізмів системи реальних суспільних відносин соціуму, що визначально залежить від держави як інституту влади.

Залишається визначити перелік соціальних хвороб, наявність яких у сучасному українському суспільстві неможливо аргументовано заперечити чи спростувати. Це суб'єктивна точка зору автора, але мені не вдалося знайти необхідних аргументів, щоб спростувати й не визнати очевидними такі соціальні хвороби в сучасному українському соціумі, які мають системний характер:

- Соціальний паразитизм;
- Соціальний канібалізм;
- Технократизм;
- Безробіття;
- Пияцтво й алкоголізм;
- Наркоманія;
- Люмпенізація й деградація широкого загалу громадян;
- Соціальне сирітство;
- Жебрацтво;
- Безпритульність;
- Насичення й розбудова правового простору негативними законами, а також невиконання позитивних законів;
- Державний рекет у приватних інтересах;
- Рейдерство;
- Протекціонізм, хабарництво, корупція;

- Поляризація на багату локальність і бідну тотальність громадян як наслідок зловживання владою в соціумі;

- Тотальне культивування конформізму широкого загалу громадян, що унеможливує розбудову громадянського суспільства як запоруки реальної демократії в суспільстві;

- Відчуження громадянських прав у народі як через спотворення виборчої системи й самих виборів, так і через тотальне ігнорування цих прав владними суб'єктами в поточному суспільному житті;

- Абсорбція та акумулювання в структурах виконавчої, представницької, законодавчої влади некомпетентних суб'єктів, криміналітету й суспільної шпани;

- Олігархізація й криміналізація суспільства;

- Системне спотворення демократії;

- Невиконання суспільного договору державою як інститутом влади перед власним народом, волевиявленням якого в 1991 році така незалежна від метрополії влада була започаткована;

- Деморалізація суспільства;

- Падіння культури, духовне зубожіння, розтління й деградація українського народу.

Автор усвідомлює, що в зазначеному переліку певні соціальні хвороби можна було б окремо не виділяти, об'єднавши їх у споріднені групи. Деякі з них можна проінтерпретувати як причини соціальних хвороб. За аналогією з людським, соціальний організм теж може вражатись хворобами, які самі по собі проходять, але дають ускладнення, що викликають інші хвороби чи породжують патології. Тому те, що сприймається як причина, у своїй сутності є теж соціальною хворобою.

А розгорнутий перелік соціальних хвороб знімає вуаль із начебто здорового нашого сучасного суспільства. Це, у свою чергу, має загострювати необхідність невідкладних системних змін у наших суспільних відносинах, які б заклали механізми локалізації та нейтралізації соціальних хвороб, що мають тенденцію до розростання в соціальному просторі сучасного українського

соціуму. Адже підтримання ілюзій під прикриттям перманентно перехідного суспільства щодо допустимості такого рівня соціального благополуччя українського народу, яке явно неблагополучне, не просто спотворює істинну соціальну реальність, що, безумовно, комусь вигідно з позицій сьогодення, а заводить у глухий кут накопичення невіршуваних соціальних проблем. А це шлях у нікуди, який позбавляє Україну майбутнього, принаймні цивілізованого.

Не виключено, що з теоретичної точки зору, враховуючи усталений науковий тезаурус та визнані парадигми, автор може бути звинуваченим чи покритикованим у ненауковому визначенні деяких соціальних хвороб. Але це, на жаль, не може скасувати чи ліквідувати на вітчизняних теренах ті небезпечні феномени, які названо автором у довільній формі. Деякі назви зовсім неблагозвучні або сприймаються як неологізми в понятійному полі науки. Тому проблема в площині конвенціоналізму з цього приводу має дискутуватись окремо.

Тут доречне лише концептуальне узагальнення зробленого обґрунтування постановки надзвичайно актуалізованої проблеми сучасного українського соціуму, від позитивного розв'язання якої залежить майбутнє нашого народу. **Якщо не відбудеться системного оздоровлення українського суспільства, таке майбутнє стає примарним і невизначеним. Оздоровлення, як відомо, розпочинається зі встановлення діагнозу, що має бути адекватним наявним хворобам.** Коли мова йде про оздоровлення суспільства, яке вражено системними соціальними хворобами, установлення адекватного діагнозу має здійснюватись з позицій системного підходу та з інтегральним застосуванням наукових методів дослідження стану суспільного організму. Будь-яка з конкретних наук обмежена своїм предметом та методами дослідження, щоб виконати таку суспільну роль. І лише філософія спроможна осягнути все, що діється в суспільстві й серед людей, здійснити адекватний науковий аналіз та вийти на коректне діагностування соціальних хвороб і визначити шляхи їхнього лікування.

*Оздоровити соціально хворе суспільство
можливо лише за умови збалансування свободи
й відповідальності та включення механізму
попиту на компетентність у ньому*

Україна має визначатись у своєму подальшому суспільному розвитку в системі координат сучасної цивілізації, яка є багатовимірною. Але навіть без заглиблення в цю вимірність, на рівні експертної оцінки не лише суспільних аналітиків, а й пересічних громадян є очевидним, що за інтегральними критеріями цивілізаційного розвитку наша країна перебуває в зоні мінусів, а не плюсів. Безумовно, в нас є здобутки й досягнення, які дозволяють Україні посідати місце серед передових цивілізованих країн, але не за рівнем добробуту народу та розвитку демократії й розбудови правової держави, які є безальтернативними суспільними механізмами чи то засобами забезпечення гідного людського життя в суспільстві.

Чи буде Україна рухатись в зону плюсів сучасної цивілізації, а не в зворотному напрямку, безумовно, залежить, у першу чергу, від її цивілізаційного визначення як обрання азимуту суспільного розвитку. Але **рух до цивілізованої спільноти сучасного людства, реальне цивілізаційне наповнення сучасного українського соціуму залежить від того, наскільки успішно розв'язується проблема компетентності в українському суспільстві.** Не шляхом підвищення відсотку кандидатів і докторів наук серед представників вітчизняного істеблішменту, а адекватною до сучасних цивілізаційних реалій, викликів та вимог їхньою політикою, результативність якої підтверджується цивілізаційним прогресом. У людських, а не в суто технічних чи технологічних вимірах. Не кількістю студенто-місць у наших вищих навчальних закладів та виданих ними дипломів про отримання вищої освіти, а знаннями й уміннями власників цих дипломів, які роблять їх конкурентоздатними на світовому ринку інтелектуальної праці. **І коли суспільний розвиток України вмотивовуватиме таких конкуренто-**

здатних випускників ВНЗ працювати на вітчизняних теренах, а не блукати по світу в пошуках кращої долі.

У нашому суспільстві точиться багато розмов, а ще більше балачок, навколо погіршення стану і якості освіти й науки України як надзвичайно гострої суспільної проблеми. Зокрема, особливій критиці піддається вища освіта. Докладаються всілякі зусилля щодо її реформування та модернізації. Суспільна дискусія із приводу цих реформувань засвідчує, що в них домінує адміністративний підхід з опертям на кількісні, а не на якісні критерії результатів діяльності вищої школи. Можна надіратись від адміністративних зусиль, якщо знехтувати системним підходом у розв'язанні складних суспільних проблем.

Будь-який соціальний інститут є підсистемою свого суспільства, органічно пов'язаний із його контекстом і залежить від системи суспільних відносин, яка сформувалась під впливом політичного інституту, ім'я якому держава. Освіта й наука є визначально важливими й безальтернативними соціальними інститутами сучасних суспільств, соціально-економічний розвиток і успішність життя в яких у постіндустріальну епоху залежить, у першу чергу, від рівня розвитку освіти й науки в них. Але є очевидна системна причинно-наслідкова залежність цих соціальних інститутів від суспільства, якою аж ніяк не можна нехтувати у визначенні шляхів їхнього реформування та поліпшення. **Освіта й наука не можуть нав'язати суспільству те, чого воно не потребує, на що немає суспільного попиту. І навпаки, освіта й наука залюбки продукують те, що користується в суспільстві попитом.** Наприклад, наявність диплома про вищу освіту безвідносно реальної компетентності у власника такого диплому. Дисертації, написані на замовлення їхніх «авторів». І коли ми фіксуємо увагу на низькому рівні якості освіти, зокрема вищої, та науки в Україні, то не повинні залишати поза увагою суспільну затребуваність компетентності, що базується на такій освіті й науці.

На жаль, є достатньо очевидних і неспростовних підстав уважати, що нині в Україні немає суспільного попиту на компетентність високого рівня. Відсутність такого попиту

включила в дію дуже небезпечний і руйнівний механізм як для суспільства у цілому, так і для його держави зокрема. Цей механізм спричинює номінальність, стагнацію й занепад науки й освіти України, катастрофічно знижує її конкурентоздатність.

Проілюструємо прикладами, у чому полягає відсутність суспільного попиту на компетентність в Україні та які наслідки вона породжує чи може породжувати. Це явище масштабно унаочнилось ще на початку 90-х років, коли розламувалася планова державна економіка. Й мільйони українських громадян із набутою й затребуваною раніше професійною компетентністю були викинуті в безробіття й змушені були перекваліфіковуватись та шукати інші ніші на ринку праці. Значна частина таких громадян заради виживання влаштувалася у найрізноманітніших сферах діяльності, які були віддаленими від профілю їхньої фахової освіти. Така радикальна лібералізація суспільно-економічного життя не лише морально й психологічно травмувала громадян, яким довелось міняти свою кваліфікацію, а й створила прецедент зневажливого ставлення до фахової освіти як пугітки для працевлаштування.

Цінності, які утвердились в суспільній свідомості й слугують життєвими орієнтирами в професійній діяльності для громадян України, суттєво різняться із цінностями, які сповідуються в демократичних країнах з правовими державами. Це стосується і якості освіти та рівня компетентності, яким має володіти людина, займаючи певний соціальний статус. І різниця в цьому теж не нашу користь, починаючи зі зловживання своїм службовим становищем.

Коли місця в партійних списках купляються, коли державні посади продаються й даються на відкуп чи в довгострокову оренду тим, хто їх придбав, тоді вирішальним чинником виступає не компетентність, а наявність грошей. **За таких умов реальна компетентність не має ніякого значення. Важливо лишень, щоб був диплом про вищу освіту. І зовсім не важливо, яким чином цей диплом отримано чи придбано.** Фахом вищої освіти в нашій соціальній дійсності, виявляється, теж можна нехтувати, коли роздаються владні місця в

суспільстві. Й на відсутність необхідного професійного досвіду роботи в тих, кого допускають до управління в соціальних системах, не звертається увага. У нас навіть цілі галузі можуть очолювати суб'єкти, які не мають відповідної фахової освіти й галузевого досвіду роботи. З огляду на те, як легковажно в нас ставляться до компетентності в сфері політичної діяльності, складається враження, що в нашому суспільстві можуть правити кухарки, які не володіють азами політичної кухні. Коли некомпетентна людина легковажно береться не за свою справу, це є свідченням того, що, по-перше, у неї немає уявлення про те, за що вона береться, а по-друге, відсутня адекватна відповідальність за власну некомпетентність. Про відповідальність за зловживання в політичній сфері в даному разі не згадуємо. Якби така відповідальність була, тоді б не було такої мотивації лізти в політику в будь-які способи й за будь-яку ціну. Чим більша ціна, тим більше свободи дається для зловживань. **Протекціонізм і корупція включили дуже небезпечний механізм соціальної селекції навиворіт.** Якби в суспільстві були запроваджені й ефективно діяли механізми відповідальності за зайняття й використання посад у приватних цілях, тоді б, по-перше, не було б такого легковажного устремління щодо їхнього придбання. По-друге, ті, хто прагнув би їх обійняти, дбав би про набуття необхідного рівня компетентності.

Інтегральною причиною нехтування компетентністю без перебільшень можна вважати розбалансованість свободи й відповідальності в сучасному українському соціумі. Ця розбалансованість щодалі набуває все більших патологічних ознак, коли ті, хто посідають владні місця, збільшують свій обсяг свободи й зменшують особисту відповідальність, а підвладні громадяни, навпаки, втрачають свої свободи й усе більше потрапляють під репресивну машину насилля владних суб'єктів і позбавляються елементарних можливостей відстояти свої невідчужувані права та громадянську позицію. Не збалансувавши належним чином свободу й відповідальність у суспільстві, яке вражене системними соціальними хворобами, годі розраховувати, а тим паче, очікувати на його одужання.

Оскільки перманентно здійснюється багато галасу й здійснюється ще більше метушні навколо подолання наслідків, що породжує ця інтегральна й системна причина, але не проглядається навіть натяків на те, щоб усвідомити та здолати саму причину, складається враження, що суб'єкти творення соціальної дійсності на теренах України в умовах її державної незалежності не відають, що вони творять. Звідси актуалізується необхідність ліквідації суспільствознавчої й політичної безграмотності (лікбезу) як у безпосередніх творців соціальної дійсності, так і на теоретичному рівні суспільної свідомості, що має сприяти формуванню недеформованого світогляду в сучасних та майбутніх поколіннях громадян України, які повинні стати реальними творцями власної долі, а не бути заручниками чийогось свавілля. І творити власну державу як засіб створення умов для гідного людського життя народу, а не як засіб його експлуатації й гноблення та пограбування.

Далі зупинимось на тлумаченні дефініцій та осмисленні сутності деяких концептуальних понять, якими позначається соціальна дійсність. Це, на наш погляд, дозволить зрозуміти й глибше усвідомити загрози суспільному життю, які несе в собі нехтування компетентністю, а також розбалансованість свободи й відповідальності в соціумі у цілому чи локальному соціальному середовищі зокрема.

2.2. Тлумачення визначень деяких понять, адекватне розуміння яких може сприяти усуненню певних деформацій в індивідуальній та суспільній свідомості

Вища освіта

Нехтування компетентністю в сучасному українському соціумі відбувається тому, що система суспільних відносин

дозволяє затребуваність номінальної вищої освіти, завдяки якій можна не лише отримувати путівку в життя, а й розкішно це життя влаштувати, не дбаючи й не напружуючись у досягненні реальної компетентності, яка б відповідала рівню опанованого соціального статусу. В ескалації номінальної вищої освіти на теренах України проглядається реальна загроза її національній безпеці, яка полягає в зниженні конкурентоспроможності суспільно важливих сфер діяльності, зокрема: державної, економічної, освітньої, наукової, соціальної та інших, де концентруються власники дипломів з такою освітою. Це є свідченням того, що в суспільній свідомості не відбулось адекватного усвідомлення катастрофічних наслідків і ризиків для розвитку й майбутнього суспільства від такої фальсифікації вищої освіти. Адже дипломи про вищу освіту дають допуск їхнім власникам до реального творення соціальної дійсності в умовах ноосфери. На які результати можна очікувати в цьому творенні від тих, хто не має реальної вищої освіти, а володіє лише дипломом про закінчення ВНЗ?

Вища освіта має декілька значень, зокрема: 1) вища освіта як система спеціалізованих науково-освітніх закладів, діяльність яких регламентується системою відповідних нормативних актів та регулюється й контролюється державними вповноваженими органами з вищої освіти й науки. Синонімом у цьому сенсі можна вважати таке поняття як **вища школа**, коли мова йде про сукупність ВНЗ; 2) вища освіта як процес, що включає в себе такі основні складові як навчання, виховання, науково-інноваційну діяльність, рівень та результативність яких диференціюються в залежності від потенціалу науково-педагогічних працівників та соціокультурного середовища в цілому кожного зокрема ВНЗ, у якому вони здійснюються. Так, Міністерство освіти й науки одне, закони й інші нормативні акти, які регламентують вищу освіту, одні для всіх, стандарти освіти однакові, а випускники різні. Як і різні між собою вищі навчальні заклади; 3) вища освіта як рівень освіти, який здобувається особою у вищому навчальному закладі в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за

підсумками державної атестації; 4) вища освіта як результат, що формально засвідчується відповідним дипломом, а реально має підтверджуватись необхідними знаннями, вміннями й навичками з певного фаху в особи, яка отримала відповідний диплом. На жаль, набула очевидних ознак надзвичайно негативна й загрозна для нашої держави, особливо в сучасному цивілізаційному контексті, тенденція, що полягає в ескалації номінальної вищої освіти на вітчизняних теренах. **Номінальна вища освіта** забезпечується наявним дипломом, який засвідчує її формальне отримання, незалежно від наявних знань і вмінь, якими володіє власник такого диплома. **Реальна вища освіта** засвідчує відповідність знань і вмінь, якими володіє випускник вищого навчального закладу, вимогам ринку праці, на якому він улаштовує свою професійну діяльність. Продукує номінальну вищу освіту вища школа, але механізм ескалації номінальної вищої освіти перебуває в суспільному контексті.

Приводами або основними рушійними силами цього механізму слугують декілька чинників, або факторів. **По-перше**, це реальна закритість кадрової політики, що базується й підтримується протекціонізмом, який зверху донизу пронизав сучасний український соціум і зводить нанівець будь-які конкурси й конкурсні ситуації, які номінально свідчать про начебто відкриту кадрову політику, що запроваджена в нашій державі. **По-друге**, наявність можливостей працевлаштовуватись (в основному в сферах бюджетної діяльності) за ознаками номінальної, а не критеріями реальної вищої освіти. За логікою того, як відбувається перше й друге, не просліджується системний взаємозв'язок між суб'єктами протекціонізму й майбутніми роботодавцями. Ця обставина лише ускладнює нейтралізацію номінальної освіти в Україні. **По-третє**, девальвація вищої освіти до рівня освітніх послуг, які зрівняні у своїй юридичній легітимації з будь-яким іншим видом господарської діяльності, цілком закономірно почала давати й відповідні результати.

Таким чином, **суспільний попит на номінальну вищу освіту**, з одного боку, і **можливості примітивізації вищої освіти до утилітарних освітніх послуг**, що забезпечують

отримання легітимного диплома про її наявність, з іншого боку, за дуже короткий період **сформували потужний механізм, який підірвав підвалини вищої освіти як важливого та безальтернативного соціального інституту**. Попит на номінальну вищу освіту формує адекватну пропозицію, складовими якої у вищій школі є номінальні підручники та науково-методичні публікації, номінальні курсові та дипломні проекти, номінальні наукові ступені та вчені звання, номінальне навчання, номінальне виховання, номінальна наука, номінальні права викладачів, номінальні права студентів, номінальні викладачі, номінальні студенти, номінальні вищі навчальні заклади.

За межами вищої школи номінальна вища освіта трансформується в таких феноменах, як номінальна компетентність, номінальні закони, номінальний правовий простір, номінальна влада народу, номінальна відповідальність влади, номінальна держава. Усе це відбувається на несприятливому демографічному фоні. Так, якщо в середині 90-х років, тобто на початку розростання освітніх послуг вищої школи, співвідношення випускників середніх шкіл до кількості студентських місць на перших курсах у ВНЗ III-IV було 3,5, то вже через 12 років, у 2007 році цей показник знизився до 1. На цивілізованих ринках праці диплом про вищу освіту слугує лише рекомендацією до роботи за відповідним фахом, а реальною перепусткою на роботу є знання, уміння, навички, досвід, якими володіє власник диплому, причому на вищому рівні, ніж його конкуренти, що разом із ним претендують на ту чи іншу вакантну посаду. Тим, хто володіє лише номінальною вищою освітою, дорога на такі ринки праці закрита.

Приватний капітал за наявність одного лише диплома, без необхідних знань і вмінь, утримуватиме хіба що власних чад і близьких родичів. **Отже, це лягає тягарем на бюджетні сфери діяльності**, зокрема такі як: державне управління, освіта, наука, охорона здоров'я, армія, міліція, служба національної безпеки, прокуратура, суди, податкова адміністрація, митна служба, прикордонні війська, соціальні служби та інші структури, фінансування яких здійснюється з державного бюджету. Не потребує коментарів конкурентна здатність держави, в якій

концентруються кадри з такою вищою освітою. І в цьому постає реальна загроза національній безпеці України, якій потрібно конкурувати та співпрацювати з державами, транснаціональними корпораціями, міждержавними та наддержавними інституціями, різними організаціями й установами, в структурах яких працюють професіонали з реальною вищою освітою.

Влада

Тепер зупинимось на інтерпретації дефініції поняття «влада» та осмисленні сутності цього надзвичайно важливого соціального феномену, від якого визначально залежить упорядкування й благополуччя суспільного життя. Актуальність такого тлумачення й з'ясування поза сумнівом з огляду на легковажність та безвідповідальність у делегуванні, отриманні чи захопленні та користуванні владою в суспільстві. Усвідомлене чи неусвідомлене, але хибне, некомпетентне та безвідповідальне користування владою і є основним джерелом та механізмом, що живить та розбалансовує свободу й відповідальність у сучасному українському соціумі. Звідси беруть свої витoki системні суспільні хвороби, звідси вони набувають патологічних ознак.

Влада – здатність, право й можливість суб'єкта здійснювати свою волю, розпоряджаючись будь-ким чи будь-чим, робити вирішальний вплив на долі, поведінку й діяльність інших людей з допомогою авторитету, традицій, законів, примусу, маніпуляцій свідомістю, сили, насилля (фізичного, психологічного, інформаційного) тощо. **Влада є невід'ємною якістю людського буття**¹⁷³.

¹⁷³ «Влада є однією з фундаментальних очевидностей, з яких людина виходить і якими керується у своєму бутті. Дана очевидність присутня у людському мисленні і діях, переживанні і самовідчутті незалежно від світоглядних переваг, віри, особливостей тілесної конституції чи душевного стану; так само вона існує без чіткої залежності від концептуалізації влади тією чи тією свідомістю, тим чи тим світоглядом. Владарювання належить до невід'ємних якостей людського буття; без нього людина не може ані здійснюватися як така, ані бути помисленою». Пролеев С.В. Метафізика

Суб'єктом влади може бути як офіційна особа, так і та, що не займає офіційного чи формального статусу. **Феномен влади постає тоді, коли комусь вдається підпорядкувати своїй волі іншого.** Влада може здійснюватись як у тимчасових ситуаціях, так і в тривалих періодах часу. Вона може розповсюджуватись як на окрему людину, так і на групи людей (трудовий колектив, громаду, соціальне середовище) та на певні людські спільноти (локальні соціуми, суспільства, цивілізації, людство в цілому). Часові й просторові масштаби розповсюдження влади та її сила корелюють, у першу чергу, з рівнем ієрархічного статусу суб'єкта, який той займає в системі організації, що має свій владний вплив на той чи інший соціальний простір. Якщо суб'єкт влади не займає офіційного статусу, то сила й масштаби його влади зумовлюються в основному особистісним потенціалом та наявними ресурсами впливу (волею, авторитетом, інтелектом, харизмою, фізичною силою, силою грошей тощо) цього суб'єкта. Суб'єктами влади також можуть бути групи чи спільноти людей, наприклад апарати управління організацій, політичні партії, церковні інституції, держави як політичні інститути у відношенні до свого суспільства, держави в міжнародній спільноті, транснаціональні корпорації та організації, наддержавні установи й утворення, та ін.

Влада за своєю природою цинічна. Її цинізм примножується необмеженою свободою, тобто її свавіллям. Чим менш підзвітна й більш безвідповідальніша влада, тим більш цинічною вона стає. Влада реалізується не лише через зайняття якогось формального суспільного чи соціального статусу. Влада як соціальний феномен реально постає тоді, коли одна людина може розпоряджатись свободою іншої людини. Ця свобода в тих чи інших межах може бути добровільно відданою підвладною людиною або насильно забраною в неї, тобто узурпованою суб'єктом влади. **У межах відтятої свободи за принципами справедливості мусить бути адекватною підзвітність та відповідальність владного суб'єкта перед тим чи тими, у кого ця свобода забрана.** Коли така адекватна підконтрольність, підзвітність і

влади: Монографія. – К.: Наук. думка, 2005. – С. 13.

відповідальність дотримується, влада збалансована, й соціальне середовище, на яке розповсюджується її вплив, застраховане від свавілля влади. **За таких умов цинізм влади зводиться до можливого мінімуму, ціною якого є суспільний порядок замість бедламу й хаосу, що може бути значно тяжчою жертвою.**

У суспільствах, де панує автократія, влада узурпується, а значить, і свобода громадян насильно забирається. Про підзвітність і відповідальність влади перед народом у такому суспільстві наївно думати й небезпечно говорити. Особливо в крайній формі авторитаризму, яким є тоталітаризм диктатури або диктатора. Тоді цинізм влади набуває найбільшого розквіту, за грікі плоди якого неминуче розраховується народ своїми жертвами. А згодом, раніше чи пізніше, перед судом народу, реальним чи історичним, постають і головні узурпатори суспільної влади. Але жертвам свавілля влади від цього не легше.

Там, де проголошена конституційна демократія, передбачається, що влада добровільно делегується державі як політичному інституту, який за умовами суспільного договору¹⁷⁴ мусить бути підзвітним і відповідальним перед своїм сувереном, тобто перед власним народом. Демократичний устрій зобов'язує державу обслуговувати народ, а не навпаки. Коли демократія є реальною, а не номінальною, тобто декларативною чи бутафорною, тоді невідчужувані права громадян зберігаються. Громадяни вільні в межах своєї відповідальності й підлеглі там, де відповідальна за них держава. Це дуже хиткий баланс між свободою й відповідальністю в суспільстві, який ніколи не тотожний ідеалу. Якщо спостерігається тенденція наближення до нього, це є свідченням того, що суспільство крокує шляхом демократії, а коли спостерігаються явні перекося в співвідношенні свободи й відповідальності й відхід від такого ідеалу – це є очевидним симптомом порушення демократії чи навіть її підміни.

Як нетотожні між собою автократія й демократія за формою конструкції державного устрою, так і не можуть бути однакові

¹⁷⁴ Руссо, Жан-Жак. Суспільна угода, демократія і представництво. // ДЕМОКРАТІЯ: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 237-247.

механізми запровадження суспільного порядку, що є запорукою захисту суспільства від ерозії руйнівних системних соціальних хвороб. Зрозуміло, що тіло суспільного організму тримається на своїй конструкції, тобто державному устрої, який, у першу чергу, повинен захищатись від корозії, щоб витримувати не лише робочі, а й критичні навантаження, яких трапляється вдосталь на шляху суспільного розвитку соціуму.

Як відомо, авторитаризм концептуально спирається на хірургічні методи, які використовуються за наслідками виникнення й прояву соціальних хвороб, що не дозволяє їм широко розповсюджуватись в суспільстві завдяки культивуванню страху в його громадян бути покараними владними інституціями, а не через усвідомлення ними власної відповідальності за належний порядок у соціумі як запоруки благополучного й успішного особистого життя. Порядок «з-під довбні» в суспільстві чи будь-якому окремому соціальному середовищі, що особливо рельєфно проглядається у виховних та освітніх закладах, є ілюзорним. Він швидко трансформується в хаос і бедлам, як тільки махання довбнею хоч на короткий термін припиняється. Але з кожним разом треба збільшувати вагу такої алегоричної довбні, оскільки людина адаптується до погроз і страху, що може із часом втомити того, хто в поті чола орудує нею заради «блага» своїх підданих. Або може виявитись не під силу тому, хто зібрався цим інструментом махати, успадковуючи чи сповідуючи таку модель управління. **Саморегулювання не є засадою авторитаризму, оскільки він може бути ефективним лише за умов жорсткої централізованої ієрархічності та субординації у виконанні команд, а не у виявленні особистістю власної ініціативи й несенні нею відповідальності за втілення своїх задумів у**

життя¹⁷⁵. Тим більше, неможлива любов народу до влади з-під палиці чи панського батога.

Тому і є цілком закономірний синдром посттоталітарних суспільств, які до цього видавались соціально здоровими. Коли зникає загроза страху покарання за антисоціальні вчинки, виникає розгул розгнузданості, вакханалій, розбійництва й усього того нелюдського, що було під впливом консервантів форм і методів авторитаризму, який пригнічував самодостатній розвиток особистості, позбавляв її того обсягу свободи, що необхідний для взяття нею індивідуальної відповідальності як за влаштування власного життя, так і за порядок у своєму соціальному середовищі, а також розвиток власної держави¹⁷⁶. Щоб

¹⁷⁵ «Центральна влада, хоч би якою вона освіченою та досвідченою була, не спроможна сама охопити деталі життя великого народу. Вона не може цього зробити тому, що таке завдання перевищує всі людські можливості. Коли така влада прагне тільки своїми силами створити й запустити в рух силу-силенну різних суспільних механізмів, вона мусить чи то вдовольнитися досить неповними наслідками, чи то її зусилля будуть просто марними». / Токвіль, Алексіс де. Про демократію в Америці. У двох томах. (Переклад з французької Григорія Філіпчука та Михайла Москаленка). Передмова Андре Жардена. – К.: Видавничий дім «Всесвіт», 1999. – С. 86.

¹⁷⁶ «Геперішній економічний хаос в Україні і криміналізація людської поведінки, насамперед і головно в управлінському та підприємницькому середовищах, – це закономірний наслідок теорії і практики марксистсько-ленінського творення історії. Інтелект, вихований на догмах фетишизованого утопічного ідеалу, не встигав за розвитком подій – такий стрімкий був крах більшовицького комунізму, і це найпереконливіше свідчило про його нежиттєздатність, – не встиг наш розум звільнитися сам – від стереотипів минулого, отже, і вказати реалістичний шлях визволення суспільства, переходу до нового ладу життя – на засадах економічної та політичної свободи, індивідуальної самосвідомості. Комуністичній догмі тотальності ідеалу (загального) він протиставив те саме зі знаком мінус – абсолютизацію індивідуального (ідея деідеологізації людського життя та недооцінка суспільної ролі держави), фетишеві колективного – фетиш приватного егоїстичного інтересу, заполітизованій культурі – культ бездуховного естрадного шаманства і сексуальних подразнень, повній залежності установ культури та науки від держави (політичної влади) – бездумну руйнівну комерціалізацію духовного виробництва... Усе це – інерція старої системи мислення (намагання винайти палицю з одним кінцем), стихія абстрактних

переконатись в цьому, достатньо порівняти, як відповідально ведуть себе без нагляду влади у побуті, на вулиці, за кермом автомобіля, у місцях загального користування, на природі громадяни із країн зі сталими демократіями й як безвідповідально без адміністративного контролю та санкцій поводять себе громадяни, виховані авторитарними режимами чи методами.

Демократія базується на терапевтичних, профілактичних засобах і методах, які мають упереджувати перебіг соціальних хвороб, зводити до можливого мінімуму їхнє виникнення й перехід у такі стадії, коли неминуча хірургія. Тому **демократичний шлях до оздоровлення суспільного організму значно триваліший і обов'язково має пройти через усвідомлене сприйняття громадянами власної відповідальності за соціальний порядок у соціумі, де вони проживають.** Але одного такого усвідомлення недостатньо. Відповідальність кожного громадянина, зокрема, за порядок у своїй державі може бути реалізована лише в тих межах і мірі, наскільки дозволяє йому обсяг повноважень, тобто індивідуальної свободи впливати на перебіг тих чи інших суспільних процесів, що відбуваються в ній.

І тут знову виникає потреба з'ясувати надзвичайно принциповий момент для обґрунтованого діагностування суспільства чи окремого соціального середовища, яким може бути трудовий колектив, через розуміння виявів особистості людини в сумірності свободи й відповідальності, якими вона володіє й користується. Філософія дозволяє уможливити опанувати глибинний смисл цього феномену й зрозуміти, що лише за умов сумірності свободи й відповідальності можливий недеформований вияв особистості людини¹⁷⁷. Саме через з'ясування

уявлень на ґрунті заперечення минулого, а не адекватна конструктивна реакція на проблеми актуальні». / Бадзьо Юрій. Право жити Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму. – К.: Таксон, 1996. – С. 6-7.

¹⁷⁷ «Ми вже на власному досвіді бачимо, приміром, що взаєморозуміння і толерантність не можуть здійснюватись без дії принципу соціальної справедливості. Принцип свободи залишатиметься лише на папері, якщо посилаючись на нього та ігноруючи вимоги відповідальності, ми будемо закривати очі, припустимо, на свавілля мафіозно-корумпованих груп і

співвідношення свободи й відповідальності, якими особистість людини наділена, перебуваючи в тому чи іншому соціальному статусі, при виконанні тієї чи іншої суспільної ролі, можна зробити висновки про можливості й характер її вияву в соціумі.

Особистість = Свобода / Відповідальність

Оптимально, коли пропорція дорівнює одиниці.

Але в цій пропорції, де людська особистість визначається через співвідношення свободи, якою вона наділена, до відповідальності за свої життєві вияви, може спостерігатись й протилежна тенденція, коли чисельник зводиться до нуля, а знаменник спрямований на збільшення й посилення. За таких умов у соціумі значимість суспільного вияву особистості стрімко наближається до нульової відмітки, тобто скасовується відсутністю свободи в людини, яка перетворюється реально в раба, щось на зразок робочої худоби. **Звідси актуалізується проблема свободи рядових громадян суспільства як засадної умови демократії, коли є справжні наміри її вибудувати.**

Збільшення свободи, яке не супроводжується адекватним зростанням відповідальності, закладає тенденцію для свавільного вияву особистості, межею чого є абсурд, коли свобода прагне до свого максимуму, що не знає меж, а відповідальність наближається до своєї межі, тобто нуля. **Якщо людина неадекватна у своїй свободі, не усвідомлює власної відповідальності за те, що вона вчинює, то її має збалансовувати обмеженнями, притягненнями до відповідальності соціум, до якого вона належить.** Коли ж соціальне середовище не здатне на таке збалансоване (через відповідальність) обмеження свободи однієї чи декількох осіб, тоді воно приречене зносити всі можливі вияви свавільності з їхнього боку. На жаль, так улаштовується суспільне життя людей, що ніхто не застрахований потерпати від подібних виявів свободи людини, яка базується на тваринних інстинктах, що посилюються надбаннями інтелекту, зокрема

кланів». / Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю. – К.: Знання України, 2004. – С. 102.

знаннями. Це може відбуватись як у локальних суспільних осередках, наприклад у сім'ї або в студентському гуртожитку чи серед мешканців окремої кімнати, так і на макрорівнях – суспільстві чи регіональній або глобальній цивілізації.

У неперевершено шалених масштабах абсурдні вияви свободи продемонстрували в минулому столітті вожді червоних та коричневих тоталітарних режимів, коли сотні мільйонів людей, зціпивши зуби від свого безсилля якимось чином урівноважити їхню свободу, протягом десятиліть змушені були потерпати від їхнього свавілля. Звідси для людства актуалізується проблема збалансованості обсягів повноважень і відповідальності начальників усіх ієрархічних рівнів будь-якої, а не лише державної влади в будь-якому соціумі й соціальному середовищі.

Концептуальними засадами врівноваження свободи й відповідальності людини в суспільстві є економічна незалежність громадян від владних суб'єктів, наявність, захист, збереження невідчужуваних громадянських прав народу, здійснення політики, яка базується на істині про соціальну дійсність, суспільній правді й справедливості й зорієнтована на дотримання людської моралі та пробудження совісті в людського індивіда, що в кінцевому рахунку й робить його людиною. Адже із втратою моралі й совісті людина не дуже відрізняється від тварини, незалежно від того, який у неї інтелект. Більше того, з розвиненим інтелектом цинічна людина може бути джерелом і фактором реальної цивілізаційної загрози.

Система влади, в якій свобода її суб'єктів не збалансована їхньою відповідальністю через соціальний контроль і невідворотні суспільні санкції – це такий механізм, який алегорично можна порівняти для минулих епох із молотаркою, а для сучасної цивілізації в умовах ноосфери – з монстром, що можуть перемолотити чи перетрошити за дуже короткий історичний період весь народ. Замість його консолідації, що можливо в продуктивному суспільстві через солідарність і згуртування нації¹⁷⁸, будуть весь час зростати напруження, множитись чвари й

¹⁷⁸ «Національна солідарність – це розуміння, яке ширше за раціональні практики. Лише там, де є розуміння, існує солідарність. Контекстом

розбрат між співгромадянами, оскільки їхнє благополуччя за таких умов перебуває в повній залежності не від особистої продуктивної праці, а від непідконтрольної й відчуженої влади, у яку їм весь час треба товпитись та пропихатись, мов до суспільного корита, де нічого не виробляється, а лишень споживається вже готове, шляхом розподілу чи перерозподілу. Тому, хто не потрапляє до владних структур, залишається шукати різними, з кожним разом усе більш несправедливими, шляхами прихильності з боку її суб'єктів, щоб зберегти свою суспільну продуктивність не завдяки владі, а шляхом стоїчного долання тих бар'єрів, які вона штучно створює, утверджуючи в такий химерно спотворений спосіб свою суспільну значущість. А це є контрпродуктивним для соціуму.

Справедливість не може запанувати в тому соціумі, де владі легше, ніж народу. Цей древній принцип справедливого влаштування людського соціуму як максимуму¹⁷⁹ можна розлого проінтер-

розуміння і солідарності є національна культура, яка підтримує етику свободи. Культура національної солідарності має бути відкритою, публічною і прозорою, такою, що відповідає моральним національним інтересам, якими є громадські інтереси. Бути громадським – це бути національно-спільним або суспільним, відкритим для всіх, діяти не ховаючись. Мова й практика солідарності інтенціонує суспільство рівних у своїх правах людей. У значенні соціальної організації – це таке суспільство, у якому вигода одного індивіда не перетворюється на поразку іншого. Навпаки, відносини за принципом «перемога – поразка» відсуваються з соціального простору солідарності. Реформування суспільства обов'язково потребує опори не лише на конкретизацію програм, моделей, систем практично-технологічних дій, але й на національну солідарність. Практика розвитку громадянського суспільства потребує розуміння і взаємоповнення здібностей людей із рівними національними правами. Соціальний простір із достатньо розвинутою моральністю і свободою породжує потребу громадянських прав і громадянського стану як добре організованої справедливої суспільної співпраці, яка враховує насамперед національні інтереси та смисл національної ідеї». // Кремень В.Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. – Вид. переробл. – К.: Грамота, 2010. – С. 180.

¹⁷⁹ Максима (основне правило, принцип) – короткий вислів, що виражає якусь моральну вимогу, принцип у чіткій формі. // Словник іншомовних

претувати, але в цьому контексті ми обмежимося лише наголосом на проблемі сумірності свободи й відповідальності громадян у суспільстві. Якби відповідальність владних суб'єктів у нашому соціумі була вищою за ті можливості, які дозволяють їм улаштувати своє благополуччя за допомогою влади, у порівнянні з відповідальністю та аналогічними можливостями громадян, котрі, не маючи ніякого відношення до влади й незалежно від неї могли б забезпечувати не нижчий рівень свого життя власною продуктивною суспільною працею у відповідності зі своєю компетентністю, то в нинішніх умовах ми б не спостерігали такого стовпотворіння вихідців із народу в структури влади, серед яких значна кількість представників не має достатнього рівня компетентності для зайняття чинних місць, на які вони не лише претендують, а й обіймають їх, як та кухарка на зорі радянської влади. Але ж це явно непродуктивний шлях підвищення добробуту.

По-перше, сама влада нічого не виробляє, а лише покликана оптимізувати продуктивний процес свого соціуму, чим і має виправдовувати своє існування та за це ж отримувати адекватну оцінку й винагороду від суспільства.

По-друге, на всіх громадян не вистачить владних місць, якщо навіть улаштувати всенародну чергу тотальних ротацій у її структурах із необхідною щодо загальної чисельності народу мінімізацією міжротаційного періоду.

По-третє, від некомпетентних владних суб'єктів страждає весь соціальний простір, який потрапляє під їхній ієрархічний вплив. Безвідповідальність абсорбує некомпетентних людей в управлінських і функціональних структурах соціальних систем, які, до речі, як відомо, є найскладнішими в управлінні, а відповідальність виштовхує їх звідти, оскільки вона є непосильною для них ношею.

По-четверте, в цілому такий шлях множить соціальний паразитизм у соціумі, оскільки кількість «робочих бджілок» у ньому скорочується. Але на відміну від бджолоїної сім'ї, де такі скорочення компенсуються більш напруженою роботою бджіл,

слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000 1018 с. – (Б-ка держ. службовця. Держ. мова і діловодство).

що залишаються, у людському соціумі подібні тенденції деморалізують громадян, які здатні займатись продуктивною й суспільно корисною діяльністю.

У міру цивілізаційного розвитку людства й опосередкування та знеособлення соціальних зв'язків, тотального відчуження владних інституцій від конкретних людей, **влада стає все менш персоніфікованою**. Тобто суб'єкт влади стає теж знеособленим і безликим, коли конкретним і пересічним людям стає все тяжче зрозуміти, хто над ними володарює, хто їх експлуатує, грабує й від кого конкретно вони залежні. Двадцять століття в цьому сенсі, напевно, можна вважати перехідним між минулими епохами, коли влада була в основному персоніфікованою, і третім тисячоліттям, коли людство входить у ту фазу свого існування, де **володарем стає «Великий Ніхто»**¹⁸⁰. З образом цього безликого володаря землі все більше асоціюється інформаційний простір, через який здійснюється маніпулювання й управління масовою свідомістю та поведінкою людей як на локальних рівнях, так і в глобальних масштабах. У цьому ж образі постає відчужена й невідконтрольна влада, коли під колективною відповідальністю вуалюється й ховається персональна безвідповідальність конкретних суб'єктів влади. І, безумовно, різновидом такої знеособленої й знелюдненої та безвідповідальної влади постає технократизм у найрізноманітніших і химерних та гіпертрофованих формах свого вияву.

Минуле століття ввійшло в історію людства своєю парадоксальністю. З одного боку, у цьому столітті була виявлена в шалених масштабах влада персоналій, особливо в особах вождів тоталітарних режимів різного гатунку, які задля утвердження й утримання влади у своїх руках привели до двох світових війн та незчисленних людських жертв, які людство не понесло у війнах і каральних акціях, що пов'язані з фізичним нищенням людей, за всі попередні тисячоліття своєї історії. Таке масштабне й незране раніше самознищення людства стало можливим через

¹⁸⁰ Современный философский словарь / Под общей ред. д. ф. н. профессора В.Е. Кемерова. – 3-е изд. испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2004. – С. 110.

авторитаризм влади у своїй крайній формі відчуженості й безконтрольності, якою є тоталітаризм, та завдяки здобуткам науково-технічного прогресу, втілених у різновидах зброї та засобах масового нищення людей. **З іншого боку**, в столітті, що минуло, набули широкого розповсюдження демократичні устрої держав. Різно зросла чисельність суспільств із конституційними демократіями. Це має сприйматись як засіб недопущення експансії тоталітаризму в суспільствах і соціальних осередках земної людської спільноти та як її запобіжник від самознищення.

Від де-юре до де-факто, як і навпаки, від реального до належного може пролягати прірва. На жаль, у дуже багатьох суспільствах, де їхньою конституцією проголошено демократичний устрій держави, реальна демократія поки що і «не ночувала». Якщо влада в суспільстві з демократичним устроєм держави не підконтрольна й невідзвітна та безвідповідальна у своїй поточній діяльності перед народом, який де-юре є офіційним сувереном у своєму суспільстві, то це може бути чим завгодно, але не різновидом демократії, вивіскою якої прикриваються авторитарні режими. Але зазвичай у літературі це трактують як різновиди розвинених, нерозвинених і зародкових демократій, щось на кшталт «розвиненого» в різних стадіях соціалізму, яким комуністична ідеологічна доктрина прикривала фіаско свого утопічного соціального проекту. Тому реально й справедливо було б називати речі своїми іменами. У даному разі **треба говорити про різновиди авторитарних режимів, які камуфлюють себе під демократію, а не навпаки – про різні модифікації демократій, що тяжіють до авторитаризму чи обтяжені ним.** До речі, деякі теоретики західного, так званого демократичного світу розрізняють у своїх класифікаціях до півсотні різновидів таких «демократій». **Хіба може суспільство вважатись демократичним, коли в ньому переважна більшість громадян не має соціальної й економічної свободи, перебуває в тотальній залежності від влади, яка, за конституцією, має обслуговувати народ.** І коли можновладці в такому суспільстві нехтують гідністю своїх співгромадян й експлуатують власний народ значно брутальніше, аніж це могли чи можуть робити чужоземці або завойовники.

Саме з проблемою тенденції все більшого відчуження й невідконтрольності, а значить і безвідповідальності влади, людство ввійшло в третє тисячоліття¹⁸¹. **І це проблема не лише підвладних, а й такої влади.** Адже у своїй безконтрольності й безвідповідальності вона стає заручницею власного свавілля. **Така влада стає рецидивом й основним джерелом різноманітних соціальних хвороб і болячок у тому соціальному просторі, на яке розповсюджується її вплив.** Інтегральною хворобою, яка паралізує продуктивний розвиток соціуму, за умов відчуження влади, стає соціальний паразитизм. А основним і нелюдським засобом опанування соціального простору задля соціального паразитування слугує соціальний канібалізм, що асоціюється не з конкуренцією в межах норм права й моралі, а з буквальним соціальним з'їданням і тотальним нищенням своїх конкурентів. Суспільство з відчуженою, невідконтрольною владою, коли її свобода не збалансована адекватною відповідальністю, втрачає здатність протистояти розповсюдженню та розростанню соціальних хвороб у своєму середовищі, тобто набуває синдром імунодефіциту зі всіма сумними наслідками для свого організму. Це припущення можна екстраполувати й на людство в цілому, яке в процесі глобалізації потребуватиме все більш збалансованих і відповідальних дій для блага всієї земної спільноти, а не диктату з якогось світового центру влади, який дбає про експансію земного простору заради володіння й перерозподілу планетарних ресурсів у чийхось вузькодержавних, приватних чи корпоративних інтересах¹⁸².

¹⁸¹ «Щоб сформулювати любу сучасну етику людських відносин, слід визнати необхідні обмеження влади людей над зовнішнім по відношенню до людини середовищем і бажані обмеження влади людини над людиною». / Бертран Рассел. История западной философии и ее связи с политическими и социальными условиями от античности до наших дней: В трех книгах. Издание 3-е, стереотипное. – М.: Академический Проект, 2000. – С. 667.

¹⁸² «Ще одним наслідком неоліберальної глобалізації є те, що під тиском світового ринку уряди часто жертвують добробутом народу на користь комерційних інтересів приватних осіб. Власне кажучи, економічна і фінансова влада транснаціональних корпорацій перетворилася на політичну владу, адже корпорації можуть висувати вимоги скорочення робочих місць і урізати фінансування на соціальні й економічні програми.

Група референтна (референтність)

На кого в житті рівнятись? З кого брати приклад? Хто чи що може бути взірцем або ідеалом для наслідування? Що є нормою, нормальним, а що ні? Що дає успіх і визнання в житті, а що цьому не сприяє? Це не марнослівні питання. Вони є доволі значущими для особистості, яка формується, стає на власні життєві крила. Ця значущість може особистістю сприйматись цілком усвідомлено, коли вона обирає значимі для себе життєві орієнтири й зразки. Але в багатьох життєвих ситуаціях такий вплив може здійснюватись стихійно й сприйматись особистістю на рівні підсвідомості. У цьому сенсі варто порівняти разючі зміни орієнтирів для дітей та юнацтва, які зростали в радянських умовах, з тими орієнтирами чи то життєвими маркерами, на які рівняються нинішні підростаючі покоління в умовах незалежної України. У Радянському Союзі теж мінялись зразки для наслідування.

Сучасним юнакам і дівчатам важко уявити, якою надзвичайною популярністю колись в Україні користувались військові професії. Тоді дуже багато юнаків прагнули здійснити військову кар'єру, а дівчата мріяли стати дружинами офіцерів. Особливою популярністю в юнаків користувались льотчики, а пізніше – космонавти. Серед цивільних професій були популярними інженерні та робітничі, де вимагалась висока майстерність. Тому ті юнаки, які не вступали до ВНЗ для здобуття кваліфікації інженера,

Національні уряди при цьому виявляють усе більшу нездатність керувати національною економікою, забезпечувати основні соціальні гарантії громадянам і виконувати свої зобов'язання по збереженню ресурсів навколишнього середовища для потреб майбутніх поколінь. З іншого боку, транснаціональні компанії не несуть ніякої відповідальності за соціальні й економічні наслідки своєї діяльності. Тільки в останні роки міжнародна громадськість підняла питання про звітність і відповідальність транснаціональних корпорацій». Кисельова О.О. // Етос і мораль у сучасному світі / Аболіна Т.Г., Єрмоленко А.М., Кисельова О.О. та ін. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004. – С. 181-182.

залюбки йшли в ПТУ, щоб опанувати робочу професію, наприклад верстатника. Тих, хто досягав у робітничих професіях найвищого рівня майстерності, величали майстрами «золоті руки», і вони користувалися глибокою суспільною повагою та визнанням. Їх публічно вшановували й нагороджували, у тому числі найвищими державними нагородами. Свого часу ідеалами для наслідування були звитяга й подвиги в ім'я держави. Споконвічно в українському народі шанувались моральність, совісність, цнотливість.

Зараз, коли маленького українського хлопчика запитати – ким він хоче бути, коли стане дорослим, можна почути відповідь: «Крутим». Як кажуть, устами малечі говориться істина. У даному контексті істина про нашу соціальну дійсність і про ті ідеали як цінності й життєві орієнтири, які закладаються у світогляд підростаючих поколінь. У суспільній свідомості сучасного українського соціуму сформувався й утвердився образ «крутого» як ідеал успішної людини. З'ясування змісту цього ідеалу, який убачають у ньому діти та юнацтво нинішньої України, не залишає сумнів щодо його аморальності та цинічності. Адже в образі «крутого» вбачається людина, яка має незміряно грошей і може витворити все, що їй заманеться. Життєва мета – стати таким «крутим». Засоби досягнення такої мети в розрахунок не беруться. Годяться будь-які, аби була досягнута мета. Але ж усі «крутими» не зможуть бути, оскільки можуть задовбати один одного своєю «крутизною». Хтось серед «крутих» має все ж таки бути «найкрутішим». Отак пішло й поїхало – розійдись село, братва в розгул пішла. **Розгул вакханалії, яка реально постає в соціальній дійсності, розпочинається на світоглядному рівні.** А все тому, що старші покоління нехтують відповідальністю перед підростаючими поколіннями за свої дії, учинки, поведінку, стиль життя. Нехтування це починається з ігнорування такого важливого психолого-педагогічного концепту, як референтність.

Група референтна (референтність) – це така група людей, цілі, принципи, цінності, судження про ті чи інші явища та події, відношення до світу, норми поведінки, інтереси, стандарти життя яких є взірцем, еталоном чи то своєрідним орієнтиром для нас-

лідкування суб'єктом референтності, тобто тією особою, яка співвідносить свої цілі, принципи, цінності, норми й стандарти поведінки та життя із цією групою. Це складний соціально-психологічний феномен, який має суттєвий вплив на формування й розвиток особистості, особливо у підлітковому та юнацькому віці, коли роль та вплив сім'ї й школи в цьому сенсі слабшають. Як правило, під вплив референтних груп, у тому числі негативний, схильні потрапляти несформовані або слабкі особистості, які не мають власної життєвої позиції, тобто твердого й переконливого внутрішнього «Я». Власне, того внутрішнього, що можна назвати стрижнем, на якому тримається особистість самодостатньої людини. Саме під впливом референтних груп можуть прищеплюватись як позитивні, так і негативні звички, норми поведінки, які потім можуть закріпитись та перерости в риси характеру людини. Відомо, що під впливом референтних груп більшість підлітків залучаються до куріння, уживання спиртного й наркотиків та інших шкідливих звичок, на які в їхніх сім'ях можуть накладатись табу. Функцію референтності може виконувати не лише група, а й окрема людина, навіть неіснуюча. Наприклад, літературний герой чи придуманий ідеал для наслідування.

Демократія

Те, що в нас видається за демократію, без перебільшень можна назвати «троянським конем», у якому до певної пори й часу переховувався, а потім, коли демократія була системно дискредитована «псевдодемократією», пересів на білого коня й в'їхав у суспільство авторитаризм. У результаті такого спотворення в суспільній свідомості формується негативний образ демократії, який асоціюється з беззладдям, безладом і хаосом. Звідси не лише в буденній, а й у політичній свідомості та риторичі поняття «демократія» все частіше вживається як лайливе та образливе слово. Натомість у суспільну свідомість системно й систематично насаджується позитивний образ міцної вертикалі влади, у непорушності якої необхідно

вбачати запоруку благополуччя народу. Кому на руку така підміна понять, здогадатись нескладно. Але чи є історична й політична перспектива в такої деформації суспільної свідомості? Питання риторичне.

Демократія (від гр. *demos* – народ і *kratos* – влада, правління) – форма політичного, державного устрою, джерелом влади якого є народ, що передбачає суспільне самоврядування, яке здійснюють рівноправні громадяни через безпосередню участь в обговоренні та вирішенні громадських справ, а також шляхом вільних виборів суб'єктів влади, контролю за їхньою діяльністю, усунення їх від влади за некомпетентність або зловживання чи за безвідповідальність у реалізації висунутих ними програм та у виконанні своєї суспільної ролі, яка передбачає, щоб влада обслуговувала народ, а не навпаки. Принцип суверенітету народу реалізується через підпорядкування меншості більшості, що виключає легітимну узурпацію меншістю влади через її відчуження від народу. Здійснюється демократія за умов збереження й забезпечення політичної, соціальної та економічної свободи громадян, що дозволяє їм бути незалежними від влади у своєму волевиявленні й зайнятті реальної громадянської позиції, без чого демократія перетворюється на фікцію чи бутафорію¹⁸³. Збереження невідчужуваних громадянських прав у сучасних умовах гарантується політико-правовою концепцією прав і свобод людини, що закріплена в документах ООН, зокрема у Загальній декларації прав людини. У невибудованій та незрілій демократії, коли свобода влади в соціумі не збалансована адекватною відповідальністю, свавільний владний суб'єкт, який у своїх життєвих виявах мало чим відрізняється від вожака епохи дикунства на переході до раннього варварства, коли ієрархічні місця в соціумах займалися відповідно рівню агресивності людського індивіда, що лишень покинув тваринний світ, у сучасних цивілізаційних умовах трансформується в справжнє страхіття для того соціального простору, який перебуває

¹⁸³ «Демократія тим і добра, що при демократії не держава руйнує людину, а людина буде державу. І саму себе, і своє гідне життя, гуманітарну ауру своєї нації». / Костенко Ліна. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 1999. – С. 31.

під його контролем і впливом. Адже на відміну від прашура-дикуна, який міг скористатись лише власною силою, щоб підкорити інших й утвердити свій панівний статус у своєму соціальному оточенні, що в умовах дикої природи було виправдано з точки зору виживання роду, свавільний владний суб'єкт сучасного цивілізованого світу може скористатись силою системи влади, щоб забезпечити собі панівне становище в соціумі. Не для його розвитку, а для деградації й нищення на користь власних інтересів. Тому в умовах ноосфери демократію слід розглядати не лише як засіб наближення й утвердження суспільної справедливості, перш за все через унеможливлення узурпації влади, а і як безальтернативний шлях урятування людства від самознищення. Адже очевидними є надзвичайні ризики, коли в соціальному бутті, що створене й відтворюється інтелектом, орудують неінтелектуали або зовсім некомпетентні людські індивіди, які, одержимі виключно задоволенням власних інтересів, нехтують і попирають елементарні норми людської моралі, випадають із лона людськості. Демократія дозволяє втримувати баланс між добром і злом у людському світі. Лишень реальний, а не віртуальний чи бутафорний демократичний механізм улаштування життя в людському соціумі може застерегти від домінування в ньому зла.

Еліта та елітний

Деформуванню світогляду й ескалації цинізму сприяє хибне утвердження в суспільній свідомості понять «еліта» та «елітний», якими стали йменувати представників вітчизняного істеблішменту, незалежно від їхніх суспільних здобутків та заслуг. Уявімо собі, на що перетворилися б олімпійський рух та спортивні змагання, якби чемпіонські звання й призові місця в них куплялись за гроші, а не виборювалися в безкомпромісній боротьбі. Тоді б можна було побачити серед «переможців», скажімо, зі стрибків із жердиною того, хто нездатний самотужки відірвати своє тіло від землі навіть на декілька дециметрів, або із

плавання того, хто геть не вміє плавати. Такі б «переможці» в залежності від власних фінансових можливостей і такс за призові місця спромоглися б заліпити стіни своїх кабінетів дипломами й медалями різного гатунку та хизуватися ними. Питання лише в тому – перед ким хизуватись? Невже за гроші можна купити суспільне визнання рівня олімпійського чемпіона тому, хто із цього виду спорту нездатний виконати норматив початкового спортивного розряду? У спорті така деформація суспільної свідомості й такий цинізм поки що, і слава Богу, недопустимі.

У спорті таке недопустимо, а в сфері інтелектуальної та суспільної діяльності, виявляється, це стає не лише можливим, а й утверджується як суспільна норма. Хіба не є спотворенням суспільної свідомості, коли ті, хто не писав дисертацій, монографій, підручників чи інших наукових робіт, позиціонують себе кандидатами чи докторами наук, авторами цих видань та публікацій. І це лицемірство сприймається суспільством як належне. Або коли того, хто своєю діяльністю наніс шкоду суспільству й народу, визнають людиною року чи нагороджують державними та церковними нагородами, виставляють на подіум суспільного визнання. У нашому суспільстві, для того щоб іменуватись елітою, не потрібно напружуватись у досягненні відповідного рівня компетентності, щоб зайняти певний соціальний статус та в забезпеченні найкращих суспільних здобутків при виконанні своєї суспільної ролі. Для цього достатньо формально обійняти статус у місцевій, регіональній чи державній владі. Далі все діє за стереотипом пресловутої формули, яка ще з радянських часів укорінилась у суспільній свідомості – «Я начальник – ти дурень». **Доки не буде зламано цей стереотип, доти й житимемо в країні кривих дзеркал і керуватись деформованим світоглядом.** То ж з'ясуймо сутність дефініцій понять «еліти» й «елітного» та зайвий раз переконаймося, у якій облуді перебуває суспільна свідомість сучасного українського соціуму.

Еліта (франц. *elite* – найкраще, добірне) – 1) найякісніше сортове насіння, найкращі рослини або тварини, отримані в результаті селекції, які призначені для подальшого розмноження або розведення; 2) *перен.* найкращі представники якої-небудь

частини суспільства, суспільної групи. У сучасних суспільних умовах у цьому сенсі спостерігається вульгарна підміна понять, коли нікчемне й деградує в соціальному вимірі видається за елітне, коли форма (соціальний статус, заможність тощо) прикриває недолугий зміст чи відсутність будь-якого особистісного змісту в суб'єкта, якого ідентифікують із суспільною елітою¹⁸⁴. **Це є результатом соціальної селекції навиворіт, коли в суспільстві відбираються й піднімаються на суспільну поверхню (вищі ієрархічні рівні й структури) не кращі із кращих, а навпаки – гірші, які за собою тягнуть ще гірших.** Суспільство, в якому програмується чи закладається тенденція такого соціального відбору, приречене на деградацію й занепад. Для того щоб уникати некоректного й неадекватного застосування понять «еліти» й «елітного» в суспільному житті та не деформувати цим суспільну свідомість і мораль, доцільно запобігати до таких визначників як «влада» і «можновладці», «істеблішмент» і представники «істеблішменту», що передбачають суто формальні критерії й ознаки. Зокрема, наявність суспільних статусів і приналежність до певних статусів безвідносно особистісного потенціалу й змісту, якості й відповідності суб'єктів цим статусам.

¹⁸⁴ «Ми стали свідками жажливої підміни понять, бо влада давно вже стала метою. Можу перерахувати основні критерії цієї різношерстої команди. По-перше, досягнуте матеріальне благополуччя і, природно, основна ціль – додана вартість. Гроші, ще гроші, ще більше грошей! По-друге, можливість використовувати ці гроші для приходу в політику, щоб конвертувати цей прихід у владу. І по-третє, абсолютне нерозуміння ритмів життя суспільства, а звідси агресивне неприйняття того, що називається свободою, справедливістю, і найбільше страшне – національними інтересами. Тому українську еліту переважно складають люди, які на початку 90-х років змогли або легалізувати тіньові капітали, або конвертувати владу і зв'язки в такий капітал, або брати участь у відмиванні сірих чи чорних грошей. Принципову роль зіграла надзвичайна слабкість, майже відсутність у радянської України контроліт, знищених за 70 комуністичних років, а відповідно, непричетність до нового істеблішменту нерадянських сил. Особливість генези прошарку хазяїв сприяє непродуктивному характеру капіталу». / Горбулін В.П. Без права на покаєнне. – Харьков: Фолио, 2009. – С. 339.

Елітний – пов’язаний з елітою; найкращий, добірний. Смысл елітного постає й полягає якраз у тому, що це дійсно найкраще як результат справжнього, а не імітованого добору. Адже будь-який український селянин без зоотехнічної освіти, знань генетики й селекції та без апелювання до словника іншомовних слів підтвердить, що **миршавий бичок, якщо його навіть поставити в стійло племінного бугая, не дасть того потомства, яке за визначенням має називатися елітою.** У суспільному житті людей в умовах ноосфери критеріями такої миршавості, у першу чергу, є некомпетентність як результат не лише слабкого чи нерозвинутого інтелекту для зайняття певного соціального статусу та виконання відповідної суспільної ролі, а й аморальності та браку совісті, і, головне, світоглядної невідповідності зайнятому суспільному положенню.

Адекватне усвідомлення смыслу й значення елітного соціального відбору є принципово вирішальним для подальшого розвитку й майбутнього людства. Нехтування й спекулювання поняттями «еліти» й «елітного» в соціальному житті й розбудові цивілізованих суспільних відносин неминуче приведуть людство не лише до занепаду й деградації, а й до самознищення. Адже владні суб’єкти через оволодіння соціальним простором отримують у своє підпорядкування найновітніші науково-технічні досягнення та найскладніші технічні об’єкти й своєю неадекватністю в поведженні та розпорядженні ними можуть створювати надзвичайні цивілізаційні ризики техногенного характеру. Але для суспільства ще страшнішим і загрозовішим може бути соціальний і економічний занепад, до якого можуть призвести суб’єкти влади своєю неадекватністю або некомпетентністю.

Цивілізаційний прогрес, а не печерне життя первісних людських соціумів забезпечується, у першу чергу, інтелектом і духовністю як результатом соціальної еволюції, а не лише одним здоровим тілом, що було запорукою виживання людського роду в попередні епохи. І хіба може сільський голова зі своїм владним оточенням уважати себе приналежним до еліти своєї сільської громади, якщо під його началом село не розвивається, а деградує

й руйнується. Це припущення можна екстраполювати на районний, регіональний та загальнодержавний рівні. **Влада, яка забезпечує в суспільстві репродукування елітних, тобто найкращих результатів у людському, а отже, і цивілізаційному вимірі, має моральне право претендувати на те, щоб народ називав її своєю елітою.** Та ж влада, яка плодить у суспільстві нікчемні результати й детонує та резонує соціальну дееволюцію своїх громадян, заслуговує й відповідного визначення. Нікчемність породжується нікчемністю.

Компетентність

Причиною того, що в сучасному українському соціумі нехтується компетентність, у першу чергу, є відсутність адекватної відповідальності за некомпетентність у зайнятті того чи іншого суспільного статусу. Але не в останню чергу, причиною такого нехтування є й відсутність у суспільстві розуміння сутності компетентності не лише в утилітарному, а й широкому сенсі, а також усвідомлення можливих ризиків і руйнівних наслідків від некомпетентності в умовах сучасної техногенної цивілізації.

Компетентність людини узагальнено можна інтерпретувати як адекватність її життєвих виявів буттю на локальному рівні ситуацій, у яких вона перебуває, і у всепланетарному масштабі як осередку життя людства та збереження й виживання людського роду. **Сенс такого широкого тлумачення компетентності актуалізувався в умовах ноосфери**, яку створила сучасна цивілізація і змушена до скінчення свого віку в ній проживати й розвиватись та постійно запобігати самовитісненню із земного буття. Адже очевидний черговий парадокс сучасної цивілізації. Він полягає в наступному. На локальних рівнях діяльність людей як суб'єктів впливу на буття вважається адекватною, тобто компетентною. А у всепланетарному масштабі сучасна людина постає некомпетентною, оскільки результуюча життєвих виявів людства свідчить про його неадекватність земному й космічному буттю, яке піддається тотальній руйнації.

Таке деформоване буття витісняє життя, у тому числі й свого «творця», а точніше, деформатора й руйнівника. Екологічні бумеранги, які смертельно вражають людство, є цьому наочним прикладом.

Компетентність утилітарна, тобто у вузько практичному сенсі зазвичай тлумачиться як здатність людини бути відповідною соціальному статусу, який вона займає, і суспільній ролі, яку вона покликана виконувати. Як правило, одна людина може займати декілька статусів і виконувати багато ролей, зокрема: у сім'ї, громадській, політичній, службовій та в інших видах діяльності.

Компетентність забезпечується особистісним потенціалом конкретної людини, відповідною освітою та необхідним соціальним досвідом. Відсутність власного соціального досвіду в людини не може компенсувати ні один, ані декілька дипломів, як свідчення отриманої освіти, бодай у найпрестижніших університетах. Справжній багатовимірний життєвий досвід, який може коронуватись величним словом «мудрість», що здатна до репродукування та саморозвитку, приходить до людини не в ранній молодості, а в зрілі літа, до яких треба пройти самостійно через соціальне визрівання своєї особистості як свідчення успішного подолання всіх життєвих випробувань, що випали на її долю. **Годі шукати на яблуні весною, коли вона квітне, зріле соковите яблуко.**

Тут доречно згадати про природне право людини на власну помилку. Кожна людина може помилятися у своїх діях. У кого менше, а в кого й більше шлях до набуття індивідуального особистісного досвіду в будь-якій сфері життєдіяльності, який не можна ні вивчити, ані завчити, як і не можна за когось прожити не своє, а чуже життя, рясніє власними помилками. Необхідно зробити досить принципову ремарку. Кожен із нас може скористатись зазначеним вище правом і робити власні помилки, але за умови, що вони не шкодять буттю, коли вони робляться, образно кажучи, не за рахунок Іншого, як того, що вже живе, так і того, хто ще не народився. У протилежному разі мусить наступати адекватна відповідальність за кожную таку помилку перед іншими.

Слід зауважити, що ціна помилки сучасної людини незрівнянно вища, ніж у пращура, який не володів такими матеріалізованими знаннями. Помилково випущена ним стріла дуже з малою вірогідністю могла влучити в будь-яку живу істоту, а тим більше, в іншу людину. Помилка нашого сучасника при запуску ракети дає можливість останній шукати мішень самостійно й, як показує гіркий досвід, сучасні стріли-ракети з великою вірогідністю мимо випадкових цілей, що зустрічаються в напрямку їхнього хибного польоту, не пролітають. Недбале поводження з вогнем, як найбільшим технічним досягненням пралюдини, могло щонайменше призвести до опіків її особисто чи найближчого оточення, а найбільше – до локальної пожежі. **До чого призвела технічна помилка сучасної людини на Чорнобильській АЕС, трагічно загальновідомо.**

Розглядаючи під таким кутом зору проблему, нескладно помітити, що **право людини на помилку звужується по мірі цивілізаційного розвитку людства, у той час, як потенційні ризики зробити помилку в неї постійно зростають.** З одного боку, це пов'язано зі зростанням ціни помилки людини, а також ущільненням земного життєвого простору, який усе більше метафорично вподібнюється гуртожитку, де дуже швидко найменшими необережними діями можна зачепити іншого, порушити його життєву територію й створити тому, як мінімум, дискомфорт. З другого боку, постійне зростання й матеріалізація знань усе більше ускладнюють дії людини, що й посилює ризики, а найголовніше – масштаби її помилок. Таким чином, є очевидним те, що людині весь час треба буде здійснювати свою життєдіяльність у коридорі зазначених вище обмежень, причому в коридорі, який має тенденцію до звуження. Можна не сумніватись, що питання, пов'язані з розв'язанням цієї проблеми, прямо чи опосередковано, але постійно будуть хвилювати людство.

Логіка розгортання наших міркувань дозволяє висловити певні думки із цього приводу. Зауважимо лише те, що мають підказувати розум і совість. **Для того щоб людині у своїй життєдіяльності, перш за все у професійній, звести ризики власних помилок і браку компетентності до можливого**

мінімуму, не треба братись не за свою справу. Тобто за те, що недосяжно як набутому вже, так і, тим паче, потенційному рівню її власної компетентності. Або за те, до чого вона нездатна за своєю природою. У з'ясуванні проблеми компетентності людини доречно апелювання до філософії Г. Сковороди, зокрема до його концепту «сродного труда», який має для себе знайти людина, щоб не бути нещасною у своєму житті. В умовах ноосфери це ще й означає, що людина, яка займається «сродной» її природі й серцю справою, стає не лише щасливою, а й менш небезпечною для соціального буття як суб'єкт його творення.

Управлінський досвід може з'явитись лише в результаті тривалої управлінської діяльності певним об'єктом. Для водія таким об'єктом є автомобіль, а для льотчика – літак. Керівник управляє певним різновидом соціальних систем, невід'ємною чи то атрибутивною складовою яких є люди. Як відомо, соціальні системи складніші за екологічні, а ті, у свою чергу, складніші від технічних систем. **Парадокс полягає в тому, що людина найобачніше ставиться до управління технічними системами. І найлегковажніше ставиться до управління соціальними системами.** Навіть у наших суспільних умовах, коли брутально нехтується компетентність, у тому числі й знання правил дорожнього руху, на вулиці міста не наважиться виїхати той, хто не оволодів хоча б на елементарному рівні технікою водіння автомобілем. Причина такого відношення банальна – страх бути постраждалим чи покараним за свою недолугість в управлінні автомобілем.

Коли за невміння, брак знань і необхідного досвіду в управлінні соціальними системами відчуття такого страху та відповідальності відсутнє, тоді й лізуть попереду гідних та компетентних фахівців на керівні стільчики та крісла ті, кому не соромно за власну некомпетентність. Тобто ті суб'єкти, які не набули чи втратили совість. **Оскільки влада в не збалансованих відповідальністю суспільних відносинах гарантує особисту вигоду тому, хто її узурпує, тоді й маємо те, що маємо.** Меншість жирує, а більшість бідує. Ті, хто прагнуть зберегти власну совість, щоб не було соромно, змушені дистанціюватись від свавільних владних суб'єктів, тобто розлучатись з

такою владою чи втрачати її прихильність. В умовах тотальної залежності народу від відчуженої від нього влади така позиція в більшості випадків рівноцінна виштовхуванню в суспільний маргінес, тобто на узбіччя суспільного життя. Вигідніше триматись влади й сильних світу цього, які реально задають вектор суспільного життя. Тому тим, хто не бажає втрачати безсовісну владу або ставати наперекір її цинізму, доводиться не лише йти на компроміси всупереч власній совісті, а й суттєво її деформувати чи взагалі нехтувати нею та занурюватись у багно цинізму. Це сумні реалії суспільного життя.

На жаль, доволі часто у визначеннях і сприйнятті поняття компетентності обмежуються лише професіоналізмом людини. **До компетентності слід відносити не лише необхідний професіоналізм (знання, уміння, практичний досвід тощо), а й людські якості** та в цілому особистісний потенціал людини, накопичений нею соціальний досвід, які у своєму оптимальному й гармонійному поєднанні й мають забезпечити їй здатність бути відповідною певному статусу й ролі, які вона займає та виконує або на які претендує.

Наприклад, церковні служителі, які грамотно здійснюють релігійні практики, але дискредитують приписи релігійної доктрини у своєму повсякденному житті, не можуть уважатись компетентними, оскільки вони не лише не забезпечують очікуваної від їхньої діяльності результативності, але й не відповідають статусу священника. При осмисленні сутності компетентності церковних служителів будь-яких релігій, а не лише православної, унаочнюється значимість, крім необхідних знань, умінь та навичок, що передбачає певна професійна діяльність, ще й моралі, совісті, інших людських цінностей як необхідних складових компетентності, без наявності яких вона унеможливується чи стає недосяжною.

Тут мова йде не лише про опановані знання, розум, а й про здатність до милосердя, співучасті й співпереживання, тобто всього того, що ми співвідносимо з душею й серцем людини. **Це підтверджує актуалізацію людського виміру компетентності в будь-яких сферах діяльності на противагу утилітарно-технократичному, що традиційно культивується в соціальній дійсності.**

Адже освіта легітимізується в суспільстві виключно через знання й, до певної міри, уміння та навички, тобто стерилізований професіоналізм. Те, що співвідноситься з людськими якостями, лише декларується як належне, але ігнорується й не вимагається як дійсне. **З одного боку**, суто людські якості неможливо формалізувати й підвести під таке нормативне оцінювання, як це робиться по відношенню до знань, умінь та навичок, тобто до професійної грамотності. **А з іншого боку**, ігнорування людських якостей може не лише зводити нанівець, а й робити недоцільною грамотність, оскільки вона неспроможна забезпечити очікуваний від її застосування результат. Або, навпаки, породжуватиме негативний результат. Це особливо унаочнюється при розгляді компетентності церковних служителів, які мають вести людей до віри в Бога, забезпечивши спочатку довіру до себе як намісників божих або священнослужителів. Таку довіру не вибудуєш на одних лише доктринальних знаннях. **Те, що проповідується, повинно підкріплюватись власними прикладами проповідників.** Адже від людського ока нічого не приховаєш, тим паче, від тих людей, серед яких живеш, а не буваєш наїздами як проповідник-гастролер, коли вирішального значення набувають харизма й риторика, а також здатність маніпулювати свідомістю людей.

Саме в розходженні належного й дійсного як прояву цинізму й полягає некомпетентність тих, хто за соціальним статусом та суспільною роллю має не лише проповідувати мораль, а й сповідувати її у своїх виявах у повсякденному земному житті серед людей. Це стосується більшості професій, а не лише церковних. Але в першу чергу тих, хто діє в сферах релігії, політики, державної служби, освіти, науки, охорони здоров'я, культури, соціальної роботи тощо.

Вища освіта є своєрідним суспільним ліфтом, який дозволяє піднятися на будь-які рівні ієрархії в соціальних системах. Усе залежить від критеріїв, які пред'являються до тих, хто піднімається суспільними ліфтами, та їхніми можливостями відповідати цим критеріям. Якщо реальна компетентність може не входити до значущих і вирішальних критеріїв, то номінальна (наявність диплому) вища освіта ніколи не втратить своєї акту-

альності. Свідченням цьому є наша соціальна дійсність і гучні справи із сумнівними дипломами про вищу освіту їхніх власників, які посіли чільні місця у владних структурах. Виявляється, що перш ніж набути чи купити посаду, спочатку треба здобути чи отримати або теж купити диплом про вищу освіту, який є формальною перепусткою до зайняття місця у владі.

У соціально здорових суспільствах диплом про освіту є лише рекомендацією для зайняття посади, а перепусткою до неї стає реальна компетентність, тобто відповідність претендента цій посаді своїми людськими якостями, знаннями, уміннями та професійним досвідом. **У нормальних суспільствах посади не купляються.** На превеликий жаль, наше суспільство за ознаками того, як у ньому роздаються й набуваються посади та депутатські мандати, не може вважатись таким, хоча б тому, що це постає ненормальним явищем. Але, на щастя, на наших теренах, попри всі суспільні аномалії, є багато структур, організацій, підприємств, де шанується компетентність і сповідуються людські цінності. Це, усупереч негативному суспільному контексту, у першу чергу або визначально залежить від керівників, які очолюють такі організації та структури.

На це треба й орієнтуватись у своїй життєвій кар'єрі, сподіваючись на власні сили, що є запорукою особистої незалежності, а значить власної свободи, без якої людина нездатна зберегти власну гідність і здійснити свій життєвий лет так, як вона того забажає, а не так, як комусь заманеться. А таке може бути досяжним за умов, коли людина має альтернативні варіанти своєї суспільної затребуваності. Це реалізується в основному через ринок праці чи самостійні види діяльності, які їй підходять у життєво необхідних вимірах, і коли вона має вибір кращого влаштування власної долі, змінюючи обставини, умови соціального середовища, які її не задовольняють. Можливості такої своєї суспільної затребуваності, її варіативності перебувають в прямій залежності від наявності необхідної власної компетентності та рівня конкуренції в тих чи інших сферах діяльності. Чим вищий рівень і ширший діапазон компетентності людини та менше сильніших чи рівнозначних претендентів на зайняття бажаної або вже зайнятої нею суспільної ніші, тим більше з'являється підстав

для відчуття самодостатності власної особистості, а відповідно, умов для її вільного громадянського прояву. Якою б банальною не здавалася зазначена вище сентенція, але альтернативного життєвого шляху особистості людини до своєї самодостатності та власної свободи не проглядається в межах людської моралі й цивілізованого, а не якогось іншого розвитку. Це тернистий шлях, який потребує постійної кропіткої роботи над собою, але **лише власними силами, не сподіваючись на чийсь добру волю, можна виборсуватись з тих небезпечних зон конформізму, де вимагається зречення власної особистості заради щонайбільше свободи віртуальної.** Дорогу долає той, хто по ній іде, а не той, хто стоїть чи лежить на її узбіччі¹⁸⁵.

Кожен із нас при бажанні може шляхом самоаналізу та самооцінки за своїми критеріями визначити, що переважає в тому соціальному середовищі, де доводиться безпосередньо перебувати, демократизм чи авторитаризм, вільний особистісний вияв чи конформізм, і співвіднести це з можливостями власної особистості бути самодостатнім і вільним чи підневільним у такому соціальному оточенні.

Добровільне зречення власної особистості в ім'я когось і чогось – це власний вибір у розпорядженні собою. Але той, хто в такий спосіб довіряє в якійсь мірі свою долю Іншому, відповідно цій мірі делегує в не своє розпорядження власну особистість. У таких життєвих ситуаціях цій людині залишається лише сподіватись на добру волю того Іншого, його справедливість, гідність і порядність та усвідомлювати, що зміни на краще в цьому світі знаходяться не в твоїх руках і напрямок життєвого

¹⁸⁵ «Розповідають, як один подорожній зустрів на своєму шляху юрбу людей, які на щось чекали, наполегливо вдвляючись в небокрай. «Що ви виглядаєте, люди добрі?», – запитав подорожній. «Десь тут повинна пройти Свобода, так ми очікуємо на неї», – відповіли ті. «Легковірні! – зауважив подорожній. – Ви ніколи не зустрінете Свободи, якщо не підете їй назустріч!» Діяльність – це і є крок назустріч Свободі. І чим швидше Людина осягне цю просту істину, тим більш ефективним буде її шлях «до себе» як до Особистості. Особистості, яка стверджує і її неповторну індивідуальність». / Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю. – К.: Знання України, 2004. – С. 316.

лету визначається не тобою. Що поробиш, за полегшення власного життя треба чимось розплачуватись.

Отже, компетентність метафорично можна назвати крилами, набувши яких людина здатна не лише піднятись й полетіти, а й здійснювати самостійний життєвий лет, тобто летіти туди й так, як вона того хоче. Людина некомпетентна в тій суспільній ніші, яку вона займає, приречена плазувати й викручуватись під пресом конформізму, до якого вона змушена постійно вдаватись, і запобігливо годити тому, від кого залежить її доля – бути в цій ніші чи не бути (*Див. Конформізм*).

Компетенція

Проблема збалансування свободи й відповідальності – це у першу чергу проблема адекватності обсягів повноважень і обов'язків та відповідальності за їхнє використання й належне виконання. Ця проблема стає більш зрозумілою крізь призму усвідомлення сутності компетенції.

Компетенція – коло повноважень певної інституції, організації, органу чи посадової особи, що окреслює межі їхнього впливу чи діяльності у відповідності з місією (призначенням), статусом, суспільними ролями, які вони покликані виконувати. Узагальнено компетенцію можна прирівняти до обсягу влади чи сфери впливу, яким наділяється певний орган чи посадова особа. Надзвичайно важливим у розумінні, налагодженні, функціонуванні й розвитку та оптимізації систем управління є принцип відповідності компетенції місії, статусу й суспільній ролі, яку мають виконувати та чи інша інституція, організація, орган, посадова особа. Вихід за межі компетенції, як правило, супроводжується входом у простір компетенції іншої інституції, організації, органу, посадової особи. Це неминуче веде до напруження, конфліктів і протистоянь на міжсистемних (між інституціями, організаціями) рівнях, а також у самих системах, між окремими структурами й посадовими особами, що постає в дійсності реальною боротьбою за владу та сфери впливу на соціальний

простір і час, яка може частково чи повністю паралізувати діяльність системних і міжсистемних утворень. І навпаки, обмеження в компетенції може не лише ускладнювати, а й взагалі унеможливити виконання визначеної місії, суспільної ролі, необхідного кола обов'язків як окремими працівниками, так й організацією чи окремим соціальним інститутом у цілому. Негативні наслідки порушення принципу відповідності компетенції очевидні на міжінституційних та міжсистемних рівнях (наприклад, між окремими гілками й органами державної влади, церковними й світськими інституціями, між окремими конфесіями) та менш очевидні на внутрішньо системних рівнях. Причиною негативних наслідків міжінституційних рівнів у першу чергу є системні деформації у влаштуванні суспільних відносин, а причиною внутрішньо системних невідповідностей – загальносуспільний контекст та стиль управління, який сповідується тим чи іншим керівником організації.

Конформізм

Підлабузники й раби ніколи не поспішали в огонь і воду заради своїх хазяїв. Мошкара липне до ліхтаря, який горить. Згаслий ліхтар залишається, у сутінках чи суцільній темряві, наодинці. Коли зірка політика чи керівника зникає із суспільного небосхилу, тоді й приходять отверезіння та прозріння, а разом із ними й усвідомлення того, що було дійсним, а що облудним. Виявляється, що дійсне було власноруч і необачно заздалегідь відторгнуте, а облудне, те, що лізло межі очі, раптом само по собі із цих очей щезло. Конформізм підвладних є всі підстави вважати пасткою для владних суб'єктів, у яку вони схильні потрапляти, спокушуючись полегшенням управління завдяки культивуванню його серед своїх підлеглих. Для того щоб усвідомити, які небезпеки несе в собі конформізм підвладних, зробимо певні тлумачення дефініції цього поняття.

Рефлексія історичного досвіду тоталітаризму має нагадувати, учити, урешті застерігати від катастрофічних наслідків запровадження в суспільстві так званої сильної влади, яка на

повідку історією в ретроспективі постає як слабка влада, оскільки не буває довговічною й розвалюється з історичним гуркотом, залишаючи під собою чисельні гуманітарні жертви. Як це не парадоксально, але авторитаризм потрібен для слабких керівників, яким бракує компетентності, щоб утвердитись у владі й утримати їх у своїх руках. Тому вони змушені запобігати до культивування страху в підвладному соціальному просторі. Це красномовно демонструє історичний досвід становлення й укріплення диктатури радянського зразку.

Конформізм (від лат. *conformis* – подібний, відповідний) – пристосуванство, пасивне сприйняття норм і правил, панівних думок, цінностей у конкретному соціальному середовищі чи в суспільстві в цілому, некритичне ставлення як до традицій, авторитетів, так і до нововведень, чи стандартів і стереотипів, які пропонуються або нав'язуються ззовні. Протилежністю конформізму є негативізм або нонконформізм – прагнення йти наперекір панівній більшості за будь-яку ціну коли є потреба й коли такої немає, утверджувати протилежну точку зору. А істина, як завжди, посередині.

Альтернативою конформізму й негативізму є незалежність особистості – її здатність самостійно виробляти й відстоювати власну позицію, яка не виключає солідарності із впливовим середовищем, групою чи авторитетною особою, але не завдяки тиску з їхнього боку, а на підставі усвідомленої згоди з ними. Тому слід розрізняти одноманітність і слухняність у поведінці, що породжується конформізмом, від єдності, яка народжується завдяки спільності самостійно сформованих поглядів і від природного для групи процесу нормалізації, який передбачає взаємний вплив усіх учасників групи й знаходження загально прийняттого компромісу.

Конформізм утворює соціальний субстрат аморфної маси людських індивідів, на якому дуже швидко проростає й розростається авторитаризм, наступною й заключною стадією розвитку якого є тоталітаризм, за гіркі плоди якого розплачуються ті, хто його породив, тобто конформісти. Лінуючись і боячись бути незалежним у своїй життєвих виявах і позиціях, спокушу-

ючись пристосуванством як найлегшим шляхом у здобутті суспільних благ, конформіст урешті-решт засовує свою шию в таке соціальне ярмо, яке перетворює його на робочу худобу, без права зняття цього ярма власними руками. Для тих, хто не має достеменного уявлення про сільський уклад життя, зокрема у його недалекому минулому, коли основною тягловою силою в українських селах були воли, доцільно нагадати, що худоба не здатна самотужки розпрягатися, принаймні знімати із власної шиї ярмо. Але за виробленою звичкою перед запряганням може покірно підставляти під нього свою шию. Запорукою для формування й зайняття незалежної життєвої позиції, яка дозволяє максимально убезпечити себе від конформізму й соціального ярма, є воля, компетентність, відповідальність і гідність людини. **Демократію неможливо вибудувати в тому соціальному середовищі, де культивується конформізм.**

На перший погляд, конформізм вигідний для керівників, оскільки створюється ілюзія легкої керованості через надзвичайну гнучкість їхніх підлеглих, які свою підлеглість демонструють буквально, тобто підлягають та стеляться під ноги своєму хазяїну. Багато керівників ведуться на таку легку керованість, проявляють свою недалекоглядність, зациклюючись саме на першому погляді. Але є й інші погляди.

По-перше, на те, що гнеться й прогинається, неможливо зіпертись. І коли в оточенні керівника немає самодостатніх особистостей, які здатні на компетентну й незалежну точку зору, він не має опору для ефективного управління. Оскільки, що б він не сказав, навіть дурницю, усі один поперед одного будуть піддакувати або дружньо кивати головами, мовляв, так таки так – усе, що каже хазяїн, вірне за визначенням. Коли в системі утверджується єдина й вірна за визначенням думка, а плюралізм думок і точок зору скасовується, така система приречена на фіаско. Один керівник, яким би він мудрим і досвідченим не був, не в змозі додумати за своїх підлеглих, як потрібно найкращим чином зробити те, що їм належить робити за своїм статусом.

По-друге, тотальне культивування конформізму, тобто сліпої покори, породжує свою крайню протилежність – негативізм,

який може вибухнути бунтівною та руйнівною непокорою. У людини, яка перебуває в стані приниження власної гідності, формується не лише комплекс меншовартості, а й потреба в гіперкомпенсації за своє приниження. Коли вона перебуває в тотальній залежності від того, хто її принижує, така гіперкомпенсація реалізується через приниження гідності тих, кого можна безкарно принизити, починаючи з ближніх і закінчуючи випадковими перехожими, пасажирями в громадському транспорті, домашніми, дворовими чи бездомними собаками, котами та іншими живими істотами, які неспроможні захистити себе й дати належну відсіч. Урешті це може виплеснутись биттям посуду чи інших предметів, які взагалі нездатні на будь-який супротив. Але як тільки в такої приниженої людини з'являється можливість поквитатись зі своїм основним кривдником, вона не упустить свій шанс. **Ніколи раби не були надійними воїнами, а кріпаки не поспішали захищати панську землю та рятувати мастки своїх панів, коли ті горіли.** При нагоді як перші, так і другі йшли супроти своїх хазяїв. Ось чому зраджують і мстять своєму керівникові не ті, хто говорять йому правду у вічі та висловлюють незалежні точки зору, а ті, хто мовчки й запобігливо кивають головою, гнуться в усі боки й пози чи навіть стеляться й дозволяють, щоб начальник, образно кажучи, витирав об них свої ноги. Самодостатні особистості не схильні до зради, заздрощів і помсти. То ж будьмо самодостатніми. Це дозволяє бути впевненим у собі, схильним до великодушності й шляхетності та не бути зрадливим, заздрисним, мстивим. Адже зрада – це ганьба й підлість. У відношеннях із начальником підлість – це підлеглість навиворіт, коли назовні з'являється істинне нутро того, хто запобігливо підкоряється й нездатний сказати в очі, те що він говорить чи робить нишком, спідтиха та за спиною свого візаві, тримаючи потайки дулю в кишені. А заздрощі й помста – це внутрішня отрута, яка спершу роз'їдає й з'їдає ество того, хто в собі ці почуття тримає та носить. У переважній більшості випадків тим, хто викликав почуття заздрощів чи помсти, від внутрішнього психологічного

дискомфорту й нервового дисбалансу заздрісника чи месника, ні холодно, ні жарко, тобто байдуже.

І **по-гребє**, задоволеність керівників конформізмом, який вони породжують та культивують серед своїх підлеглих – це публічне лицемірство, яке не знімає внутрішньої особистісної образи й скривдженості тих, які слухняно кивають у такт мовленого ними та «віддано з'їдають» їх своїми очима, оскільки вони перебувають у безвихідній від них залежності. Тому не варто забувати про те, що можна заборонити висловлювати несприйнятливі думки для чинних владних суб'єктів, але ще жодному володарю, який являвся в цьому світі, не було дано заборонити своїм підданим думати так, як вони думають, та відповідним чином оцінювати все те, що відбувається в їхньому соціальному середовищі. Лише абстрагуючись від такого штибу життєвого лицедійства, у пастку якого схильний потрапляти владний суб'єкт, спокушуючись театралізованим дійсним, що видається підданими за його бажане, можна не втрачати здоровий глузд, стояти посправжньому на засадах прагматизму й тверезо оцінювати ситуації, на які можеш чи маєш впливати. Та адекватно генерувати й реалізовувати управлінські рішення й рухатись вперед, а не залякати у віртуальній чи облудній реальності. У зв'язку з цим доречно згадати ще одну народну мудрість – **свита робить короля. Але склад свити визначає король, якщо він король, а не маріонетка в руках свого оточення. Якщо король формує нікчемну свиту, його величність, якою б вона не була великою, неминуче буде редукувати до нікчемності.**

Альтернативою нікчемності в управлінні є компетентність, тобто здатність ефективно управляти, коли не перекреслюється чи не розтирається в пилюку особистість людини та не принижується її гідність. Управлінська компетентність базується на людських якостях, які керуються непідробними людськими цінностями, розпочинається з необхідних знань, тобто теорії, що здобувається в процесі освіти та самоосвіти, і реально з'являється, формується та зростає в процесі набуття досвіду під час здійснення управлінської діяльності.

Лобізм

Лобізм можна вважати джерелом корупції, а також маховиком розкручування її в суспільстві. Одні заробляють на тому, що проштовхують завдяки лобізму приватні інтереси, а інші – на тому, що виконують функції лобістів. Як, хто й скільки на цьому заробляє, достеменно знають вітчизняні народні депутати всіх рівнів й усіх скликань. А от чи є в них усвідомлення того, що своїм лобізмом вони блокують не лише запровадження демократії на теренах України, а взагалі паралізують позитивний суспільний розвиток? Це надзвичайно актуальна суспільна проблема, яка має вирішуватись у першу чергу на світоглядному рівні тих, кому народ делегував владу в суспільстві. Для полегшення усвідомлення необхідності розв'язання цієї проблеми розглянемо нижче сутність лобізму.

Лобізм – тіньовий, прихований від народу вплив на структури державної влади, перш за все законодавчі органи й суб'єктів законодавчої ініціативи, а також на органи місцевого самоврядування для впровадження ними таких законів і рішень, які б відповідали інтересам суб'єктів лобіювання (лобі) і тим, хто за ними стоїть, реально зацікавленим особам чи групам осіб, які мають потужні ресурси для такого впливу, у тому числі й для наймання та утримання професійних лобі. Останні ж не можуть повністю перебувати в тіні, оскільки тоді вони вимушено чи невимушено заганяють себе в статус і роль посередників сумнівних і протизаконних операцій, які набувають очевидних ознак корупції.

Тому лобі, як правило, свій тіньовий вплив камуфлюють під світлий бік діяльності, що дозволяє їм не лише легалізувати свій тиск на владні структури й конкретних суб'єктів, потужність якого залежить від наявних ресурсів зацікавлених у цьому осіб, а й створити своєрідний імідж благочинства, безкомпромісних борців за інтереси народу та його найменш захищених верств населення. Наприклад, лобіювання виділення мільярдних сум в аграрний сектор економіки здійснюється під приводом того, що

ці кошти конче потрібні для підтримки селян. Тобто тих селян, мільйони яких відлучені від роботи на землі, на якій запроваджено сучасні технології і які архаїчними методами копирсаються у своїх присадибних ділянках. А реально кошти передбачаються суб'єктам господарювання, тобто сільським панам, значна частина яких не проживає в цих селах і не буває в них роками, навіть наїздами, а здійснює своє господарювання через сучасних прикажчиків. Аналогічним чином лобіюються щорічні дотації для обездолених шахтарів, металургів, кошти яких потрапляють у розпорядження власників або керівників шахт та заводів. Цей приклад можна екстраполювати й на інші галузі економіки та сфери діяльності. Така підміна понять вигідна, адже дотації з державного бюджету зручніше й моральніше отримувати для селян і робітників, а не для латифундистів-поміщиків і фабрикантів. Подібні лобіювання, попри їхній цинізм, хоча й несправедливі, але не зовсім шкідливі для суспільства, оскільки якась частина коштів у такий спосіб усе-таки інвестується в економіку й щось із них якщо не безпосередньо, то опосередковано доходить до тих, кого можна по праву назвати селянами й робітниками.

Справжня загроза для суспільства йде від впровадження законів, якими вибудовується негативний правовий простір, і створення підзаконних нормативних актів, які дозволяють певним суб'єктам здійснювати свою діяльність за власними правилами. Адже не є секретом, що в сучасному вітчизняному правовому просторі запроваджено багато законів, у яких закладено преференції під чийсь конкретні приватні та корпоративні інтереси. Слід зазначити, що в умовах новітнього державотворення України лаштування зовнішнього середовища під власні приватні інтереси набуло гіпертрофованого характеру, що несе в собі реальну загрозу національній безпеці нашої Держави. Коли системно й систематично міняються правила гри під чиюсь особисту вигоду, це стає грою без правил. У такій грі в кінцевому рахунку не стає переможців, і всі програють. Навіть ті, хто встигнув щось для себе хапнути, скориставшись можливостями влади й отриманих преференцій.

Адже в грі без правил ніхто не має майбутнього. Той, хто виграве завдяки своїм правилам сьогодні, не має гарантій на виграш чи перемогу завтра, коли диктуватимуть свої правила інші гравці. Суспільство, у якому не дотримуються правил гри, тобто законів, стає заручником свавілля, яке чинять на свій лад суб'єкти в межах тих суспільних ніш і соціальних статусів, які вони опанували. **Коли кожен живе за своїми законами й правилами, це в соціальній дійсності постає беззаконням.**

У цьому контексті доречно ще раз звернути увагу на право як міру свободи, межею якої є свобода іншої людини. Це означає, що розповсюдження свободи однієї людини не повинно робитись за рахунок обмеження, а тим більше цинічного поправання, свободи інших людей. Не лише в нашому суспільстві, а й у межах сучасної цивілізації спостерігається негативна й дуже небезпечна тенденція, коли під прикриттям верховенства права в правовому просторі, який регулює й регламентує життя людських спільнот, запроваджуються негативні закони. Таке спекулювання стає можливим через вульгарну підміну понять. **Адже верховенство права й верховенство закону – це не одне й теж, вірніше, не завжди одне й теж.** Коли закон відповідає нормам права, тоді ці поняття можна розглядати як тотожні. Але в тих випадках, **коли закон суперечить нормам права, такий закон не є позитивним. Він підлягає негайному скасуванню.** Універсальним критерієм права є суспільна справедливість. Якщо закон порушує суспільну справедливість, впроваджує норми, через які порушуються рівні можливості громадян, створюються преференції для одних, а не вигідні чи зовсім кабальні умови для інших, тоді апелювання до верховенства права з посиланням на такий закон є проявом цинізму.

Запроваджує закони в суспільне життя влада. У суспільствах із демократичним устроєм держави джерелом влади є народ, що передбачає підзвітність і політичну відповідальність влади перед ним. Але, на превеликий жаль, суспільне життя так улаштовується, що інколи де-юре не підтверджується де-факто. Тобто те, що задекларовано в конституції не відразу й не завжди втілюється в реальному житті суспільства. Тому лобізм на шляху становлення демократії та формування правової держави в суспільстві слід

розглядати як бар'єр, який здатний не лише вповільнити на декілька десятиліть рух на цьому шляху, а й заблокувати його. **Ще з часів утвердження римського права відомий принцип, що очевидне не потребує доказів.** По-перше, очевидно, що під лобізмом легалізується й ховається корупція, нещадна війна якій перманентно проголошується з олімпу й підмостків влади, особливо в країнах, які нещодавно стали на шлях демократичного розвитку. **По-друге,** очевидно й те, що дозволити лобізм можновладців, які володіють безпрецедентними ресурсами тиску й впливу на органи й суб'єктів влади, з великими ризиками для збалансованого й успішного суспільного розвитку можливо лише за умови, коли його можна врівноважити чи збалансувати лобізмом громадянського суспільства, що репрезентує інтереси народу, який у державі з демократичним устроєм є сувереном. Цей принцип суверенітету де-юре передбачає, що влада має слугувати народові й бути йому підконтрольною у своїй діяльності. Коли ж у суспільстві фактично є лише можновладці, а громадянське суспільство знаходиться в пуп'янку чи ембріональному стані, лобізм консервує статус-кво такого суспільства, тобто воно закладає в стані демократії де-юре. **А фактично це означає, що розвиток громадянського суспільства й демократії за таких умов приречені.**

Охлократія

Сучасна соціальна дійсність не лише в Україні, рясніє прикладами спекулювання так званим «народним волевиявленням» для досягнення чийось вузькопартійних, корпоративних чи приватних інтересів, коли на вулиці та майдани під адміністративним нажимом або шляхом підкупу виводяться групи, організуються натовпи громадян для здійснення певних акцій протесту й тиску на владу або на якусь супротивну суспільно-політичну силу. Верхом цинізму цих спекуляцій є, коли на акції таких «народних волевиявлень» виходять скривджені громадяни під проводом своїх кривдників і протестують проти тих, хто міг би

їм певним чином зарадити, допомогти та полегшити їхнє становище. Спекуляція, обман девальвують будь-яку сутність, зводять нанівець її значення. Народні протести, акції громадянської непокори – це крайня міра, засіб віднаходження справедливості в суспільстві. Вони не повинні бути засобами повсякденного використання, оскільки тоді втрачається їхнє суспільне значення, а також нейтралізується запобіжник проти суспільної несправедливості.

Охлократія (від грец. *ochlos* – натовп і *kratos* – влада) характеризується відсутністю чіткого підпорядкування громадян нормам моралі й права, коли громадська поведінка визначається на стихійних зібраннях, мітингах, сходках людей. Охлократія як суспільне врядування виникла в період розпаду первіснообщинного ладу й пройшла через усі епохи до наших часів. Вона не є стійкою формою суспільного ладу, оскільки натовп – це у першу чергу стихія, яка породжується невдоволенням чимось або кимось і визначально запрограмована на руйнацію чи ліквідацію об'єкта свого невдоволення. Натовп неспроможний до тривалої самоорганізації й утримання влади в інтересах усіх.

Тому невдоволення та руйнівну енергію натовпу вміло використовують ті, хто прагне згодом відвойовану натовпом владу перебрати до своїх рук¹⁸⁶. Вияви широкого розповсюдження охлократії зазвичай мають місце в переломні й кризові моменти та періоди суспільного ладу, а також на зламі сталих суспільних відносин. Найбільшого поширення охлократія набуває під час революцій, у вирій яких втягуються не лише широкі верстви

¹⁸⁶ «Приз» за перемогу отримували, як завжди, ті політичні сили, які очолювали революційний або реформаторський рухи. Велика французька революція здійснила гасло «Свобода», «Рівність», «Братерство» тільки для вузького кола еліти імперії Наполеона Бонапарта. Велика Жовтнева революція здійснила гасла про власність на землю, заводи і фабрики в інтересах партійної бюрократії більшовиків. Кардинальні реформи на пострадянському просторі здійснили гасла про ринок, приватну власність в інтересах олігархічних груп і нової політичної та економічної еліти. Основна ж маса населення, так звані народні маси, кожен раз залишаються без переможних призів». / Михальченко Микола Іванович. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. – С. 66.

народних мас, а й інтелігенція, а також усі, хто керується романтичними ілюзіями щодо різких змін на краще в такий спосіб. Термін «охлократія» запровадив Аристотель для позначення влади, коли вона переходила до повсталого народу, який через неорганізованість, невідповідність і невміння не міг її втримати. Тому здавна відомо, що революцію роблять романтики, а плодами революції, тобто відвойованою владою, користуються циніки, які потім можуть пригнічувати й гнобити та гробити народ ще нещадніше, ніж це робилося тими, у кого була забрана влада руками й силою цього ж народу. Отже, обачніше, зважаючи на руйнівний характер бунтів і революцій, не доводити суспільні протиріччя до цієї межі, а завчасно вносити необхідні зміни в систему суспільних відносин, які б дозволяли поліпшувати суспільне життя. Адже за тією межею можуть залишитись в програті, як ті, хто тримав владу, так і ті, хто цю владу відбирав. **Це є прагматичним аргументом на користь доцільності світоглядної революції, яка б упереджувала вуличну революцію.**

Парадигма

Коли в якійсь роботі маєш взірець, тоді таку роботу значно легше виконувати. Наукова робота не розпочинається кожного разу з нуля. Тому бажано, щоб у науковця, який береться за її виконання, був взірець. Але якщо в багатьох видах діяльності наслідування взірця орієнтує на відтворення копії, бажано не гіршої за взірець, то в науковій роботі необхідно творити оригінал, який би мав новизну й не був копією. Тому парадигма є важливим концептом для науки, але у той же час і суперечливим у своїй неоднозначності. З одного боку, парадигма виводить науку на якийсь новий виток її розвитку, а з іншого боку, своїм утворенням та утвердженням у науковому співтоваристві створює певні обмеження для наукового пошуку.

Парадигма (грец. *paradeigma* – приклад, взірець) – концептуальна схема, що визначає спосіб постановки й розв'язання дослідницьких проблем, а також систему методів дослідження, які стають основними для даного наукового

співтовариства (напрямку, школи) протягом певного періоду. Термін запровадив американський філософ й історик Т. Кун. У розвитку наукової дисципліни він виділив такі етапи: 1) передпарадигмальний (до виникнення П.); 2) панування парадигми (як розвиток «нормальної науки»); 3) криза в науковій революції, що полягає в заміні наявної парадигми іншою. Таким чином, парадигма, з одного боку, спрощує й полегшує наукові дослідження в певному напрямку, а з іншого боку, вона встановлює жорсткі рамки чи межі, без виходу за які неможливо побачити, а також відкрити нові наукові горизонти та обрії. Метафорично парадигму можна порівняти з лижнею, яку прокладає той, хто перший іде. Якщо лижня не виходить на замкнуте коло, тоді створюються можливості та існують шанси у цьому русі першопрохідників та їхніх послідовників, кожного разу бачити щось нове. Наукові школи живуть аналогічно циклам парадигми. Спочатку лижню прокладає фундатор наукової школи. Якщо він не зациквився й не з'їхав передчасно на коло, щоб його школа жила й після того, як він зійде з дистанції, повинен знайти послідовник, який піде далі свого вчителя і прокладатиме «самостійну лижню» у науці. У протилежному разі парадигма починає відігравати консервативну й догматичну роль та паралізує розвиток науки, стає для неї прокрустовим ложем. Рух по колу, як би воно не зачаровувало, не може бути поступальним.

Протекціонізм

Ескалація номінальної освіти й нехтування реальною компетентністю зумовлено протекціонізмом в українському виконанні, який наскрізь пронизав сучасний український соціум і паралізує його прогресивний суспільний розвиток. Можливість завдяки протекціонізму працевлаштовуватись за формальними ознаками освіти, а не за реальними знаннями та вміннями цивілізовано конкурувати на паритетних засадах з іншими претендентами, опановуючи ту чи іншу суспільну нішу,

породила черги у вітчизняних вищих навчальних закладах за отриманням дипломів. Цим включено механізм корупції в навчальному процесі вищої школи, коли на вимогу студента виставляються необхідні оцінки незалежно від того, як він навчається й чи взагалі навчається. Потреба в дипломах про вищу освіту тих суб'єктів, які не здатні здобути її самотужки чи лінуються це робити, формує пропозицію підкупу на етапі вступу до вищих навчальних закладів тих осіб, від яких цей вступ залежить. І байдуже, де ці особи знаходяться – безпосередньо у ВНЗ чи за їхніми межами. Урахування середнього балу атестату та медалі при вступі у ВНЗ створює механізм протекціонізму й корупції в школі, коли суспільно значущими стають оцінки, а не знання учнів.

Для того щоб у цьому сенсі відбувся переворот і все стало з голови на ноги, потрібно запроваджувати суспільні механізми, які б блокували протекціонізм некомпетентності. **У цивілізованих країнах із розвиненими демократіями й правовими державами в суспільній свідомості утвердився такий феномен як репутація, яка в суспільстві цінується більше, аніж будь-які гроші.** Там бояться втратити особисту репутацію не менше, аніж втратити власне багатство, оскільки усвідомлюють, що з доброю репутацією можна відновити матеріальні й фінансові втрати, а із зіпсованою – можна приректи себе на збитки. Й втратити те, що маєш. Тому, щоб діяла формула Макса Вебера «у ринковій економіці моральним бути вигідно», важливо подбати про суспільний контекст, у якому ринкова економіка діє. Це багато в чому проблема світогляду й суспільної свідомості, тих цінностей, які сповідуються в суспільстві. У соціально здоровому суспільстві не будуть проштовхувати телепнів в університети й робити їм липові дипломи шляхом перетягування через екзаменаційні сесії, щоб потім пропхати на державні посади чи в політику. У соціально здоровому суспільстві існує, по-перше, усвідомлення того, що такий протекціонізм небезпечний для суспільного організму, по-друге, відповідальність за протекцію, ціна якої є репутація того, хто здійснив чи здійснює протекцію. **Отже, для того щоб убезпечити суспільство від регресу, необхідно відмовитись від протекціонізму тих, хто може**

призводити до регресу та соціальної дееволюції й деградації. Щоб глибше усвідомити справедливість зробленого твердження, з'ясуємо детальніше сутність протекціонізму.

Протекціонізм (від лат. *protectionis* – прикриття, захист) – 1) економічна політика держави, спрямована на захист національної економіки від іноземної конкуренції шляхом уведення великих розмірів мита на певні товари, які ввозяться до країни, а також низки деяких інших заходів; 2) система протекцій сприяння, заступництва, підтримка, яку надає впливова особа при вирішенні чийсь-небудь справ. У цивілізованому контексті протекціонізм постає й сприймається суспільною свідомістю як цілком нормальний соціальний феномен. Природно, що держава підтримує, піклується та захищає інтереси вітчизняних товаровиробників, а впливові особи, які дають протекції, несуть відповідальність власним авторитетом за своїх протеже. На жаль, у нашому суспільстві протекціонізм нажив негативної слави, оскільки в першому варіанті свого виявлення його явно бракує на вітчизняних теренах, а в другому – він постав у гіпертрофовано спотвореному вигляді, що й звело нанівець державний протекціонізм у нормальному сенсі цього поняття. Адже відстоювати загальнодержавні й суспільні інтереси не вигідно, коли перебуваєш під пресом протекціонізму приватних інтересів, за негативні наслідки якого суб'єкти протекціонізму не несуть жодної відповідальності, оскільки система суспільних відносин дозволяє це робити безкарно.

Протекціонізм у нашому вітчизняному застосуванні вигідний із позицій задоволення власних, приватних і корпоративних інтересів, але не суспільних і державних. Такий протекціонізм нівелює, зводить нанівець компетентність, робить її не затребуваною в суспільстві. Свідченням цього є всенародна погоня не за знаннями, а за оцінками й дипломами та прибутковими суспільними статусами, де реальна компетентність у розрахунок не береться. Така негативна тенденція є згубною в державотворенні, оскільки підриває конкурентну здатність нашої молоді держави серед цивілізованих країн світу, яка має міцно стати на власні ноги й історично утвердитись у своїй державності та бути запорукою для успішного життя всього українського народу.

Привідним механізмом вітчизняного протекціонізму є нерозмежовані політичні та адміністративні функції, залежність бізнесу та будь-якої іншої господарської діяльності від політики й владних структур, використання держави в приватних інтересах. Така тотальна залежність суспільства від політики спонукає до критичного аналізу її негативних наслідків та до з'ясування механізмів, що їх породжують. Адже студенти є повноправними громадянами свого суспільства, що гарантує Конституція України, і мають право для адекватного сприйняття, розуміння й усвідомлення соціальної дійсності, у якій вони живуть. А громадянська позиція викладача зобов'язує у силу своїх можливостей давати пояснення тому, що, як і чому відбувається насправді в цій дійсності, принаймні у тих її контекстах, які перебувають в ракурсі предметного поля навчальної дисципліни, яку він викладає. Адекватний критичний аналіз соціальної дійсності має слугувати запорукою її оздоровлення та покращення. На брехні та лицемірстві неможливо виховати справжню людську особистість, яка була б здатною успішно творити свою державу та не руйнувати її в історичному зародку.

Альтернативою закритій кадровій політиці, що вибудована на протекціонізмі, є її відкритий тип. Відкритість кадрової політики передбачає прихід у структури систем політичної, державної влади, на посади в установах, організаціях, підприємствах працівників зі сторони та зайняття виборних посад на конкурсній основі, коли дотримуються умови відкритості, неупередженості, збереження встановлених правил і процедур конкурсу, об'єктивності оцінки тощо. І пріоритетом або визначальним критерієм при цьому є реальна компетентність претендента, а не впливовість осіб, які його підтримують чи проштовхують на посаду. Принципи реально, а не декларативно відкритої кадрової політики не передбачають корупційних варіантів і схем у зайнятті посад.

А хіба не за такою моделлю вибудовуються стосунки власника чи керівника із працівниками, яких він поділяє на чужих та своїх? Причому не за ознаками компетентності, а за критеріями партійної ідентичності, родинних чи дружніх зв'язків, урешті, за ступенем конформізму й покірності та особистої відданості

підданих, які добровільно чи під тиском обставин мають ставати кріпаками й шанувати свого хазяїна як феодала.

І це є новітньою, надзвичайно гострою соціальною проблемою сучасного українського суспільства, яка потребує нагального та невідкладного вирішення. Адже вона породжує й сіє розбрат та ворожнечу як на локальних рівнях, в окремих трудових колективах, так і в суспільстві в цілому. Не можна миритись з тим, щоб громадяни однієї держави, зайнявши той чи інший панівний статус, соціально нищили, гнобили й принижували гідність своїх співгромадян. Тим більше недопустимо, коли це робиться значно брутальніше, аніж могли дозволяти собі у відношенні українців чужоземці в умовах бездержавності українського народу. Соціальне й фізичне нищення українських сіл є цьому наочним прикладом. Це дезінтегрує, буквально розколює суспільство на своїх та чужих. У такому суспільстві не шанують людську гідність, праведність та принциповість, реальну, а не номінальну компетентність, справжній професіоналізм.

Неконсолідоване суспільство, у системних структурах якого панівне становище можуть займати некомпетентні й цинічні суб'єкти, які нехтують людськими цінностями, не набуває чи втрачає спроможність бути конкурентоздатним у сучасному глобалізованому світі. У суспільних відносинах, які тяжіють до епохи феодалізму, важко, а скоріше, неможливо в умовах ноосфери зробити прорив у цивілізоване майбутнє.

Самоменеджмент

Є очевидним, що глобальна екологічна криза, у яку ввійшло людство, є наслідком експансіонізму сучасної цивілізації. По-перше, експансіонізм призвів до прискореного вичерпання природних ресурсів та ущільнення фізичного й соціального простору планети Земля, на якій людство зародилось й подорожує у Всесвіті. **По-друге**, експансіонізм прирікає того, хто ним одержимий, на недоробленість і недосконалість його внутрішнього світу. Людина у своєму короткому життєвому циклі від наро-

дження до смерті переймаючись експансіонізмом, зосереджена на переробленні та перетворенні зовнішнього у відношенні до неї світу. У такої людини залишається зовсім обмаль часу й можливостей для того, щоб зосередитись на своєму внутрішньому світі, який ототожнюється з її розумом, душею й серцем. Звідки може взятись гармонія в зовнішньому світі, коли її немає у світі внутрішньому? Надмірне захоплення експансіонізмом породжує не лише дисгармонію, а й може призводити до хворобливого стану людської душі та її гіпертрофованої деформації. **Це твердження унаочнюється хворими душами імператорів, диктаторів, вождів різного калібру, які одержимо переймалися політикою експансіонізму й ніколи не мали миру та спокою у своєму внутрішньому світі.** Якщо ми прагнемо до того, щоб світ був більш досконалим і людським, потрібно починати із себе, з удосконалення свого внутрішнього світу. Адже крім нас у ньому ніхто не здатен навести порядку. Мир і злагода не з'являться навколо нас, якщо ми їх не будемо мати у власній душі.

Самоменеджмент – послідовне й цілеспрямоване використання ефективних методів, прийомів і технологій самореалізації й саморозвитку власного особистісного потенціалу¹⁸⁷. Концептуальний смисл самоменеджменту закладений у самому цьому словосполученні. Для того щоб управляти іншими, спочатку треба навчитись управляти собою. Це нелегка життєва задача, але вона варта того, щоб її розв'язувати. Найтяжче даються перемоги не над кимось, а над собою. Але завдяки перемогам над собою людина виховує в собі волю, яка керується не інстинктами, а розумом. Воля, що керується інстинктами – це здичавілість і розгнuzданість, у якій людина може поставати не твариною в кращому сприйнятті братів наших менших, а твариноподібною істотою в такій потворності, на яку не здатні звичайні тварини. Розумна воля породжує рішучість і відповідальність. А відповідальність є запорукою життєвого успіху та справжньої людської поваги. Адже з безвідповідальною людиною ніхто не хоче мати справ. Навіть ті, хто сам безвідповідаль-

¹⁸⁷ Лукашевич Н.П. Теория и практика самоменеджмента: Учеб. Пособие. – 2-е изд., испр. – К.: МАУП, 2002. – 360 с.: ил. – Библиогр.: с. 356-358.

ний. Тому **починати перероблювати й удосконалювати світ логічно не з когось, а у першу чергу із себе.**

Системний підхід

Що бачу, про те й співаю – такий підхід виправданий у народному епосі, але він є безперспективним у науковій, державній, політичній, управлінській діяльності. Для того щоб бути успішним у вказаних видах діяльності, необхідно досконало володіти системним підходом. До оволодіння системним підходом можна йти через практику й досвід, шляхом проб і помилок. Але краще й ефективніше буде, коли це відбудеться через теоретичне розуміння й усвідомлення сутності цього важливого науково-практичного методу.

Системний підхід – спосіб наукового пізнання та практичної діяльності, що вимагає розгляду частин у нерозривній єдності із цілим. У практиці, зокрема в управлінні, системний підхід націлює керівника на те, щоб він: сприймав керований об'єкт у цілісному вигляді; бачив його складові елементи; визначав взаємозв'язки між ними; відрізняв головні елементи від другорядних; передбачав наслідки свого впливу на той чи інший елемент системи; знав, на які елементи системи впливати, щоб досягти цілей управління в залежності від конкретних умов ситуації, коли здійснюється управлінський вплив; умів досягати оптимального результату від системного (емерджентного) вияву об'єкта управління.

У науково-пошуковій діяльності цей підхід орієнтує на цілісне дослідження, що дозволяє не лише досягнути обшир актуалізованої проблематики, а й заглибитись в неї, тримаючи в полі зору основні елементи предметного поля аналізу, а також взаємозв'язки між ними. Якщо дослідник усвідомлено не запобігає до системної аналітики, то його до цього спонукає й всупереч його волі виводить у більшій чи меншій мірі логіка аналізу. Коли ж у дослідженні відсутня логіка, то, по-перше, воно стає сумнівним, а по-друге, важко сподіватись

на присутність у ньому системного підходу. Адже останній орієнтує на дотримання певної логіки, яка б виводила на системне мислення й бачення предмету дослідження.

Системний підхід і аналіз виправдали себе як універсальний принцип і метод, що націлюють на системне використання інших принципів та методів, які доцільні за логікою будь-якого дослідження, а не лише наукового. Але до системного аналізу як продуктивного методу дослідження останнім часом формується певний скепсис. Однією з визначальних у такому скептицизмі є думка, що системний підхід та аналіз не дозволяють адекватно досліджувати та інтерпретувати нелінійні перебіги процесів, що відбуваються у світі й того хаосу, з якого цей світ постає. Як альтернатива системному підходу все потужніше й гучніше в наукових співтовариствах протиставляється синергетичний підхід (Див. «*Синергетичний підхід*»).

У філософських колах спостерігається тенденція розшарування й поділу науковців за лінійними та нелінійними поглядами на світ. Одні позиціонують себе радикальними прибічниками синергетичного підходу. А з іншого боку залишається значна частина тих, хто стоїть на традиційних філософських позиціях і цей підхід та й саму синергетику як напрям філософії сприймає ще з більшим скепсисом, аніж синергетики дивляться на лінійні погляди й підходи в дослідженнях та інтерпретаціях світу.

Яким би хаотично незрозумілим не здавався, а ще більше, не вимальовувався цей світ навколо нас, закони Космосу, тобто Порядку орієнтують людину на встановлення саме порядку, а не підтримання хаосу як прообразу каламутної води, де легше щось для себе спіймати. Автор не має намірів полемізувати з тими, хто радикально налаштований на неприйняття будь-яких натяків на лінійний образ світу, у тому числі, людського, та змальовує й пояснює буття з позицій нелінійності процесів, які в ньому мають перебіг. Більше того, автор багато в чому солідаризується в тій частині використання нелінійних методів, що допомагають з'ясувати суть нелінійних процесів. Наприклад, взаємодію розсудку як осередку знань з розумом як вищим рівнем мислення під час вирішення нетривіальних, складних інтелектуальних

задач легше збагнути через інтерпретацію з позицій синергетичного підходу.

Але й у таких ситуаціях зрозуміло, що людина не може довго тримати у своїй голові творчий хаос знань, ідей, гіпотез, а прагне вийти з нього на побудову якогось порядку, структурувати його в певну систему знань, думок, умовиводів, яка підпорядковується вирішенню певної проблеми чи іншої творчої задачі. У протилежному разі, затримка людини в хаосі думок, хай і творчому, без бачення конструктивного виходу з нього, може трансформуватись в деструктивний процес її морально-психологічного стану. Ще менш упевнено й затишно людина почуває себе в хаосі предметного, тобто навколишнього світу, який її гнітить і дезорієнтує. Тому є досить очевидною суто природна властивість людини прагнути до впорядкованості й визначеності власних думок, до порядку речей, що безпосередньо оточують, до предметів, які утворюють її навколишній світ і слугують певною системою координат, яка робить ясним, тобто лінійно визначеним і зрозумілим, її місцезнаходження в цьому мінливому, спорадичному й, дійсно, у багатьох своїх проявах, а ще більше – у глибинних перебігах своїх процесів, хаотичному світі.

На щастя, людина не молекула газу в термодинамічних процесах і має здатність на рівні буденної свідомості через власні світовідчуття, світосприйняття, світобачення, за допомогою розуму, незалежно від наявного в неї обсягу знань незрозумілий і об'єктивно складний у своїх нелінійних зв'язках світ робити для себе зрозумілим і простим. Де все, що потрапляє в її поле зору, знаходить у неї пояснення. Перш за все, з позицій лінійності, безпосередньої взаємозалежності й видимості зв'язків між причиною й наслідком як у її діях, так і в тому, що відбувається навколо неї. Якби людина у своєму житті зациклювалась на незрозумілому, на яке вона б не знаходила для себе пояснень, вона б ніколи не знайшла в цьому світі рівноваги, упевненості, спокою, а відповідно, і приємних вражень від свого буденного життя. Навіть ті люди, себто вчені, які досконало знають усе, що пов'язано із законами термодинаміки, розуміються в перебігах надскладних нелінійних процесів, у тому числі й тих, що зовсім

по-іншому дозволяють бачити й трактувати людську життєдіяльність, у своєму буденному житті дивляться на цей світ, у якому й вони змушені перебувати, спрощено, можна вважати, лінійно. Інакше вони приречені на постійний неспокій через той хаос, про який вони мають теоретичне уявлення.

Таким чином, щоб не ускладнювати й без того аж занадто складний сучасний світ, ми змушені запобігати до традиційного й випробуваного системного підходу. Передбачаючи певний скептичний погляд стосовно продуктивності цього методу в дослідженнях динаміки процесів, особливо нелінійних, необхідно зробити певне обґрунтування, що може виправдати таку позицію.

Постулюємо, що процеси, у тому числі й хаотичні, після розтікання урешті-решт локалізуються системно, тобто утворюють певні цілісності. **Кожен процес має початок і завершення. Тому, для того щоб з'ясувати сутність процесу на початку треба визначити його координати в просторі й часі, а щоб його закінчити й покликаний робити системний підхід.** Як би ми не драматизували хаотичність навколишнього світу, прискіпливий аналітичний погляд на нього завжди допоможе більшості із нас зрозуміти, що в ньому знаходиться й змінюється, побачити впорядкованим у певні системи, тобто в ті цілісності, які найбільше здатні породжувати емерджентні ефекти як сукупний результат функціонування взаємопов'язаних елементів, що ускладнюють нелінійний перебіг процесів, які відбуваються у світі.

А звідси стає зрозумілим, що людина під час перебування в цьому світі кожним своїм рухом, чи то думкою, чи тілом, здійснює вплив на ту чи іншу систему й сама весь час перебуває в контексті й під впливами певних систем, у тому числі й у вигляді зворотних зв'язків як реакцій на дії й у цілому діяльність людини.

Синергетичний і системний підхід націлюють і дозволяють сформулювати певні відправні положення, обпершись на які можна зробити коректну інтерпретацію можливостей буття реагувати на втручання в нього людини як суб'єкта його творення, тобто тоді, коли людина є суб'єктом, а не об'єктом дії.

Виходимо з того, що буття в хаосі найменш стійке. Тому для того, щоб у ньому відбулися непередбачувані й швидкі зміни, може бути достатньо незначних зусиль й затрат енергії. Зараз абстрагуємось від аксіологічних вимірів таких змін. У цьому контексті важливо усвідомлювати й фіксувати увагу на тому, що хаос робить буття не лише мінливим, нестійким, а й вразливим до будь-яких втручань у нього.

Сталість і стійкість буття з'являються тоді, коли воно впорядковується в певні системи. У такому стані буття менш вразливе від втручань у нього й потребує значних зусиль та енергії для його структурних змін. З іншого боку, залякність буття в системах, які не змінюються, консервує його й призупиняє розвиток. Такий стан застигlosti й консервування може мати місце як у межах окремих систем та їхніх підсистем, так і на рівні надсистемних утворень.

Показовим у цьому сенсі є Середньовіччя, у якому людство майже на півтора тисячоліття залякло у своєму соціально-економічному й науково-технічному розвитку. Цей феномен багато в чому, а можливо й визначально був зумовлений домінуванням у надсистемному утворенні, яким була західноєвропейська цивілізація, християнської релігійної доктрини, що за своєю природою не підлягає розконсервуванню й радикальним змінам. Це є прикладом застиглої стабільності як фатуму.

Але є й інші приклади домінант консерватизму в надсистемних утвореннях, коли завдяки цьому породжуються й забезпечуються ефекти збалансованої стабільності, яка дозволяє такому утворенню як певній цілісності тривалий історичний час успішно розвиватись.

Досягаючи власних локальних і глобальних цілей, державне утворення демонструє компетентність на своєму рівні. Але якщо такі досягнення робляться за рахунок інших держав та їхніх народів і майбутніх поколінь землян, це слід кваліфікувати як неадекватність буттю, отже, некомпетентність, що постійно породжує все більші й гостріші проблеми для людства.

Тепер з'ясуємо можливості буття, яке впорядковане в певні системи, протистояти неадекватним діям людини,

тобто її некомпетентності. Розглянемо в цьому сенсі основні різновидності систем, зокрема: абстрактні, технічні, біологічні, екологічні та соціальні.

Як відомо, знання структуруються в **абстрактні системи**, якими володіє людина, або зафіксованими на певних носіях, починаючи із древніх каменю, шкіри, папірусу і завершуючи традиційними паперовими та сучасними електронно-магнітними тощо. У такому стані перебування знань про їхню правильність або помилковість, корисність або шкідливість можна судити як про потенційно можливі, спираючись на попередній досвід їхнього застосування, чи суто гіпотетично.

Живуть знання в інтелекті людини, а знання зафіксовані – це омертвілі знання, які щоразу, доки не втратять своєї актуальності, потребуватимуть оживлення конкретною людиною шляхом їхнього опанування та застосування, що й здійснюється останньою в процесах освіти та практичної діяльності. Це, власне, і є не чим іншим, як номінальним олюдненням знань, коли їхнім носієм стає конкретна людина. Але наскільки вони будуть людськими в життєвих виявах, залежить від конкретного людського індивіда, що ці знання застосовує. Не будемо на даному етапі занурюватись в проблематику цього питання, щоб не перейти в його контекст, оскільки воно занадто глибоке й потребує самостійного висвітлення. Зазначимо лише декілька моментів, які є суттєвими безпосередньо в контексті нашого аналізу, що пов'язані з неадекватним до вимог конкретних ситуацій чи проблем застосуванням нею набутих знань і власного розуму.

Зафіксовані знання, навіть фундаментальні, які порівняно до тривалості людського життя можуть уважатись вічними, у відношенні до майбутніх умов світу, особливо сучасного, що має тенденцію до прискороного розвитку, завжди будуть у чомусь застарілими. Звідси перед людиною, яка опановує вже створені чи існуючі знання, а не продукує нові, стоїть постійна проблема – підтягувати їх до вимог конкретного застосування.

При цьому треба враховувати, що розгорнуті, структуровані абстрактною системою певної наукової чи навчальної дисципліни

знання в повному обсязі людина не опанує. Більше того, із засвоєних нею знань значна частина може бути другорядними або зовсім баластними, тобто непотрібними. А якщо до всього перерахованого додати стереотипність повсякденної діяльності людини й сучасний прискорений темпоритм її життя, то матимемо доволі концентрований блок проблем, які перешкоджатимуть сучасній, а тим паче, майбутній людині бути готовою творчо, нестандартно застосовувати свої знання й розум у світі, що постійно змінюється, і не допускати при цьому помилок.

Ми можемо гіпотетично розмірковувати, що людина має долати всі ці й подібні перешкоди шляхом довічного свого навчання, а також перманентного переструктурування у свідомості через мислення уже наявних у неї знань у відповідності до вимог життя. Безумовно, на це треба сподіватись хоча б тому що немає альтернативи успішному розв'язанню зазначеної проблеми. Але ми не повинні забувати про нашу людську природу, якій притаманна лінь та інертність, у тому числі інтелектуальна, соціальна в зайнятій і опанованій ніші професійної діяльності, коли творчі начала під пресом повсякденної суєти й неминучих стереотипів стилю життя спочатку віддаляються, а потім витісняються на периферію свідомості. І ми непомітно для себе догматизуємо свої знання, з якими продовжуємо рухатись професійною й життєвою дорогою.

А світ об'єктивно все ж таки змінюється. Й те нове, що в ньому по крупинках твориться окремими людьми, звалюється цілими пластами додаткових знань, інформації на голову однієї людини. Людина ж як істота розумна тривалий час не може перебувати в незрозумілому для себе становищі, оскільки така невизначеність породжує в неї невпевненість і тривогу. Вона змушена або підніматись до розуміння незрозумілого, або шукати нові умови, де їй буде все більш-менш зрозуміло, коли не потрібно вносити суттєві корективи у свій інтелектуальний багаж або ж, не бажаючи розлучатись із зайнятою чи жаданою соціальною нішею, починати підганяти навколишній світ під своє розуміння, тобто під свої стереотипи й догми. Як цьому потенційно можуть протистояти основні різновиди матеріальних

систем, на які розповсюджуються впливи людини, розглянемо нижче.

Технічні системи, до яких ми відносимо всі штучно створені системи, у тому числі інформаційні, у порівнянні з біологічними, екологічними та соціальними, реагують на помилки людини найбільш прогнозовано, швидко, безпосередньо, лінійно, визначено, зрозуміло, що зумовлено й пояснюється відповідними їхніми властивостями. Ці системи відрізняються вищими рівнями своєї жорсткості, структурованості, визначеності у взаємозв'язках між підсистемами та окремими елементами, лінійності функціональних процесів тощо.

До технічних систем найменш застосовний метод проб і помилок. За таке поводження навмання з технічною системою людина ризикує, образно висловлюючись, отримати від неї по пальцях. Людина про це добре знає, а тому боїться непідготовленою достатньо навіть підступитись до технічної системи, тим паче складної, а не те, що управляти нею. Їй на думку не спаде, знаючи недостатній рівень своєї компетентності у відношенні до певної технічної системи, організувати партії, виборчі перегони, щоб з їхньою допомогою здобути право посісти якесь місце за пультом управління нею.

Запорукою успішної експлуатації технічних систем для людини є перш за все відповідні ґрунтовні системні структуровані знання, добре відпрацьовані й закріплені, необхідні для цього навички й уміння. У нештатних ситуаціях функціонування технічної системи від людини вимагається більше реакції й блискавичного комбіновано структурованого мислення, аніж інтуїції й образного сприйняття світу. З матеріальних систем технічні мають найвищий рівень самозахисту від хибних дій людини, незалежно, чи це пов'язано із браком знань і вмінь, чи з недостатньо розумним поводженням.

Але ж ми добре знаємо, що переважна більшість проблем, які людство потерпає від технократизму, пов'язані саме з технічними системами. Справа в тому, що всі ці біди переважно не від помилкової експлуатації чи недосконалості, власне, технічних систем, хоча й таке доволі часто трапляється. Основні проблеми

технократизму від технічних систем полягають у тому, що вони, виступаючи метафорично продовженням рук і ніг людини в її світоперетворювальній діяльності, нерідко спотворюють буття в неймовірно більших масштабах порівняно з тим, якби людина надумала зробити це лише з допомогою власних рук.

Досконалі технічні, інженерні знання, завдяки яким людина успішно проектує, створює, експлуатує, удосконалює технічні системи, як підтверджує гіркий досвід спалюженого технікою буття, виявляються недостатніми для адекватного розуміння того контексту буття, в якому розповсюджуються наслідки та виникають результати застосування тієї чи іншої технічної системи. Суто технічні знання й стиль мислення людини без глибокого проникнення нею в розуміння природи біологічних, екологічних, соціальних систем та необхідного врахування їхніх можливих реакцій на той чи інший вплив конкретної технічної системи, яку та створює чи експлуатує – це і є той образ справжнього й безпосереднього технократизму людини, за допомогою якого вона облаштовує світ у відповідності до своїх потреб.

Але треба мати на увазі, що в життєдіяльності людини часто проявляється технократизм завуальований і опосередкований багатьма чинниками не технічного характеру, що не робить його менш небезпечним, а інколи навпаки, тому що він за своєю суттю підступний, а не такий очевидний, як безпосередній. Образ такого технократизму розгортається й вимальовується в життєвих виявах людини, які мають вплив на біологічні, екологічні, соціальні системи, де можливості для помилки й некомпетентності зростають у міру ускладнення системи.

Оскільки, завдяки своїм особливим властивостям, **біологічні системи** доволі пластичні, тому їхня реакція на зовнішні впливи, у тому числі людини, не зразу й не завжди така очевидна, як у технічних системах. Це провокує людину на більш самовпевнене поведіння з ними. Тому на рівні терапевтичних впливів біологічні системи терплячі, а значить, і менше захищені проти помилкових дій людини. **Найбільше від таких помилок можуть страждати наймовчазніші біологічні системи, тобто рослини. А потім тварини. І найменше людина, яка здатна не**

тільки заздалегідь до клінічних проявів відчути погіршення внутрішнього стану свого організму в результаті негативного терапевтичного впливу, а й висловити відповідну реакцію.

Звідси виходить, що об'єктивні передумови для самовпевнених, а це значить – не критичних і потенційно некомпетентних дій, найбільші в агронома, значно менші у ветеринарного лікаря й найменші в лікаря людського організму. Ця диференціація, як ми знаємо, стає ще жорсткішою, коли впливи на організми мають хірургічний характер або клінічні наслідки, у яких помилка людини стає очевидною наочно, що невідворотно тягне за собою й адекватну адресну відповідальність. Тому біологічні системи, особливо організми людини та тварин, не дивлячись на їхню відносну пластичність, у цілому теж мають високий ступінь захищеності від некомпетентних дій людини.

Екологічні системи за рівнем складності вищі від біологічних, оскільки до їхнього складу, окрім компонентів неживої природи, входить не один, а множини організмів. Чим більше видів таких множин, тим складніша екосистема. Відомо, що з підвищенням складності екосистеми збільшується її пластичність, а відповідно, й стійкість до розладу та руйнації. А звідси логічно слідує негативний наслідок для складних локальних і, тим більше, надскладних глобальних екосистем у взаєминах із сучасною людиною, оскільки тій відкритий широкий простір для некомпетентних впливів на них, за які ніхто не вдарить по руках, тому що такі неадекватні дії часто стають очевидними лишень згодом. У вигляді екологічних бумерангів, які в часі й просторі можуть бути суттєво віддаленими й падати на голову ні в чому не винної людини.

Як відгукуються екосистеми на помилкові втручання в їхній стан людини, ми маємо можливість не лише спостерігати, а й відчувати на собі. Нам приходится розраховуватись своїм фізичним станом і здоров'ям, а комусь навіть і життям, за помилкову діяльність тих людей, що жили раніше чи живуть далеко від нашого мешкання. Хтось далеко живе від нас і спокутує аналогічним чином наші помилки в поводженні із природою. Чорнобильська катастрофа має колосальні трагічні

екологічні наслідки, які ми передаємо в спадок наступним поколінням землян і не лише громадянам України. Аварія на ЧАЕС – це по суті технічна помилка, але ризик виникнення такої вселенської техногенної катастрофи, бодай, як нас запевняли, й малоймовірний, був запрограмований ще заздалегідь, як результат нехтування очевидними екологічними вимогами, що категорично заперечували розташування атомної станції саме в цьому регіоні. Ціною власного гіркого досвіду ми, сьогодні грамотніші й розумніші, достеменно знаємо, що таке екологічне блюзнірство було проявлено не в кам'яний, а в атомний вік, авторитетними людьми, які володіли найсучаснішими технічними знаннями, причому в колосальних обсягах.

Щоб людина була адекватною своїми втручаннями у функціонування екологічних систем, від неї вимагаються універсальні знання, які б дозволяли добре розуміти не лише кожен із компонентів, що входять до певної екологічної системи, а, найголовніше, уміти з'ясувати безпосередні та опосередковані зв'язки між ними, володіти методами спостереження за динамікою як окремих компонентів, їхніх взаємозв'язків, так і системи в цілому, передбачати й прогнозувати емерджентні наслідки від впливу на той чи інший компонент конкретної екосистеми. Не дивлячись на сучасні можливості ведення точних інструментальних спостережень за змінами, що відбуваються в екосистемах, а також на застосування методів коректного моделювання їхньої динаміки, для людини, навіть професійно підготовленої, найскладнішою задачею було, є й буде залишатись встановлення, бачення, розуміння, а інколи – навіть відчуття саме отих опосередкованих зв'язків між компонентами екосистеми. А без успішного розв'язання цієї задачі людина приречена продовжувати використовувати метод проб і помилок у своїх відношеннях з екосистемами, тобто природою. Шлях до такого успіху можливий лише на базі відповідних фахових знань через власний досвід безпосереднього спостереження, дослідження, вивчення конкретних різновидностей екосистем, розвитку власної професійної інтуїції в сприйнятті й розумінні тих процесів, що в них відбуваються.

Ризики й ціна помилки некомпетентної людини в її відношеннях з екосистемою зростають у міру ускладнення останньої. Адже чим складніша екосистема, тим більш прихованими, через свою опосередкованість, стають взаємозв'язки між її компонентами, які складно побачити й розібратись в них, навіть професіоналу. Ціна екологічної помилки людини залежить не лише від масштабів нанесеної шкоди екосистемі, а й від терміну, який потрібен, щоб система відновила свій стан.

Наприклад, помилковий агротехнічний захід у створенні чи розвитку агроценозу стає очевидним і зрозумілим досить швидко й у більшості випадків може бути виправленим у терміни, що не перевищать одного року. На виправлення помилки у вирощуванні лісового насадження можуть знадобитись десятиліття.

До речі, серед локальних екосистем, які мають широке розповсюдження, лісові, напевно, найскладніші й надзвичайно значимі для України, оскільки серед європейських країн вона найменш лісиста й найбільш незахищена від усіх різновидів ерозії земної поверхні. Тієї поверхні, що природою наділено найбагатшими ґрунтами, родючість яких унаслідок ерозії незворотно втрачається. І в цьому зв'язку дуже важливо, щоб ті люди, які опікуються долею наших лісів, уміли не лише образно, а й по-справжньому професійно бачити за деревами ліс як екосистему у кожному зокрема насадженні, що вони покликані плекати. Таке застереження досить актуальне в сучасних умовах реформувань нашої економіки, які б унеможлилювали навіть на найкоротший термін господарювання в наших лісах людей, що професійно не розуміються в лісових екосистемах. Адже вони можуть за один рік такого «господарювання» встигнути «наламати дров», що потім десятиліттями буде відгукуватись не одному поколінню українців. А така загроза існує з тих пір, коли наша економіка почала «ринкуватись».

Синергетичний підхід

Сучасний світ із кожним роком усе більше й більше лякає мінливістю, ускладненням, розбалансованістю, нестабільністю, хаосом, що породжує невизначеність, непрогнозованість, непередбачуваність завтрашнього дня та вносить стурбованість і неспокій у свідомість людини. Для того щоб до людини повернулась впевненість у такому світі, їй необхідно навчитись розуміти цей світ і те, що в ньому коїться. Спираючись на синергетичний підхід, можна краще пізнати й зрозуміти нинішній світ.

Синергетичний підхід. Синергетика, як кожна нова наука, з'явилась тоді, коли в життєдіяльності людства актуалізувався не лише її предмет, а й виникла потреба в його вивченні та дослідженні. А найголовніше, сформувались методологічне підґрунтя та достатній методичний інструментарій для того, щоб людина, образно висловлюючись, через «синергетичні окуляри» із більшим розумінням бачила й адекватно сприймала світ, який на її очах постійно змінюється, ускладнюється, стає все менш прогнозовано підконтрольним і керованим, що породжує невпевненість, тривогу, безвихідь, аларміські та есхатологічні настрої.

Синергетику, мабуть, слід сприймати більше, аніж черговий новітній етап чи сходинок на шляху пізнання. Синергетику можна інтерпретувати і як своєрідне рятувальне коло в океані знань, який за дуже короткий історичний період створила людина, а тепер усе частіше, втрачаючи під ногами земну біосферу твердь, щоб не захлинутись, змушена віднаходити те, за що можна було б уцепитись й бути над поверхнею власноруч зробленого й переробленого в білому світі. Можливе й більш солідне та значиме порівняння синергетики як міждисциплінарної чи трансдисциплінарної новітньої науки, яка покликана досліджувати небезпечні глибини та вирії в ноосферному океані життя, які треба оминати, щоб вони не поглинули у свою пучину самого творця цього океану, себто людину.

Палкі чи радикальні прихильники синергетичного підходу в пізнанні, поясненні сучасного світу можуть значно посилити хід думок у визначеному напрямку. А їхні опоненти будуть віднаходити свої контраргументи, щоб спростувати це. Автор займає зважену позицію між апологетами й супротивниками синерге-

тичного підходу як наукового методу пізнання світу, оскільки він поряд з іншими методами є відгуком на вимоги життя, тобто наслідком цивілізаційного розвитку людства, який у свою чергу займає незначну частку часу в еволюції та існуванні людського роду.

Становлення синергетики як міждисциплінарної науки пов'язане саме із цим останнім відрізком часу в житті людського роду, що у співвідношенні до його цивілізаційного періоду є суттєво малим, а до всієї еволюції людини виглядає зовсім мізерним. Звідси цілком закономірно постають та актуалізуються питання стосовно покликання й призначення синергетики в сучасному та подальшому житті людства. А людство – це люди, конкретні живі особистості, кожна з яких має свої життєві пріоритети у межах тих можливостей, якими вони володіють, що, у свою чергу, залежить від їхніх соціальних статусів, суспільних ролей, правового простору, соціокультурного середовища, де вони здійснюють свої життєві вияви тощо.

Розмисли й міркування у цьому напрямку власне з позицій синергетики, вже не полишають романтичних ілюзій на рахунок того, що сукупні дії та життєві вияви окремих людей, які егоїстично одержимі задоволенням власних потреб, досягненням особистих життєвих результатів, утвердженням власних особистостей, які, до всього, будуть ще суттєво підкріплені й посилені знаннями синергетики, потім стихійно й спонтанно складуться в сукупний спільний позитивний вектор розгортання й саморозвитку соціального світу, тобто в його емерджентний ефект, а не приведуть людство до занепаду, деградації, розладу й розпаду¹⁸⁸.

¹⁸⁸ «В сучасному Світі вже не можна розраховувати на самодовільну, самоорганізуючу, синергетично благорозумну підтримку рівноваги, балансу сил руйнування й творення. Пора зрозуміти – самодовільною, лавиноподібною, наростаючою може бути лише руйнація, творення ж завжди цілеспрямоване. Тому у боротьбі Добра зі Злом не може й не повинно бути ні компромісу, ні паритету... Ілюзія рівноваги чи балансу сили руйнування й творення оманлива й надзвичайно небезпечна, бо в цьому випадку остаточне й незворотне моральне виродження, а слідом за ним і фізичне зникнення людства виявиться лише справою часу... Потрібні зусилля, й зусилля воістину титанічні, щоб переломити сповзання людства

Синергетика дає людині лише додаткові знання, тобто новітній інструментарій, за допомогою якого та має шанси стати адекватною у відношеннях зі світом. А на добро чи зло будуть застосовані чергові новітні знання, залежить від самовизначення людини у своїх безпосередніх життєвих виявах, коли суттєво збільшений завдяки знанням обсяг її свободи має балансуватись відповідальністю за їхнє використання. У цьому самовизначенні, на глибоке переконання автора, суть і корінь ключової проблеми життя людини й продовження її роду. Коли людина нездатна власною волею визначатись на користь добра, тоді її до цього має спонукати середовище, у якому вона здійснює свої життєві вияви. У протилежному разі автономія особистості, якій проголошуються панегірики, у власній свободі без належної відповідальності може призводити до непередбачуваних наслідків.

Синергетичний підхід дійсно має багато можливостей не лише в теоретичному тлумаченні природних та соціальних феноменів, а й у практичній діяльності, причому як конструктивного, так і деструктивного характеру. Прикро, але **не можна залишити поза увагою дуже небезпечну тенденцію, яка спостерігається у використанні синергетичного підходу для цілеспрямованого розбалансування соціальних систем і навмисного створення соціального хаосу** на кшталт «каламутної води», у якій легше досягати приватних цілей, нехтуючи загальносуспільними інтересами¹⁸⁹. Якщо в попередні часи та епохи, коли не було теоре-

у бездну небуття. Але такі зусилля можуть бути результативними лише при одній неодмінній умові: люди повинні усвідомити необхідність таких зусиль, бути здатними до їх здійснення й діяти спільно». / Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных концепций). М., 1997. – С. 18.

¹⁸⁹ «Боротьба з таким руйнівним вірусом стихійності досягає апогею, якщо не сказати – стає неможливою взагалі, тоді, коли його розповсюдження навмисно провокується, використовується й управляється якою-небудь, як правило, дуже вузькою соціальною спільнотою людей. Вона Прекрасно усвідомлює свої приватні інтереси й ставить їх вище всіх інших для отримання економічної або політичної вигоди. Мова йде про такий феномен як керована стихійність». / Розова Т.В., Барков В.Ю. Специфика

тичного усвідомлення сутності синергетичного підходу, такий хаос міг створюватись стихійно або виникав у результаті якихось об'єктивних чинників, що розбалансовували ту чи іншу соціальну систему, то зараз це робиться усвідомлено, з використанням перш за все знань синергетики. Очевидних фактів сучасної соціальної дійсності, якими можна підтвердити це твердження, за останні три десятиліття назбирається немало. А це лише початок використання надзвичайно небезпечної соціальної зброї. Якщо така тенденція буде посилюватись, а не локалізуватись, світ зависне у вічному хаосі, з якого неможливо буде вибудувати той порядок і сталість, які закріплюються на певний час у певних системах. Перманентний суспільний бедлам в Україні демонструє й унаочнює такий стан. Щоб не бути голослівним, апелюємо до фактів соціальної дійсності, які підтверджують цілеспрямоване використання синергетичного підходу для розбалансування соціальних систем і створення в них хаосу з метою досягнення певних стратегічних, тактичних, глобальних і локальних цілей.

Це Радянський Союз з його перебудовою, що привела до розбалансування, денонсування й переведення в інші виміри системи суспільних відносин. На відміну від монархічної Росії, яка ввійшла в системну кризу й хаос вимушено, перш за все через затяжну й виснажливу війну, заручником якої вона стала, СРСР до такої кризи підійшов з очевидним прискоренням завдяки суб'єктивним чинникам і розвалювався в цілком мирних умовах. Він дійсно мав системні вади, які обмежували його в ефективному суспільно-економічному розвитку. Але ці вади не були тією причиною, щоб потужне державне утворення так швидко й без опору зійшло з історичної арени. Одну з альтернатив продовження його історичного життя нині демонструє Китай, а іншу – КНДР. У новітньому історичному періоді розвал Радянського Союзу через розбалансування його як соціальної системи, можна вважати своєрідним тренувальним полігоном для глобалізаторів світу. Паралельно подібне відбулося з Польщею, Румунією, Угорщиною та іншими країнами колишнього

становлення громадянського общества в Украине: Монография. – Одесса: Юридическая литература, 2003. – С. 266.

соцтабору. Із цього ряду слід виділити Югославію, оскільки створення соціального хаосу з метою її розвалу було здійснено військовим втручанням, що призвело до численних людських жертв. Отже, **створення навмисного соціального хаосу, з якого має вибудуватись новий суспільний порядок, може робитись ціною гуманітарних катастроф.**

За Югославією постав мусульманський світ, у якому за провидінням президента супердержави, що, за його словами, надійшло від Бога, треба було змінити суспільний порядок¹⁹⁰. Знову війна, зокрема в Іраку, й нові численні людські жертви. Хаос був створений дуже швидко, а порядок у цьому регіоні хіба що сниться. Мусульманський світ, як людський мурашник, розворушено, а що буде із цього далі, знає, напевно, лише Бог. Зараз глобалізатори безуспішно борються з ескалацією міжнародного тероризму, яку вони детонували силовими зламваннями соціальних систем і штучним створенням соціального хаосу. Конструктивно синергетичний підхід у розбудові суспільного порядку поки що не використовується. А світ людей, як виявляється, не підпорядковується ні першому, ні останньому закону термодинаміки, коли його розбалансування стає перманентним.

Відсутність суспільного порядку в Україні є очевидною, як і наявність у суспільстві перманентного хаосу. До певної міри це є наслідком некомпетентності держави як політичного інституту влади, що зумовлено, на глибоке переконання автора, вадами її конструкції, тобто самої системи влади. Цю некомпетентність слід розцінювати як об'єктивний чинник, що є системною властивістю, яка може бути ліквідованою лише за умови реконструк-

¹⁹⁰ «А лідер західної цивілізації – США, ставши володарем світу, почав творити новий світопорядок із грацією слона в посудній крамниці, застосовуючи свій універсальний підхід до встановлення миру на Землі – ракетно-бомбові удари і вторгнення. Росія пішла за США, застосовавши ті ж методи, але вже всередині країни. Тим самим наноситься удар по всій системі християнських цінностей, в основі якої лежить творення добра через добро. Утвердити добро через використання зла неможливо». / Михальченко Микола Іванович. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. – С. 223.

ції самої системи. Система влади, яка дозволяє перебувати в її структурах некомпетентним суб'єктам або діяти їм некомпетентно, завжди буде породжувати некомпетентність як у своїх структурах, так і в суспільстві в цілому. Для інтерпретації цієї закономірності продуктивною може бути теорія фракталів.

Україна в своєму новітньому державотворенні невпинно демонструє парадоксальність, у тому числі й у застосуванні лінійних та нелінійних методів. Там, де доцільна визначеність і послідовність, зокрема у здійснюваній політиці, законотворчості тощо, панує повний хаос. А там, де потрібно було б спиратись на опосередковане регулювання й самоорганізацію, що забезпечують системну самовибудову, наприклад в економіці, демонструється примітивне ручне управління, яке породжує ефект «трішкиного кафтану», коли латання однієї дірки робиться шляхом утворення нових дірок. Замість аттракторів у політиці й економіці, які б піднімали й виводили суспільство з хаосу в цивілізований порядок й успішний розвиток, постійно породжуються «чорні діри», які нещадно всмоктують і перетворюють у ніщо суспільну енергію.

Принцип «чим гірше в суспільстві – тим краще й легше здобути в ньому владу» постійно культивується в Україні й мотивує опозиційні сили до цинічного деструктивізму для дестабілізації соціального порядку. Коли в суспільстві утвердилась система, яка робить владу найбільш ефективним засобом збагачення, тоді цей принцип починає домінувати над іншими суспільними цінностями. Й про порядок залишається лишень мріяти. За такого суспільного розкладу ті, хто потрапляють у структури влади, чітко усвідомлюють свою тимчасовість і користуються моментом для задоволення приватних та корпоративно-партійних інтересів, а ті, хто прагнуть отримати владу, не зацікавлені, щоб чинна влада була успішною. **Такий деструктивний кругообіг владних суб'єктів, що породжує перманентний хаос у суспільстві, може призупинити лише політична відповідальність через усунення від влади тих, хто продемонстрував свою некомпетентність.** Лише за умови усвідомлення невідворотності усунення від влади на тривалий термін чи довічно за зловживання нею та некомпетентність

можна розраховувати на розірвання замкненого кола цинізму й деструктивізму в суспільстві. Одне лише відчуття у владних суб'єктів того, що вони можуть опинитись серед звичайних громадян і жити за писаними ними законами, пробуджуватиме інстинкт самозбереження й змушуватиме їх запроваджувати в суспільне життя стабільні й однакові для всіх правила та норми влаштування суспільних відносин.

Розбалансування соціально-економічних систем здійснюється навмисним чином як у межах одного суспільства, так і на регіональному та загальноцивілізаційному рівні. Це дуже зручний спосіб для подолання конкурентів і нарощування капіталу в сучасних цивілізаційних умовах, коли реальна власність віртуалізується й номіналізується знеособленими знаками, які дуже легко перетворювати на «мільні бульки». Прикладами цього є спровоковані чи навмисно організовані гіперінфляції, ваучеризація й розпаювання майна, землі, розхитування й злам банківських та фінансових систем, дестабілізація фондових ринків. Урешті, рейдерство та багато інших прийомів і способів сучасного цивілізаційного ошуканства й шулерства, про які у свій час Остап Бендер не здогадувався й навіть не мріяв. Із цими прийомами громадяни України знайомі на власному досвіді. Одних цей досвід збагатив матеріально, а інших залишив ні з чим, що співзвучно в транскрипції з російським словом «нищим».

Тому те, що є продуктивним у пізнанні нелінійності світу, у тому числі й людського, може виявитись контрпродуктивним у безпосередньому застосуванні для влаштування людського співжиття, тим паче, його гармонізації. Те, як глобалісти з метою переробки на свій копил світу почали дестабілізувати недосконалі, з їхньої точки зору, соціальні системи через навмисне створення в них хаосу, наочно показало, ціною яких гуманітарних катастроф може в черговий раз, тільки на іншій теоретичній основі, вибудовуватись «світле» майбутнє людства. Питається в задачі облаштування сучасного цивілізованого світу – хто дав право одним людям приносити в жертву життя інших ще, до того ж і невинних людей? Чому й в

ім'я чого цілі покоління людей приречені іншими людьми терпіти лихоліття? Якщо тому, що тим іншим їхній світ здався недосконалим, то ціна цьому не може бути відшкодованою.

Соціальний паразитизм

Племена збирачів на узбережжях Африки, які завдяки сприятливим кліматичним умовам й океанічним дарам, що регулярно подаються до їхнього «столу» приливами, застигли в соціальному анабіозі й увійшли в ноосферу сучасної цивілізації в такому первісному вигляді, у якому людство перебувало десятки тисячоліть тому. Цим яскраво підтверджується, що людина не схильна до зайвих зусиль і вибору складніших шляхів для свого виживання й життя, коли в цьому сенсі є легші альтернативи. Але й у таких сприятливих і полегшених умовах, коли природа милостива й не треба напружуватись у науково-технічному прогресі й докладати зусиль, щоб відвойовувати ці милості в природи, обов'язково знайдуться суб'єкти, яким ліньки щоразу підніматись й нахиляться для того, щоб прохарчувати себе. Такі суб'єкти прагнутимуть, щоб хтось зібрав для них даровані природою харчі й приніс до їхнього столу. **І якщо ці суб'єкти, у яких сповна сил, здоров'я й розуму, не виконують якихось важливих, значущих для соціуму ролей, що дозволяє їм, на засадах справедливості, еквівалентно обмінювати здобутки своєї праці на працю інших одноплеменців, тоді це може набувати ознак і сутності соціального паразитування.**

У первісних соціумах – племенах, родових общинах – можливості для соціального паразитування зведені до мінімуму. **По-перше**, дії, учинки, поведінка, стиль життя кожного члена такого соціуму не опосередковано, а безпосередньо жорстко регламентовані й підпорядковані загальним нормам і вимогам співжиття одноплеменців. **По-друге**, первісні соціуми низькопродуктивні. Навіть владній верхівці такого соціуму (вождю, жерцям, шаманам та ін.) немає можливості розкошувати й жити на широку ногу за рахунок праці інших. Тому у первісних соціумах

соціальне паразитування не може розростись до гіпертрофованих форм і розмірів, які можуть загрожувати його існуванню так, як це може бути в суспільствах сучасної цивілізації. Показовою в цьому сенсі є історична доля Римської Імперії, зникнення якої із цивілізаційної карти світу було прискорено соціальним паразитуванням та розбещеністю її панівних класів. **Соціальне паразитування реально загрожує утвердженню, розбудові й збереженню української державності.**

Соціальний паразитизм – це такий соціальний феномен, коли той, хто живе за рахунок суспільства, не виконує належним чином своєї суспільної ролі й не відповідає за критеріями компетентності зайнятому соціальному статусу. У більш широкому сенсі сутність соціального паразитизму на теоретичному рівні логічно визначати та ідентифікувати через соціальний обмін, тобто співвідношення зробленого внеску як результату особистої продуктивної діяльності людського індивіда та спожитими ним благами, які напрацьовано іншими людьми. Якщо результати власної праці приблизно дорівнюють розмірам спожитого, такий індивід є продуктивним, коли перевищують – репродуктивним членом соціуму. А коли навпаки, це є ознакою соціального паразитування. Щоб зазначений критерій був коректним у відношенні до непрацездатного населення, зокрема дітей, пенсіонерів та інвалідів, необхідно зауважити, що еквівалентність такого соціального обміну між відданим і спожитим розглядається в межах життєвого циклу людини, коли дитинство має авансуватись працею старших поколінь, а життя в пенсійному віці повинно забезпечуватись молодшими поколіннями як повернення ними авансованого боргу. Забезпечення пристойного в сучасних цивілізованих вимірах життя інвалідів відповідно до їхніх потреб – це проблема моралі та гуманності суспільства, а тому вона не підлягає раціональному аналізу під визначеним кутом зору. Якщо пенсіонер отримує пенсію, яка протягом його пенсійного життя сумарно є значно меншою величиною, ніж зроблений ним внесок у пенсійний фонд за роки власної продуктивної праці, з урахуванням фактору часу й усередненого банківського проценту на вклади та купі-

вельної здатності авансованих коштів, це означає, що його працею скористались інші, порушивши еквівалентність зазначеного соціального обміну, а значить, скривдили його. І навпаки, коли хтось отримує пенсію, яка значно перевищує зроблений ним внесок у пенсійний фонд, це є ознакою соціального паразитування такого індивіда, тобто життя за рахунок інших людей.

«Красиво, що означає багато, жити не заборониш», як своєрідне гасло, що все більш відверто культивується істеблішментом у нашому соціумі, може цілком природно сприйматись за однієї умови: коли народ не бідуватиме, а державні, економічні, суспільно-політичні інститути та організації виконуватимуть свою суспільну місію. У протилежному разі це випадає з лона моралі та може сприйматись як гуляння чи жирування під час лиха, що витісняє людськість і насаджує цинізм у соціумі. Піднята планка престижу красивого життя в колах вітчизняного істеблішменту спонукає пнутись до цього всіх, хто вважає для себе за честь бути приналежним до цієї когорти наших співгромадян. Але ж офіційно й легітимно державне й партійне жалування аж ніяк не дозволяють замахуватись на такий престиж, що доступний узаконено багатим громадянам соціуму. У наші регулярні передвиборчі марафони теж нічого не виробляється, але дуже багато споживається, а ще більше витрачається просто на вітер і шумові ефекти. Соціальний паразитизм на наших теренах має очевидну тенденцію до розростання, а не локалізації¹⁹¹.

¹⁹¹ «Носії кримінальної свідомості і дій поводяться «незалежно», хочуть жити коштом держави і суспільства, протиставляючи себе законіві і суспільній моралі. Механізми соціального паразитизму в сучасних умовах також перебудовуються. У «соціалістичному минулому» не вважалося ганебним користатися всілякими благами за рахунок «загальнонародної держави», а значить, народу, особливо в сфері бюрократії. «Утриманство» за рахунок держави сьогодні набуло зовсім інших форм. По-перше, бюрократія перестала «соромитися» жити за рахунок експлуатації державного механізму (зарплата, хабарі, присвоєння власності, прибутку і т. д.), розглядаючи його як свою «дійну корову». По-друге, різко скоротилася соціальна добродійність держави, що живить побутовий паразитизм – фальшиву інвалідність, приховане безробіття тощо. По-третє, орієнтації на державний

Гострота проблеми не скільки у відновленні суспільної справедливості, порушення якої деморалізує громадян соціуму, як у тому, що **соціальний паразитизм розбещує, порушує продуктивний ритм суспільства, а в кінцевому рахунку позбавляє його майбутнього**. Заробляти на комах, крапках, словах, реченнях, абзацах, що легітимізують у правовому просторі вигідні для когось суспільні та правові норми, чи на державних бланках, печатках, праві підпису посадової особи, як показав вітчизняний досвід, взагалі-то можна, і дуже непогано. Але за умов, якщо буде за рахунок кого й чого. Щоб віднімати й ділити, треба виробляти. Не можна розділити більше, аніж виробляється, а тим паче, багато разів ділити те, що один раз зроблено. Нерухомість, землю можна поділити один раз, а потім лише переділяти, що в реальному суспільному житті людей означає – в одних забирати, а іншим віддавати. Навіть неймовірно висока ціна продажу землі, що дісталась від земельного наділу чи переділу або купівлі, урешті-решт, виявиться мізерно малою, щоб землю повернути у свою власність. У сучасному глобалізованому людстві український народ разом зі своїми можновладцями неплатоспроможний викупити власну землю, яка піде в продаж. Вотум довір'я суб'єктам влади від народу не може базуватись, а тим більше, утримуватись довічно на популізмі та обмані. Це ті явні та очевидні обмеження, що позбавляють перспективи непродуктивний шлях діяльності суб'єктів, які мають наміри використовувати їх як концептуальні засади влаштування свого безбідного й благополучного життя на майбутнє.

патерналізм – «держава повинна нести відповідальність за гарантоване забезпечення громадян» – скорочуються, хоча все ще й високі серед осіб літнього віку, що становлять групу «соціально підопічних». Окремо стоїть група люмпенів, тих, що свідомо паразитують на державі, жалоцах громадян і займаються незаконним бізнесом (наприклад, наркотиками), тих, що не бажають працювати і живуть жебрацтвом, злодійством, грабуванням тощо. Ця яскраво виражена, хоч і не однорідна, група соціальних паразитів сьогодні бурхливо і буйно розростається». / Михальченко Микола Іванович. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. – С.168.

Соціальний канібалізм

Авторитаризм як засадний атрибут незбалансованої системи влади, що неухильно у своїй еволюції зорієнтована до диктатури, полегшує управління, створює ефект найшвидшої результативності від такого безцеремонного стилю досягнення слухняності в системі. Саме цим і розбещує тих, хто потрапляє в її структури. Згадаймо лишень, як утверджувалась диктатура пролетаріату в Радянській Росії. Феномен ефективності тієї пост-революційної влади базувався не на освіченості, толерантності, інтелігентності, які доводилось тим, у кого такі якості були, ретельно їх приховувати. Він тримався на нахабності, брутальності, матюках, примусу, розтиранні в людині її суто особистісного та індивідуального в порошок та пилюку. Подібні тенденції спостерігаються в соціальній дійсності пострадянської України.

Тоді, на зорі утвердження радянської влади, суб'єкти, які не мали компетентності, щоб проявити себе, реалізувати в якійсь професійній діяльності й мати можливість у такий спосіб гідно жити, потрапляючи в таку систему влади, дуже швидко знаходили там усе, чого їм бракувало. Там у них з'являлось відчуття не лише компетентності, а й, найголовніше, власної значимості, через самоствердження себе за допомогою авторитарної влади, яка апіорі непогрішима й за визначенням компетентна. Особам, які заражаються такою легкою владою, надзвичайно складно обтяжувати себе на шляху до результатів своєї управлінської діяльності в демократичний спосіб. **Не силою влади.** А на основі взаємної довіри та поваги, впливом свого особистісного авторитету, що не з'являються автоматично на другий день після призначення на посаду. Силою свого інтелекту, розвиток якого потребує значно більших зусиль і часу, ніж набуття авторитету. Взірцем професіоналізму й мудрістю соціального досвіду, які треба набувати роками напруженої й самовідданої праці. До цього треба додати, що уважним, терпимим, терплячим, здатним до емпатії, співучасті й альтруїзму у відношеннях із підлеглими

значно складніше бути, аніж байдужим, брутальним, нахабним, безцеремонним, бездушним і користолюбним, тобто цинічним.

Громадяни, які скуштували легкий хліб авторитарної, невідконтрольної влади, не лише інфіковані соціальним паразитизмом, що має здатність швидко розповсюджуватись в суспільстві до загрозливих масштабів «епізоотій» розтління людських душ через спокусу в будь-який спосіб опинитись й закріпитись в такій владі. Вони є основним чинником, що забезпечує стійкість, могутність тоталітарної системи.

Якщо той, хто посідає певну нішу в такій владі й реально оцінює ситуацію, свої індивідуальні можливості та приходить до висновку, що за межами системи в бідній країні він втратить безальтернативну можливість не лише жити на широку ногу, а йому буде скрутно виживати, він готовий на будь-які конформізм, підлабузництво, холуйство перед тими, хто може усунути його від суспільного корита. У той же час такий людський індивід, коли в ньому культивуються інстинкти самозбереження й самовиживання, схильний до крайньої агресії, яка, зрозуміло, спрямовується на своїх підлеглих, конкурентів, опонентів, супротивників. І коли такому суб'єкту є що втрачати, він може бути здатним переступити всі принципи добродетності, людськості й удаватись до «соціального канібалізму» – нещадного знищення й «пожирання» своїх ворогів. Яким вигідно, зручно й неважко, коли перебуваєш у владі, приліпити слово «народу», підмінивши ним відповідник «своїх». Після соціального з'їдання своїх опонентів нескладно перепроводжувати їх і до фізичного утиску чи навіть знищення, коли репресивна машина легалізована через її суспільне визнання й запущена на конвеєрну переробку не лише людських душ, а й тіл.

Соціальний канібалізм можна інтерпретувати як нелюдський засіб опанування соціального простору, що постає в соціальній дійсності як феномен усунення конкурентів, суперників, зайвого чи баластного людського фактору, який здійснюється способами, прийомами, що перебувають за межами права та людської моралі.

Те, що підлягає під визначення соціального канібалізму не ототожнюється з конкуренцією політичною чи бізнесовою, яка в цивілізованому світі людей має правове регулювання й обмежується нормами моралі як своєрідними суспільними табу. У системі суспільних відносин, які дозволяють, з одного боку, мати шалені можливості для соціального паразитування як потужного фактора мотивації жити за рахунок інших, а з іншого – не нести за це ніякої відповідальності, породжується не конкуренція в кращому сенсі цього поняття, а реальне соціальне нищення своїх конкурентів у такі способи, як начебто це відбувається в соціумі, де ще не введено табу на канібалізм.

З історії еволюції людських соціумів відомо, що первісними людьми визнавались табу на ті дії та вчинки, за які слідувала невідворотна та нещадна кара. Пізніше, коли людські відносини почали регулюватись нормами суспільної моралі, такі категоричні заборони вводились на явища, які вважались ганебними в соціумі чи окремому соціальному середовищі. Доки у нашому суспільстві не відбудеться усвідомлення з позицій сучасного цивілізованого світу людей всієї ганебності соціального нищення своїх співгромадян та введення табу на опанування соціального простору в такий недопустимий спосіб, доти український соціум буде приречений на розбрат, чвари, непримиренний антагонізм, що, мов корозія, роз'їдатимуть і нищитимуть його суспільні конструкції, без яких унеможлиблюється консолідація й становлення українського народу як нації, що претендує на цивілізоване майбутнє.

Термін «соціальний канібалізм», що визначає дуже небезпечну системну суспільну хворобу, може сприйнятись рафінованими науковцями як неологізм епатажного стибу. Але чи є смисл шукати благопристойну назву зовсім непристойному та ганебному феномену в суспільних відносинах соціуму, який декларує себе демократичним, цивілізованим і таким, що розбудовує на своїх теренах правову державу, а не потурає збіговиськам соціальних канібалів, сформованих у так звані команди, які, керуючись власними, а не суспільними інтересами, буквально «з'їдають», знищуючи своїх конкурентів, суперників, опонентів,

нелояльних до них громадян такими нещадними способами, як це не робилось у добу печерного життя первісної людини, оскільки в той не було такого арсеналу нищення. **Адже це явище є не менш страшним злочином, ніж позбавлення людини біологічного життя**, втрату якого, на відміну від життя соціального, вона не усвідомлює й при цьому позбавляється всіх земних проблем і страждань та в кінцевому рахунку не знає, хто її з'їв. Коли ж людина втрачає соціальне життя, стає маргіналом без будь-якої альтернативи в реалізації особистісного потенціалу, у неї виникають не розв'язувані проблеми й нескінчені страждання, які вона усвідомлює й емоційно переживає. Людина, яку соціально знищили, свідомо того, хто її скривдив та занапастив.

Проблема полягає не лише в тому, щоб співгромадяни, які мають непереборну жагу до влади й бажання жити заможного за рахунок інших, боролись за це в межах норм позитивного права та повернулись в лоно моралі. Крім правового й етичного, ця проблема має суто прагматичний аспект¹⁹². **Адже є очевидною тенденція самопоїдання нації через селекцію гірших і соціальне знищення та відторгнення від політичної та державницької суспільно-корисної діяльності кращих її представників.** Механізми такого суспільного самознищення наяву.

Висновки до другого розділу

¹⁹² «В Україні є все для крупних політичних і економічних перемог! Але для їх досягнення країна повинна розв'язати головну внутрішню проблему – досягнення консенсусу серед еліти, який розповсюджуючись на все суспільство, стане прообразом крупної національної ідеї, цементуючої суспільство. Без цього каталізатора українцю важко вирішити проблему самоідентифікації. Боюсь, що в Україні на рубежі 2020-2025 років є тільки два шляхи: або стати сильною державою, або зіткнутися з реальною небезпечкою поглинання...» / Горбулін В.П. Без права на покаянне. – Харьков: Фолио, 2009. – С. 306.

1. В адекватному сприйнятті, баченні й розумінні соціальної дійсності інтерпретацію можна вважати продуктивним пізнавальним методом, за умови, що це є оригінальним авторським тлумаченням чи розмірковуванням, а не компіляцією чужих думок в авторському викладенні на певну тему. Авторська інтерпретація забезпечується, у першу чергу, оригінальною позицією, точкою й кутом зору на предмет дослідження, що породжується індивідуальністю особистості інтерпретатора, а також рівнем його компетентності. Навіть якщо така точка й кут зору будуть відрізнятися на незначну величину в системі соціальних координат від інших точок і кутів зору, це дає можливість висвітлення чогось нового в предметі дослідження, на який дивляться з різних позицій інші автори. У цьому оригінальному баченні й висвітленні, власне, і є те, що йменують науковою новизною. Адже за великим рахунком, якщо вести мову про соціальну дійсність абстрактно, у відриві від життя, конкретного контексту соціального простору й часу, то виявиться, що все, що ми скажемо в такому стерилізованому та узагальнюючому вигляді про світ людей вже було сказано до нас.

2. Студенти приречені займатись плагіатом і компіляцією, оскільки навчальний процес, особливо у вітчизняному здійсненні, традиційно націлює й мотивує їх на отримання й трансляцію, а не на здобування знань. Але тим, хто стає на шлях науково-пошукової діяльності, яка за визначенням і своєю сутністю є творчим процесом, необхідно набути здатності до самостійного продукування знань, що досягається в процесі здобуття нових знань і критичного переосмислення існуючих знань, тобто через авторську інтерпретацію, а не шляхом їхнього переказу. Ця проблема особливо актуальна для магістрантів і аспірантів, які зі студентів-плагіаторів і компіляторів мають переродитись в самодостатніх науковців.

3. Для того щоб інтерпретація ставала дійсно авторською, оригінальною й продуктивною, можливе запобігання в методологічному становленні науковців до таких способів і прийомів, які

називають «винаходом велосипеда», «відкриттям Америки», «поглядом дилетанта». Коли «винахід велосипеда» не є плагіатом або компіляцією, тоді це дійсно винахід його автора, до того ж такий, у якому можуть з'явитись певні оригінальні, нехай і незначні деталі. Якщо «відкриття Америки» робилось за авторським маршрутом, а не тим самим шляхом, яким рухався Христофор Колумб, автор раніше чи пізніше пристане до «берегів Америки», але маловірогідно, що він потрапить на те ж саме «узбережжя», куди вперше ступив Колумб, який, як виявилось пізніше, не був першим європейцем, що побував на цьому материку. А значить, і не був його першовідкривачем. Але в суб'єктивно твореній соціальній дійсності трапляється й таке, що пріоритет на винаходи отримують не їхні автори, а ті, хто їх запатентував.

4. Винаходи вже винайденого, відкриття вже відкритого не обіцяють високої продуктивності для науки, але вони можуть бути продуктивними в становленні авторів цих «винаходів» і «відкриттів» як науковців. Крім цього, оригінальні деталі «велосипедів» і нові чи маловідомі узбережжя «америк» можуть стати науковою новизною. Нарешті, «погляд дилетанта» може бути чи не найпродуктивнішим у науковців-початківців. Це стає можливим завдяки тому, що початківці в будь-якій справі, не лише науковій, не обтяжені традиційними поглядами й підходами, стереотипами й догмами щодо її вирішення. Магістранти й аспіранти не мають досвіду науково-пошукової роботи. У цьому їхній недолік, але в цьому і їхня перевага, оскільки вони не обтяжені досвідом, не перебувають у полоні стереотипів, догм і визнаних наукових парадигм. Звідси в магістрантів і аспірантів є більше шансів поглянути на предмет дослідження з незвичної, можливо, неприйнятної й неприйнятної позиції, та під власним оригінальним кутом зору, і зійти з найждженої колії та піти своїм шляхом пізнання.

5. Нетривіальні, оригінальні шляхи й підходи в пізнанні як уже пізаного, так і, тим паче, непізаного є продуктивними як мінімум у формуванні й становленні науковців, які їх

використали, й як максимум у здобутті наукової новизни. Це твердження логічне як для природничих, так і особливо для гуманітарних наук, які переймаються дослідженнями предметів, об'єктом яких є соціальне буття. Напрямки наукових досліджень визначаються їхньою тематикою. Наукові теми передбачають свої конкретні об'єкти й предмети досліджень. Соціальна дійсність рясніє прикладами, коли наукові роботи, не дивлячись на різні теми, предмети й об'єкти досліджень, є дуже схожими між собою. І в той же час однакову наукову тему можуть розробляти автономно багато авторів, які забезпечать оригінальні в науковому, змістовному й результативному сенсі роботи, що не будуть мати між собою такий ступінь схожості. Оригінальні, значить, авторські, роботи, як правило, відрізняються між собою за своєю концептуальною побудовою, логікою, структурою, змістом, урешті стилістикою викладення. Логіка зроблених вище суджень ставить під сумнів коректність, а звідси й доцільність координації тем дисертаційних досліджень. Несхожість скоординованих заздалегідь тем не гарантує відмінності змісту робіт, виконаних за цими темами, та відсутності в них плагіату й компіляції. І навпаки, подібність тем не є причиною того, щоб були виконанні оригінальні дослідження й отриманні несхожі між собою результати. Урешті, усе залишається на совісті авторів, а не тих, хто координує теми їхніх досліджень.

6. Причиною схожості наукових робіт, навіть різних за тематикою, є відсутність авторського «Я», його позиції, точки зору, критичного підходу, власної концепції дослідження тощо. Ця відсутність чи наукова порожнеча «автора», як правило, заміщується компіляцією чужих поглядів і думок на предмет теми дослідження. Відсутності авторського «Я» у наукових роботах та їхній схожості сприяє апелювання до визнаних наукових авторитетів, спирання, як на своєрідні «милиці», на цитати з їхніх праць у своїх судженнях. Оскільки авторитети в певних галузях знань одні й ті ж, то й «цитати-милиці» схожі між собою. Опертя на цитування одних і тих же авторів, по-перше, формує певне прокрустове ложе, у якому оригінальним думкам

автора, як правило, тісно. У такому ложі вільно лише тим думкам, які вкладаються в концепції наукових авторитетів, тобто не несуть у собі наукової новизни, оскільки це зроблено було раніше тими, на кого посилаються. По-друге, абсолютних і вічних істин у науці не буває, тому ніхто, навіть наукові авторитети, не застрахований від хибності й суб'єктивності висловлених суджень, які кочують по дисертаціях і монографіях як класичні цитати чи цитати класиків. І коли такі цитати, до того ж некоректно чи недоречно закладаються в підмурок авторського дослідження, то логічна конструкція такої роботи виглядає доволі хисткою й непевною. Достатньо висмикнути з неї одну чи декілька «милиць-цитат», як така конструкція може повністю розсипатись в нагромадження думок і речень, що позбавлено логічного зв'язку й загального змісту. Цитати повинні підтверджувати, підкріплювати й посилювати, а не підпирати й, тим більше, не підмінити концепцію, логіку, думки, стилістику автора у викладенні здійснюваного дослідження.

7. Щоб зроблені вище висновки сприйнялись більш переконливими, апелюємо в цілому до виконаної роботи за темою «Світоглядно-методологічні засади формування й використання поняттєво-термінологічного апарату в науковій, освітній і суспільно-практичній діяльності». По-перше, як у виборі теми, так і об'єкта та предмета дослідження автор не є першовідкривачем «Америки». І ця тема, на переконання автора, ніколи не буде вичерпаною, скільки б не взялося інших авторів за її висвітлення. За умови, якщо вони будуть це робити власними оригінальними шляхами, а не тупцювати чи ходити колами навколо декількох фундаментальних праць і переспівувати на задану тему думки класиків або утверджених у цьому сенсі авторитетів. По-друге, виконана робота є оригінальною, принаймні не схожою на інші за своєю концепцією, логікою здійсненого дослідження, стилістикою викладення, власними судженнями та інтерпретаціями автора, який здатний до відповідальності за це та подібні твердження. По-третє, у цій роботі наведено не один десяток цитат, які резонують із позицією й думками автора. Таких цитат

могло бути значно більше, якби автор мав на це час. Немає сумнівів, що робота від цього б стала більш аргументованою й переконливою та довшою й, напевно, цікавішою для прочитання. Але, якщо вилучити не декілька, а геть усі цитати із цієї роботи, автору не доведеться ламати чи перебудовувати концепцію дослідження, логіку його викладення. Більше того, після такого вилучення не буде необхідності навіть змінювати авторський текст. Безумовно, від цього робота значно збідніє, стане менш аргументованою й переконливою, що дасть декому підстави звинувачувати автора у «відсебеньках».

З іншого боку, це підтверджує, наскільки посилення й цитування є умовним і суб'єктивним явищем. Особливо курйозним як феномен суб'єктивізму виглядає вимога до наукових статей щодо обов'язкового огляду літератури авторів, які займалися чи займаються дослідженням проблеми, що висвітлюється в публікації. Зараз важко знайти проблему, яку б досліджували декілька чи обмежене коло авторів. Як правило, таких авторів тисячі. Тим паче, у галузі гуманітарних та суспільно-політичних наук. Для того щоб вдумливо прочитати й сумлінно проаналізувати та оглянути роботи всіх чи достатню більшість авторів із певної проблеми, може не вистачити й цілого життя. Коли ж тоді висловлювати власні думки та судження? Візьмемо для прикладу публікації в наукових виданнях, назви яких визначаються ключовим словосполученням «Болонський процес». За останні роки, з того часу як над Україною було піднято прапор цього процесу, про нього не писали хіба що ліниві та байдужі. Хто може сказати, скільки в цих публікаціях наукового, а скільки того, що асоціюється з половою чи «переливанням із порожнього»? Адже за великим рахунком, цей процес у більшій мірі політична та адміністративно-технологічна проблема й у меншій мірі проблема наукова. А власна назва процесу як ключове словосполучення, яким визначаються теми публікацій, зовсім позбавлена науковості. Припустимо, що перша зустріч міністрів освіти Західної Європи, які своєю декларацією започаткували цю інтеграцію європейського простору освіти й науки, відбулась би не в Болоньї, а, скажімо, у Києві чи в Глухові. Тоді б ключовими

словами в наукових публікаціях мали бути «Київський процес» або «Глухівський процес». Де ж тут вістря наукової проблемності, яке зазвичай шукають у назві публікації? І яких та чиїх публікацій з багатотисячного розмаїття потрібно зробити критичний огляд тому, хто береться готувати публікацію у фаховий науковий часопис із висвітленням дослідження проблематики цього процесу? Усім добре відомо, що автори публікацій, особливо статей, обмежуються оглядом і цитуванням декількох авторів із визначеної проблеми. А дехто може левову частку обсягу своєї публікації присвятити огляду того, що написали інші, не доклавши при цьому зусиль для викладення чи формулювання власної концепції. Де гарантія, що посилання на обраних авторів коректно репрезентують стан розробленості актуалізованої для дослідження проблеми? А скільки залишається за кадром суб'єктивного огляду тих дослідників, які вже дали відповіді на ті питання, що досліджує автор публікації? І хто той суб'єкт, який має право визначати – чи достатньо зроблено посилань у наукових публікаціях і саме на тих, а не на інших авторів? Вилучаючи сумнозвісні уроки з обов'язковості посилань на класиків марксизму-ленінізму та матеріали відповідних партійних з'їздів, що завела суспільствознавчі й гуманітарні науки колишнього СРСР у глухий кут догматизму й стагнації, постановку останнього питання слід уважати некоректною. Отже, є очевидним, що це суб'єктивний вибір і право автора. Але не можуть бути оригінальними думки, які транслиують чужі висловлювання. А без здатності народжувати власні думки й судження, які спроможні на адекватний діалог і конструктивну дискусію з думками й судженнями інших авторів, не може народитись і науковець.

І насамкінець, наскільки ця робота є актуальною й цінною в науковому й суспільно-практичному сенсі та чи є вона достатньо логічно аргументованою, корисною й цікавою для сприйняття й розуміння, судити не автору, а читачеві. Автор лише сподівається, що ця робота може спонукати того, хто до неї долучиться, до якихось власних та оригінальних підходів і

поглядів на світ людей, розмірковувань і суджень про цей світ та своє місце й роль у ньому. Не забуваймо, що лишень людина критично мисляча, яка здатна до адекватного аналізу й відповідної оцінки себе й соціального середовища, у якому вона проживає власне життя, набуває можливостей і здобуває шанс не заблукати в цьому світі й не стати «вівцею», яку женуть в отарі чи то на випас, чи до водопою, чи в кошару, чи на бійню.

3. ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК І ПРОПОЗИЦІЯ

Висновок

Цинізм деформує світогляд і суспільну свідомість. Але парадокс чи колізія полягає в тому, що породжує й живить цинізм деформований світогляд і деформована суспільна свідомість. Ця деформація є наслідком, по-перше, системи суспільних відносин, у якій влада максимально відчужена від народу, що дозволяє їй бути вільною у своїй свавільності та нічим не обмеженою у своєму цинізмі, тобто відверто й нахабно сповідувати усвідомлено хибну свідомість. По-друге, застосування методології, з допомогою якої формується теоретичний рівень свідомості й, зокрема, позначень соціальної дійсності, у якій перебувають люди і яку вони творять своїми життєвими виявами як суб'єкти соціального буття. Якщо очевидне зло, що твориться в суспільстві, за визначенням впроваджених у суспільну свідомість понять треба йменувати добром, то воно, раніше чи пізніше, починає визнаватись таким і стає суспільною нормою, цінністю, життєвим орієнтиром, що закладається в каркас світогляду й стає дороговказом у життєдіяльності конкретної людини й усїєї людської спільноти, яка погодилась на таку підміну понять. Таким чином у суспільне життя запроваджується у вимірах добра й зла нормативна ненормальність, яка за суб'єктивним визначенням має вважатись нормальністю. На тлі цього, ті, хто сповідує праведність і творить реальне добро, сприймаються соціальним оточенням як диваки. Циніки вважають, що вони таких диваків «шиють у дурні».

У деформованому й спотвореному суспільстві диваками стають справжні люди, які не втратили совість, не розміняли її на дріб'язки, бодай мільйонні чи мільярдні, не продали чи не віддали свою душу на поталу дияволу. До цих людей належать і представники інтелігенції, які реально виконують свою суспільну місію, а не стають спекулятивними й запобігливими запроданцями чи найманцями можновладців та на угоду їм видають бажане за дійсне. Справжні інтелігенти сповідують правду, а не брехню й керуються у своїх життєвих виявах мораллю, а не

цинізмом. Моральність є атрибутом інтелігентності, із втратою якого остання перестає бути такою. Тому цинічний суб'єкт за визначенням не може вважатись інтелігентною людиною. Звідси, «цинічний інтелігент» є некоректним словосполученням. Ще більш суперечливим, якщо не запобігати до софістики, є вислів «інтелігентний цинік».

Правда інколи коле. Тому її не завжди комфортно чути. Особливо тим, для кого вигідна брехня. Але ж на брехні далеко не зайдеш. Та брехня, яка дає вигоду сьогодні, позбавляє успіху завтра, а тим більше, у перспективі. Це стає очевидним у суспільному розвитку. Якщо ж ще й інтелігенти спокуються матеріальною вигодою циніків та не захочуть, щоб ті їх шили в «дурні», і стануть сповідувати «ховрашиний» світогляд, тоді у дурнях залишаться всі. І «дурні» інтелігенти і «розумні» циніки. Й інтелігенція щезне як клас, оскільки буде асимільована циніками. Можновладці й підвладна їм влада, які не хочуть чути правди про соціальну дійсність, прирікають себе на політичне фіаско та історичне небуття, оскільки вони здійснюють суспільний рух із зав'язаними очима. Система суспільних відносин, що вибудовується на брехні, яку в багатьох контекстах називають популізмом, запрограмована на редукцію, деградацію й виродження, урешті на самознищення. У такій системі включаються механізми, які здійснюють соціальну селекцію навиворіт, тобто щоразу піднімають на суспільну поверхню та ієрархічні шаблі соціуму все менш компетентних владних суб'єктів, які неухильно ведуть суспільство і його народ до прірви.

Справжня інтелігенція в усі часи й епохи виконувала й повинна виконувати роль своєрідного імунітету суспільного організму, який має захищати від системних соціальних хвороб, що можуть приводити до його загибелі. Ті ж владні режими, які наступають на горло інтелігенції й душать її вільнодумство, не лише позбавляють себе імунітету, а й, без перебільшень, накидають зашморг на власну шию й, урешті, втрачають опертя, оскільки, завдяки тотальному культивуванню конформізму, усе під ними починає гнутись та прогинатись. А згодом зависають на сучку від живої гілки історичного дерева цивілізації, яку вони

самотужки спиляли чи перегризли. Ось чому авторитаризм і тоталітаризм не бувають довговічними й розвалюються з історичним гуркотом, залишаючи під своїми уламками численні гуманітарні жертви.

Якщо цинізм – це суспільна норма чи атрибут цивілізації, тоді втрачає сенс говорити й писати про ідеали Добра, Краси й Любові та будь-які високі ідеї, ідеали й людські цінності. Ті, хто щиро їх сповідує й проповідує, приречені цинічним середовищем не лише на дивацтво, а й на відторгнення із суспільного життя, у якому правлять бал циніки. Ті ж, хто сповідує цинізм, не мають морального права проповідувати ці ідеали, оскільки вони відсутні в їхньому світогляді й відношенні до світу. Тим, хто прагне маскувати власний цинізм, доречно усвідомлювати, що їхні апелювання до високої моралі й справжньої людської совісті сприймаються їхнім суспільним оточенням як фарс і брутальна брехня, а розмови та розмірковування про гуманізм і справедливість як пустопорожні просторікування чи банальне словоблуддя. А чого варті слова про Віру, Надію, Любов, праведність, святість і духовність та спасіння душі в потойбічному світі з уст того, хто ледве не репне від жирування плоті в поцейбічному житті?

Життя – це дійсно театр. Але навіщо його перетворювати в суцільний абсурд? Невже приємно бути нормальним ненормальним навіть тоді, коли це вигідно? Але ж вигідно лишень меншості. Й сьогодні. А в перспективі програють усі. У театрі, як завжди, головних ролей обмаль. Інші другорядні. А більшість приречена потрапляти в знеособлену масовку й тішити себе ілюзією причетності до не свого дійства. І блазнів, яким час від часу дозволяється потрапляти на авансцену, теж не може бути багато. Хіба можна відчувати себе комфортно, перманентно перебуваючи в соціальному багні цинічного штабу? Адже навіть свині, і ті, не затримуються надовго в багнюці.

Як відомо, смисл тези постає в її антитезі. Ми починаємо оцінювати мораль і совість, усвідомлювати їхній смисл, коли стаємо жертвами брутальності й цинізму. Якщо вигідно чинити власний цинізм, займаючи певну соціальну нішу й використо-

вуючи свій соціальний статус, то зовсім навпаки, коли ти стаєш об'єктом цинічних виявів інших циніків. Коли до вигоди в цинічний спосіб прагнуть та запобігають усі чи більшість певного соціального середовища, або суспільства загалом, жертвами цинізму стають теж усі. Тобто замість очікуваної вигоди таке середовище чи в цілому суспільство отримує тотальний програш. І це є прагматичним наслідком підміни моралі цинізмом. Із цих позицій варто прагматично замислитись й над майбутнім, яке програмується у світогляді підростаючих поколінь, що закладається й формується під впливом старших поколінь. За період державної незалежності України вже встигло не лише народитись, а й вирости покоління молодих людей, особистості яких не пізнали на собі впливу ні піонерії, ні комсомолу, ні комуністичної партії. Але вони сповна отримали уроки цинізму, який тотально заповнив сучасний український соціум. На яку мораль і совість ми можемо розраховувати в майбутньому?

Молодіжне, особливо студентське, середовище є дзеркалом свого суспільства, у якому ті, хто творять його соціальну дійсність, можуть побачити своє відображення. І нічого грішити на дзеркало, коли маєш власне потворне єство, та звинувачувати молодь у тому, що вона невихована й цинічно прагматична у своїх життєвих виявах. Те, що твориться в суспільстві, віддзеркалюється в підростаючих поколіннях. У цьому, власне, й полягає як історична, так і моральна відповідальність старших поколінь перед молодшими, яка невідворотно настає за принципом «що посієш, те й пожнеш».

Світ кривих дзеркал виникає тоді, коли мовчить правда, а говорить брехня. Чим мовчазніша правда, тим гучніша брехня. Правда, мовлена тишком чи поза очі, потурає брехні. Пошук і відстоювання правди це довічна проблема людського роду. Але без повсякденного розв'язання цієї проблеми годі сподіватись на справедливість у суспільному житті. У тому суспільстві, де домінує брехня, панує кривда.

Шукання правди для людини може виявитись чи не найскладнішим з усіх можливих пошуків. Людину цей білий світ може так затуркати, що вона, проживши життя, так і не

розбереться, ні в собі – на що вона була здатна, і де була її правда – ні навколо себе, так і не вгледівши, де й із ким була правда, а хто їй втовкмачив брехню як правду.

У суспільному бедламі значно тяжче розшукати правду, а ніж щось потрібне в безпорядку речей і предметів. Але ж і в умовах надзвичайного суспільного порядку, коли запроваджується одна правда – правда правителя, марна справа шукати свою правду. У недалекій історії для мільйонів людей маршрути пошуку правди пролягли через радянські й фашистські концентраційні табори, а для багатьох із них там і завершилися. І лише тому, що люди знехтували своєчасним пошуком правди не лише своєї особистої, а й загальної, суспільної. Довірили свою долю носіям брехні, заручниками й жертвами яких вони потім і стали.

Отже, людина приречена у своєму житті на пошук правди. Коли ж хтось відмовляється від такої мороки, як пошук правди, то за нього це будуть робити інші. Але то вже буде не його правда. І не завжди правда...

Світ людей, на жаль, не завжди й не скрізь буває людським. Гарантовано змінити цей світ на краще ми можемо в тій мірі, як здатні змінити в цьому сенсі себе, оскільки це залежить безпосередньо від кожного з нас. Сподіватись на людськість інших, не будучи людиною в собі, безнадійна справа.

Пропозиція

Тож будьмо й залишаймося людьми! І цим пишаймося. Та радуймося життю в людському світі, який панує у власній душі.

Наукове видання

Володимир Рябченко

**СВІТОГЛЯДНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
формування й використання поняттєво-
термінологічного апарату в науковій, освітній
та суспільно-практичній діяльності**

для магістрантів, аспірантів, докторантів та інших

Редактор
Оксана Бульвінська

Технічний редактор
Ігор Соломаха

Видавництво Українського фітосоціологічного центру
Київ–28, Проспект Науки, 15, кв. 40, тел./факс (044) 5241161

Підписано до друку 19.05.2011. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк різнографічний. Гарнітура Times New Roman.
Ум.-друк. арк. 20.9. Обл.-вид. арк. 22.0.
Наклад 350 прим. Зам. №856.

Надруковано в друкарні
Українського фітосоціологічного центру